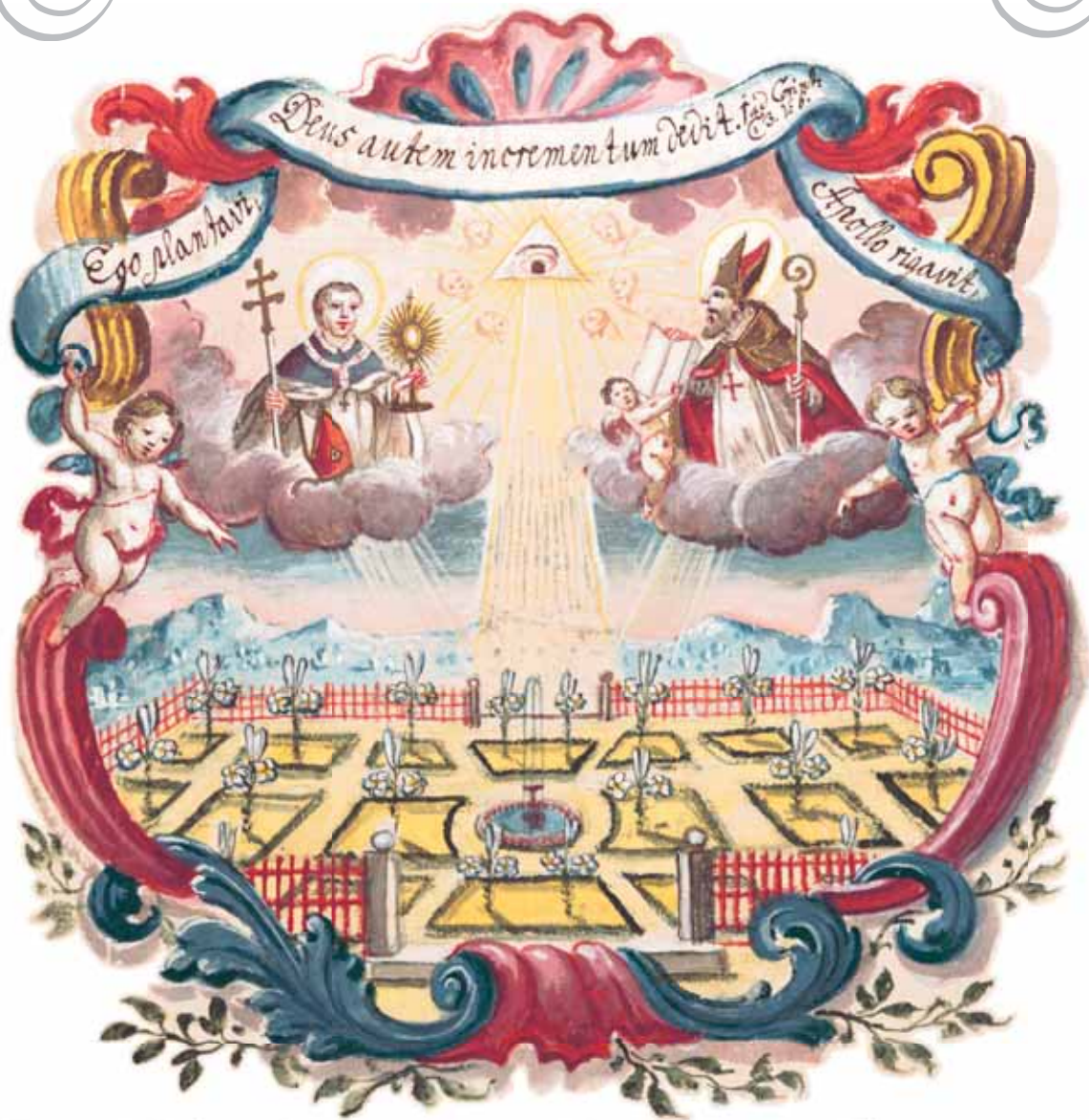

BIBLIOTHECA STRAHOVIENSIS

BIBLIOTHECA STRAHOVIENSIS 14

Redakce:

Jan Pařez, Evermod Gejza Šidlovský

Autorský kolektiv:

Bernard Ardura, Petrus A. Bayer, Thomas A.
Handgrätinger, Ignác A. Hrdina, Ulrich G. Leinsle,
Michaela Šeferisová Loudová, Bořek Neškudla, Michaela
Ottová, Jan Pařez, Jan Pišna, Evermod G. Šidlovský, Libor
Štunc, Vít Vlnas, Petr Voit, Gabriel M. Wolf, Jos Wouters

Vydala:

Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů
na Strahově, Strahovské nádvoří 1, 118 00 Praha 1

Příspěvky neprošly jazykovou úpravou

Obálka:

Dle rkp. Strahovské knihovny DA II 19 navrhl Jan Pařez
a upravil Tomáš Zethner. Na zadní straně obálky
razítko Strahovské knihovny z 2. pol. 18. stol.

Vydání: první

Náklad: 500 ks

Tisk: Unipress spol. s r.o.

ISSN 1213-6514

ISBN 978-80-88009-28-3

Obsah

Úvod	5
Jos Wouters, O.Praem.: The Premonstratensian Order on the eve of its 900 year-Jubilee ..	9
Evermod G. Šidlovský, O.Praem.: 900 Ordo Praemonstratensis	13
Ignác A. Hrdina, O.Praem.: Od svatého Augustina k instituci kanovníků	27
Bernard Ardura, O.Praem.: À la suite du Christ avec saint Norbert. Un idéal de vie au service de Dieu et de l'Église	41
Gabriel M. Wolf, O.Praem.: Der lange Weg zur Heiligsprechung. Geglücktes Leben : Kanonisierte Prämonstratenser	61
Ulrich G. Leinsle, O.Praem.: Wissenschaft und Gelehrsamkeit im Prämonstratenserorden	69
Petrus A. Bayer, O.Praem.: Die Prämonstratenser als Seelsorger	81
Ulrich G. Leinsle, O.Praem.: Dokumenty k reformě ženského kláštera Chotěšov v 17. století	89
Michaela Ottová: Socha svaté Anny v premonstrátském klášteře v Nové Říši. Parlérovska inovace zobrazení světice	105
Petr Voit: Role knižní vazby při revitalizaci Strahovské knihovny za opata Jana Lohela ..	115
Jan Pařez: Jan Willenberg, premonstráti a Strahovská knihovna	123
Jan Pišna: Tisky Jana Sixta z Lerchenfelsu k přenesení ostatků svatého Norberta	135
Jan Pařez – Libor Štunc – Vít Vlnas: David Norbert Altman ve službách strahovské kanonie. Bilance dosavadního bádání a nová zjištění	141
Obrazová příloha	161
Michaela Šeferisová Loudová: <i>Sapientia premonstrata</i> . Umělecká výzdoba barokních klášterních knihoven řádu premonstrátů v české řádové provincii	209
Bořek Neškudla: Přehled dosavadního bádání o knihovnách premonstrátských klášterů v českých zemích	227
Thomas A. Handgrättinger, O.Praem.: Der Prämonstratenserorden. Entwicklung und Status seit 1945	245
Seznam zkratk	263
Spojení na autory	264

Slovo úvodem

Blíží se konec Jubilejního roku, ve kterém slavíme 900. výročí založení premonstrátského řádu. Strahovská knihovna a obrazárna se podílí na těchto oslavách několika aktivitami.

V první řadě je to výstava o poslání, historii a současnosti řádu probíhající v přízemí Strahovského kláštera. Ve spolupráci s pracovníky Strahovské knihovny a obrazárny ji vytvořili studenti Fakulty designu a umění L. Sutnara Západočeské univerzity v Plzni a realizovala ji firma GRAPO z Olomouce. Výstava byla otevřena 29. listopadu 2020 a potrvá do konce ledna 2022.

Počátkem roku 2021 byla vydána kniha Petra Voita *Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze: od gotiky na práh baroka*. Toto dílo, první svého druhu v českých zemích, prezentuje čtenáři poklady knižní vazby, které schraňuje Strahovská knihovna, a prvně u nás vývoj knižní vazby dokumentuje.

V polovině téhož roku uzřel světlo světa další počín. Poprvé v češtině byly Janem Pařezem a Evermodem Gejzou Šidlovským, O. Praem. připraveny k vydání životopisy svatého Norberta, zakladatele premonstrátského řádu (Vita A, Vita B). Jejich překlad pořídil z kritických edicí latinských textů v Monumenta Germaniae Historica a v Acta Sanctorum Bořek Neškudla.

Čtvrtým a posledním naším příspěvkem k Jubileu je toto číslo sborníku Bibliotheca Strahoviensis. Kvůli jubileu jsme trochu pozměnili jeho tradiční strukturu. Přinášíme v něm i články, které byly původně určeny pro katalog k výstavě, která se díky covidové pandemii nemohla uskutečnit.

Proto je sborník zahájen úvodním slovem generálního opata premonstrátského řádu ke Status Ordinis v době zahájení Jubilea. Pak jsme do sborníku vložili průvodce výše zmíněnou výstavou. Byť není vědeckou prací, ve zkratce vysvětluje poslání, náplň života premonstrátského řádu, jeho historii a současnost. Domníváme se totiž, že právě takto se nám podařilo vytvořit jakýsi jubilejní rámec pro toto číslo sborníku. Poté následují příspěvky o instituci řeholních kanovníků a charismatu svatého Norberta, řádových světcích a působení premonstrátů v pastoraci i na vědeckém poli. Nově jsou také stručně shrnuty moderní dějiny řádu od roku 1945 až do současnosti. A konečně se prezentují statě o starší historii řádu, o řádových knihovnách, jejich výzdobě, rozšíření a současném stavu, a také o knižních a uměleckých dílech majících vztah k premonstrátským klášterům v České republice. Autory příspěvků jsou členové řádu a také vědečtí pracovníci, kteří dlouhodobě se Strahovským klášterem spolupracují.

Doufáme, že i toto číslo našeho sborníku bude důstojným příspěvkem k oslavám a že zároveň přinese nové poznatky o premonstrátském řádu a jeho působení u nás i ve světě.

Na Strahově o svátku Všech svatých premonstrátského řádu L. P. 2021

P. Evermod Gejza Šidlovský, O. Praem.
strahovský bibliotekář

THE PREMONSTRATENSIAN ORDER ON THE EVE OF ITS 900 YEAR-JUBILEE

Jos Wouters, O.Praem.

The Premonstratensian Order is a federation of independent autonomous canonries. The Superiors or Prelates of these canonries, abbots, priors or prioresses, are Major Superiors. Each canonry governs itself. They manage the goods and institutions they possess, take care of their members, recruitment, formation and well-being and make their own decisions concerning their life-styles and apostolates. One becomes a Premonstratensian by entering a concrete community. The membership becomes definitive at the moment of perpetual or solemn profession. Premonstratensian brothers or sisters remain lifelong incorporated in the same canonry. They can be sent to serve in another canonry, or to assume responsibility for the entire Order, but this does not change their membership of the canonry to which they made profession. At the moment, the Order is present in all continents.

To indicate the communities of our Order, we use the term “canonry”. The members of our Order are canons or canonesses. The Premonstratensian Order is an Order of canons regular, going back to the eleventh and twelfth-century reform within the Church. Most of the canonries of men are abbeys, often founded in the twelfth or early thirteenth century. Some canonries of men and all canonries of women are priories.

At present there are 39 canonries of men and eight canonries of sisters. Of the sisters’ canonries, which all are fully members of the Order, four have an abbot as their external superior. He accompanies the community of the sisters entrusted to him, without intervening in its governance. He has to respect the autonomy of the community. Because of historical reasons, the other communities of sisters have the diocesan bishop as their external superior.

Closely related to the Order are five congregations of sisters which formerly were called “regular third Order of Prémontré”. They were often founded by confreres in the early twentieth century, not as cloistered sisters like the canonesses, but they were organized according to a more flexible congregational structure to enable them to exercise charitable or pastoral works. Since they are strongly imbued with the Premonstratensian spirit, they celebrate the 900-year jubilee together with the other Premonstratensians.

Another important form of membership appears in what was formerly called the “secular third Order”. This form of association with the Order has developed considerably over the last 50 years. Association with the Order inevitably means a relationship with a concrete canonry. The way in which association is shaped depends upon the proper identity of each canonry. It always implies a spiritual commitment to prayer, and formation in the Premonstratensian spirit. Communities with an associates-program invite their associates for retreats, formation, meetings and discussions. Associates often commit themselves as volunteers in various pastoral or practical tasks on behalf of their canonry.

The most important structural element of the Order is the canonry. Each canonry has its own character and identity, which is partly defined by its history and its culture. The majority of the Premonstratensian canonries (25) are in Europe. Two canonries are in India, one in Africa, one in Australia, three in Latin-America and six in North America. Of the canonries of the sisters, one is in North America, the others in Europe. These data already give an idea of the diversity of the circumstances in which each canonry lives. The Order as a whole is nevertheless a reality. The autonomy of the canonries can be qualified as an "open autonomy". Every six years representatives of each canonry, their superiors and elected delegates, gather in the General Chapter. This international meeting is prepared by a visitation of every canonry by confreres deputed to that task by the previous General Chapter. The strengths and weaknesses encountered during these visitations provide the General Chapter with material for the discussions and the sharing of information. The General Chapter can make suitable norms to express and to defend the proper common identity of the Order. It is also a precious occasion for many informal encounters. These often give birth to new ideas and common initiatives. The General Chapter also elects the Abbot-General and a council of four members, to be renewed every six years, who govern the Order by executing the decisions of the General Chapter during the time between two General Chapters. The General Chapter also installs commissions to deal with specific issues concerning Premonstratensian religious life. The council of the Abbot-General, which is called "Definitory" and the various commissions (juridical commission, commission for formation, commission for education, liturgical commission, commission for associates, the sister's commission and the historical commission) reflect the international character of our Order and provide many confreres and sisters with many occasions to meet each other and to exchange ideas and visions. Every six years, exactly between two General Chapters the superiors of all canonries have an informal meeting in Rome.

Since 2006 representatives of the sisters, canonesses and sisters related to the Order, have also been present at the General Chapter. Together they form the CISP (*communitas internationalis sororum Praemonstratensium*), a worldwide community sharing information and keeping in touch with each other. The CISP meets on the occasion of the General Chapter, taking this occasion to discuss certain common topics with their confreres. Furthermore, the CISP meets between two General Chapters. Representatives of Norbertine associates are also invited to the General Chapter.

To foster contact between neighboring canonries, or canonries with a common language, the Order is divided into Circaries. Two of these have language as their binding element: the English and the French language Circaries. The other Circaries, along with language also have a geographical proximity: the Circary of Brabant (Dutch language), the Brazilian Circary, the German language Circary, the Hungarian Circary and the Bohemian (Czech – Slovak) Circary. The two canonries on the Indian sub-continent started organizing meetings of superiors and juniors in formation since the General Chapter of 2012. Each Circary is presided by a superior of one of the canonries belonging to it: the vicar of the Abbot-General of the Circary. If possible he regularly calls a meeting of the superiors of the canonries of his Circary, eventually also with representatives of the canonries. Some Circaries have a review containing news or articles. Most of them call a meeting of the confreres in formation. An important task of the Circaries is to make communication in the form of letters or messages available to their members by translations into their common language.

Only a few members of the Order are involved in what could be called the Order's government. The Abbot-General resides in Rome with the Procurator-General, who is responsible for contact with the dicasteries of the Apostolic See, the rector of

the *Collegio San Norberto* – the Order's house of studies in Rome, the secretary of the Abbot-General and the finance officer of the general house and college. The general house also houses the office of the Postulator-General who promotes the veneration of the saints and blessed of our Order.

The most recent statistical data of the Order go back to the beginning of 2019, since at the beginning of each year the Apostolic-See requests to receive a report of the status of each religious institute. This is one of the responsibilities of the Procurator-General who requests therefore the collaboration of all the Prelates of the different canonries. According to the most recent statistics the Order has 1,160 members in the canonries of men. According to the catalog of the Order there are at this moment 129 canonesses of the order, while the number of members of other sisters' communities would amount to 130.

The first and perhaps most important apostolate of each Premonstratensian canonry is probably "being there". By its existence, a canonry bears witness to the *communio* of the Church, which is not only a hierarchical organization but also a brotherly community. This approach to the Church as a living reality colors the way in which a Premonstratensian canonry is present in the region where it is sited. In many cases the presence of an abbey or a priory goes back several centuries. It has shaped the region through agricultural or other economic activities but even more by cultivating relations with the people living there. The love for the place inspires a sustainable and ecological economy, which pays special attention to social circumstances, taking care to employ also workers who would have difficulties to be employed elsewhere. This aspect of being present seems evident in the case of communities with a long standing history, but it is interesting to observe how the same presence in a certain area takes root in the case of more recently founded communities.

In many cases, abbeys or priories are housed in historic architecturally important buildings which attract many people visiting the place. Sisters and confreres find various ways to welcome these visitors, by giving them information not only about their history but also sharing with them the deeper inspiration that shapes their lives. The fact that quite a few of our houses are classified as monuments calls for an intensive dealing with civil authorities, thus opening the way to many durable relationships with people on all levels which often are beneficial for the whole region where the canonry is living.

The churches, which are the heart of any abbey or priory, are generally accessible to the public so that visitors find a place for reflection and silent prayer. Many participate in the liturgy, especially the Eucharist and the celebration of vespers. Much care is taken to provide the possibility of joining in the prayer of the community. Many houses of our Order have the facilities to receive guests, individually or as groups. Not seldom retreats are offered for youth or adults. Many houses provide room for seminars, days or weekends for reflection.

The most traditional external apostolate of members of our Order is related to parish work. Already during the middle-ages, parishes were stably entrusted to canonries of the Order. Until now, many Norbertine priests are also parish priests, sometimes residing at the parish but nowadays more and more combining their parish-work with a responsibility at the priory or the abbey. The concrete features of the work in a parish are dependent on local circumstances. Being a parish priest in India will be different from being a parish priest in France. In developing countries the parish priest will often be a missionary, who together with other confreres is involved in founding a new parish, along with providing basic education by establishing an elementary school and even basic medical care. Along with liturgy and catechism they are engaged in social work. Many of these Premonstratensians live away from the central house of the

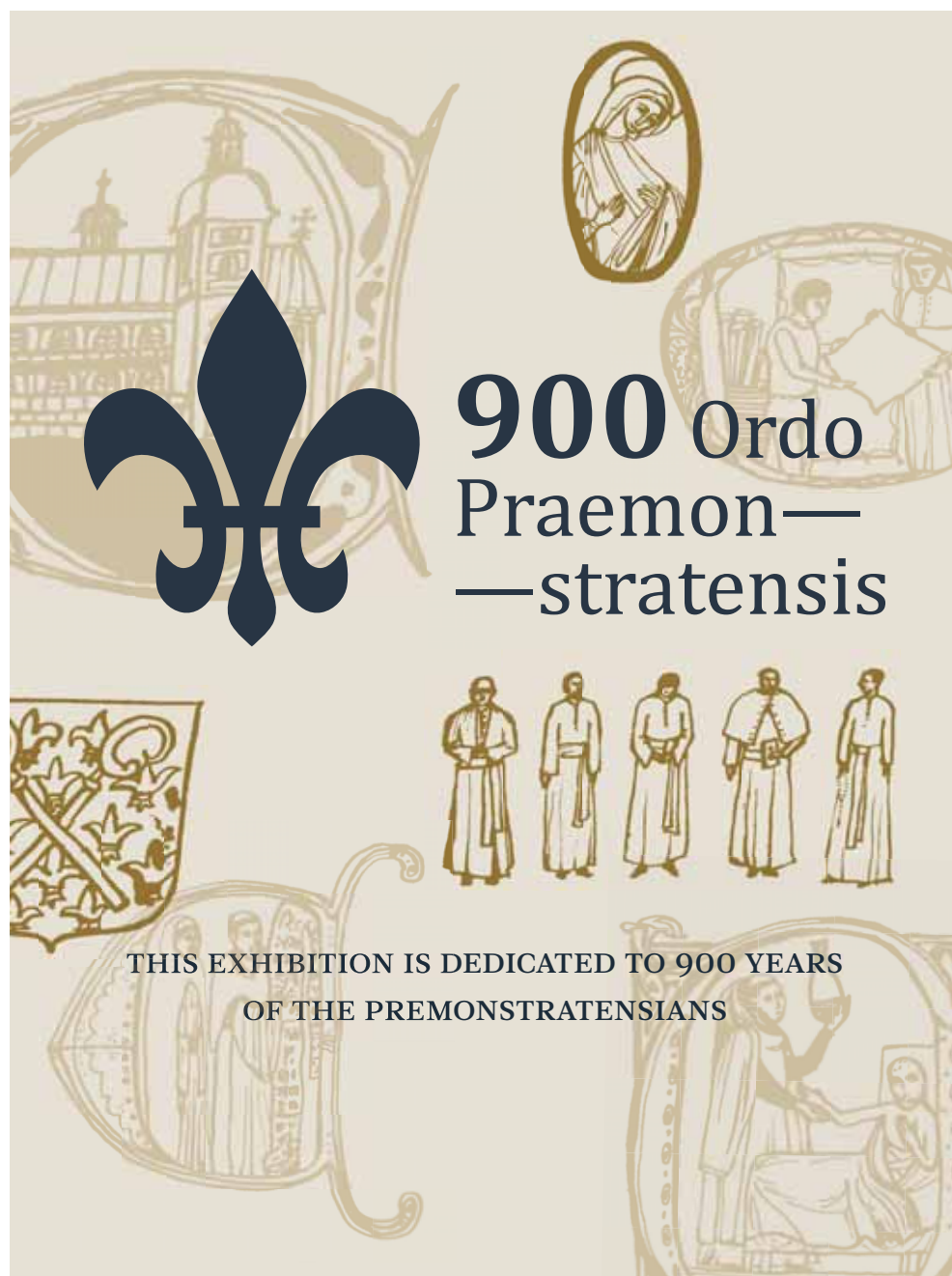
canonry, forming small dependent communities. In Europe the relationship between an abbey or a priory and its parishes sometimes has a long standing history and in not a few cases the parish priest has been a confrere of the same canonry ever since the foundation of the parish. Because the number of priests in Europe is diminishing, parishes are often joined together or one pastor will have to take care of more parishes.

Many canonries of the Order are involved in education. Many of them have schools, often in combination with missionary activities. When starting a mission, as happened regularly since the nineteenth century, confreres often started elementary schools or colleges along with other pastoral ministries. Many confreres are teachers at universities or gymnasiums. A number of schools run by Premonstratensians are technical schools preparing for the exercise of a profession. Generally it can be said that the educational endeavor of Premonstratensians has never been chiefly aimed at recruiting new candidates, but rather toward social and professional empowerment of the pupils.

Especially since the nineteenth century many canonries have been engaged in mission. Initially the aim was to Christianize and to develop the region they were sent to. They settled at missionary posts from which they traveled throughout the region to found and to animate new communities of faithful. Their activities were hardly distinguishable from those of other missionary institutes. During the last century, however, the awareness of the proper Premonstratensian identity developed so that more attention was given to community life and common prayer. This evolution was fostered by the fact that the missionaries at a certain point started to attract young people to join their life. The first of these were formed in the European mother-house, but very soon the novitiate and studies were organized locally. Nowadays many of these originally missionary communities have become independent and flourishing canonries. They remain faithful to their origins because they swarm out in new foundations of communities dependent on the canonry, in view of social and missionary projects.

A recent evolution appears in the fact that African and Indian confreres are sent to Europe or to the USA to perform pastoral tasks as parish priests or as teachers.

It is impossible to give an exhaustive account of the activities of Premonstratensian sisters and brothers. We did not mention the scientific, cultural and social activities by which sisters and confreres contribute to a more human society and the multitude of contacts which grows out of these. The most important, however, remains our spiritual contribution which springs from the experience of God's love for the world in which our communities are prayerfully present, radiating this love and making it effective in the circumstances we live in.

900 Ordo Praemon— —stratensis

Výstava je věnována 900. výročí založení premonstrátského řádu, se zvláštním zřetelem na země Koruny české a Strahovský klášter. Nejdříve je prezentováno poslání řádu, náplň života jeho členů a jejich působení, pak život ve středověkém klášteře, dále život a působení zakladatele řádu sv. Norberta. Vynecháme dobu renesanční a barokní a přiblížíme úpadek a téměř zánik řádu na přelomu 18. a 19. století. Následuje obnova řádu v první polovině 19. a začátkem 20. století i začátek působení i mimo Evropu.

Ukážeme pronásledování řádu v době nacizmu, dále pronásledování a likvidaci ve východní Evropě v době socialismu s důrazem na Československo. Závěr výstavy je věnován řádu v současnost a jeho rozšíření ve světě a zároveň je vykreslen život řeholníka od vstupu do kláštera, až po místo jeho posledního odpočinku na řádovém hřbitově. Zároveň je k vidění galerie portrétů významných osobností z řad premonstrátů.

This exhibition is dedicated to 900 years of the Premonstratensians, paying particular attention to the Lands of the Bohemian Crown and Strahov Monastery. It starts by presenting the order's mission and the life and work of its members, before explaining what it was like to live in a medieval monastery and describing the life and work of the founder, Norbert of Xanten. Bypassing the Renaissance and Baroque, we delve straight into how the order declined and almost disappeared at the turn of the 19th century. We then explain the order's revival in the first half of the 19th century and the early 20th century and see how it began to extend beyond Europe.

We show how the order was persecuted under the Nazis and how it was hounded and dismantled in Eastern Europe during the socialist era, with an emphasis on the situation in Czechoslovakia. The end of the exhibition is dedicated to the order today and its expansion around the world, and portrays the life of Premonstratensians from the moment they enter the abbey until the time they are laid to rest in the order's cemetery. There is also a gallery of portraits of prominent Premonstratensians.

MISSION OF THE PREMONSTRATENSIAN ORDER

COMMUNIO

**community | communication |
common prayer**

Those who enter a monastery become members of a community. Here, diverse people differing in age, upbringing, education, character, interests, etc., are brought together. Despite their differences, the order's brothers and sisters are united by one faith and one purpose: God. They live for Him and help each other as they tread the path that leads to Him.

STABILITAS

stability | fidelity | constancy

Stability means constancy and fidelity to the place where the community resides. The abbey is home, the place where Premonstratensians feel a sense of belonging with their brothers or sisters. It is a place of congregation and understanding, a place of safety and relaxation. A place where Premonstratensians give each other spiritual support, help each other, and share their joys and sorrows. Rules

and routines remove all distractions and guide them on their path as they follow God.

CONTEMPLATIO

meditation | prayer | listening

Concentrated meditation is attention paid to God. It begins when we stop being completely preoccupied with our own interests and allow another person, event, object, or God Himself to attract our attention. The Premonstratensians, like other Christians, believe that God speaks to them, appears to them, and listens to them. They have

an awareness of God not only during worship and in prayer, but also in their everyday affairs and meetings.

ACTIO

activity | service

Premonstratensians maintain an active presence on many continents. They serve as priests in monasteries and parishes, in hospitals, retirement homes, and hospices. They are involved in culture, art and education, they work as educators and therapists, and they provide spiritual guidance. Some members of the order serve as army, police and prison chaplains. Many care for the poor, the homeless, the disabled, the abandoned, the abused and people who are otherwise disadvantaged.

NORBERT OF XANTEN

and 900 years

of the Premonstratensian Order

BEFORE

- 1080 | Norbert's birth
- 1115 | Norbert's conversion
- 1121 | Profession of vows at Christmas in Prémontré
- 1126 | Norbert appointed to the Archbishopric of Magdeburg
- 1134 | Norbert's death
- 1582 | Norbert's canonisation
- 1627 | Transfer of St Norbert's remains to Strahov
- 2021 | Celebration of the 900th anniversary of the Premonstratensian Order

LIFE IN THE MEDIEVAL MONASTERY

Life in a medieval monastery was not at all easy or simple. The stone walls made the monastery nice and cool in the summer, but in the winter it was very cold. A dormitory with straw beds that we would find hard to accept today, washing in cold water, long prayers in a cold church, and physical labour on a farm, in a garden, in

a field or in a forest. Fasting for long periods, getting up early. All this required a great deal of effort from the each religious. The following daily order from Swabian circary shows what life was like in a monastery from the Middle Ages all the way through to the 18th century:

MIDNIGHT | Matutinum

5 a.m. | wake-up call

5.30 a.m.–6 a.m. | meditation

6 a.m. | Prima, study, private mass

9 a.m. | Capitulum, Tertia, main mass, Sexta

10 a.m. | lunch, Nona, spiritual discussion on the text read during lunch, recreation until noon, study or work until 2.30 p.m. On Tuesdays and Thursdays: recreation with a walk until Vespers.

3 p.m. | Vespers, study

4.30 p.m. | spiritual reading

5 p.m. | dinner, recreation until

7 pm, spiritual discussion

7 p.m. | Compline, examination of conscience

8 p.m. | nocturnal quiet hours. The prior performs a check at 8.15 p.m. All this could only be by people who

were zealous and devoted to the cause of God, in order to show others the path to God through their lives and activities. (Fig./obr. 1)

THE WORLD IN THE 12TH CENTURY

At first glance, it might seem that these images have nothing in common. But the opposite is true. They are proof that the 12th century was a period of cultural uplift and development for human civilisation on all continents. In Japan, the Heian dynasty is at its height, with growth in national self-awareness and increasing independence from Chinese influence.

Mayan culture is on the rise in South America, as can be seen at construction sites in Chichén Itzá, but also elsewhere.

In Constantinople the Hagia Sophia has been repaired following earthquakes and the cult of the Mother of God is flourishing. Crowds of pilgrims are flocking here and to Jerusalem, and western Christianity is once again trying to liberate the Holy Land from the hands of its Islamic conquerors. Monasteries are flourishing in Europe, cultivating science and education. The Western Church is going through a period of internal reform, freeing itself from the dominance of secular rulers. This is the time when the Premonstratensian order was founded, and also the time of its arrival in Bohemia and Moravia.

THE LIFE OF SAINT NORBERT

In the area of the Romanesque cellarium, there is a permanent exhibition on Saint of Xanten, the founder of the Premonstratensian order. It features paintings by J.J. Hering from the beginning of the 17th century, which was shortly after St Norbert's remains had been transferred from Magdeburg to Prague. The paintings depict scenes from the saint's life, created by Hering according to the legend of Norbert's life.

To compare the perception of the medieval legend and the figure of St Norbert, as part of the anniversary there are images from the saint's life as seen by an artist from the beginning of the 21st century. It is interesting how each artist chose events from Norbert's life that they considered crucial.

1. GENNEP | the castle where Norbert was born
2. STUDIES | he receives a rich education and later becomes a canon of the chapter in Xanten
3. PUBLIC WORK | his talents earn him a place at the court of Archbishop Frederick of Cologne and, later, at the court of Emperor Henry V.
4. FORCED CORONATION | he accompanies Emperor Henry V to Rome. Here, Henry violently forces his coronation on the pope. Norbert stands idly by, but later asks the pope for forgiveness
5. REJECTION OF A BISHOPRIC | he repeatedly rejects the emperor's offer of a bishopric. Disheartened by the practices of the powerful, he leaves the royal court

6. CONVERSION | on the way to Vreden, lightning nearly strikes him. He sees this as a sign to convert and change his life
7. FASTING | he seeks solitude to fast, study the Scriptures, pray, and prepare for the path offered to him by God
8. ORDAINED AS A PRIEST | determined to serve God, he gives his whole life to Him. Unusually, he is ordained as a deacon and a priest on the same day
9. FIRST MASS AS AN ORDAINED priest | in St Victor's Cathedral in Xanten. He preaches a return to the original mission of the Church
10. REJECTION | points to culprits in his sermons. The canons revolt against Norbert. He is spat on by a hired bell-ringer and retreats into seclusion
11. HERMIT | solitude, meditation, fasting and a repentant life
12. SPIDER | during the transubstantiation, a spider thought to be poisonous falls into the chalice with the Blood of Christ. Norbert still drinks from chalice in faith and miraculously sneezes out the spider
13. PROPERTY TO THE POOR | Norbert distributes all his remaining property to the needy
14. ITINERANT PREACHER | Norbert obtains permission from the Pope to preach freely
15. DEATH OF COMPANIONS | Norbert buries his first three companions in Valenciennes
16. HUGO DE FOSSES | Norbert meets Burchard, the bishop of Cabrai, the priest Hugo, becomes Norbert's companion
17. BARREN WOMAN | Norbert's prayer heals a childless woman, who gives birth to a healthy child
18. REBELLIOUS KNIGHT | a conflict with a proud knight who refuses to change his ways. Despite all the knight's orders

- instructions and urgings, his horse refuses to move, and he returns to Norbert in shame and repents
19. BARTHOLOMEW DE JOUX | Norbert and Hugo meet the bishop of Laon, who lends them horses and arranges a hearing with the Pope
20. POPE ENTRUSTS NORBERT TO bartholomew | the pope places Norbert in the protection of Bartholomew, who helps him to settle in Prémontré
21. GLOWING DROP OF BLOOD | the appearance of a dazzling drop of blood on the paten after Holy Mass.
22. BLIND WOMAN | the moment a blind woman receives the host from Norbert, she can see and is healed
23. TANCHELM'S FOLLOWERS | Norbert strongly opposes heretics who reject the Eucharist. People convert to the true faith and surrender at his feet the sacred hosts they have hidden for years
24. FROG | Norbert suddenly stops a servant carrying a jug of water from a well to the sick and orders him to pour it out; inside it, there is a toad
25. THREE BULLS | the pope confirms the Premonstratensian order
26. THIRD ORDER | according to tradition, Norbert establishes the Third Order, a community of lay people spiritually attached to the order
27. DEPARTURE FROM PRÉMONTRÉ | Norbert leaves for a trip to Rome and has a premonition that he will never return. He says goodbye and in his last sermon he encourages his brothers and sisters to persevere
28. APPOINTED ARCHBISHOP | Norbert is elected unexpectedly, despite having no ambitions for such office. He feels most comfortable in the role of a monk and he adapts his work in Magdeburg accordingly
29. MISSION IN THE ELBELAND | he converts the pagan tribes of north-western Germany
30. REBELLION | the canons set the people against Norbert, accusing him of stealing saintly relics.

The people head to Magdeburg Cathedral, where Norbert is celebrating mass

31. DEPARTURE FROM MAGDEBURG | Norbert again retreats into seclusion and works outside Magdeburg
32. RETURN TO MAGDEBURG | the people of Magdeburg regret their actions and welcome the archbishop back
33. DEATH | the enfeebled Norbert dies. As is customary, he wears a penitential robe. His friends stand around the bed praying for his soul and singing psalms
34. FUNERAL | disputes over his remains between the cathedral chapter and the Premonstratensians of the Blessed Virgin Mary. The emperor decides in favour of the Premonstratensians
35. NORBERT'S REMAINS ARE TRANSFERRED | to Strahov Monastery in 1627
36. SCULPTURE OF SAINTS NORBERT, WENCESLAS AND SIGISMUND | on Charles Bridge from 1853

THE PREMONSTRATENSIAN ORDER IN THE 18TH AND 19TH CENTURY

Secular powers at the turn of the 19th century blighted and weakened the expansion of religious, and thus Premonstratensian, life. (Fig./obr. 2)

The Josephine reforms, the French Revolution and secularisation in the Holy Roman Empire saw almost all Premonstratensian monasteries closed down. The only survivors were Wilten, Schlägl, Geras, Teplá, Strahov, Želiv and Nová Říše in the territory of what is now Austria, Bohemia and Moravia. Strahov and Schlägl led the initiative to restore the order, starting in the Habsburg Empire. Over time, they established contact with the remaining Premonstratensians in Belgium, the Netherlands and France. At the end of the 19th century, the order was once again functional. Headed by the abbot general, it was able to re-develop its activities.

On the opposite wall, there is a painting from the 1860 depicting a meeting of Premonstratensian abbots in Strahov in 1859, convened to discuss the restoration of the order.

THE PREMONSTRATENSIAN ORDER AT THE TURN OF 19TH AND 20TH CENTURY

The restoration of the order at the end of the 19th century not only resulted in the rehabilitation of the old monasteries, but also paved the way for the Premonstratensians' missions. An attempt by the Wilten brothers in the United States failed. However, a subsequent mission from Belgium and the Netherlands was successful, establishing abbeys in Green Bay and, later, West De Pere.

Building on the growth of communities in the Brabant circary, there was a change of focus to concentrate on the demand that was emanating from mission countries in Africa and Latin America. From 1849 to 1869, the Grimbergen Premonstratensians were active in southern Africa. Frigolet sent his confrères to the pilgrimage church of Notre-Dame d'Afrique in Algeria.

The first confrères bound for Brazil left Averbode in 1896 and Park in 1898. Similarly, in 1898 the confrères from Tongerlo established a mission stations in the Congo. Grimbergen sent confrères to Canada in 1900, while in 1901 Frigolet, Mondaye and Balarin sent them to Madagascar. The work of the Berne Premonstratensians in India was successful for many years. Over time, new communities were built up with the local youth, for example in Brazil by Averbode (Pirapora, Jaú) and Park (Montes Claros), and in India (Jamtara). In 1830, the order's first nunnery outside Europe was established in Petropolis, Brazil, and was inhabited by the sisters of Oosterhout.

NAZI PERSECUTION OF THE PREMONSTRATENSIAN ORDER

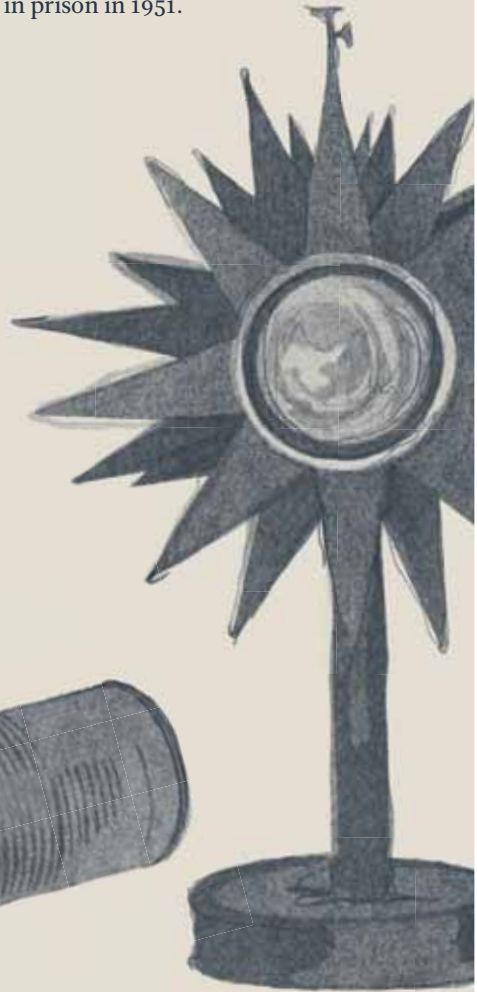
Like others, the Premonstratensian order was persecuted by the Nazis. Following the Anschluss in 1939, the monastery in Wilten was closed. In 1941, the Nazis seized the monastery in Schlägl. On 29 May 1942, the abbot and the convent in Nová Říše, Czechoslovakia, were arrested. The abbot and four canons perished in a concentration camp. As did two confrères from the

Želiv Monastery and provisor Lacina from Strahov. The portraits of all but the Želiv confrères, which were not available, can be seen in the exhibition.

COMMUNIST PERSECUTION OF THE PREMONSTRATENSIAN ORDER

After the Communist coups in the countries of Eastern Europe, the existence of religious was again under threat. In Czechoslovakia in 1950, Operation “K” shut down all monasteries housing religious, including the Premonstratensian monasteries. The nuns suffered a similar fate a little later. In trumped-up show trials, the superiors of all Premonstratensian monasteries were sentenced to long prison terms. Abbots Tajovský

and Machalka, along with Prior Tyl, survived their internment and lived to see the order’s restoration after 1989. The abbot of Strahov, Jarolímek, died in prison in 1951.

SEVERAL PERSONALITIES FROM THE PREMONSTRATENSIAN ORDER

ADAM OF DRYBURGH †1212

Premonstratensian abbot, mystic
and theologian | fictional portrait

BLESSED HROZNATA †1217

founder of Teplá Abbey,
martyr | fictional portrait

JARLOCH †1228

first abbot of Milevsko Abbey |
fictional portrait

SAINT HERMANN JOSEPH †1241

Premonstratensian from Steinfeld
Abbey, mystic | fictional portrait

JOHANN LOHELIUS †1612

Strahov abbot, restorer of Strahov,
later archbishop of Prague

KASPAR VON QUESTENBERG †1640

Strahov abbot, co-restorer of Strahov

HIERONYMUS HIRNHAIM †1674

Strahov abbot, builder of Strahov
Library's Theological Hall

PROKOP DIVIŠ †1765

Premonstratensian from Louka Abbey,
inventor of a lightning rod

JEAN-BAPTISTE L'ÉCUIY †1834

the last abbot of Prémontré Abbey,
the last abbot general

ALOIS MARTIN DAVID †1836

Premonstratensian from Teplá Abbey,
astronomer, professor and rector
of Charles University and director
of the Prague Observatory

KARL KASPAR REITENBERGER †1860

abbot of Teplá Abbey, founder
of Mariánské Lázně

HIERONYMUS JOSEPH ZEIDLER †1870

abbot of Strahov Monastery, repeat-
edly rector of Charles University, pol-
itician, first abbot general of the order
after the French Revolution

WERENFRIED VAN STRATEN †2003

Premonstratensian from Tongerlo
Abbey (Belgium), founder of the char-
ity Kirche in Not/Ostpriesterhilfe

RECOVERY OF RESTITUTED OBJECTS OF STRAHOV CANONRY

Welcome in the Romanesque prem-
ises of the monastery. In the Middle
Ages this area served as a refectory.
Today we present here an architectural

transformation of several Premonstratensian places in the Czech Republic (Strahov monastery, Svatý Kopeček near Olomouc, Jihlava, Milevsko, Sepekov, Doksany) and in Slovakia (Holíč). This space is intentionally kept in condition the major part of rare cultural monuments was before 1989. Displayed photos only partially show the real devastation of these historical sites. It took an enormous effort to accomplish the renewal of their unique architecture. But, more fundamentally, the life of Premonstratensian communities has been restored in these locations.

Strahov canonry would like to thank all who participated in renewing these places, including the European, state, regional, and communal institutions and sponsors who gave financial support.

PREMONSTRATENSIAN ORDER TODAY

On 31 December 2018, the male part of the order numbered 1,160 individuals in 77 houses. Autonomous canons account for 39 of them and can be found in the Americas (5 in the US, 3 in Brazil, 1 in Canada), Australia (1), Africa (1), Asia (2 in India), and in Europe

(6 in Belgium, 4 in the Czech Republic, 3 in Germany, 3 in Austria, 2 in France, 2 in England, 2 in Hungary, 1 in the Netherlands, 1 in Ireland, 1 in Slovakia, and 1 in Romania). The female part of the order, with approximately 130 members, has convents under the jurisdiction of the order – one each in the Netherlands, Belgium, the Czech Republic and the USA – and under episcopal jurisdiction in Poland (2) and Spain (1). Other communities of sisters associated with the order operate in Germany, Switzerland, the Czech Republic, Hungary, the Netherlands, Brazil and Slovakia. (Fig./obr. 3)

THE LIFE OF ONE PREMONSTRATENSIAN

The chapterhouse is a very significant space in any monastery. This is where the earthly pilgrimage of every religious should begin and end. In the chapterhouse, a novice is dressed and given his religious name, and at the end of his life, the coffin with his remains should be displayed here and then buried at the end of his life in the order. Among the books located in the chapterhouse you will see the life story of Arnošt, who becomes the Premonstratensian Isříd.

AUTHOR P. Evermod Gejza Šidlovský, O. Praem. | ARTISTIC COOPERATION Fakulta designu a umění Ladislava Sutnara Západočeské univerzity v Plzni | GUIDANCE AND SUPERVISION za ateliér Didaktické ilustrace Renáta Fučíková, za ateliér Grafického designu a digitálních médií Ditta Jiříčková, za ateliér Animace Vojtěch Domlátil | EXPERT COOPERATION Hedvika Kuchařová, P. Jindřich Zdík Miroslav Jordánek, O. Praem. | ARCHITECTURE Tomáš Štajnc, D-PLUS PROJEKTOVÁ A INŽENÝRSKÁ a.s. | GRAPHICS Kamila Kučerová | PRODUCTION GRAPO s.r.o. | ILLUSTRATIONS Eliška Berdychová, Kateřina Gottwaldová, Kateřina Kotyk, Zdeňka Kudrnová, Anna-Marie Rebeka Mišterová, Tomáš Němejc, Tereza Piskláková, Alina Pylaeva, Viktorie Sýkorová, Filip Šenkeřík | ANIMATIONS Marie Kaderová, Ondřej Lazar, Robin Mrázek, Anna Smékalová, Tereza Šimanovská | EXHIBITION LOGO Bára Hofmanová

WITH THE SUPPORT OF

Pražské vodovody
a kanalizace

press
UBLISHING GROUP

OD SVATÉHO AUGUSTINA K INSTITUCI KANOVNÍKŮ

Ignác A. Hrdina, O.Praem.

Úvodem

Když se řekne, že kanovníci ve své době představovali nejpružnější a neúčelnější formu konsociací duchovenstva, může to dnešnímu posluchači znít až komicky – jeho někdy až anekdotické představy¹⁾ o životě a poslání kanovníků jsou (z důvodů, které není třeba zde rozebírat) dosti odlišné. A přece...

Již dvakrát jsem o kanovníckém založení pojednal na stránkách Revue církevního práva – nejprve o řeholních kanovnících,²⁾ následně o řeholních kanovnicích.³⁾ V prvním případě bylo tenorem článku zodpovězení otázky, kdo podle platného práva může být považován za řeholního kanovníka (konkrétně zda i bratr-laik v kanovníckém řádu); druhý případ představuje spíše jakousi právně historickou „osvětu“, protože o řeholních kanovnicích se toho dnes ví obecně nejspíše velmi málo.

Tento článek se na danou problematiku dívá z poněkud odlišného úhlu: vrací se k sv. Augustinovi, který měl na vznik instituce kanovníků (i kanovnic) sice nepřímý, ale zato významný vliv; a jak z povahy věci vyplývá, ten se postupem času uplatnil zejména u řeholních kanovníků. Je ovšem třeba mít na zřeteli, že pojem „kanovník“ byl v církevních dějinách vyplněn různým obsahem: jinak „vypadal“ kanovník v 8. stol. (podle Chrodegangovy řehole), jinak za gregoriánské reformy, jinak v raném novověku či v současnosti atd. Proto je obtížné najít (kromě augustinovských kořenů) nějaké neproměnné, tady pojmové znaky instituce kanovníků; přesto se o to na následujících stránkách pokusíme. A je zřejmé, že v rozsahem omezeném článku na této cestě od sv. Augustina ke stabilní instituci kanovníků lze, a to jistě jen za cenu značného zjednodušení, vyznačit pouze hlavní milníky, a to zejména z hlediska kanonického práva.

K etymologii a významu pojmu „kanovník“

Že pojem sám pochází od řeckého slova *kánon* (κανών)⁴⁾ by se snad mohlo zdát nadbytečným uvádět; nicméně: jak toto slovo vyložit, opsat, definovat? *Kánon* je řecké slovo, které znamenalo ve starověku (také rákosovou třtinu) užívanou k měření délky (tedy měřidlo), později získalo význam měřítka vůbec, pravidla, regule, až i právního předpisu. Od 4. století (snad poprvé v aktech nicejského koncilu z roku 325) se slovem kánon

1) Budiž mi dovoleno jednu takovou anekdotu (neznámé proveniencí) na adresu kanovníků zde uvést: „*Sedere ad fornacem, habere bonam pacem; bibere bonum vinum, laudare Deum trinum.*“

2) Ignác Antonín HRDINA, *K pojmu „řeholní kanovník“*, Revue církevního práva – Church Law Review 3, 1996, č. 1, s. 11–17.

3) Ignác Antonín HRDINA, *Méně známé téma: řeholní kanovnice*, *ibid.*, 82 (2021), č. 1, s. 13–21.

4) κανών: „hůlka (u stavu); pravidlo, pravítko, předpis, zákon, vzor; okres“ (Václav PRACH, *Řecko-český slovník*, Praha 1993, s. 278).

oficiálně označují právní ustanovení církve, a to na rozdíl od norem práva světského, pro něž se užívalo dalšího řeckého slova νόμος = zákon.

Podle toho by tedy „kanovníkem“ byl duchovní, který žije podle „kánónů“, tedy určitých církevních (tj. kanonických) předpisů; a tak se to obvykle vykládá. Jenže to nám příliš nepomůže – podle takových předpisů, obsažených už v Pavlových epistolách, žili/měli žít přece všichni duchovní (nehledě k tomu, že i mniši se měli spravovat kánony) – a články či kánony starověkých i všech pozdějších synod se takovými předpisy jen hemží. Ne všichni duchovní přece byli kanovníky...

Více se asi blíží skutečnosti Leinsle, který uvádí: „Termín *canonicus* přitom původně označuje klerika, který je zapsaný do seznamu (*canon*)⁵⁾ kléru nějakého kostela, pro který je oprávněn vykonávat liturgické služby (...) S tím začala být velmi záhy spojována představa o klerikovi, který musí žít podle *canones*, tedy podle dekretů Církve.“⁶⁾ V tomto pojetí chápe kanovníky vůbec snad poprvé ve svých kánonech, pojatých z větší části i do Graciánova Dekretu, první clermontská synoda (*Concilium Arvernense* či *Claromontanum*), konaná roku 535, a následně i další galiské sněmy (v Orléans r. 538, v Tours r. 567). Jenže ono se později mluvilo a nadále mluví běžně o duchovních připsaných (adskribovaných) nějakému kostelu, a to zejm. za účelem konání bohoslužeb, aniž by muselo jít o kanovníky v „technickém“ smyslu. Tedy ne každý duchovní připsaný nějakému kostelu musel být kanovníkem...⁷⁾

Výstižně to shrnuje Hynek Votoček: „Zde se sbíhá dvojitý chápání slova kánón, jednak ve významu nařízení a dále jako označení seznamu osob, jež přísluší ke kostelu, případně jsou živeny z jeho prostředků, tzn. vedle kleriků další personál a potřební. *Canonicus* tedy není termínem pro klerika žijícího ve společenství, de iure měl být každý klerik *canonicus*.“⁸⁾ Na rozdíl od duchovních, kteří žijí podle příslušných kánónů a jsou zapsáni u nějakého kostela (tedy *clerici canonici*) existovali četní duchovní žijící „ne-kanonicky“, tj. nezapsaní u žádného kostela a obstarávající si obživu zpravidla u (později nazvaných „vlastnických“) kostelů světské vrchnosti mimo dosah jurisdikce vlastního ordináře coby jejich „hlavy“ (*clerici acephali*), popř. dokonce formou potulky (*clerici vagi*).

O definici výrazu „kánón“ se pokusil mj. Hugo od sv. Viktora ve svém spisu *Expositio in regulam s. Augustini* I: „Příkazy, které následují, jsou nazvány řeholí, protože v nich lze nalézt normu pro správný život. (...) A co nazýváme řehole, Řekové nazývali kánón. To je důvod, proč ti, kdo jsou usazeni v klášteře podle řeholních příkazů svatých otců a žijí kanonicky a podle apoštolského způsobu života, jsou nazýváni řeholníci, nebo podle Řeků kanovníci.“⁹⁾ Jenže v klášteře jsou tak či onak „usazeni“ když ne

5) Na Západě se tento seznam nazýval *matricula*, odtud se někdy v něm zapsaní duchovní označovali jako *matricularii*; tak např. v závěru Chrodegangovy řehole – ut infra (pozn. autora).

6) Ulrich Gottfried LEINSE, *Premostráti*, Praha 2020, s. 15.

7) Hynek VOTOČEK k tomu ve své diplomové práci *Vybrané aspekty díla Anselma z Havelbergu v kontextu řeholních reforem 12. století*, obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v r. 2009, připomíná, že „v případě katedrálního kléru se můžeme do jisté míry orientovat na základě označení, jako je *congregatio clericorum*, *mensa communis* či *episcopalis*. Ty se často sice vztahují k tomu, co máme běžně na mysli, pokud hovoříme o katedrálních kapitulách, většinou ale neposkytují spolehlivou oporu pro odlišení kanovníků od ostatního diecézního kléru. Co se týče kolegiálních chrámů, v merovejském a karolinském období lze považovat za pevný termín bazilika, který téměř vždy označuje kostel obsluhovaný klérem, pojmy jako *abbatia*, *claustrum*, *cenobium*, *monasterium* na druhou stranu nevypovídají s určitostí o tom, zda se jedná o komunitu kleriků či mnišů“ (s. 11).

8) *Ibidem*, s. 12.

9) PL 176, 881–942. Český text převzat z: Jakub Štěpán TICHÝ, *Význam Augustinovy řehole pro duchovní život v proměnách času*. Diplomová práce obhájená v r. 2019 na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy.

všichni řeholníci, tedy alespoň všichni mniši, a i ti se jistě snaží žít podle příkladu apoštolů¹⁰⁾ a osvědčených církevních otců. Ale mniši přece nejsou kanovníky...

Z Viktorovy definice zbývá tedy k analýze ono „žijící kanovnický“ (*canonice*). Co to ovšem znamená? Co je tím, co dělá kanovníka kanovníkem? Co bylo předmětem jejich činnosti?¹¹⁾ Jinak řečeno – jaké byly a dodnes jsou „pojmové znaky“ takového kanovníka? Zkusme se na tento problém podívat nejprve prismatem Augustinova „kláštera kleriků“.

„Chtěl jsem u sebe mít klášter kleriků“

Augustinova slova z jeho díla *De vita et moribus clericorum*¹²⁾ „Chtěl jsem u sebe mít klášter kleriků“ (*monasterium clericorum*) budou pro dešifrování „našeho“ problému zřejmě klíčová.

Kláštery nebyly v Augustinově době novým fenoménem, i když vypadaly jinak, než dnes – vyvinuly se (zhruba řečeno) ze společenství křesťanů, která se spontánně utvářela kolem věhlasných eremitů; na křesťanském Západě se takto stal nejznámějším sv. Antonín Poustevník, s jehož životopisem se ostatně sv. Augustin před svou konverzí obeznámil. Tito eremité byli dříve či později *via facti* nuceni dát těmto křesťanům určitá pravidla pro soužití (= zárodky budoucí řehole – *regula*), a ti museli onoho „Otce“ poslouchat. Společný život v celibátu a majetková komuna byla, resp. stávala se z povahy věci samozřejmostí. Zde leží počátky života podle evangelních rad, aniž tehdy ještě byly „jištěny“ formálními sliby.

To, co bylo na Augustinově fundaci nového (odhlédneme-li od nepřilíš úspěšného pokusu biskupa sv. Eusebia z Vercelli a snad i milánského arcibiskupa sv. Ambrože), byla skutečnost, že šlo o klášter *kleriků*, tedy duchovních. Nemuselo nutně jít jen o jáhny či kněze (už tehdy byla známa tzv. nižší svěcení), třebaže těch zřejmě byla v onom klášteře kleriků většina a pod biskupovým (tj. Augustinovým) řízením vedli v Hippo Regius duchovní správu.¹³⁾ Šlo tedy o společný život (*vita communis*), a sice život po vzoru apoštolů (*vita apostolica*), věnovaný (nejen) úsilí o dosažení osobní dokonalosti, jako tomu bylo u eremitů, resp. mnichů (i těch Augustinových, které po přesídlení do biskupského domu zanechal v „zahradním“ klášteře), nýbrž (také) na apoštolát. Přitom Augustin dbal na společenství majetku, jak to jasně říká ve své Řeči č. 355: „V našem společenství nikdo nesmí mít nic vlastního... Nikomu to není dovoleno; mají-li [přesto] někteří něco, činí, co není dovoleno.“¹⁴⁾ A podobně v jeho řeholi samé: „O ničem neříkejte, že je to vaše vlastní, ale mějte všechno společně.“¹⁵⁾ To byl ovšem už tehdy ká-

10) Nikoli ve smyslu vnějšího apoštolátu, nýbrž podle Sk 2, 42: „Vytvrvali poslouchali učení apoštolů, byli spolu, lámali chléb a modlili se.“

11) Votoček, *Vybrané aspekty díla*, s. 10 uvádí, že „obecně byla hlavní náplní jejich života společná bohoslužba, psalmodie, chórová modlitba. Katedrální klérus z prostého faktu blízkosti k biskupovi byl jeho poradním orgánem a postupem času rostl jeho význam v biskupových rozhodnutích, a to zejména v otázkách majetku kostela, jež se jej přímo dotýkala. (...) Kolegiální chrámy pak, hlavně na venkově, většinou splývaly s farní sítí, takže vedle společné liturgie měl zdejší klérus často na starosti duchovní péči o věřící.“

12) PL 39, 1358n.

13) Přesto tato „péče o duše“ (*cura animarum*) nepatří k esenciálním znakům kanovnického života; tak Štěpán Tichý upozorňuje, že např. ve 12. století „duchovní péče... nebyla vždy považována jako nezbytná součást apoštolského života, jehož znaky pro mnohé byly chudoba a život ve společenství. Velká část řeholních kanovníků se nechtěla zapojit do služby věřícím a rozhodla se pro život v odloučenosti od světských záležitostí“ (*op. supra cit.*, s. 44).

14) „Nulli licet in societate nostra habere aliquid proprium... Nulli licet: si quis habent, faciunt quod non licet“ (PL 39, 1570).

15) Čl. I./3.

men úrazu a současně kritérium, podle nějž se daleko později ve středověku začali rozlišovat kanovníci světských a řeholníků.

Společný život kleriků u některých městských kostelů byl už v Augustinově době tu a tam praktikován, nicméně šlo o život bez nějakých pevných předpisů. Ale i tehdy (a ještě dlouho potom) zůstávalo pravidlem, že duchovní žili odděleně ve svých soukromých domech.

Shrňme-li to: Augustinovo *novum* spočívalo v tom, že ve svém biskupském domě zavedl společný život duchovních, věnujících se apoštolské činnosti, a dal jim určité předpisy (*Praeceptum*¹⁶⁾ = pozdější Řehole sv. Augustina) pro společné soužití, které byly z povahy věci v lecčems odlišné od pravidel platících pro jeho klášterní společenství laiků – tam snad šlo o tzv. *Ordo monasterii* („Řád kláštera“).¹⁷⁾

Chrodegangova *Regula canonicorum*

„Augustinův klášter byl sám o sobě skvělým úspěchem, i když jen krátce přežil svého obětavého biskupa. Nikdy se však na něj nezapomnělo“,¹⁸⁾ jakkoli se vše opět ubíralo dosavadní cestou včetně nešvarů panujících mezi duchovenstvem, žijícím vesměs odděleně v soukromých domech. A i tam, kde klerici žili společně (zvl. v biskupských domech – *domus episcopalis*) a byli biskupovi k dispozici při správě diecéze, se více či méně spravovali vedle domestikálních norem pouze značně obecnými nálezy regionálních synod ve věci života kléru – tedy jejich „kány“; proto se už tehdy nazývali kanovníky (*canonici*) v tom nejširším smyslu. Následně „se tato kolegia kleriků více formalizovala a začala hrát v životě biskupství stále větší roli, včetně nároku na volbu samotného biskupa. V 8. a 9. století získala mnohá kněžská společenství jasný organizační rámec.“¹⁹⁾ O nějakém životě podle stabilních a obecně závazných pravidel (řehole – *regula*) se u nich zřejmě ještě nedalo mluvit. Je ovšem pochopitelné, že jediná tehdy na Západě fungující (a od roku 787 Karlem Velikým jediná mnichům povolená) řehole,²⁰⁾ a sice ta Benediktova, nebyla pro život kněží v duchovní správě *en bloc* použitelná.

Dodnes ne zcela docenovaný reformní duch biskupa ze severofrancouzských Met sv. Chrodeganga (v úřadě 746–766) se projevil v tom, že ten pro kleriky svého katedrálního kostela sestavil řeholi novou (*Regula canonicorum*),²¹⁾ a tak – jak hlásá jeho epitaf – „*instituit sanctae clerum hinc munia vitae*.“²²⁾ Skloubil v ní požadavky na péči o duše s úsilím o co možná dokonalý život svých duchovních podle vzoru benediktinských observancí. To už je ovšem alespoň zárodečně ona *vita mixta*, která bývá

16) Označení pochází z čl. I./1. Augustinovy řehole: „*Haec sunt quae ut observetis praecipimus in monasterio constitui*“ („A protože žijete v řeholním společenství, dávám vám tyto předpisy“). Tato Augustinova řehole se též nazývá *Regula ad servos Dei* („Řehole pro Boží služebníky“).

17) MIGNE, PL 66, 995. K tomu viz např. TICHÝ, *op. supra cit.*, s. 74–76; Antonín Ignác HRDINA, *Neostřý pojem Augustinovy řehole*, *Revue církevního práva – Church Law Review* 83, 2021, č. 2 (v tisku).

18) François PETIT, *Premonstrátská spiritualita XII. a XIII. století*, Doksany 2018, s. 17.

19) Drahomír SUCHÁNEK – Václav DRŠKA, *Církevní dějiny. Antika a středověk*, Praha 2013, s. 148.

20) „Po zákonodárné stránce reformu mnišství dokončilo několik shromáždění (synod) v Čáchách mezi lety 816–819, při nichž byla Benediktova řehole přikázána všem říšským klášterům“ (*Capitulare monasticum*). *Ibidem*, s. 157.

21) Tzv. *Sancti Chrodegangi Metensis episcopi Regula canonicorum* existuje u MIGNEHO, PL 89 pod tímto názvem ve dvou redakcích: v delší o 86 hlavách od L. Dacheria (sl. 1058–1095) a v kratší podle vydání Labbeova (sl. 1098–1120). Tu první označuje např. F. PETIT (*op. supra cit.*, s. 20) jako „řeholi neznámého autora“, a to jako v pořadí „třetí“ (po Chrodegangově a Cášské řeholi). Zde užíváme té kratší verze, rozdělené do 34 hlav, a to už proto, že ta je obecně považována za bližší původní Chrodegangově řeholi.

22) *Ibidem*, s. 1054.

právě (poněkud na Chrodegangův úkor) připisována jako prvnímu svatému Norbertovi a jeho řeholní rodině. Na Chrodegangovu řeholi se tedy pro její zásadní význam podíváme podrobněji.

V prologu svatý biskup konstatuje, že „v těchto dobách velmi vzrostla nedbalost pastýřů a podřízených“, a proto vydává toto (jak je skromně nazývá) *decretulum* – aby se jeho duchovní horlivě věnovali svým posvátným povinnostem, jak to vyžaduje jejich kanovnícké zřízení (*ordo canonicus*).

V I. hlavě vybízí své kanovníky (*canonici*) k pokoře a v následující kapitole k zachovávaní řádu (*ordo*) tak, jak to odpovídá jednotlivým stupňům jejich svěcení. Zdůrazňuje se zde úcta, kterou mají mladší kanovníci prokazovat starším. III. hlava nařizuje pro *clerus canonicus* společný dormitář v klauzuru (leďa by někdo, zvláště ze starších kanovníků, obdržel licenci biskupa). Do této klauzury neměly přístup nejen ženy, ale zásadně laici vůbec, leďa z důvodu nutnosti (např. laičtí kuchaři, pokud by nebyli k dispozici kuchaři-klerici), ba ani „cizí“ klerici (tedy ne-kanovníci). Přespávat mimo klauzuru bylo klerikům pod přísnými sankcemi zakázáno.

Hlavy IV. až VIII. se zabývají především slavením vigilií a kanonickými hodinkami. Zmiňuje se zde výslovně kompletář (po němž je nařizováno silencium), noční bdění *usque ad matutinas* [horas] s meditací, prima a na ni navazující kapitulum (na němž se rozdělovaly denní úkoly a káraly přestupky). Po něm se klerici rozejdou za prací – alespoň někteří i za manuální prací (*opera manuum quotidiana* – hl. IX.), jelikož „zahálka je nepřitelem duše“, a to „podle svého řádu“ – *secundum ordinem suum* (hl. X.). Mají přitom „planout horlivou láskou“ (hl. XI.).

Klerikům je v tomto kanovníckém zřízení (*in hoc canonico ordine*) zakázáno jak navzájem se vyhánět/vylučovat ze společenství (*excommunicare*) či dokonce bít (hl. XII.), tak se naopak jeden druhého zastávat (*defendere*) – zřejmě proti opatřením nadřízených (hl. XIII.).

Následující (XIV.) hlava ukládá kanovníkům, aby dvakrát ročně vyznávali své hříchy před biskupem nebo jím delegovaným knězem.

Kapitoly XV. až XIX. obsahují látku, kterou bychom dnes nazvali trestním právem (hmotným i procesním). Rozlišují se „těžší provinění“ (*graviores culpa*), jako je vražda, smilstvo, cizoložství, krádež a jím podobné – tedy úmyslné delikty, a „lehčí provinění“ (*leviores culpa*), tedy ty, které bychom dnes nazvali nedbalostními (pozdní příchody do chóru, poškození či ztráta věcí apod.). Ty první byly trestány zejména vězením (*carcer*) i tresty tělesnými (*corporales disciplinae*), vyloučením ze společenství – zřejmě na určitou dobu (*excommunicatio*), popř. i trvalým vyhnáním (*exsilium*); ty druhé podle povahy provinění (*secundum modum culpa*). Po propuštění z vězení následovalo veřejné pokání klerika (*publica poenitentia*) na starokřesťanský způsob („stání“ před kostelem...).

HL. XX. pojednává o kající praxi jednak postní doby (*quadragesimae observationes*), tedy o postech, četbě (*lectio divina*), zákazu opouštět „claustra“ (leďa kvůli výkonu bohoslužeb) apod., jednak o kající praxi vůbec během celého roku.

XXI. až XXIV. kapitola upravuje společné stolování v biskupském domě. Jídelna (*refectorium*) byla rozdělena na sedm stolů (*mensae*) zejména podle stupně svěcení stolujících. Při jídle se zachovávalo mlčení a kanovníci měli rozjímat o čteném textu. Z refektáře se nesmělo nic odnášet ani do něj vstupovat mimo stanovené doby (to bylo zásadně dvakrát denně). K pití se servírovalo víno, každému v množství podle jeho svěcení – jeden až tři poháry (*calix*) k jídlu; zakazováno bylo opilství, k němuž zřejmě byli Chrodegangovi kanovníci poněkud náchylní, takže ten si povzddechl: „Vybízíme k tomu, aby náš klérus vedl vůbec střízlivý život; a když už [kanovníky] nemůžeme přesvědčit, aby víno vůbec nepili, chceme alespoň, aby u nich nepanovalo ožralství...“ (*ut saltem in illis ebrietas non dominetur*). Těm pak, kteří se skutečně vína zdržovali,

se biskup měl postarat alespoň o stejné množství piva,²³⁾ pivo mohl také biskup dávat „na přilepšenou“. Všichni kanovníci (s výjimkou arcijáhna, primiceria²⁴⁾ a celeraria²⁵⁾) byli střídavě povinni týdenní službou v kuchyni, kterou měli udržovat v čistotě.

Následující hlavy pojednávají o různých funkcionářích biskupského domu: o arcijáhnovi a primiceriovi (hl. XXV.), o sklepmistru-celerariovi (hl. XXVI.; ten má být „střízlivý a ne milovník vína“ – *sobrius, non vinolentus*) a o fortnýři – *portarius* (hl. XXVII.; také ten má být střízlivý...).

Hl. XXVIII. upravuje péči o nemocné, která je svěřena arcijáhnovi a primiceriovi, popř. též dalšímu příbranému kleriku-infirmáři.

O oblečení kanovníků pojednává následující hl. XXIX; a už zde se zmiňuje *cappa* (kapuce, plášť) jako hlavní součást jejich oděvu, dále *camisilis* či *sarcilis* (jakési komže), k tomu kožené boty. Hl. XXX pak stanoví, že o svátcích Páně, Panny Marie, dvanácti apoštolů i ostatních svatých se kanovníci s Boží pomocí mají snažit officium konat pokud možno „ve dne v noci“ (*diu noctuque*). O některých svátcích je pak má biskup pohostit v refektáři, a to sice „dostatečně, ...aby se potěšili, nicméně nebyli opilí“ (*sufficienter, ...qualiter consolatio fit, et ebrietas non dominetur*). Co zbylo, měl arcijáhen odevzdat celerariovi.

Rozsáhlá XXXI. hlava pojednává o majetku kanovníků; a právě zde se Chrodegangova řehole patrně nejvýznamněji liší od té Augustinovy, jak to hned v jejím úvodu naznačuje připustková spojka: „Jakkoli čteme, že stará církev za dob apoštolů byla tak jednomyslná a svorná, že jednotliví věřící prodávali své pozemky a cenou za ně kladli k nohám apoštolů, takže nikdo se o ničem nemužoval říkat, že je to jeho vlastní, ale »všichni měli všechno společné« (Sk 4)... Avšak protože v dnešní době... nás nelze přesvědčit, abychom povznesli svého ducha aspoň k nějaké podobnosti s jejich jednáním..., my, kteří máme zvláštním způsobem sloužit kanonickým zřízením (*canonicis ordinibus*)..., i když nemůžeme všechno opustit, užívejme svého majetku jen tak, aby se..., ať chceme nebo nechceme, nestal dědictvím našich příbuzných a rodičů, nýbrž aby přešel na církev,²⁶⁾ již z Božího podnětu společně sloužíme.“

Osobní majetek Chrodegangovi kanovníci sice měli darovat katedrálnímu kostelu, avšak mohli jej následně držet jako prekaristé (*precaria possessio*), resp. poživatelé církevního obročí (*usufructuario ordine per beneficium ecclesiae*),²⁷⁾ aby se ho po jejich smrti dostalo církvi, resp. kanovnickému zřízení, jemuž byl předtím dán. A přirozeně by pak jako prekaristé neměli mít možnost tímto majetkem svobodně právně disponovat – s výjimkou jeho výnosů. A to byl nepochybně hlavní rozdíl oproti řeholníkům – přirozeně i těm „augustinovským“.

Následující stručná hlava (XXXII.) upravuje otázky mešního stipendia (*eleemosynae*): může je přijímat i jednotlivý kněz, nicméně řehole doporučuje, aby tato stipendia byla dávána

23) „*Et illis, qui se a vino abstinere praevideat episcopus... ut tantum habeant de cerevisia, quantum de vino habere debuerant*“ (hl. XXIII.).

24) V kapitule podřízený arcijáhn; měl na starosti dohled nad kleriky, nad obřady a zpěvy.

25) Správce spíže, sklepa.

26) Sv. Augustin se ve svých známých Řečech *De vita et moribus clericorum* (č. 355 a 356) značně ostrými slovy vyjadřuje o těch svých klericích, o nichž se zjistilo, že pořídili testament ve prospěch svých blízkých. Jednak vůbec neměli mít nic, co by odkázali (vše měli dát do společného), a navíc připravili biskupský dům, na jehož náklady žili, o to, čím mu v důsledku toho byli podle spravedlnosti povinni.

27) Právni historikové si jistě povšimnou, že Chrodegangova *Regula canonicorum* užívá výrazů *possessio* (držba), *usufructus* (poživací právo) a *precarium* (výprosa) oproti klasickému římskému právu poněkud modifikovaným způsobem; pro ostatní k oněm pojmům viz např. Milan BARTOŠEK, *Encyklopedie římského práva*, Praha 1981, s. 258n (*possessio*), 318n (*usufructus*) a 263 *precarium*). V každém případě text svědčí o tom, že v prostředí metického biskupství v 8. stol. nebylo římské právo neznámým fenoménem.

in commune ad omnem clerum, protože přece celá komunita kanovníků „snáze zmůže vyprosit hříšníkovi Boží milosrdenství, než jednotlivec“.

Předposlední (XXXIII.) hlava upravuje účast na oficiu a mši o nedělích a svátcích jak v biskupském kostele samém, tak ve „stacionárních“ kostelích mimo něj (*ecclesiae forenses*), které byly kanovníkům svěřeny do péče. A konečně poslední (XXXIV.) stanoví povinnost „do seznamu (*matricula*) zapsaných kleriků“ (*matricularii*), tj. kanovníků, účastnit se dvakrát měsíčně na čtení (*lectio*) z traktátů či homilií církevních otců před biskupem a na následujícím jeho poučení a povzbuzení.

Pokud tedy Chrodegangovi kanovníci podle této jeho řehole žili, od „mnišských“ řeholníků se zase až tak nelišili: společné nocování v jednom (biskupském) domě, společné stravování, kárání a trestání přestupků na kapitule *culparum*, život v klauzuře (nakolik jim to jejich pastorační povinnosti dovolovaly), chór a rozjímání (*lectio divina*), a to i v noci, četné úkony kajčnosti včetně postů (celkových i od masa – nikdy od vína!), manuální práce – to nebyl žádný exkluzivní pánský klub, v nějž se později kapituly světských kanovníků tu i onde více či méně proměnily; být tehdy kanovníkem v Metách – nebyl zase až takový med. Chrodegangova *Regula canonicorum* se tak daleko více podobá mnišské řeholi, než (pozdějším) stanovám kapitul kanovníků.

U kanovnického zřízení nepřekvapuje Chrodegangův důraz na důstojný zpěv chórové modlitby, již nazývá zcela „po benediktinskou“ *opus Dei* (hl. VI.), popř. *opus divinum* (hl. VII.) – však se prý také Mety staly galským centrem gregoriánského chorálu, pro jehož pěstování dal tento biskup dokonce z Říma povolát zpěváky. A právě toto slavnostní konání chórové modlitby a liturgie vůbec se stalo jedním z hlavních úkolů kapitul kanovníků, který je zavazuje až do současné doby, jak bude ještě řečeno. To neznamená, že by se např. v „klášteře kleriků“ v Hippo Regius oficium alespoň zčásti nezpívalo – vyplývá to i z Augustinovy řehole samé: „Zpívejte jen to, co je předepsáno. Co není předepsáno, aby se zpívalo, ať se nezpívá“ (čl. II./4.). Zda to byla monotónní recitace či zpěv psalmodie *recto tono*, nebo zda to ohráželo spíše „entuziastickou kulturu zpěvu Afričanů“,²⁸⁾ o tom můžeme jen spekulovat.

Abychom to shrnuli: sv. Chrodegang jako snad první po Augustinovi dal svým společně žijícím klerikům systematicky (byť ne dokonale) uspořádaná pevná pravidla (jakkoli spíše podle benediktinského „mustru“), a tak teprve od jeho doby lze vlastně mluvit o kanovnících v plném, „technickém“ slova smyslu.

Cášská řehole

Jakkoli se Chrodegangova *Regula canonicorum*, určená původně pouze pro jeho katedrální klérus, rozšířila i mimo jeho diecézi, zdaleka se neprosadila v celé západní církvi (a jak

28) Frank KAZENBROOT, *Ako zrkadlo; úvahy nad Regulou sv. Augustína*, Trnava 2020, s. 36.

také?!). Že u dotčených duchovních nejednou narážela na odpor, je asi nadbytečné rozvádět. Ke slovu proto tehdy přišel pověstný francký cízarpapismus v podobě tzv. Cášské řehole či přesněji řeholí, totiž mužské a ženské (*Institutiones Aquisgranenses*), plným názvem *Forma institutionis canonicorum et sanctimonialium*. Jejím sestavením byl z rozhodnutí biskupů pověřen metický duchovní Amalarius a jeho řehole byla vyhlášena franckým císařem Ludvíkem Zbožným na říšské synodě v Cáchách roku 816 jako říšský zákon (k jeho promulgaci nejspíše došlo rozesláním jeho textu všem říšským biskupům). V Migneho latinské patrologii po „mužské“ kanovnícké řeholi, označené jako *Liber primus de institutione canonicorum*²⁹⁾ a rozčleněné do 145 kapitol³⁰⁾ (a jen o tu nám zde půjde), následuje *Liber secundus de institutione sanctimonialium canonice viventium* o 28 hlavách;³¹⁾ připojen je komentář k oběma těmto řeholím *Ad Formam Institutionis canonicorum et sanctimonialium notae*³²⁾ od církevního historika a antverpského katedrálního kanovníka Auberta Le Miraia – Miraeus (1573–1640).

Z legislativně technického hlediska lze konstatovat, že Cášská řehole je (oproti Chrodegangovým pravidlům) přetížena citacemi z Písma, z koncilních kánonů a především z latinských církevních otců (přirozeně včetně sv. Augustina, jak bude ještě řečeno); samotný normativní text, již tak spíše pastoračně zaměřený,³³⁾ tím pochopitelně trpí. Navíc „svět, k němuž hovořili církevní otcové a pro něj první koncily vydávaly své kányony, zanikl už před dávnou dobou. Proto byla k Amalariově sbírce přidána další praktická opatření, která většinou opakovala články z Chrodegangovy řehole, i když poněkud nepřesně.“³⁴⁾ A skutečně – Amalariovy *Institutiones* nepřinášejí pro život kanovníků nic převratně nového. Zbožné persolvování oficia „s nejvyšší péčí“ (*vigilantissima cura*), a to (jak ze souvislosti vyplývá) i zpívaného a za účasti věřících, mělo být pro kanovníky samozřejmostí.³⁵⁾

Jen je třeba v této souvislosti zmínit, že Amalarius v kap. 112 a 113 v plném znění reprodukuje obě již zmíněné Augustinovy Řeči *De vita et moribus clericorum suorum* č. 355³⁶⁾ a 356,³⁷⁾ v nichž svým klerikům co nejprísněji zapovídá soukromé vlastnictví. Na to Cášská řehole vzápětí v kap. 115 dosti nekonsekventně, zato v tehdejší době „průchodným“ způsobem, navazuje (když předtím vyzdvihla formu kanovníckého života oproti všem ostatním církevním institucím)³⁸⁾ následujícími slovy: „Jakkoli je totiž kanovníkům (protože nechteme, že by to posvátnými kányony bylo zakázáno) dovoleno... dávat i přijímat, mít... své věci, což mnichům... je zcela zapovězeno, přesto... by se jejich život neměl lišit od života mnichů.“³⁹⁾ Jako by chtěla naznačit: „Svatý Augustin to tak sice nechťel, nemělo by to tak ani být, ale v posvátných kányonech o tom „chybí legislativa“,

29) PL 105, 815–935.

30) Nikoliv do 65 kapitol, jak mylně uvádí PETIT (*ibid.*). Do 65 hlav je naproti tomu rozčleněna ona „třetí řehole neznámého autora“, kterou PETIT zmiňuje na s. 20 (v PL 89, 1058–1098).

31) *Ibidem*, 935–975.

32) *Ibidem*, 976–986. Pro nás jistě jeho nejzajímavějším spisem je *De rebus bohemicis liber singularis*, Lyon 1621, v němž pojednává mj. o nakonec neúspěšném stavovském povstání z roku 1618. Autorovi se obvykle vytýká jistá nekritičnost – je prý příliš „reichhaltig“...

33) A, jak se v předmluvě píše, sepsaný pro kanovníky, kteří by roztroušené úryvky Otců na toto téma „pro nedostatek knih nebo pro těžkopádnost ducha (*ob tarditate ingenii*) jen obtížně obsáhli...“

34) PETIT, *op. supra cit.*, s. 19.

35) „*Studeant summopere canonici praedictas horas vigilantissima cura custodire, et in his divinum officium humiliter ac devote persolvere...*“ (kap. 131); „...*plusque velint in lectione vel cantu populi aedificationem, quam populare vanissimam adulationem*“ (kap. 133).

36) PL 39, 1568–1574.

37) *Ibidem*, 1574–1581.

38) „*Quia evidenti auctoritate liquet canonicam institutionem caeteris praestare institutionibus...*“

39) „*Quamquam enim canonicis, quia in sacris canonibus illis prohibitum non legitur, liceat... dare et accipere, proprias res... habere, quod monachis... penitus inhibitum est..., non tamen... eorum a monachorum distare debet vita.*“

jak se dnes říkává. Kanovníci tedy – na rozdíl od mnichů – mohou (nadále) „mít své věci“.⁴⁰⁾

Otázkou konečně zůstává, zda Cášská řehole ponechala v platnosti nebo naopak (jakožto výlučný právní předpis) zrušila řeholi Chrodegangovu v jejím původním znění. Náznaky na to se různí; tak např. Leinsle píše (nepochybně se znalostí věci), že na říšské synodě v Cáchách došlo „k jasněmu rozlišení mnichů a kanovníků a stávající smíšené formy a smíšená pravidla, včetně Chrodegangových, byla zrušena.“⁴¹⁾ Naproti tomu rovněž už citovaný Petit uvádí, že Cášská řehole neměla konkurovat řeholi Chrodegangově, ale obohatit ji.⁴²⁾ V každém případě je zřejmé, že Cášská řehole žádnou explicitní „derogační klausuli“ neobsahuje – ani tu generelní, která je později pro kanonické zákony typická (*Contrariis quibuslibet minime obstantibus...*). Nelze však vyloučit možnost, že Chrodegangova řehole byla za zrušenou prostě považována s ohledem na římskoprávní principy *Lex posterior derogat legi priori*, resp. *Lex superior derogat legi inferiori*; římské právo nebylo ani tehdejší kanonické legislativě neznámé, jak jsme to právě viděli už na řeholi Chrodegangově.

Nicméně i přes tuto doslova „říšskou“ reformu instituce kanovníků dochází zhruba už od poloviny 9. století znovu k pozvolnému úpadku, třebaže ne stejnému na celém Západě.⁴³⁾ Jistě je to i tím, že, že její ustanovení nebyla důsledně vymáhána, zvláště v souvislosti s pozvolným úpadkem Francké říše. Kanovníci si leckde rozdělují původní společný kapitulní majetek, upouštějí od společného života: „V dómských kapitulách zrušení *vitalis communis* přivedilo nejprve rozdělení katedrálního majetku mezi biskupa a kapitolu a v důsledcích i přiznání určitého jeho podílu jednotlivým kapitulárum.“⁴⁴⁾ To už jsou prebendy (obročí, beneficia) ve vlastním slova smyslu (a je zajímavé, že „prebendářství“ bylo nešvarem, který provázel i některá založení řeholních kanovníků včetně premonstrátů ještě v potridentské době). O osobní službě kanovníků nemocným ve špitálech nemůže být řeč a dochází k celkovému uvolnění (někde až k úplnému rozkladu) původní disciplíny, včetně bujícího nikolaitismu a simonie. Od 11. stol. se stávalo běžným zjevem, že se (světští) kanovníci nechávali i v chóru (ať už pro faktickou nemožnost osobní účasti v důsledku multibeneficiality, ať už z pouhé nedbalosti) zastupovat jinými duchovními (vikaristy, mansionáři), které si k tomu z vlastních prostředků vydržovali.⁴⁵⁾

A tak vlastně jediným viditelným trvalým výsledkem cášské *Institutio canonicorum* byla definitivní polarizace instituce kanovníků na kanovníky světské (*canonici saeculares*), kteří její reformy odmítli, a následně na kanovníky řeholní (*canonici regulares*), kteří je přijali. Prostě a výstižně to naznačuje zmiňovaný Miraeus ve svém komentáři k Cášské (mužské) řeholi: „...Z toho vyplývá, že v době Ludvíka Zbožného

40) Podobnou „doporučující“ normu obsahuje Cášská řehole v kap. 35, kde se s odvoláním na Prospera Akvitánského (*De vita contemplativa*) uvádí, že pro kněze „*expedit... facultates proprias perfectionis causa contemni*“.

41) LEINSLE, *op. supra cit.*, s. 17.

42) PETIT, *op. supra cit.*, s. 19.

43) „Mravní stav kléru nebyl všude na stejném stupni. V západní části říše francké a v Itálii v bouřlivé době Karla Martella a pak v pozdní době karolinské a v 10. století velmi hluboko poklesl, kdežto ve východní části díky apoštolské činnosti sv. Bonifáce a pak zdatné vládě Karla Velikého a panovníků z rodu saského a sálského se vždy znovu probouzejí obrodné síly“, Jaroslav KADLEC, *Církevní dějiny II. Od poloviny 5. století do vrcholného středověku*, Praha 1972, s. 59.

44) Karl HILGENREINER, heslo *Benefizium* in: *LThK II*, Freiburg im Breisgau 1931, sl. 164.

45) Postupem doby tato „substituční“ činnost nabývala charakter skutečného obročí, takže mansionáři někdy byli dokonce považováni za jakési „nižší členy kapituly“. Zná je ještě piánsko-benediktinský kodex a označuje je jako *inferiores beneficiarii seu mansionarii*, v členy kapituly je však nepovažuje; jejich úkolem bylo obecně setrávat (*manere*) u katedrálního nebo kolegiálního kostela a „vypomáhat kanovníkům“ (kán. 393 § 2 CIC/1917).

kanovníci žijící i pod opaty či probošty nebyli řeholními kanovníky v dnešním smyslu slova, nýbrž světskými..., a ti se od světských kanovníků naší doby lišili pouze tím, že žili ve společném domě a užívali společného stolu a společného dormitáře...⁴⁶⁾

Augustiniánští řeholní kanovníci

Sotva se ovšem mohla do hloubky trvaleji ujmout reforma kléru, doslova „vnucená“ karolinské říšské církvi (jistě s dobrým úmyslem vnést do těchto záležitostí pevný řád) jen zvenčí – bez významnějšího reformního smýšlení uvnitř církve samé. To bylo plodem až clunýjské a zvl. gregoriánské reformy, na jejímž základě (byť ne jenom) s pozeňáním Říma zhruba od sklonku 11. století postupně vznikala – mimo jiné – nová Augustinem inspirovaná kanovnická založení: augustiniánští řeholní kanovníci.⁴⁷⁾ Není náhodou, že čelným protagonistou této reformy byl právě zakladatel (či snad přesněji inspirátor) nejpočetnějšího řádu řeholních kanovníků, sv. Norbert z Xanten. A byla to právě římská synoda roku 1059, konaná za předsednictví papeže Mikuláše II., na níž kardinál-arcijáhen Hildebrand (pozdější papež Řehoř VII.) kritizoval Čáskou řeholi za její polovičitost (zvl. v otázce soukromého majetku kleriků), což se obrazilo v listech jmenovaného papeže, jimiž intimoval výsledky synody; klíčovou je zde věta: „Nařizujeme a ukládáme, aby nositelé výše uvedených svěcení (...) při kostelech, při nichž jsou ustanoveni, tak jak se sluší na zbožné kleriky, spolu jedli a spali, a vše, cokoli jim kostely vynášejí, užívali společně“⁴⁸⁾ – to vše v rámci obecného požadavku, aby se „co nejvíce snažili dosáhnout apoštolského, totiž společného života.“⁴⁹⁾

Čáská řehole ovšem tím, že reprodukovala Augustinovy Řeči (*Sermones*) č. 355 a 356, jakoby v této oblasti „aktivovala“ poněkud pozapomenuté Augustinovy normy⁵⁰⁾ oproti do té doby panujícímu benediktinismu (byla jakousi „infiltrací augustinismu“ do tehdejšího benediktinského řeholního monopolu). Vnějšího vyjádření se tomuto trendu dostalo dobrovolnou recepcí Augustinovy řehole (*Praeceptum*) právě tehdy vznikajícími instituty kanovníků, kteří se odtud nazývali „řeholními“. „Není zcela jasné, jakým způsobem probíhalo přijetí Augustinovy řehole ze strany řeholních kanovníků. V posledních 30 letech 11. století se objevují zmínky o řeholi, ale teprve ve 12. století začala být řehole postupně uznávána jako autentický výraz života řeholních kanovníků.“⁵¹⁾ Na druhé straně je evidentní, že tyto vznikající komunity kanovníků neměly možnost příliš širokého výběru. O fakticky obtížné použitelnosti Benediktovy řehole pro jejich (alespoň většinový)⁵²⁾ způsob života už byla řeč; tím spíše to platí pro její „polopoustevnícké“ varianty v případě kamaldulských či

46) „...Ex his linquet, tempore Ludovici Pii canonicos in communi viventes etiam sub abbatibus vel praepositis, non fuisse regulares, prout nunc usus habet vocabuli, sed saeculares... et qui in hoc solum a canonicis saecularibus nostri temporis differebant, quod in communi domo viverent, et mensa communi et dormitorio communi uterentur...“ (PL 105, 977).

47) Proslulým se stalo – abychom uvedli aspoň jeden příklad mimo Prémontré – např. opatství kanovníků od sv. Viktora (tzv. viktorini), založené počátkem 12. stol. arciděkanem pařížské katedrály Notre Dame Vilémem ze Champeaux.

48) „Et precipientes statuimus ut ii predictorum ordinum (...) juxta ecclesias quibus ordinati sunt, sicut oportet religiosos clericos, simul manducant et dormiant et quicquid eis ab ecclesiis venit communiter habeant“ (MGH, *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum* I, s. 547).

49) *Ibidem*, „...[ut] ad apostolicam, communem scilicet vitam summo opere pervenire studeant“.

50) Snad by zde bylo možno spatřovat jistou analogii ke znovuoobjevení justiniánských *Digest* čili *Pandekt* (zhruba v téže době), které se stalo východiskem činnosti boloňské školy glosátorů a následně vedlo k prudkému rozmachu římsko-právní vzdělanosti ve středověku.

51) TICHÝ, *op. supra cit.*, s. 44.

52) Neplatilo to ovšem absolutně; tak např. TICHÝ tamže, upozorňuje, že v té době „v praxi bylo někdy obtížné rozlišit komunitu řeholních kanovníků od benediktinského kláštera“.

kartuziánských mnichů apod. Prostě Augustinova řehole tehdy neměla (a dodnes vlastně nemá) u řeholních kanovníků konkurenci; pro její velmi dobrou použitelnost mluví jistě i její obecnost nebo (chceme-li) určitá pružnost.

53) *Ibidem.*

Jestliže ovšem pojmovým znakem Chrodegangových či „cášských“ kanovníků byl (mimo jiné) výkon duchovní správy, pak u řeholních kanovníků to zdaleka nebylo pravidlem; tak Tichý upozorňuje, že „v některých nových fundacích se pastorační péči připisovala menší důležitost, řeholní předpisy tak byly více zaměřené na řeholní život kněží než na jejich apoštolát a klerici žili více podle mnišských zvyklostí“.⁵³⁾ Zde je zajímavé připomenout si, že ani sama Augustinova řehole se o duchovní správě vykonávané členy „kláštera kleriků“ na žádném místě (ani implicitně) nezmiňuje, jakkoli je téměř jisté, že se jí duchovní, žijící s Augustinem v jednom biskupském domě, věnovali. To jen potvrzuje, že augustiniánští řeholní kanovníci v té době nepředstavovali nějakou monolitní a právně fixovanou instituci (šlo o různé komunity u různých typů kostelů včetně těch u katedrálních a kolegiálních kapitul, opatství, špitálů apod.) – snahy o to se objevují až později, ať už vznikem řádů řeholních kanovníků (zvláště premonstrátů), ať už povinností pravidelných setkávání jejich představených (jakýchsi „kvazi-generálních kapitul“), jak to roku 1215 stanovil IV. lateránský koncil, ať už konečně obligatorním sdružováním klášterů augustiniánských kanovníků do kongregací, jak to nařídila bula papeže Benedikta XII. *Ad decorem ecclesiae* z roku 1339. To už je ovšem jiná kapitola.

Avšak to, co měli všichni řeholní kanovníci společné (a to platí od počátku pro všechny jejich rodiny) a co představovalo ve vývoji instituce kanovníků jejich novum, bylo právní stvrzení způsobu jejich života formou veřejných řeholních slibů na evangelní rady. Konečně nadále platilo, že nejen za světské, nýbrž i za řeholní kanovníky byli považováni výlučně duchovní (ať už v jakémkoli stupni svěcení, tedy i „nižší klerici“), jakkoli v jejich kláštorech pravidelně žili i bratři laici (např. v premonstrátském řádu nazývaní *fratres conversi* – konvršové).

Shrňme-li to tedy opět a naposledy: esenciálními znaky řeholních kanovníků byl společný život (*vita communis*) při určitém kostele, veřejné sliby na evangelní rady (tedy včetně slibu chudoby a resignace na vlastnictví), duchovní stav (*status clericalis*) a konečně povinnost slavnostního konání chóru. Společný život od doby, kdy „vyšuměla“ ustanovení Cášské řehole, se u kanovníků při katedrálních a kolegiálních kostelech nikdy obecně neprosadil a postupem doby se redukoval na život „v sousedství“, tj. v jednotlivých (kanovnických) domech. Totéž platí pro majetkové poměry jednotlivých kanovníků, které nebyly členstvím v kapitule dotčeny. Tím byla definitivně dokončena diferenciací obou „větví“ kanovníků. Kapituly světských kanovníků se tak pochopitelně nespravovaly augustinskou řeholí, nýbrž jednak – samozřejmě – normami obecného kanonického práva (*jus universale*), jednak tzv. vlastním právem (*jus proprium*), které pro ně představovaly zakladatelské listiny, resp. stanovy.

Závěrem

Z uvedeného vyplývá, že i dnes mají v církvi a její správě kanovníci své uplatnění a že i jim má sv. Augustin co říci. Přirozeně pokud jde o augustiniánské řeholní kanovníky v širším smyslu (oni ani jiní než augustiniánští řeholní kanovníci vlastně neexistují). Ale svým způsobem se to týká i kapitul kanovníků světských. Tak katedrální kapituly už sice zásadně ztratily postavení senátu diecézního biskupa⁵⁴⁾ ve prospěch nové instituce sboru konsultorů,⁵⁵⁾ nicméně jejich liturgické poslání („slavnostnější bohoslužby“)⁵⁶⁾ tím není dotčeno – a to je přece *skutečným* pojmovým znakem každého sboru kanovníků. To přirozeně a výslovně platí i o kapitulách kolegiálních, které navíc mívají podle svých stanov ještě – případ od případu – speciální úkoly; jako jejich obecný úkol by se pak přirozeně nabízel výkon „teamové“ duchovní správy v okolí kolegiálního kostela – lze si jistě představit, že by kněžím kolegiální kapituly byla svěřena nějaká farnost či farnosti *in solidum* podle kán. 517 CIC/1983.⁵⁷⁾ A protože kanovníci (i ti „světští“) žijí ne-li v jednom domě, tedy alespoň zpravidla v domech sousedních, mohla by Augustinova řeholní pravidla pro ně být alespoň v některých bodech inspirativní i dnes; jistě by to platilo např. o čl. I/8: „Všichni tedy žijte jednomyslně a svorně a vzájemně v sobě ctěte Boha, jehož chrámy jste se stali.“

54) Viz kán. 391 § 1 CIC/1917.

55) Ten však mohou podle rozhodnutí biskupské konference nahradit (kán. 502 § 2 CIC/1983).

56) „*Functiones liturgicae sollempniores*“ (kán. 503 CIC/1983).

57) V této souvislosti působí poněkud nepochopitelným dojmem, že např. někdejší pražský arcibiskup kardinál M. Vlček od roku 2003 svěřil duchovní správu ve Staré Boleslavi, kde je už od poloviny 11. století ustavena dodnes fungující kolegiální kapitula nikoli duchovnímu/duchovním této kapituly, nýbrž řeholníkům společnosti polských pallothinů.

Summary:

Ignác Antonín Hrdina

From St Augustine to the institution of canons

The article briefly recapitulates the growth of the institution of canons in the church from its beginnings, which are often associated with St Augustine and his „monastery of clerics” in Hippo Regius, until its legal establishment at the Assembly of Trent. It seeks to reveal the conceptual (essential) features of this institution that distinguish it from other forms of clerical associations within the Catholic Church. The rules (*Regula canonicorum*), of its originator – St Chrodegang, bishop of Metz in northern France – played an extraordinary role in this journey; he is often considered

the founder of the institution of canons in the narrow sense of the word. Adoption or non-adoption of this order, which at Aachen in 816 was declared imperial law in a modified form by the Frankish monarch Louis the Pious (hence *Institutiones Aquisgranenses*) for imperial cathedral and other important churches, foreshadowed the later definitive division of canons into religious (*canonici regulares*) and secular (*canonici saeculares*), or more exactly into the canonical religious societies (frequently with the Rule of St Augustine) and the secular chapters of the canons.

À LA SUITE DU CHRIST AVEC SAINT NORBERT. UN IDÉAL DE VIE AU SERVICE DE DIEU ET DE L'ÉGLISE

Bernard Ardura, O.Praem.

Neuf siècles ! Et voici encore des hommes et des femmes, chanoines et chanoinesses, frères, laïcs affiliés aux abbayes de l'Ordre de Prémontré, qui vivent au jour le jour la *sequela Christi*, la suite du Christ, en mettant leurs pas dans les pas d'un homme, Norbert, dont le nom signifie « Prince du Nord ».

Neuf siècles, la moitié ou presque de l'histoire de l'Église, durant lesquels, dans l'alternance propre à toute expérience humaine de la durée, avec des époques de prospérité et de succès, et des périodes d'épreuves, d'infidélités et de recul, un Ordre canonial a continué sa marche et, en dépit des avanies de l'histoire, est toujours porteur de l'idéal apostolique.

L'histoire d'un Ordre est vécue dans la longue durée qui, seule, permet d'avoir un regard d'ensemble sur le chemin parcouru, et de vérifier sa fidélité au charisme originel.

Le concile Vatican II évoquait, naguère, la question des charismes et en précisait ainsi la nature : « Cette Église que l'Esprit Saint introduit dans la vérité tout entière et à laquelle il assure l'unité de la communion et du ministère, il la bâtit et la dirige grâce à la diversité des dons hiérarchiques et charismatiques »¹⁾.

Norbert, homme du charisme

Norbert fut certainement un homme charismatique²⁾, dont témoigne la force d'attraction qui lui valut de nombreux compagnons résolus à suivre son mode de vie, après ce qu'il est convenu d'appeler sa « conversion ». Celui qui s'était contenté d'une vie facile, se sent appelé à vivre « *solo Christo duce* », avec pour seul guide le Christ.

Homme de la parole, Norbert conquiert la plupart de ses premiers compagnons par sa prédication. En dépit des difficultés de communication – il était de langue allemande et prêcha beaucoup en France – il s'avéra être un prédicateur d'exception, dont la parole de feu suscita de nombreuses vocations parmi ceux qui devinrent ses premiers compagnons, et atteignit nombre de laïcs épris de perfection chrétienne. Cette force d'inspiration capable de transformer la vie des hommes et de faire d'eux des apôtres prêts à se donner tout entiers au service de Dieu et de l'Église, demeure l'une des

1) *Lumen Gentium*, 4.

2) « Ces charismes, des plus éclatants aux plus simples et aux plus largement diffusés, doivent être reçus en action de grâces et apporter consolation, étant avant tout adaptés aux nécessités de l'Église et destinés à y répondre », *Ibid.*, 12.

caractéristiques principales de tout charisme authentique, car tout charisme est, d'une façon ou d'une autre, destiné à l'annonce de l'Évangile³⁾.

Les hommes du XIIe siècle, surtout les moines et les clercs, connaissaient par cœur une grande partie des Écritures et celles-ci façonnaient en quelque sorte leur réflexion comme leur prière. C'est donc nourri des Saintes Écritures, que Norbert et ses premiers compagnons ont entrepris de mener cette « vie commune » au service de Dieu et de l'Église, qui sera la marque distinctive de l'Ordre de Prémontré au cours des siècles, son charisme⁴⁾, et la source de sa fécondité.

En quoi consiste donc le charisme de l'Ordre de Prémontré ?

Neuf-cents ans après la fondation de l'abbaye de Prémontré, que pouvons-nous dire du charisme de l'Ordre, sans nous laisser abuser par une fausse et trop facile réponse en termes de mission ou de formes de ministère pastoral ? Qu'a voulu et créé saint Norbert ?

Une chose est certaine : Norbert a résolu avec ses premiers compagnons de rester fidèles à leur formation canoniale. Cette vie canoniale n'entraînait pas nécessairement l'exercice du ministère pastoral, mais elle rendait cette forme de service ecclésial possible, tandis que le concile œcuménique du Latran, tenu entre le 18 et le 27 mars 1123, interdisait aux moines de célébrer des messes publiques, de visiter les malades hors du monastère et de leur donner l'extrême-onction⁵⁾. Quant aux premiers chapitres généraux de Prémontré, ils ne font guère mention du ministère ; aussi, pour répondre à la question du charisme, nous devons, nous aussi, être attentifs à ne pas articuler notre réponse en termes de mission ou de ministère pastoral. On a trop souvent entendu définir des religieux et des religieuses par ce qu'ils étaient appelés à « faire » et non par ce qu'ils avaient vocation d'« être ». Les Prémontrés n'y ont pas échappé et furent parfois réduits à n'être que des « curés blancs » ; ce fut même le titre d'un livre⁶⁾.

Nous connaissons, par ailleurs, l'attrait de Norbert et de ses premiers disciples pour une vie caractérisée par une rude ascèse, comme c'était le cas chez les chanoines de Rolduc ou d'Arrouaise⁷⁾. D'ailleurs, les critiques ne manquèrent pas, lorsque Norbert, pour se démarquer des chanoines suivant la règle qui leur avait été donnée en 817 à Aix-la-Chapelle, choisit d'adopter la forme sévère de la Règle de saint Augustin, l'*Ordo monasterii*, diffusée dans la région de Reims depuis le IXe siècle, adoptée à Arrouaise par l'abbé Gervais et à Rolduc par l'abbé Richer. Ce texte rédigé, de toute évidence, pour des communautés vivant sous un climat méridional, présentait des prescriptions qui

3) « Par l'Esprit Saint, qui partage comme il lui plaît les charismes pour le bien de l'Église, inspire-t-il la vocation missionnaire dans le cœur d'individus et suscite-t-il en même temps dans l'Église des instituts, qui se chargent comme d'un office propre de la mission d'évangélisation qui appartient à toute l'Église », *Ibid.*, 23.

4) On trouve dans l'Évangile (Cf. *Mc.*, XVI, 17-18 ; *Lc.*, XXI, 15 ; *Mt.*, XVII, 19, etc.) et dans les *Actes des Apôtres* (Cf. *AA*, II, 1-13 ; V, 12 ; VI, 10 ; IX, 31, etc.) l'affirmation répétée de manifestations spirituelles que saint Paul, dans sa *Lettre aux Corinthiens*, appelle « charismes », pour les rattacher au don de l'Esprit fait à l'humanité en la personne du Sauveur. Ces charismes sont des grâces, des ministères et des énergies (Cf. *I Co.*, XII, 4-6), donnés « pour l'utilité commune », avec pour finalité le bien commun surnaturel de l'Église. Ils dérivent du Christ-Tête sur toute l'Église, sont ordonnés à l'édification et à la croissance du Corps mystique et assurent la conservation de l'unité de la foi (Cf. *I Co.*, XII, 12-14).

5) Cf. Canon XVIII. La meilleure édition des actes de ce concile est celle de G. ALBERIGO, *Conciliorum oecumenicorum decreta...*, Basilea, 1962, pp. 166-170.

6) Cf. Roland CLUNY, *Les curés blancs*, Paris, 1957.

7) Cf. Simon Pierre ERNST, *Histoire du Limbourg. Annales Rodensis*, Firenze, 2012 ; L. MILIS, *L'Ordre des chanoines réguliers d'Arrouaise*, Bruges, 1969 ; L. MILIS et J. BECQUET, *Constitutiones canonicorum regularium ordinis Arroasiensis*, Turnhout, 1970.

se révélèrent vite inapplicables dans les régions septentrionales, mais Norbert et ses contemporains ne doutaient pas qu'il fût l'œuvre de saint Augustin. Il faudra attendre 1139, cinq ans après la mort du fondateur de l'abbaye de Prémontré, pour que le pape Innocent II imposât le texte vulgarisé par Yves de Chartres, qui se compose du prélude qu'Augustin avait écrit pour l'*Ordo monasterii*, et de l'*Exhortation aux frères*. Une question se pose : pourquoi cet attrait pour l'ascèse ? Une première réponse vient du contexte dans lequel Prémontré est fondé : la réforme grégorienne a pour premier but la réforme de la vie du clergé et bientôt les chanoines réguliers en seront l'élite. Mais, à notre avis, pour identifier le charisme de l'Ordre de Prémontré, il faut rechercher une ultérieure réponse.

La rhétorique de la « spécialisation » de la vie consacrée, plutôt faible dans les grands ordres historiques comme les Bénédictins, les Cisterciens, les Prémontrés, ou les Mendians, n'a cessé de prendre de l'ampleur au fur et à mesure que les instituts de vie consacrée se sont multipliés, introduisant des distinctions que le premier millénaire de l'Église indivise n'avait pas connues, comme par exemple la distinction entre « vie contemplative » et « vie active ». Avec le temps, on en est arrivé à faire consister le charisme d'un institut en des aspects toujours plus limités et précis de la mission pastorale, ou en formes de piété liées à la spiritualité des époques dans lesquelles ces instituts naissaient. D'ailleurs, cette « spécialisation » à outrance a souvent engendré un repli sur soi, un isolement, au détriment de l'appartenance ecclésiale de certains instituts religieux et, en fin de compte, a entraîné une certaine stérilité, jusqu'à contribuer à une crise des vocations.

Il nous faut donc revenir à saint Norbert.

Incontestablement, Norbert et les fondateurs de la réforme grégorienne puisent leur inspiration dans le Nouveau Testament. Au vu de l'œuvre réalisée, comment ne pas voir de réelles correspondances entre ce que firent Norbert et ses compagnons et les enseignements de l'*Évangile de saint Marc* et des *Actes des Apôtres* ?

Lors de l'institution des Douze, Marc souligne : « Jésus monte sur la montagne et il appelle ceux qu'il voulait. Ils vinrent à lui et il en établit douze pour être avec lui et pour les envoyer prêcher »⁸⁾. Littéralement, il faudrait lire : « Il les créa douze... », car le verbe grec est le même que celui utilisé dans le texte de la Genèse : « Dieu créa le ciel et la terre »⁹⁾, pour souligner que les Douze n'existent que sous la forme d'un collège, et que leur communion se réalise autour de la personne de Jésus pour le service de l'Évangile.

Les deux autres textes de référence se trouvent dans les *Actes des Apôtres*, et décrivent la première communauté de Jérusalem : « Ils étaient assidus à l'enseignement des apôtres et à la communion fraternelle, à la fraction du pain et aux prières »¹⁰⁾. Deux versets plus loin, Luc décrit la première communauté élargie aux convertis : « Tous ceux qui étaient devenus croyants étaient unis et mettaient tout en commun »¹¹⁾.

8) Mc., III, 13-14.

9) Gn., I, 1.

10) AA., II, 42.

11) Ibid., II, 44.

Ces références scripturaires sont communes à l'ensemble des fondateurs contemporains de Norbert. Quelle est donc l'originalité du fondateur de Prémontré ?

Il apparaît que ces passages du Nouveau Testament ont été pour tous une source d'inspiration spirituelle. La communauté de Jérusalem apparaît aux yeux des contemporains de Norbert comme un idéal lumineux, propre non seulement à stimuler la générosité des vocations, mais encore à leur indiquer un mode de vie exemplaire, fondé sur la communion qui se concrétise dans le partage des biens. C'est d'ailleurs la caractéristique de ce qu'on appellera l'*Ordo novus*, pour le distinguer des chanoines suivant la *Règle d'Aix-la-Chapelle*.

L'originalité de Norbert consiste dans le fait qu'il ne se limite pas à considérer la communauté primitive de Jérusalem seulement comme une référence insigne, un idéal propre à inspirer un genre de vie conforme à l'idéal des apôtres. *Norbert entend re-crée concrètement cette communauté de Jérusalem à Prémontré*, dans la diversité des vocations appelées à vivre dans l'unité.

De fait, Norbert attire à Prémontré non seulement des clercs, mais encore des laïcs « convertis » qui reçoivent un habit régulier et vaquent aux affaires de la communauté, et des femmes, ainsi que le note Hérیمان de Tournai : « Seuls les hommes sont reçus dans le monastère de Cîteaux, le seigneur Norbert, pour sa part, a tenu à accueillir des femmes pour leur conversion en plus des représentants du sexe masculin, de sorte que l'observance de ces dernières est même visiblement plus étroite et plus stricte que celle des hommes dans ses monastères »¹²⁾.

Norbert a acquis une conviction : il vivra en communauté avec des frères et des sœurs, dans le partage des biens, et s'efforcera de mener avec eux une vie semblable à celle des Apôtres, des disciples et des saintes femmes de l'Évangile, réunis autour du Christ. C'est en prêchant, et donc en quittant Prémontré, qu'il recrutera des compagnons, aussi se met-il en route dès les premiers jours du printemps 1120.

Lorsque les légats pontificaux Pierre de Léon et Grégoire de Saint-Ange confirmèrent le mode de vie des premiers Prémontrés, en 1124, ils déclarèrent : « Nous rendons grâces à Dieu dont la miséricorde surpasse toute vie, de ce qu'il vous a inspiré de renouveler la vie louable des saints Pères et l'institution établie par la doctrine des Apôtres, laquelle fleurissait au début de l'Église, mais se trouva presque abolie dans les siècles suivants »¹³⁾.

Le choix de la *Règle de saint Augustin* s'imposait, en premier lieu, parce qu'elle permettait à la nouvelle communauté de se distinguer de l'Ordre monastique, qui suivait la *Règle de saint Benoît*, mais aussi parce qu'elle offrait un idéal que l'*Exhortation aux frères* synthétise en ces quelques mots : « Tout d'abord, puisque vous vous êtes unis en communauté, habitez d'un parfait accord en la maison, n'ayez qu'un cœur et qu'une âme tendus vers Dieu »¹⁴⁾.

12) HÉRIMAN DE TOURNAY, *Les miracles de Sainte Marie de Laon*. Édité, traduit et annoté par Alain SAINT-DENIS, Paris, 2008, p. 219.

13) Charles-Louis HUGO, *Vie de saint Norbert*, Luxembourg, 1704, p. 227 ; *Sacri Ordinis Praemonstratensis Annales*, Nancy, 1734-1734, t. II, preuves VIII ; Texte de l'approbation au nom de Urbain II : *P.L.*, t. 151, col. 338.

14) *Règle de Saint Augustin*, I, 2.

Cet idéal constitue, nous semble-t-il, le charisme propre de l'Ordre de Prémontré, fort bien exprimé par les *Constitutions* de l'Ordre : « La Vie Apostolique, c'est : n'avoir, sous la direction de l'Esprit du Christ, qu'un seul cœur et une seule âme; tout posséder en commun; persévérer dans la doctrine des Apôtres ; persévérer dans la prière commune en union avec Marie, la mère de Jésus, et les frères ; rompre le pain dans la joie, c'est-à-dire, considérer l'Eucharistie comme le centre de toute notre vie ; rendre témoignage de la résurrection de notre Seigneur Jésus-Christ par la parole, par l'exemple de notre conduite et par toutes les formes de notre apostolat¹⁵⁾. Cette vie à la manière des Apôtres doit être considérée comme la valeur la plus haute qui doit caractériser notre vie entière »¹⁶⁾.

Voilà, sans aucun doute, le charisme de l'Ordre de Prémontré. Mais comme le charisme a la nécessité de s'incarner concrètement dans la vie commune, Norbert et Hugues de Fosses, premier abbé de Prémontré, adoptèrent un certain nombre d'éléments et de coutumes qui étaient, au XIIe siècle, les signes visibles conventionnels de la vie consacrée et les moyens de mettre en œuvre l'intuition du fondateur. C'est ainsi que prennent place dans l'Ordre de Prémontré la formule de profession, l'habit régulier, la célébration solennelle de l'Office divin qui culmine dans l'Eucharistie, le chapitre quotidien, l'étude et la contemplation, la prédication de la parole de Dieu, l'accueil des pauvres et des pèlerins.

Ajoutons que la dévotion mariale n'appartenait alors pas en propre aux traditions canoniales. Le fameux *Sermon de saint Norbert*¹⁷⁾, dont on lisait jadis quotidiennement des passages à un moment de la journée, ne fait aucune mention de la dévotion mariale ; c'est précisément cette absence qui milite en faveur de son ancienneté. Toutefois, le contexte spirituel du XIIe siècle était marqué par un développement intense de la dévotion envers la Vierge Marie, dont saint Bernard fut le promoteur le plus connu. L'amour que saint Norbert partageait avec ses contemporains envers Marie s'inséra si bien dans ce contexte, que les auteurs prémontrés postérieurs¹⁸⁾ verront dans cette dévotion l'un des éléments caractéristiques de leur Ordre.

L'idéal de Norbert se structure et devient un Ordre de chanoines réguliers

Lorsqu'il se trouve porté à la tête de Prémontré et des autres communautés fondées par Norbert, Hugues de Fosses doit immédiatement faire face à une situation délicate : les fondations qui font référence à Norbert ne constituent pas un tout homogène. Chaque abbaye constitue une famille autonome déterminée, non seulement par les circonstances de la fondation – c'est Norbert qui est l'unique lien entre elles –, mais aussi et surtout par le vœu de stabilité qui attache chaque

15) Cf. AA., I,13–14 ; II,42–47 ; IV,31–35 ; VI,1–7, etc.

16) *Constitutions de l'Ordre de Prémontré*, n° 27.

17) Cf. Jean-Chrysostome VAN DER STERRE, *Vita Sancti Norberti*, Antwerpiae, 1662, pp. 261–270.

18) Parmi les auteurs du XVIIIe siècle, on peut citer l'un des plus célèbres, Sebastianus SAILER, *Kempensis Marianus, sive libelli duo de imitatione Mariae Virginis, et Matris Dei, pro legentium solatio et salute, tum ex manuscripto transumpti tum simplici auctione combinati*, Augsburg, 1768.

membre à perpétuité à l'abbaye de sa profession, et plus spécifiquement au service de son église, comme en témoigne le texte de la profession des premiers frères à Prémontré. Dans la tradition canoniale codifiée par la *Règle d'Aix-la-Chapelle*, le terme *Congregatio* n'a pas la connotation d'un organisme complexe, d'une réalité organique à l'intérieur de laquelle situer diverses maisons, il est synonyme de communauté canoniale locale. Chaque communauté constitue une unité autonome, un microcosme quasiment défini et complet.

Le premier souci du bienheureux Hugues fut de réunir les abbés des premières communautés afin de pourvoir à la nécessaire unité entre les maisons. Le mouvement créé par Norbert allait ainsi assumer les caractéristiques d'un Ordre, c'est-à-dire une réalité organique capable d'assurer des relations harmonieuses entre des communautés autonomes.

Trois modèles s'offraient à Hugues : la centralisation à outrance de Cluny¹⁹ défini à juste titre « un vaste couvent en plusieurs maisons », l'autonomie absolue des abbayes, et enfin la voie moyenne d'union établie par la « *Carta Caritatis* » de Cîteaux²⁰ à laquelle le pape Calixte II donna son approbation par une bulle du 23 décembre 1119. La nouveauté de la « *Carta Caritatis* » consiste dans le fait d'avoir introduit des instruments unitaires dans la direction de l'Ordre, tout en conservant l'autonomie des différentes abbayes cisterciennes, notamment le chapitre général annuel et le définitoire composé des quatre premiers abbés et de vingt autres prélats choisis par eux. On a peut-être perçu l'influence de Cîteaux sur Prémontré de manière trop exclusive. Comme tous les chanoines réguliers de l'« *Ordo novus* », les Prémontrés, et Norbert le premier, subissent un ensemble d'influences et notamment celle du courant érémitique, qui explique d'une certaine façon la part très importante faite à l'austérité de vie et à la solitude en honneur dans les premières communautés canoniales de la réforme grégorienne²¹.

Hugues choisit la voie moyenne proposée par la « *Carta Caritatis* » de Cîteaux, de manière à sauvegarder l'autonomie des abbayes tout en assurant leur unité organique. Prémontré allait ainsi devenir abbaye chef-d'ordre, et son abbé incarner l'unité des communautés dispersées, non pas un supérieur général au sens moderne et contemporain du terme, mais président du chapitre général, représentant officiel de l'Ordre, chargé de traiter les affaires les plus urgentes entre deux chapitres généraux.

En donnant aux fondations de Norbert les caractères d'un Ordre, Hugues de Fosses a-t-il trahi l'intuition du fondateur ? Des jugements souvent injustes ont été formulés vis-à-vis du premier abbé de Prémontré. Aurait-il dévié des intentions de Norbert en suivant la voie moyenne de la « *Carta Caritatis* » cistercienne ? Serait-il coupable d'avoir étouffé dans une structure la flamme du « Prince du Nord » ? L'attitude de Norbert prouve le contraire : en 1124, celui-ci vint trouver dans la ville de Noyon, tout près de Prémontré, les légats pontificaux, Pierre de Léon et Grégoire de Saint-Ange, déjà cités, pour les prier de donner à

19) Cf. Marcel PACAUT, *L'Ordre de Cluny*, Paris, 1986 ; Klaus KRÖNERT et alii, *Pouvoir, Église et sociétés, en France, Bourgogne et Germanie : 888–1120*, Neuilly-sur-Seine, 2009.

20) Cf. Jean de la Croix BOUTON, Jean-Baptiste VAN DAMME, *Les plus anciens textes de Cîteaux : sources, textes et notes historiques*, Achel, 1985 ; Marcel PACAUT, *Les moines blancs. Histoire de l'Ordre de Cîteaux*, Paris, 1993.

21) On pourra consulter avec profit : Yannick VEYRENCHÉ, « Chanoines réguliers et sociétés méridionales. L'abbaye de Saint-Ruf et ses prieurés dans le Sud-Est de la France (XIe–XIVe siècle) », dans *Bulletin du Centre d'études médiévales*, Auxerre, 2013, no 17–2.

ses fondations l'approbation officielle de l'Église²²⁾. Aucune loi canonique ne l'obligeait à cette démarche, car l'érection des maisons canoniales relevait alors des évêques. Cependant, les chanoines réguliers avaient habituellement recours à l'autorité pontificale, comme les papes s'appuyaient sur eux pour étendre la réforme de l'Église. D'autre part, les communautés norbertines disséminées dans plusieurs diocèses, oscillaient entre les usages locaux et ceux de Prémontré. Conscient de devoir préparer l'unité canonique de ces diverses églises, Norbert rencontra la bienveillance des légats soucieux d'assurer l'autorité de Rome sur l'ensemble de la chrétienté. La bulle de reconnaissance de l'Ordre de Prémontré comme Ordre de chanoines réguliers n'a rien de purement formel, car Grégoire de Saint-Ange était lui-même chanoine régulier du Latran, tandis que Pierre de Léon était clunisien. Chanoine et moine, ils ne pouvaient faire de confusion entre les deux genres de vie. Pour les légats, Prémontré fait partie purement et simplement de l'Ordre canonial. Il convient de noter un détail important : la partie centrale de la bulle reproduit une formule composée en 1092 par Urbain II pour la reconnaissance d'une autre communauté canoniale, celle des chanoines réguliers de Raitenbuch en Bavière²³⁾.

La bulle est adressée à Norbert et à ses frères, « à

22) Les conseils évangéliques et les diverses formes de vie consacrée dans l'Église sont des charismes approuvés par l'autorité des successeurs des apôtres : « L'autorité de l'Église, sous la conduite de l'Esprit Saint, a veillé elle-même à en fixer la doctrine et en régler la pratique en instituant même des formes de vie stables sur la base de ces conseils. Comme un arbre qui se ramifie de façons admirables et multiples dans le champ du Seigneur, à partir d'un germe semé par Dieu, naquirent et se développèrent ainsi des formes variées de vie solitaire ou commune, des familles diverses dont le capital spirituel profite à la fois aux membres de ces familles et au bien de tout le Corps du Christ ». *Lumen Gentium*, 43 et 45.

23) Pierre de Léon, prêtre, et Grégoire de Saint-Ange, diacre, par la grâce de Dieu cardinaux et légats du Saint-Siège apostolique, à notre vénérable frère Norbert et à tous les frères qui professent sous lui la vie canoniale, salut et bénédiction. Nous rendons grâce à Dieu dont la miséricorde surpasse toute vie, de ce qu'il vous a inspiré de renouveler la vie louable des saints Pères et l'institution établie par la doctrine des Apôtres, laquelle fleurissait au début de l'Église mais se trouve presque abolie dans les âges suivants. Car il y eut dès les origines de l'Église deux genres de vie pratiqués par les fidèles : l'un pour les faibles, l'autre pour les forts, l'un qui demeure dans la petite ville de Ségor, l'autre qui s'élève au sommet des montagnes ; l'un qui rachète ses fautes quotidiennes par les larmes et l'aumône, l'autre qui, par l'exercice continu des vertus, travaille à l'acquisition des mérites éternels ; l'un engagé aux affaires terrestres, l'autre élevé au-dessus du siècle et dégagé de tous les biens qu'il méprise. Or le genre de vie qui par sa ferveur s'est dégagé des choses humaines se divise en deux branches qui n'ont presque qu'un seul esprit : le premier est celui des chanoines réguliers, l'autre celui des moines. Ce dernier, par la miséricorde de Dieu, n'a pas cessé de briller au sein de l'Église, tandis que le premier qui s'était presque éteint par le relâchement a repris de l'éclat de nos jours, grâce à Dieu. Le saint pontife et martyr Urbain l'avait établi ; saint Augustin lui donna ses règles, saint Jérôme le reforma par ses lettres. On ne doit pas moins estimer le rétablissement de cette vie apostolique et connue de la primitive Église que la conservation de la vie monastique entretenue par le Saint-Esprit dans sa splendeur. Nous approuvons par l'autorité du Saint-Siège apostolique dont nous sommes les légats l'institution que vous professez. Nous vous exhortons à y persévérer et nous vous en prions au nom de Dieu. Nous accordons à tous ceux qui dans vos communautés professent la vie canoniale et qui, avec l'aide de Dieu, restent fidèles la bénédiction des saints Apôtres Pierre et Paul et l'absolution de leurs péchés. Nous défendons que personne ose changer le statut de votre Ordre dont beaucoup reçoivent des fruits abondants, afin que plus de monde encore soit pénétré de la douce odeur de vos vertus. Nous ordonnons aux profès de la vie canoniale, après qu'ils se sont donné un supérieur pour tenir auprès d'eux la place de Dieu, de ne pas quitter témérairement le cloître par légèreté et sous le prétexte d'une vie plus austère, sans la permission de leur abbé et de toute la communauté. S'ils sortent quand même, nous défendons aux abbés, aux évêques et aux moines de les recevoir sans une attestation de ce consentement unanime. Vous donc, très chers frères en Jésus-Christ, remplissez avec un courage et un zèle renouvelés ce que vous avez promis au Seigneur. Que votre lumière luise aux yeux des hommes, qu'en voyant vos bonnes œuvres ils rendent hommage à votre Père qui est dans les cieux. C'est au nom de ce Père, de son Fils et de l'Esprit Saint que nous confirmons votre institut pour qu'il soit ferme à jamais. Qui

tous ceux qui dans vos communautés professent la vie canoniale ». Les légats n'approuvent pas un monastère, mais un ensemble de communautés, qui s'insère dans l'Ordre canonial. Norbert seul est nommé. Les autres supérieurs sont donc encore regardés comme de simples lieutenants du fondateur. La pluralité des communautés apparaît bien dans le texte : il s'agit bien d'un Ordre constitué de diverses communautés canoniales. Cette première approbation est d'une importance capitale pour la reconnaissance de l'Ordre et sa composition à partir de diverses communautés locales. Cette structure fondamentale – unité d'Ordre et multiplicité de communautés – est la pierre angulaire sur laquelle Hugues de Fosses élève l'édifice de l'Ordre de Prémontré en empruntant certains éléments à la « *Carta Caritatis* » de Cîteaux. Cet emprunt est logique aux XIIe et XIIIe siècles. Personne n'a alors la prétention d'opérer de fondation *ex nihilo*. L'usage est d'emprunter à une institution déjà existante les éléments compatibles avec le caractère de la nouvelle fondation, quitte à les modifier si besoin est. Les emprunts faits par Hugues ne sont nullement une pure copie de la structure cistercienne. Prémontré, par exemple, n'a pas conservé le système très strict de filiation encore aujourd'hui en vigueur dans l'Ordre de Cîteaux. Soucieux de renforcer l'autorité du chapitre général, l'Ordre norbertin s'est orienté assez rapidement vers le système des circaries²⁴ territoriales, à partir desquelles s'organisait le contrôle des communautés grâce aux visites canoniques annuelles.

Avec Norbert et Hugues de Fosses, la physionomie spirituelle et disciplinaire de Prémontré est bien fixée : la *vie apostolique*, celle qui entend proposer un mode de vie fidèle à celui des apôtres du Christ, s'élabore à partir d'un projet spirituel qui s'inscrit dans l'histoire, représenté par la *Règle de saint Augustin* et la réforme de l'Église entreprise par Grégoire VII.

Le titre de *canonicus regularis*, chanoine régulier, accentue le caractère religieux de la réforme cléricale²⁵. Hugues de Saint-Victor, mort en 1141 et donc contemporain de Norbert, donne une définition des chanoines – « *Canonici, id est regulares* »²⁶ – qui, à partir de la simple étymologie, manifeste le caractère *régulier* de cet état de vie. Les Prémontrés entendent donc être des clercs inscrits sur le *canon* d'une église particulière, et vivre la *vie régulière*, c'est-à-dire la vie selon la Règle.

La fondation de l'Ordre de Prémontré s'inscrit dans cet élan de spiritualité tout entière orientée vers la sainteté par l'imitation du Christ et des Apôtres. Les deux premiers siècles qui suivirent, furent des siècles d'or, dans la mesure où ils virent croître de manière prodigieuse le nombre des abbayes et des religieux, et fleurir une spiritualité profondément enracinée dans l'élan de la réforme grégorienne. Norbert et Hugues de Fosses en furent, chacun avec son tempérament, les protagonistes principaux mais non les seuls. Les historiens ont cependant trop ignoré les ouvriers de la première heure, sans

porterait atteinte à cette ordonnance encourrait, après monitions, des peines canoniques. Pierre, cardinal-prêtre et légat du Saint-Siège. Grégoire de Saint-Ange, cardinal-diacre et légat du Saint-Siège.

Fait à Noyon, le quatre des calendes de juillet, l'an de l'Incarnation 1124 et le sixième du pontificat de Calixte II». *P.L.*, t. 198, col. 36.

- 24) Le principe des circaries fut définitivement adopté en 1320.
- 25) Une synthèse bien documentée se trouve dans Réginald GRÉGOIRE, *La vocazione sacerdotale. I canonici regolari nel Medioevo*, Roma, 1982.
- 26) HUGUES DE SAINT-VICTOR, *Expositio in regulam S. Augustini*, 1; *P.L.*, t. 176, col. 881.

lesquels l'intuition de Norbert et les projets de Hugues n'auraient pu trouver d'issue. Les premiers disciples furent des hommes exceptionnels, des apôtres généreux et avides de sainteté²⁷⁾.

Réforme catholique et renouveau prémontré : le retour de saint Norbert

En dépit des troubles politiques et religieux qui affectèrent les XVIe et XVIIe siècles, cette période fut particulièrement féconde, et le concile de Trente donna une forte impulsion à l'une des réformes les plus décisives de l'histoire de l'Église catholique. Dès la fin du XVe siècle, et surtout à partir des premières décennies du XVIe, un certain nombre d'initiatives réformatrices se firent jour en Europe. Initiatives géographiquement isolées dans la plupart des cas, mais qui constituent autant de signes d'un nouvel état d'esprit au sein de l'Église, et forment autant de mailles d'un grand réseau réformateur catholique. Le climat général de l'Église catholique était à la reprise, mais cela ne signifie nullement qu'il y ait eu partout et en toute occasion des comportements édifiants. Toutefois, la note dominante témoigne non seulement d'une volonté de renouveau, mais encore de réalisations concrètes particulièrement fructueuses. Des études récentes ont mis en lumière des épisodes pénibles concernant plusieurs élections d'abbés de Prémontré²⁸⁾, survenus aux XVIIe et XVIIIe siècles. Il serait, certes, abusif de dire que ces événements n'eurent pas des conséquences néfastes pour l'Ordre. Cependant, ils ne parvinrent pas à obscurcir un authentique renouveau chez les fils de saint Norbert.

Jacques Panhausen, abbé de Steinfeld en Rhénanie de 1540 à 1582, l'un des hommes de confiance de l'abbé général réformateur Jean Despruets²⁹⁾, représente l'un des courants prémontrés soucieux d'un authentique renouveau de l'Ordre³⁰⁾. Panhausen souhaitait une «réforme» qui fut une «ré-animation» de l'ordre à partir de la Règle de saint Augustin. Il est bon de le rappeler ici : jusqu'à la canonisation de saint Norbert, en 1582, année de la mort de Jacques Panhausen, saint Augustin représentait sinon la seule, du moins la plus fréquente et la plus haute référence de l'Ordre de Prémontré, encore appelé « Ordre des Chanoines Réguliers de saint Augustin de Prémontré ».

La canonisation de saint Norbert en 1582 eut un retentissement considérable dans tout l'Ordre. À vrai dire, les chanoines n'avaient pas attendu le XVIe siècle pour se préoccuper de la glorification de leur fondateur. Inhumé en 1134 dans l'église Notre-Dame de

27) Le Père François PETIT, chanoine de l'abbaye de Mondaye, fut l'un des premiers à avoir compris au XXe siècle l'importance des deux premiers siècles de l'histoire de Prémontré. Il réussit une remarquable synthèse de cette période : François PETIT, *La spiritualité des Prémontrés aux XIIe et XIIIe siècles*, Paris, 1947, aujourd'hui traduit en plusieurs langues.

28) Leo C. VAN DIJCK, « L'affaire Raguet et le problème du gouvernement central de l'ordre de Prémontré au XVIIe siècle », in *AnPraem*, t. L (1974), pp. 176-190, sur l'élection d'Augustin Le Scellier, *Ibid.*, t. LI (1975), pp. 56-57 ; IDEM, « La promotion de Michel Colbert au généralat de l'ordre de Prémontré (1666-1668) », *Ibid.*, t. LXV (1989), pp. 122-151; 207-245. Pour le XVIIIe siècle : Jean-Baptiste VALVEKENS, « De electione Abbatum Generalium Augustini de Roquevert (1740), Brunonis de Bécourt (1741), Antonii Parchappe de Vinay (1758) », in *AnPraem*, t. XLVIII (1972), pp. 373-384; Xavier LAVAGNE D'ORTIGUE, « L'élection de P.A. Parchappe de Vinay, le 27 février 1758 », in *AnPraem*, t. LIX (1983), pp. 288-315.

29) Jean Despruets, abbé de Prémontré entre 1573 et 1596. Cf. Émile VALVEKENS, « Les chapitres généraux de l'abbé général Jean Despruets », in *AnPraem*, t. XVI (1940), supplément.

30) Le Père Jean-Baptiste VALVEKENS a notamment publié : « Abbatis I. Panhausen Commentaria in «Regulam» S. Augustini », in *AnPraem*, t. LIV (1978), pp. 144-165 ; « Exhortatio pia abbatibus Panhausen, abbatibus Steinfeldensis 1572 », *Ibid.*, pp. 166-190 ; « Abbatis Panhausen Tractatus de Monasticae Vitae Cultoribus, atque Religiosorum », *Ibid.*, pp. 191-219.

Magdebourg, le corps de l'archevêque Norbert fut transféré quelques temps après sous l'autel de la Sainte-Croix et, à cette occasion, les Prémontrés construisirent dans le chœur un beau mausolée destiné à perpétuer son souvenir. Il n'est pas impossible que cette translation ait été effectuée en même temps que les démarches pour obtenir sa canonisation. À la même époque, les Cisterciens firent de même pour leur fondateur, Bernard de Clairvaux, sans toutefois y parvenir, car le pape Alexandre III, saisi de trop nombreuses causes, n'avait trouvé d'autre solution que de les refuser toutes.

Jean Lepage et d'autres historiens de l'Ordre affirment, selon la tradition de l'abbaye de Prémontré, qu'on considérait saint Norbert comme déjà canonisé avant 1582. L'abbé général Despruets, lui-même, n'avait aucun doute à ce sujet. Il écrivait en 1596 à l'abbé Feyten de Saint-Michel d'Anvers : « Que saint Norbert ait été déjà canonisé sous Innocent III, apparaît clairement dans les anciens Martyrologues de la Bibliothèque Vaticane, que l'on lit chaque jour dans les églises romaines, surtout à Saint-Pierre »³¹⁾.

En 1542, le chapitre général avait délégué Nicolas Psaume³²⁾ à Rome comme procureur avec une double mission : que l'abbaye de Prémontré tenue en commende par le cardinal Pisani soit libérée et dotée d'un abbé régulier, et que soit préparée la canonisation de saint Norbert. Or, on sait également que Nicolas Psaume fut empêché de pénétrer dans le palais apostolique dont l'entrée était gardée par les sbires du cardinal. Psaume réussit cependant à effectuer des recherches dans les Archives du Saint-Siège et à y retrouver des traces de démarches antérieures en vue d'une éventuelle canonisation du fondateur. Mais il faut se rendre à l'évidence : il est impossible de documenter une canonisation officielle de saint Norbert avant 1582 : les livres liturgiques de l'Ordre – missel et bréviaire notamment – font foi en ce domaine. Cependant les mémoires des martyrologues, sans prouver l'existence d'une canonisation antérieure, indiquent que Norbert était déjà considéré comme saint, puisqu'on lui décernait le titre de « *Beatus* » ou de « *Sanctus* »³³⁾. Il ne faut pas s'en étonner : l'inscription dans un martyrologe devançait souvent, et de longtemps, une véritable canonisation. Il convient d'autant moins de diminuer l'importance de cette inscription aux martyrologues, qu'en 1582 celle-ci sera l'un des principaux motifs de Grégoire XIII pour élever saint Norbert sur les autels, au titre d'une renommée de sainteté immémoriale.

Dès le début du XVIe siècle, le renouveau de ferveur qui s'était allumé dans l'Ordre de Prémontré, alla de pair avec un retour aux sources et donc à Norbert. Sa canonisation commença à occuper les meilleurs esprits de l'Ordre, surtout les religieux de l'abbaye de Parc à Louvain. L'élection de Jean Despruets, en 1573, à la tête de tout l'Ordre fut décisive. En 1578, celui-ci entreprit un voyage à Rome, puis visita plusieurs abbayes d'Autriche et de Souabe : partout, il reçut le meilleur accueil et perçut l'intérêt

31) Jean LEPAIGE, *Bibliotheca Ordinis Praemonstratensis*, Paris, 1633, p. 408.

32) Cf. Bernard ARDURA, *Nicolas Psaume (1518-1575), Évêque et comte de Verdun*, Paris, Cerf (collection Thèses), 1990.

33) Émile VALVEKENS, « La « canonisation » de saint Norbert », in *AnPraem*, t. X (1934), pp. 23-25.

des Prémontrés pour la glorification de leur fondateur. À Rome, il obtint comme protecteur de l'Ordre le cardinal-neveu Boncompagni³⁴⁾. Au commencement de 1582, le secrétaire de la Congrégation des Prémontrés d'Espagne, Jérôme de Villaluenga, en qui Despruets avait toute confiance, passa de Prémontré à Rome et obtint d'être logé chez Boncompagni.

Sur les instances de l'abbé de Parc, Loots, Despruets envoya une supplique à Grégoire XIII, sollicitant la canonisation de Norbert. La supplique fut remise au Saint-Père par le cardinal Boncompagni et Villaluenga remplit en quelque sorte le rôle de postulateur. Sur la foi des documents présentés, Grégoire XIII décida de reconnaître officiellement le culte de saint Norbert, par bref du 28 juillet 1582. Dans ce bref, le pape concède la faculté de célébrer la fête du saint, après avoir constaté sa vie sainte et ses miracles. Grand spécialiste de la procédure de canonisation, le pape Benoît XIV devait apporter une précision au XVIIIe siècle : Grégoire XIII a concédé la fête de Norbert à l'Ordre de Prémontré exclusivement, ce qui équivalait alors à une béatification. La véritable canonisation « équipolente » fut l'œuvre de Clément X qui, le 13 septembre 1672, étendit le culte de saint Norbert à l'Église universelle en insérant sa mémoire dans le *Bréviaire* et le *Missel* romains.

Le 6 octobre 1582, la grande nouvelle parvint à Prémontré : saint Norbert vient d'être canonisé ! Pour la première fois, on fit mémoire du saint fondateur à la messe conventuelle. Le lendemain, dimanche 7 octobre, Jean Despruets chanta une grand'messe pontificale en l'honneur de saint Norbert, puis il annonça la nouvelle à tout l'Ordre, en utilisant le canal privilégié de ses vicaires. Dès l'annonce de la nouvelle, on songea à composer un office propre. C'est Despruets lui-même qui se chargea de la composition et la fit publier dans le *Processionnal* de 1584. C'est ainsi que le nom de saint Norbert pénétra dans toutes les formules liturgiques de la messe ou de l'office où il est coutume de faire mention des saints fondateurs.

De Prémontré à Strahov : ressourcement de la mémoire

La canonisation de saint Norbert marqua le début d'une période féconde en publications sur le fondateur de Prémontré, et ouvrit une fois encore la question de ses restes mortels conservés dans l'église Notre-Dame de Magdebourg passée aux mains des protestants.

Les religieux de l'abbaye de Steinfeld semblent avoir été les premiers à concevoir un plan de translation des reliques. Par leur intermédiaire, l'abbé Lohélius³⁵⁾ de Strahov fut saisi de la question et en écrivit à l'abbé général Despruets, le 26 avril 1588. Le 30 mars suivant, Despruets lui répondit en lui confiant la réalisation de la translation, qui se ferait par colis séparés, à Prémontré, en passant par Strahov. L'affaire nécessitait de la discrétion et surtout du doigté. Les démarches de Lohélius n'eurent pas de suite, car le prévôt protestant de

34) Neveu du pape Grégoire XIII, le cardinal Filippo Boncompagni naquit le 7 septembre 1548 à Bologne et mourut le 9 juin 1586, à 37 ans, à Rome.

35) Johannes Lohelius, né en 1549, abbé de Strahov entre 1586 et 1612, mort le 2 novembre 1622.

Notre-Dame de Magdebourg s'y opposa. Selon une tradition, il fit même ouvrir le cercueil en 1590, mais une odeur extraordinaire s'en dégaugea, qui le dissuada de continuer.

En 1591, un religieux de Steinfeld, Kessel, s'installa à Notre-Dame de Magdebourg, dans le but de reconstituer une communauté prémontrée dans la ville archiépiscopale de saint Norbert. Par l'intermédiaire de Kessel, Despruets s'assura de l'état des reliques : elles étaient intactes ! Il décida d'entreprendre de nouvelles démarches pour transférer le corps à Prémontré. Par lettre du 6 avril 1596, il chargea l'abbé Denis Feyten³⁶⁾ de Saint-Michel d'Anvers de faire tout son possible pour obtenir les reliques, et lui permit de les transférer provisoirement dans son abbaye, en attendant de pouvoir les acheminer à Prémontré. Feyten, à la tête d'une abbaye ruinée et sans ressources, ne put mettre le projet à exécution, et Despruets mourut quelques mois plus tard. Il fallut attendre 1627, pour enlever le corps de saint Norbert et le porter en lieu sûr.

En 1612, le célèbre abbé de Strahov, Lohélius, devint archevêque de Prague. C'est à son successeur à la tête de l'abbaye, Gaspar von Questenberg³⁷⁾, homme de la réforme catholique et fidèle serviteur de l'Empire, que devait revenir l'honneur d'opérer la translation des reliques de saint Norbert.

En 1625, l'abbé von Questenberg saisit une occasion providentielle pour faire une nouvelle tentative. Il se propose de profiter de l'arrivée des troupes impériales catholiques aux portes de Magdebourg pour obtenir des luthériens les précieuses reliques. Voulant mettre toutes les chances de réussir de son côté, il se rend auprès de l'empereur Ferdinand II à Oedenbourg, et se fait donner des lettres pour les généraux de l'armée et pour le Sénat de la ville. Après une année de tractations stériles et de voyages infructueux, une éclaircie se dessine timidement au mois de novembre 1626. L'abbé de Strahov se met en route pour Magdebourg, en compagnie du prévôt de Doksan, Crispin Fuk³⁸⁾.

Accompagné de deux sénateurs, d'un avocat, de huit domestiques, gardé par les fantassins du gouverneur de Hall prêts à parer à toute éventualité, l'abbé Gaspar von Questenberg reçoit avec émotion le cercueil remonté du caveau par les maçons³⁹⁾. À peine ouvert, le sépulcre laisse apparaître le corps entier de saint Norbert, en apparence intact, la tête encore recouverte de peau, paré d'une splendide chape de damas rouge, fermée par trois agrafes de cuivre. Se produit alors un fait étrange dont le baroque est friand : l'abbé de Strahov découvre sous la chape rouge les mains de saint Norbert. Veut-il mettre ses mains dans celles de saint Norbert comme le jeune novice dans celles de son abbé au jour de sa profession ? L'anneau d'or orné d'un saphir glisse du doigt de saint Norbert autour du majeur de l'abbé von Questenberg. Les assistants y voient aussitôt un signe : la translation des reliques est voulue par Dieu et agréée par saint Norbert.

36) Dionysius Feyten, mort en 1612.

37) Gaspar von Questenberg, abbé de Strahov entre 1612 et 1640.

38) Crispinus Fuk, prévôt de Doksan entre 1621 et 1637.

39) Cf. Jean Chrysostome VAN DER STERRE, *Vita S. Norberti Canonici Praemonstratensis Patriarchae, Magdeburgensis Archiepiscopi, totius Germaniae Primatus, Antverpensium Apostoli, ad plurimum veterum mss. fidem recensita*, Antverpiae, 1656, Appendix altera.

Le 4 décembre, une fois réglées les dernières formalités, le cortège, imposant, se met en route vers l'abbaye du Mont-Sion à Prague. Le 11 décembre, le cortège parvient au monastère des Norbertines de Doksany, à quelques kilomètres de la capitale. L'abbé de Strahov confie le corps de saint Norbert aux chanoinesses jusqu'au mois de mai. Durant ces mois d'hiver et de printemps, les sœurs recouvrent les ossements et les lient entre eux de fils d'or et d'argent, avec des entrelacs de pierreries⁴⁰⁾.

De retour en son abbaye, l'abbé von Questenberg envoie à tous les abbés de l'Ordre et notamment à l'abbé de Saint-Michel d'Anvers une lettre triomphale, « les invitant tous à célébrer, le 2 mai de l'an 1627, ce jour des noces de l'agneau, notre très-saint Père Norbert »⁴¹⁾. Dans l'église abbatiale de Strahov, l'abbé von Questenberg fait élever autel et cénotaphe dans une chapelle richement décorée. Les proches de l'abbé et les grands du royaume, telle la princesse Polyxène de Lobkowitz, rivalisent d'initiatives et de générosité pour concourir à la gloire de Norbert, de Strahov et de l'Ordre de Prémontré.

« Quand tout est prêt, on fixe la translation au dimanche 2 mai 1627 [...] Norbert entre dans Prague dans une berline tirée par huit chevaux blancs, suivi d'une procession de deux cents carrosses remplis de toute la noblesse du royaume. Accompagné par une centaine de religieux de l'ordre, cierges à la main, il passe sous les arcs de triomphe que les Pères *Societatis Jesu*, experts en ce genre de fêtes, ont fait dresser, et monte sur la colline de Sion au son de la trompette. Il y a un concours extraordinaire de peuple – à qui on jette quatre mille pièces d'argent frappées à son effigie –. Norbert entre dans l'église de Strahov sur l'épaule de huit abbés de notre ordre. Et tandis que le cardinal d'Harrach, archevêque de Prague, célèbre pontificalement ces noces de retrouvailles, cent protestants émus abjurent leur hérésie »⁴²⁾.

Jean-Chrysostome Van Der Sterre, alors prieur de Saint-Michel d'Anvers, s'apprête à publier son *Echo S. Norberti triumphantis*⁴³⁾, dans lequel il donne libre cours à sa fierté d'être fils de saint Norbert, et d'être chanoine d'une des abbayes les plus prestigieuses de l'Ordre, établie dans la ville qui vit Norbert triompher de l'hérésiarque Tanchelin. Pour célébrer la translation du fondateur à Strahov et accueillir dans l'allégresse des reliques insignes de Norbert offertes à son abbaye, Van Der Sterre multiplie les louanges dans un style certes pompeux, mais qui laisse transparaître, dans une certaine candeur, l'exultation d'une famille religieuse sur le point de retrouver une nouvelle jeunesse en retrouvant son père dans la foi.

Dans un extraordinaire décor baroque, l'Ordre de Prémontré, éprouvé par l'hérésie protestante et par les guerres qui s'ensuivirent, retrouve saint Norbert. Après plusieurs siècles, le fondateur repose au milieu d'une communauté prémon-

40) C. STRAKA, « Évolution historique et décoration de la tombe de N. P. S. Norbert dans l'Église de Strahov », in *AnPræm*, t. III (1927), pp. 333–346.

41) Jean Chrysostome VAN DER STERRE, *Vita S. Norberti Canonici Praemonstratensis Patriarchae, Magdeburgensis Archiepiscopi, totius Germaniae Primatus, Antverpensium Apostoli, ad plurium veterum mss. fidem recensita*, Antverpiae, 1656, p. 467.

42) Dominique-Marie DAUZET, *Chanoines Prémontrés dans l'Église. Histoire et théologie d'un corps*, Mémoire de maîtrise de Théologie, Institut Catholique de Paris, 1993, p. 51.

43) Jean Chrysostome VAN DER STERRE, *Echo S. Norberti triumphantis, sive commentarius eorum, quae ab Antverpiana S. Michaelis Praemonstratensis Canonici Ecclesia, tam pro impetrandis SS. Norberti nonnullis sacris Reliquiis, quam pro iisdem debito cum honore, ac communi Civitatis laetitia excipiendis, peracta sunt : Cui subinde nonnullis, Sacrarum Antiquitatum Studiosis non ingrata futura, intextuntur*, Antverpiae, 1629.

trée. Les Prémontrés, réunis autour de sa dépouille mortelle, réalisent leur identité : ils sont fils de Norbert et veulent vivre comme tels. La canonisation et la translation conjuguées exaltent la personne du fondateur. Norbert est *Saint*, sa personne, sa vie et ses exemples assument une valeur mystique, son intuition et son idéal sont perçus comme son *charisme*. Reconnu, célébré et prié par l'Église, Norbert de Xanten acquiert une nouvelle stature : le voici proposé en exemple à toute la catholicité. Son ordre, sans cesser d'être *augustinien*, s'enrichira d'être *norbertin*, et en enrichissant son identité, il la précisera, de manière à puiser dans son patrimoine la sève vitale d'une réforme déjà bien amorcée, pour répondre aux nouveaux défis d'un monde en pleine transformation.

La translation de saint Norbert, loin de se réduire à un événement ponctuel, devait conférer un nouvel élan à tout l'ordre de Prémontré. Retrouver Norbert, c'était aussi renouer avec son charisme et son idéal de vie. Or, depuis deux siècles, les Prémontrés semblaient s'être quelque peu détachés des principes considérés comme essentiels par leur fondateur. Un renouveau n'allait pas tarder à poindre. Trois ans à peine après la translation de saint Norbert à Strahov, le chapitre général allait approuver, en 1630, de nouveaux statuts, en chantiers depuis une dizaine d'années, qui illustrent « le retour de saint Norbert » parmi ses fils. En ce sens, ce sont des statuts vraiment *norbertins*, comme en témoignent les premiers mots de l'abbé général Pierre Gosset, en tête des statuts : « Aucune sollicitude ne me presse plus, avec la faveur de la Volonté Divine, et l'aide des prières de notre très-saint Père (qui, bien que passé à la gloire céleste n'a pas cessé sa protection envers l'Ordre institué par lui), sinon celle d'œuvrer pour voir durant ma vie la famille de notre très-saint Père Norbert fleurir comme en son printemps, dans l'observance de la discipline canoniale, brandissant l'étendard de la doctrine sacrée, et rayonnante de la gloire de la vertu »⁴⁴).

44) Pierre GOSSET, *Lettre de l'abbé général en tête des Statuts de 1630*, dans *Statuta Candidi et Canonici Ordinis Praemonstratensis renovata, ac Anno 1630 a Capitulo Generali plene resoluta, acceptata et omnibus suis subditis ad stricte observandum imposita*, Éd. d'Averbode, 1898, p. XII.

1121-2021 : de nouveaux défis à relever pour le charisme de saint Norbert

En fait, il serait plus exact de formuler ainsi la problématique de ce Jubilé : comment les Prémontrés peuvent-ils répondre aux défis de ce temps, en vivant du charisme de saint Norbert ?

Une conviction demeure et anime la vie de l'Ordre : saint Norbert n'a pas vieilli et ses intuitions ne sont pas passées de mode, car il se nourrissait de l'éternelle jeunesse de l'Évangile et il vivait au cœur de l'Église rendue par le Christ « sans tache ni ride, ni aucun défaut » (*Éph* 5, 27). Les saints de l'Ordre, dont la vie fut un livre ouvert, n'ont pas peu contribué à alimenter la vie et l'œuvre des fils de saint Norbert, en incarnant de façon exemplaire le charisme du fondateur. Et la législation de l'Ordre elle-même n'a cessé de s'inspirer de l'idéal de « *vita*

apostolica » qui est la référence commune à tous les religieux qui se proposent, selon les mots mêmes de la profession canoniale, la « *conversio morum* », la conversion de la façon de vivre, pour la rendre conforme à celle des apôtres réunis autour du Christ.

Au cours des siècles et suivant les lieux, les Prémontrés ont insisté sur tel ou tel aspect de la vie norbertine : contemplation, vie conventuelle, ministère des âmes, travail manuel, étude, enseignement, ascèse, missions. Chacun de ces points ne représente qu'une facette du charisme de saint Norbert. Aucun d'eux ne rend compte de la richesse totale de ce charisme, mais chacun contribue à sa beauté et à son éclat.

Comme l'exprime simplement la formule de profession des Prémontrés, l'« *evangelica institutio* » enracine leur vie dans l'Évangile, à travers ces conseils que l'on qualifie précisément d'« évangéliques », donnés par le Christ à ceux qu'il appelle à le suivre de plus près, en renonçant à eux-mêmes pour la construction du Royaume. C'est là que se trouve le fondement de leur mission. L'émission des vœux par Norbert et ses premiers compagnons dans la nuit de Noël 1121 à Prémontré, enracine leur vie dans le mystère de l'Incarnation. À l'imitation du Fils de Dieu incarné pour sauver les hommes et les conduire au Père, les fils de saint Norbert se vouent à Dieu seul pour l'aimer d'un cœur sans partage, afin de se conformer au Christ et montrer aux hommes, à travers leur enseignement et le témoignage de leur vie personnelle et communautaire, Celui qui est « la Voie, la Vérité et la Vie » (Jn 14, 6), et les conduire au Père. On le comprendra facilement, la relation entre la vie évangélique et le ministère pastoral appartient inséparablement à la nature de l'ordre de Prémontré.

Cette vie apostolique embrassée avec enthousiasme par saint Norbert et ses compagnons pour vivre à la manière des Apôtres, rappelle que ces derniers furent choisis par Jésus pour « être avec lui et les envoyer prêcher » (Mc 3, 14). Aussi, la communauté des apôtres et celle de Jérusalem demeurent comme modèles et références pour toute communauté prémontrée, communauté de prière, de biens et de ministère pastoral. C'est dire combien l'individualisme constitue un défi de poids à relever pour chaque communauté et chaque Prémontré.

Une communauté ne se réduit pas à une réunion d'amis, car elle est composée, comme la communauté des apôtres de Jésus, par des hommes choisis et appelés par le Christ. C'est dire que chaque communauté est elle-même une Église au service de l'Église universelle. Par la prière solennelle qui caractérise les abbayes prémontrées depuis l'origine de l'Ordre, les fils de saint Norbert accomplissent leur premier ministère pastoral. Ce temps exclusivement voué à Dieu est peut-être, aux yeux de l'homme contemporain, insignifiant ou du temps perdu. Voilà un autre défi à relever : l'Ordre de Prémontré s'acquittera de sa mission évangélisatrice, s'il est moins soucieux d'être *moderne* que d'être *vrai*, c'est-à-dire lui-même, fidèle à cette prière qui représentait le sommet de toute journée pour saint Norbert et ses disciples.

Le renouveau liturgique apporté par le concile Vatican II a permis de remettre en honneur certaines caractéristiques de la célébration liturgique, typiques des communautés canoniales. Ouverte à la participation active du peuple chrétien, la liturgie canoniale est, par essence, pastorale. La prière commune des Prémontrés est partie intégrante du ministère, action de grâces, supplication, et nourriture de la vie spirituelle. Cette prière commune, ouverte à la participation des fidèles, est sans conteste un élément constitutif de la vie canoniale. Cela signifie aussi pour les Prémontrés la priorité de la participation à cette prière sur bien d'autres activités légitimes, mais certainement moins essentielles. On ne s'y trompe pas : la qualité de la prière commune influe sur la qualité de la vie commune.

La profession canoniale incorpore le profès à une église précise : « Moi, frère N..., je m'offre et me livre à l'église de ... ». Par son don à l'église de pierre, qu'il devra servir par la prière de l'office divin, le Prémontré acquiert un droit de filiation dans

l' « *ecclesia* » prémontrée qui l'accueille, et en s'insérant plus intimement dans l'Église particulière, il s'ouvre au service de l'Église universelle. Ce don à une « *ecclesia* » fait partie intégrante de la formule de profession. Il exprime la priorité du service d'une église précise par la prière liturgique et l'exercice du ministère pastoral. Comme les autres Ordres anciens, Bénédictins et Cisterciens, les Prémontrés sont réunis en communautés autonomes, sous la présidence de l'abbé général à qui est confié un ministère d'unité et de communion. Les distances parfois considérables entre les abbayes, mais aussi et peut-être davantage les structures mentales contemporaines font en sorte que pour beaucoup existe seulement la propre abbaye, et que l'Ordre lui-même apparaît comme une réalité bien lointaine. Au siècle de la mondialisation et de la communication en temps réel à travers le monde entier, conserver et entretenir une ouverture d'esprit et de cœur aux dimensions de la catholicité constitue, étrangement, un des défis les plus ardues à relever.

L'abbé prémontré, appelé aussi prélat ou prévôt, remplit, au nom du Christ et pour les frères de son abbaye qui est une vraie famille, un service particulier, en tant que tête de la canonie. Sous sa conduite, tous sont frères. Il lui appartient de les stimuler sur la route de l'Évangile, et de les envoyer en mission au nom de la communauté. La charge de l'abbaye est à proprement parler un ministère, c'est-à-dire un service de sa communauté, une charge religieuse par nature. Or, le défi de la sécularisation a tendance à réduire les charges religieuses à de simples fonctions administratives. Jadis l'ancien abbé général de l'Ordre, Monseigneur Calmels dessinait à grands traits le portrait de l'abbé prémontré, en s'adressant en ces termes à un abbé nouvellement élu : « Être abbé, Révérendissime Père, est une grâce – une grâce, mais pas un privilège. Une charge plus qu'un honneur. Une grâce qui doit se payer. On saura vous la faire payer et même assez cher. Et aux préposés bénévoles à cette perception, il vous sera difficile d'exiger qu'ils vous rendent la monnaie »⁴⁵⁾.

Au jour de son élection abbatiale, l'abbé devient l'époux de son église⁴⁶⁾, le père et le pasteur de sa communauté. Il contracte un lien spirituel que le rite de la bénédiction abbatiale met en lumière. Aussi, l'abbé est-il invité à se comporter envers sa communauté, comme le Christ se comporte envers l'Église. Le style d'autorité de son gouvernement s'inspirera de la miséricorde. L'abbé trouvera la norme de son pastoralat dans la sollicitude du Christ, qui va jusqu'au sacrifice personnel par amour des siens, pour les conduire à la sainteté, et en suivant les exemples de saint Norbert. S'il n'est pas à proprement parler le « père spirituel de sa communauté » au sens où saint Benoît comprend l'abbé monastique, l'abbé prémontré en est cependant pleinement le « pasteur ». Aussi se doit-il de garder devant les yeux le modèle du Christ Bon-Pasteur et manifester une généreuse sollicitude pastorale envers tous les

45) Arch. de la Curie Générale de Prémontré (Rome) : fonds : « Calmels ».

46) Pour cette raison, à la mort de l'abbé, son église est appelée « *ecclesia viduata* », église veuve.

membres de la canonie, qui lui sont confiés et dont il devra, un jour, rendre compte devant Dieu. Monseigneur Calmels continuait : « Être abbé, c'est se sacrifier aux autres et devenir leur esclave. La charge qui vous élève vous rend redevable à tous. Être abbé, c'est avoir un cœur de Christ. [...] Le premier devoir d'un abbé prémontré, j'allais dire son métier par excellence, c'est de conduire les hommes à la sainteté par les sentiers de saint Norbert »⁴⁷⁾.

47) Arch. de la Curie Générale de Prémontré (Rome) : fonds : « Calmels ».

Le ministère pastoral fait partie intégrante de la vocation prémontrée, car l'Ordre de Prémontré est un Ordre canonial. Tous, prêtres et frères laïcs, selon leur vocation dans l'Église et leurs capacités propres, sont voués au ministère, un ministère qui a un caractère essentiellement communautaire. En certaines régions et pour des motifs historiques compréhensibles, l'habitude s'est prise d'envoyer des Prémontrés vivre seuls pour le service des paroisses. Ces choix sont dignes de respect, mais ils ne sauraient prétendre exprimer l'idéal prémontré du ministère pastoral. L'exercice du ministère hors de l'abbaye ne saurait être une coupure, mais l'actualisation du don fait à l'Église, au jour de la profession. De fait, c'est la communauté en tant qu'église canoniale qui est dépositaire du mandat apostolique de ses membres. Leur vie commune, qui implique davantage que la vie en commun, est signe de Dieu pour l'Église et pour le monde, car le Christ a prié pour que ses disciples soient un afin que le monde croie. Aussi, exercé dans cet esprit, le ministère pastoral devient-il source de vie spirituelle et de sanctification.

En union avec la Vierge Marie, comme l'était la communauté de Jérusalem (Cf. *Act* 1, 14), la famille prémontrée garde et médite dans son cœur le mystère du Verbe incarné, fait siens son enseignement et ses exemples, et célèbre le triomphe du Ressuscité, dans l'attente de son retour glorieux. Dans un ordre apostolique comme celui de Prémontré, l'influence de Marie sur les Apôtres s'impose à la méditation et à la dévotion. Saint Norbert fut un fervent dévot de Notre-Dame et les auteurs spirituels prémontrés, marchant sur ses traces, ont insisté sur le rôle essentiel de Marie dans la communauté des disciples qui entendent vivre à la manière des Apôtres. Les formes de cette dévotion ont évolué au cours des siècles, mais l'amour envers la Mère de Dieu, Reine des Apôtres, demeure une source inépuisable de grâces et de fécondité spirituelle.

Le défi de la vie commune vaut, certes, pour la majorité des instituts de vie consacrée, mais il concerne tout particulièrement les Prémontrés qui puisent leur charisme originel dans la communauté des Douze réunis autour du Christ et dans la vie de la première communauté chrétienne des *Actes des Apôtres*. Saint Norbert ne choisit pas la vie commune d'abord dans un but utilitaire, mais pour un motif essentiel : Norbert et ses compagnons veulent reproduire la communauté apostolique dont le Christ est le centre et le cœur.

Le défi de la mission est, sans conteste, l'un des défis majeurs à relever. Les formes de vie consacrée sont presque toutes apparues et se sont développées et renouvelées au cours des siècles, en réponse aux défis multiformes de la mission. Saint Norbert, comme ses prédécesseurs, saint Bernard ou saint Benoît, et comme ses successeurs, saint Dominique ou saint Ignace de Loyola et tant d'autres, a formulé son « propos de vie » en fonction de sa vocation, dans un contexte donné et en réponse aux exigences concrètes de la mission, notamment la nécessité de pourvoir l'Église d'un clergé, digne, bien formé, saint et zélé. De ce point de vue, la vie commune des Prémontrés est une réponse au défi de la mission. Concrètement, l'unité et l'intégration des divers aspects du charisme, notamment mission, consécration et vie commune, ne vont pas de soi et exigent un continuel renouvellement spirituel, alimenté par un retour sans cesse recommencé au charisme fondateur.

Je le rappelais naguère⁴⁸⁾, le défi de l'inculturation est plus que jamais présent à l'horizon de l'évangélisation. Le 20 mai 1982, dans sa lettre autographe instituant le Conseil Pontifical de la Culture, le pape Jean-Paul II écrivait : « La synthèse entre culture et foi n'est pas seulement une exigence de la culture, mais aussi de la foi. Une foi qui ne devient pas culture est une foi qui n'est pas pleinement accueillie, entièrement pensée et fidèlement vécue »⁴⁹⁾. Évangéliser signifie donc en substance porter l'Évangile du Christ au cœur des cultures. La question de l'inculturation se pose à l'Ordre de Prémontré tant dans les pays d'implantation traditionnelle que dans les pays de nouvelle implantation. En fait, les communautés présentes en Europe depuis siècles ont pratiqué une inculturation avant la lettre. Mais le processus d'inculturation n'est jamais achevé, car les défis des cultures se renouvellent constamment.

L'inculturation de la vie prémontrée dans les jeunes Églises, notamment en Afrique et en Inde, est une œuvre de longue haleine, car il ne s'agit pas seulement d'une adaptation ou d'un ajustement superficiel des us et coutumes. L'inculturation est tout à la fois assomption des valeurs culturelles positives, c'est-à-dire conformes à la dignité de l'homme, au message évangélique et à la foi de l'Église, insertion des valeurs évangéliques dans les cultures, et rédemption, purification des cultures en ce qu'elles ne sont pas conformes à l'être de l'homme et à sa vocation divine.

Aussi, lorsqu'il s'agit d'inculturer la vie prémontrée, il convient de retenir les éléments reconnus comme essentiels au charisme de l'ordre, pour les insérer dans les cultures : don de soi à une église, vie commune, Règle de saint Augustin, Constitutions prémontrées, célébration chorale de l'office divin et de l'eucharistie, stabilité d'appartenance à l'abbaye de profession, caractère collégial de l'apostolat et fidélité à la « *vita apostolica* » apparaissent comme les éléments constitutifs d'une véritable et féconde inculturation du charisme norbertin.

48) Cf. Bernard ARDURA, *Prémontrés. Histoire et Spiritualité*, Saint-Étienne, C.E.R.C.O.R. Travaux et Recherches VII, Publications de l'Université de Saint-Étienne, 1995.

49) JEAN-PAUL II, Lettre autographe instituant le Conseil pontifical de la Culture, 20 mai 1982, AAS, 74 (1983), pp. 683-688.

Le grand défi de l'inculturation de la vie prémontrée réside en ces quelques mots : elle assume une certaine continuité avec la culture, mais plus encore elle est rupture ou alternative à la culture ambiante, car elle doit révéler l'absolue nouveauté de l'Évangile dans sa radicalité.

En guise de conclusion

Lorsque le concile Vatican II invite expressément les instituts de vie consacrée à conserver et promouvoir leur charisme propre, il faut donc entendre cet élément central, non négociable, qui, tout à la fois, constitue l'identité, est la source d'inspiration de la vie régulière et du ministère, et la référence privilégiée pour évaluer la dimension ecclésiale de notre vie commune.

Jean Druys⁵⁰⁾, définissait ainsi l'Ordre de Prémontré dans sa Préface aux *Statuts de l'Ordre* publiés en 1630 : « Notre Ordre, c'est la propagation de la gloire de Dieu, le zèle des âmes, l'administration des divins sacrements, le service de l'Église de Dieu. Notre Ordre, c'est la prédication de l'Évangile, l'enseignement des rudiments de la foi aux ignorants, la fréquentation de la lecture sainte, la conduite de l'Église de Dieu, et, selon Ézéchiel, c'est le fait de s'élever en s'opposant, c'est-à-dire en résistant aux péchés du peuple par la liberté pastorale [...] Tout ceci est la fonction de notre Ordre, l'unique but de ses efforts, sa fin et son esprit »⁵¹⁾.

50) Jean Druys fut abbé de Parc, de 1601 à 1634.

51) *Praefatio ad omnes Candidissimi et Canonici Ordinis Praemonstratensis Religiosos*, dans *Statuta Candidi et Canonici Ordinis Praemonstratensis renovata, ac Anno 1630 a Capitulo Generali plene resoluta, acceptata et omnibus suis subditis ad stricte observandum imposita*, Éd. d'Averbode, 1898, pp. XXXIII–LV.

DER LANGE WEG ZUR HEILIGSPRECHUNG. GEGLÜCKTES LEBEN : KANONISIERTE PRÄMONSTRATENSER

Gabriel M. Wolf, O.Praem.

W

enn ein Chorherr oder eine Chorfrau seine/ihre Professversprechen in hervorragender Weise gelebt hat, soll sein/ihr Gedächtnis nicht untergehen. Im Prämonstratenser-Orden entstanden daher in den vergangenen 900 Jahren unzählige Statuen, Glasfenster, Stiche, Gemälde und liturgische Gewänder mit Stickereien. Besonders originell sind die zwölf „Heiligenbäume“ (*arbores hagiologicae*),¹⁾ aus dem 17.–19. Jahrhundert stammende Gemälde/Kelchvelen mit ungewöhnlicher Darstellung: Aus dem Herzen des hl. Norbert wächst ein Baum, dessen Früchte die Heiligen sind.

In 17 Fällen hat die Universalkirche den Kult der verehrten Chorherren/Chorfrauen bestätigt und somit jene Prämonstratenser als Vorbilder und Fürsprecher nicht nur Ordensleuten vor Augen gestellt.

Der Gründer der Reformbewegung von Prémontré, der hl. Norbert von Xanten, wurde in Folge des Trienter Konzils mit seiner Rückbesinnung auf die Wurzeln, auf Betreiben von Generalabt Johannes Despruetz am 28. Juli 1582 von Papst Gregor XIII. kanonisiert. Also erst 448 Jahre nach seinem Tod am 6. Juni 1134 in Magdeburg. Dieses Ereignis führte zu einer spirituellen Blütezeit im Orden: Es entstanden zahlreiche geistliche Werke wie etwa die ersten Sammlung vorbildlicher Prämonstratenser durch Chrysostomus Van der Sterre (1625), gefolgt von Johannes Le Paige (1633) und Ludolph Van Craeywinckel (1664–1665) sowie in deren Tradition das Hagiologion von Georg Lienhardt (1774), Ignatius Van Spilbeeck (1887) und Donatiaan De Clerck (1999/2013).

Blickt man auf den sel. Hugo von Fosses, den ersten Abt von Prémontré († 10. Februar 1164), ergibt sich ein ähnliches Bild: Wenngleich er bereits nach seinem Tod in der Abteikirche vor dem Altar des hl. Andreas beigesetzt wurde, bestätigte Papst Pius XI. seine Verehrung erst Jahrhunderte später, am 13. Juli 1927. Die besonders in Deutschland weit verbreitete Verehrung des hl. Hermann-Joseph von Steinfeld († 4. April 1241) wurde durch die Bulle Papst Benedikts XIII. von 1728 als *beatus* und erst am 11. August 1958 durch Papst Pius XII. als *sanctus* offiziell bestätigt. Acht weitere Prämonstratenser-Chorherren und eine Chorfrau wurden im Jahr 1728 zur

1) Der älteste bisher bekannte Heiligenbaum stammt aus Pernegg (Stich von Tobias Bidenharter aus dem Jahr 1616 mit 19 Medaillons) und der jüngste aus Frigolet (Lithografie aus dem Jahr 1872, gefertigt in Paris, mit 28 Heiligen).

Ehre der Altäre erhoben: am 22. Januar/8. März Friedrich, Gerlach, Gertrud, Gilbert, Gottfried und Siard sowie am 20. März/12. April Evermod, Isfried und Ludolph.²⁾

Geordnet nach dem Datum der *confirmatio cultus* bzw. der Selig- und Heiligsprechung:

	Tod	Kultapprobation
Hl. Norbert	06.06.1134	28.07.1582
Hl. Adrian (Märtyrer Gorcum)	09.07.1572	24.11.1675/29.06.1867
Hl. Jakob (Märtyrer Gorcum)	09.07.1572	24.11.1675/29.06.1867
Hl. Friedrich	03.03.1175	22.01./08.03.1728
Sel. Gertrud	13.08.1297	22.01./08.03.1728
Hl. Gilbert	05.06.1152	22.01./08.03.1728
Hl. Siard	14.11.1230	22.01./08.03.1728
Hl. Gottfried	13.01.1127	22.01./08.03.1728
Hl. Hermann-Joseph	04.04.1241	22.01./08.03.1728/ 11.08.1958
Hl. Evermod	17.02.1178	20.03./12.04.1728
Hl. Isfried	15.06.1204	20.03./12.04.1728
Hl. Ludolph	29.03.1250	20.03./12.04.1728
Sel. Bronislaw	29.08.1259	23.08.1839
Sel. Hroznata	14.07.1217	16.09.1897
Sel. Hugo von Fosses	10.02.1164	13.07.1927
Sel. Jakob Kern	20.10.1924	21.06.1998
Sel. Petrus-Adrian Toulorge	13.10.1793	29.04.2012

2) Es sei darauf hingewiesen, dass die liturgische Verehrung Gerlach von Valckenburgs sowie das Fest der *Translatio* des hl. Augustinus sowie jenes der Reliquien der Prämonstratenser-Kirchen bei der Liturgiereform in Folge des II. Vatikanums ersatzlos gestrichen wurden.

Blickt man auf den Abstand zwischen dem Tod und der kirchlichen Anerkennung, ergibt sich folgendes Bild:

	Differenz
Sel. Jakob Kern	73 Jahre
Hl. Adrian	103 Jahre

Hl. Jakob	103 Jahre
Sel. Petrus-Adrian Toulorge	218 Jahre
Sel. Gertrud	430 Jahre
Hl. Norbert	448 Jahre
Hl. Ludolph	478 Jahre
Hl. Hermann-Joseph	486/717 Jahre
Hl. Siard	497 Jahre
Hl. Isfried	523 Jahre
Hl. Evermod	550 Jahre
Hl. Friedrich	552 Jahre
Hl. Gilbert	575 Jahre
Sel. Bronislawa	579 Jahre
Hl. Gottfried	601 Jahre
Sel. Hroznata	680 Jahre
Sel. Hugo von Fosses	763 Jahre

3) Vgl. JOHANNES PAUL II., *Divinus perfectionis Magister* (25.1.1983) und die von der Kongregation erlassenen *Normæ servandæ in inquisitionibus ab Episcopis faciendis in Causis Sanctorum* (7.2.1983).

Erst nach durchschnittlich 450 Jahren wird die Verehrung herausragender Gestalten des Ordens durch den Hl. Stuhl gestattet (vor der Beatifikation von Petrus-Adrian Toulorge belief sich der Wert auf 465 Jahre) – dies ist exakt die Hälfte der Zeitspanne seit der Gründung des Ordens vor 900 Jahren. Eine beruhigende Tatsache für Postulatoren, die von verschiedenen Seiten zu einem schnellen Abschluss eines Prozesses gedrängt werden...

Wie kam es zu Kanonisationen?

Nachdem in den ersten Jahrhunderten eine Kultapprobation eines Märtyrers oder Bekenners durch den Bischof/eine Synode mittels Erhebung (*elevatio*) und später Übertragung (*translatio*) der sterblichen Überreste erfolgte, entwickelte sich ausgehend von der Kanonisation Ulrichs von Augsburg durch Johannes XV. im Jahr 993 immer mehr das päpstliche Vorbehaltsrecht heraus. Durch die Dekretalen Gregors IX. von 1234, in welche der Text „*Audivimus*“ Alexanders III. von 1171/1172 aufgenommen wurde, setzte sich die römische Reservation weiter durch, wobei erst die Errichtung der Ritenkongregation durch Sixtus V. im Jahr 1588 der Kurie ein wirksames Instrument an die Hand gab, diese auch durchzusetzen.

Besonders die Päpste Urban VIII. und Benedikt XIV. trugen im 17./18. Jh. in großem Maße zur weiteren Entfaltung des Kanonisationsrechtes bei: Bestimmte ersterer, dass bei einem zukünftigen Prozess dem Kandidaten – abgesehen von einer länger als 100 Jahre bestehenden Verehrung (also vor 1534) – kein öffentlicher Kult erwiesen werden durfte (Vorgaben „*super non cultu*“ 1625–1642), fasste Benedikt XIV. (Prosper Lambertini) 1734–1738 in seinem vierbändigen Werk „*De Servorum Dei beatificatione et Beatorum canonizatione*“ die Lehrmeinung zusammen. Der Codex von 1917 regelte das Verfahren sodann im Detail; die Reform Johannes Pauls II. von 1983 ist bis heute in Geltung.³⁾ Papst Franziskus hat durch das Apostolische Schreiben „*Maiorem hac dilectionem*“ 2017 festgelegt: „Die Hingabe des Lebens ist ein neuer Tatbestand auf dem Weg zur Selig- und Heiligsprechung, die sich vom Prozess *super martyrio* (über das Martyrium) und *super heroicis virtutibus* (über den heroischen Tugendgrad) unterscheidet.“ Dabei sind folgende Kriterien zu erfüllen: Freie und willentliche Hingabe des eigenen Lebens und Annahme *propter caritatem* (aufgrund der Liebe) eines gewissen und baldigen Todes, Verbindung zwischen der Hingabe des Lebens und dem frühzeitigen Tod, Übung der christlichen Tugenden zumindest im ordentlichen Grad vor der Lebenshingabe und von da an bis zum Tod, Vorhandensein des Rufs und der Zeichen der Heiligkeit zumindest nach dem Tod und Notwendigkeit eines Wunders im Hinblick auf die Seligsprechung, das nach dem Tod des Dieners Gottes und durch seine Fürsprache eingetreten ist.

In welche Phasen der gerade grob skizzierten Epochen fallen die Kultpprobationen bzw. Kanonisationen o.g. Prämonstratenser? Die Bulle für den hl. Norbert datiert noch vor der Errichtung der Ritenkongregation, jene für Evermod, Friedrich, Gerlach, Gertrud, Gilbert, Gottfried, Hermann-Joseph, Isfried, Ludolph und Siard aus der Zeit der Bestimmungen Urbans VIII., und zwar als *casus excepti*, da eine länger als hundertjährige Verehrung nachweisbar war. Gleiches gilt für die Seligsprechung von Adrian und Jakob (Märtyrer von Gorcum), während deren Heiligsprechung ebenso wie die Kultpprobationen von Bronislawa und Hroznata in die nachbenediktinische Zeit fallen. Die *confirmatio cultus* des sel. Hugo erfolgte nach den Normen des CIC von 1917 und die Seligsprechungen von Jakob Kern und Petrus-Adrian Toulorge nach den heute gültigen Vorgaben von 1983.

Um die Erinnerung an die 17 Seligen und Heiligen sowie an alle großen Gestalten des Ordens zum Hl. Jahr 2000 lebendig zu erhalten, verfasste Generalpostulator em. Donatiaan De Clerck das „Hagiologion“ des Ordens (1999 deutsch, 2003 niederländisch, 2005 französisch, englisch geplant), eine Huldigung der Mitbrüder und -schwestern, die im Laufe der neun Jahrhunderte gelebt und die Tradition des apostolischen Lebens, verkörpert im hl. Norbert und seinen Gefährten, bezeugt und überliefert haben. Sie haben ihre Zeit geprägt und Spuren in der Seele ihrer Kanonie und zuweilen auch über sie hinaus hinterlassen. Ihnen verdankt der Orden die Gründung der Kanonien oder ihr Weiterbestehen trotz Prüfungen und Niedergänge in den Jahrhunderten. Ihnen verdanken wir, dass die durch Revolutionen und Säkularisationen aller Art unterdrückten Gemeinschaften wiederbelebt werden konnten und sich der Orden als Antwort auf die Anrufe der Kirche in den weitverstreuten Missionen und den verschiedensten Apostolatsgebieten engagiert hat.

Generalabt em. Thomas Handgrätinger schrieb in seinem Vorwort zur erweiterten und überarbeiteten Neuauflage des Hagiologion 2013 (mit 500 Viten auf 352 Seiten, davon 7 Anhänge auf 80 Seiten):

„Sich der eigenen Traditionen zu vergewissern, sich seiner Wurzeln und Herkunft zu erinnern, der vielen Vorfahren zu gedenken, das ist eine wichtige Voraussetzung, um inspiriert und ermutigt durch diese großartigen Beispiele und Lebensmodelle sein eigenes Leben zu gestalten und zu vervollkommen. Dieses Buch will nicht nur

Geschichtsbuch und Dokumentation sein. Es will anspornen, wachrütteln, Wege aufzeigen und inspirieren. Es will deutlich machen, dass unser Lebensentwurf unter dem Auftrag steht: „Ihr sollt also vollkommen sein, wie es auch euer himmlischer Vater ist“ (Mt 5,48). Dieser Aufruf zur Vollkommenheit und Heiligkeit ist in unserer Professformel ausgedrückt mit dem Versprechen einer lebenslangen Bekehrung („*promitto conversionem morum*“), eines fortwährenden Arbeitens an sich, eines Strebens nach Höherem, eines Suchens „nach dem, was im Himmel ist“ (Kol 3,1).⁴⁴⁾

Was sind neben Publikationen Aufgaben eines Postulators der Prämonstratenser?

Die Statuten des Prämonstratenser-Ordens von 2018 schreiben über das Amt des Generalpostulators lediglich: „Für Heiligsprechungsprozesse des Ordens, die beim Hl. Stuhl zu betreiben sind, ist vom Generalkapitel ein Generalpostulator des Ordens zu wählen.“⁴⁵⁾ Auch wenn sich in früheren Jahrhunderten Mitbrüder intensiv für die Kanonisation von Söhnen und Töchtern des hl. Norbert eingesetzt haben (stellvertretend sei Generalabt Johannes Despruetz genannt), gibt es erst seit Ende des 19. Jh. bestellte Generalpostulatoren. Dank ihres Einsatzes erlangte der Orden einige Kultkonfirmationen sowie Selig- und Heiligsprechungen:

Vital Van den Bruel (1890–1897): Seligsprechung Hroznata

Hubert Noots (1927): Seligsprechung Hugo von Fosses

Hugo Lamy (1937–1947)

Augustinus Huber (1948–1954)

Hugo Marton (1954–1975): Heiligsprechung Hermann-Joseph Norbert Calmels (1975–1982)

Emiel De Roover (1982–1992)

Donatiaan De Clerck (1992–2003): Seligsprechung Jakob Kern

Gabriel Wolf (seit 2003): Seligsprechung Petrus-Adrian Toulorge

Um Selig- und Heiligsprechungsprozesse durchzuführen, bedarf es intensiver Recherche in Archiven oder bei Zeitzeugen, die sich auf folgende Bereiche beziehen:

4) Donatian DE CLERCK (Hg.) unter Mitarb. v. Gabriel WOLF, *Hagiologion. Lebensbilder der Heiligen, Seligen und großen Gestalten des Prämonstratenser-Ordens*. Erweiterte Neuauflage, Windberg 2013, IX.

5) *Statuta Ordinis Canonico-regularium Praemonstratensium* 2018, Caput VI, Pars II, 39: „*Pro causis Sanctorum Ordinis apud S. Sedem tractandis eligatur a capitulo generali postulator generalis Ordinis.*“

6) Nach Prosper Lambertini/Benedikt XIV.: „*Fama martyrii est comunis opinio de morte pro fide Christi, aut pro virtute ad eandem spectante, patienter tolerata, signisque aut miraculis suffulta.*“

7) Nach Prosper Lambertini/Benedikt XIV.: „*Fama sanctitatis in genere est comunis opinio de integritate vitae Servi Dei, ac de excellentibus eius virtutibus, et miraculis.*“

Märtyrer	<i>Vita</i>	<i>Martyrium</i>	<i>Fama martyrii</i> ⁶⁾	<i>Super non cultu</i>	<i>Asserta miracula</i>
Bekenner	<i>Vita</i>	<i>Virtutes / Caritas</i>	<i>Fama sanctitatis</i> ⁷⁾	<i>Super non cultu</i>	<i>Asserta miracula</i>
Märtyrer, Verehrung vor 1534	<i>Vita</i>	<i>Martyrium</i>	<i>Fama martyrii</i>	<i>Cultus</i>	<i>Asserta miracula</i>
Bekenner, Verehrung vor 1534	<i>Vita</i>	<i>Virtutes / Caritas</i>	<i>Fama sanctitatis</i>	<i>Cultus</i>	<i>Asserta miracula</i>

Diese Vorgehensweise bezieht sich grundsätzlich auf Seligsprechungen, während bei Heiligsprechungen nur mehr die wissenschaftliche Untersuchung eines zweiten, nach der Beatifikation erfolgten, behaupteten Wunders notwendig ist.

Gegenwärtig bemüht sich der Prämonstratenser-Orden um die Seligsprechung der Dienerin Gottes Emilia Podoska († 1889 in Krakau) sowie um die Heiligsprechung des sel. Hroznata († 1217 in Hohenberg), der sel. Bronislawa († 1259 in Krakau), des sel. Petrus-Adrian Toulorge († 1793 in Coutances) und des sel. Jakob Kern († 1924 in Wien).

Neben der Führung dieser fünf Prozesse ist dem Postulator auch die Förderung der Verehrung der bereits kanonisierten Prämonstratenser anvertraut: Dazu zählen neben Kontakten zur Kongregation und den zuständigen Bischöfen auch Publikationen, Kolloquien und umfangreicher Schriftverkehr, etwa die Beantwortung zahlreicher Briefe mit Gebetsanliegen oder Danksagungen (bei der sel. Bronislawa erreichen uns pro Jahr ca. 2000 Briefe, die in Krakau beantwortet werden).

Die 2007 begonnene Internetseite www.postulatio.info mit zahlreichen Informationen zu den *Causae*, Impulsen für Liturgie und Spiritualität sowie Dokumentationen von Gebetserhörungen verzeichnete bisher gut 950.000 Besucher.

In den Jahren 2004–2009 entstanden mit finanzieller Unterstützung einiger Abteien acht mundgeblasene und vom Münchner Künstler Andreas Armin d’Orfey gemalte Glasfenster der Ordensväter Augustinus, Norbert und Hugo sowie der fünf Prämonstratenser, um deren Selig-/Heiligsprechung sich der Orden bemüht. Die vom Trierer Kunstschmied Klaus Unterrainer 2009 gefassten Werke bestechen durch ihre überlegte Ikonographie, ausdrucksstarke Detailgestaltung und ansprechende Farbgebung. Kardinal Angelo Amato, damaliger Präfekt der Kongregation für Heilig- und Seligsprechungsprozesse, segnete die Glasfenster im Kreuzgang der römischen Kurie des Prämonstratenser-Ordens am 13. April 2010.

Sodann ist es Aufgabe des Generalpostulators, Reliquienanfragen zu beantworten. Verfügbar sind sterbliche Überreste der hl. Friedrich, Gottfried, Hermann-Joseph, Norbert und der Märtyrer von Gorcum sowie der sel. Bronislawa, Hroznata und Jakob Kern. Anfragen für kleine Reliquienkapseln mit zugehöriger Authentik werden nach kirchlichen Vorgaben nur mit einem beiliegenden Empfehlungsschreiben eines Ordinarius (Bischof oder Prälat des Ordens) gewährt. Die Tendenz der Anfragen ist steigend: 373 positiv beantwortete Anfragen von Mai 2003 bis Mai 2017, 130 von Prämonstratensern incl. Donaten und Ehrenkanonikern betreffend 24x Jakob Kern, 23x Norbert, 17x Hugo, 13x Hermann-Josef, 11x Bronislawa, je 9x Gottfried und Märtyrer von Gorcum, 8x Siard, je 6x Augustinus, Friedrich und Hroznata.

Bei Reliquien sind zu unterscheiden: große Knochenstücke,⁸⁾ die unter die Aufsicht des Hl. Stuhls fallen,⁹⁾ sowie kleine Partikel *ex ossibus* für die Einlassung in einen Altar oder ein Reliquiar/Ostensorium. Die Echtheit bestätigt im ersten Fall nach eingehender Prüfung die *Congregatio de Causis Sanctorum*, im zweiten Fall der zuständige Postulator.¹⁰⁾

- 8) Can. 1281 § 2/CIC 1917: „*Insignes Sanctorum vel Beatorum reliquiae sunt corpus, caput, brachium, antibrachium, cor, lingua, manus, crus aut illa pars corporis in qua passus est martyr, dummodo sit integra et non parva.*“ Darüber hinaus handeln die cann. 1281–1289 und 1198, 1200 von Reliquien. Dies findet sich nicht mehr im CIC 1983; ebenso fehlen Anweisungen in der aktuellen Gesetzgebung bei Heiligsprechungsverfahren von 1983 (DPM, NS, Geschäftsordnung).
- 9) Can. 1190 § 2/CIC 1983: „*Insignes reliquiae itemque aliae, quae magna populi veneratione honorantur, nequeunt quoquo modo valide alienari neque perpetuo transferri sine Apostolicae Sedis licentia.*“ Die Tradition, Reliquien in den Altar zu versenken, findet sich in can. 1237 § 2.

Die Beschäftigung mit den Ordensheiligen ist inspirierend, denn es geht um lebendige Zeugen unseres Charismas, die Ermutigung sein können für Kleriker, Ordens- und Weltchristen. Veränderungen und Kontinuität zusammenfassend seien Darstellungen des Ordensgründers angeführt: Waren Jahrhunderte lang Kelch/Monstranz oder das Knien an der weihnachtliche Krippe ikonographische Erkennungszeichen des hl. Norbert, so wird er heute auch mit einer Friedenspalme (etwa Statue in De Pere von Paul Granlund 1998) oder einer Pflanzung (etwa Glasgemälde im Generalat Rom von Andreas d'Orfey 2010) dargestellt. Beeindruckend ist auch die bewegte Figurengruppe von Anthony Visco in Daylesford (2003): Der Hl. Norbert richtet den sel. Hugo auf und führt ihn dem Auf-erstandenen zu. Somit wird Norbert zu symbolhaften Verkörperung prämonstratensischer Identität: in Gemeinschaft, mit den Menschen auf Gott hin zu leben.

- 10) Der Text der Authentik lautet: „*Gabriel Wolf, Postulator Generalis Ordinis Præmonstratensis universis et singulis præsentis litteras inspecturis fidem facimus et attestamur, nos ad maiorem Dei gloriam et Sanctorum suorum venerationem ex authenticis reliquiis sacram particulam desumpsisse ex ossibus Beati/ae xxx / Sancti xxx, quam in theca ex metallo figuræ rotundæ unico crystallo munita, filo serico rubri coloris ligata et sigillo muneris nostri obsignata, reverenter collocavimus. Romæ xxx.*“

WISSENSCHAFT UND GELEHRSAMKEIT IM PRÄMONSTRATENSERORDEN

Ulrich G. Leinsle, O.Praem.

Der Prämonstratenserorden ist kein „Gelehrtenorden“ wie etwa die Dominikaner seit dem Mittelalter und die Jesuiten in der Frühen Neuzeit.¹⁾ Ihr Wissenschaftsbetrieb ist weniger gekennzeichnet durch die Universitäten als vielmehr durch die Bedürfnisse des eigenen Klosters und seiner Aufgaben. Dennoch ist die wissenschaftliche Auseinandersetzung seit der Frühzeit im Orden vertreten,²⁾ zunächst vor allem zur Rechtfertigung der eigenen Lebensform und in den drängenden Fragen der Zeit.

Die Anfänge im Mittelalter

Als Norbert von Xanten nach der Teilnahme am Konzil von Reims 1119 den Winter 1119/20 in Laon bei Bischof Bartholomäus de Joux (1113–1151) verbrachte, wollte er an der damals bedeutendsten Theologenschule in dieser Stadt die Psalmenauslegung des Magisters Radulfus (†1131/33), des Bruders des schon 1117 gestorbenen hochberühmten Meisters Anselm von Laon hören.³⁾ Doch der monastische Eiferer Drogo, Prior von St. Nikasius in Reims (†1137),⁴⁾ machte ihm ernsthafte Vorhaltungen, so dass Norbert diese Schule, und damit die hohe Theologie für immer verließ.⁵⁾ Hintergrund sind die Auseinandersetzungen zwischen der sog. „scholastischen“ und der „monastischen Theologie“ des 12. Jahrhunderts.⁶⁾ Bernhard von Clairvaux bezieht die monastische Theologie in seiner Schriftauslegung auf die eigene Erfahrung und grenzt sie dadurch von der technisch-wissenschaftlichen Schriftauslegung der Hohen Schulen ab.⁷⁾ Die Hinordnung der Theologie auf klösterliches Leben, Liturgie und Gebet⁸⁾ machte die klösterlichen Schulen zu einer Heimat

1) Zur Gelehrtengeschichte des Ordens vgl. vor allem Léon GOOVAERTS, *Écrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré*, 4 Bde., Brüssel 1899-1916; Ludger HORSTKÖTTER, *Prämonstratenser*, in: Peter Dinzelsbacher / James L. Hogg (Hg.), *Kulturgeschichte der christlichen Orden in Einzeldarstellungen*, Stuttgart 1997, S. 313–328; Wolfgang GRASSL, *Culture of Place: An Intellectual Profile of the Premonstratensian Order*, Nordhausen 2012.

2) Vgl. ausführlicher: Ulrich G. LEINSE, *Die Theologie der Prämonstratenser im 12. Jahrhundert*, in: Clemens Dölken (Hg.), *Norbert von Xanten und der Orden der Prämonstratenser. Sammelband zur historischen Vortragsreihe im Norbertjahr 2009/2010 in Magdeburg*, Magdeburg 2010, S. 91–109; Ulrich G. LEINSE, *Die Prämonstratenser*, Stuttgart 2020, S. 45–48.

3) Vgl. *Vita Norberti A* (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 12, Hannover 1856, S. 678); Wilfried Marcel GRAUWEN, *Norbert, Erzbischof von Magdeburg (1126-1134)*, übers. v. Ludger Horstkötter, Duisburg-Hamborn 1986, S. 36–63.

4) Vgl. Jean LECLERCQ, *Drogon et Saint Bernard*, in: *Revue Bénédictine* 63 (1963), S. 116–131.

5) *Vita Norberti A* (wie Anm. 3), S. 678.

6) Vgl. vor allem Jean LECLERCQ, *Wissenschaft und Gottverlangen*, Düsseldorf 1963; Volker LEPPIN, *Theologie im Mittelalter (Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen I/11)*, Leipzig 2007, S. 56f.; Ulrich G. LEINSE, *Introduction to Scholastic Theology*, Washington, D.C. 2010, S. 111–115; Frank REXROTH, *Fröhliche Scholastik. Die Wissenschaftsrevolution des Mittelalters*, München 2018, S. 43–53.

7) BERNHARD VON CLAIRVAUX, *Super Canticum Cantorum* 74, 2 (S. Bernardi Opera, Bd. 2, Rom 1958, S. 240).

8) Vgl. DERS., *De consideratione* V, 32 (ebd., Bd. 3, S. 493),

der symbolisch-erfahrungsbezogenen Schriftauslegung. Die klösterliche Theologie sah sich zumeist in ihrer eigenen Lebensform der scholastischen Theologie überlegen. Von dieser setzte man sich gern ab mit dem auch von Bernhard von Clairvaux herangezogenen Wort des Hieronymus, der Mönch habe das *officium lugendi*, nicht das *officium docendi*.⁹⁾

Noch zu Lebzeiten des ersten Abtes von Prémontré Hugo von Fosses (1128–1161, †1164)¹⁰⁾ entstand der erste theologische Traktat in Prémontré, die *Harmonia* des Vivianus von Prémontré, der sich, als „Geringster der Armen von Prémontré“, ca. 1140 im Anschluss an die Schule von St. Viktor in Paris ausgleichend in den Streit zwischen Abaelard und Bernhard von Clairvaux um das Verhältnis von Freiheit und Gnade einbrachte.¹¹⁾

Doch unter den Prämonstratensern des 12. Jahrhunderts finden sich nicht nur Gegner Abaelards, sondern auch Leute, die sich seiner Schule verpflichtet wissen. Ein solcher ist Magister Zacharias Chrysopolitanus, Zacharias von Besançon, der sein theologisches Werk allerdings bereits abgeschlossen hatte, als er nach 1145 in St. Martin in Laon eintrat, wo er um 1157 gestorben ist. Er ist zwischen 1131 und etwa 1138 als Lehrer an der Kathedralschule von Besançon bezeugt.¹²⁾ Sein Werk ist das im Mittelalter sehr bekannte und geschätzte, vor 1145 entstandene *In unum ex quatuor*, ein Kommentar aus Väterziten und Sentenzen zeitgenössischer Magistri zu einer lateinischen Version der Evangelienharmonie des Tatian.¹³⁾ Durch die weite handschriftliche Verbreitung wurde Zacharias von bestimmendem Einfluss auf verschiedene Theologen des 12. und 13. Jahrhunderts, die Tradition der scholastischen Exegese und die Entwicklung der Sakramentenlehre.¹⁴⁾

Der Programmatiker theologischer Bildung bei den frühen Prämonstratensern ist der Prior und Abt von Bonne-Espérance im belgischen Hennegau Philipp von Harvenge (nach 1100–1183), einer, der Norbert selbst noch gekannt

9) Hieronymus, *Contra Vigilantium* 15 (PL 23, Sp. 351); vgl. Bernhard von Clairvaux, *Super Canticum* 64, 3 (wie Anm. 7, Bd. 2, S. 168); Ders., *Epistola* 89 (Opera [wie Anm. 7]), Bd. 7, S. 236).

10) Zu Hugo von Fosses vgl. vor allem Erik Van Minngroot, *Hugo van Fosses als kannunik in Fosses-la-Ville en Cambrai (1087/95–1121/23)*. *Bijdrage tot de ontstaansgeschiedenis van de Orde van Prémontré*, in: *AnPraem* 84 (2008), S. 250–477; 89 (2013), S. 5–269; Kaspar Elm, *Hugo von Fosses. Erster Abt von Prémontré und Organisator des Prämonstratenserordens*, in: Irene Crusius / Helmut Flachenecker (Hg.), *Studien zum Prämonstratenserorden* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 185, Studien zur Germania Sacra, Bd. 25), Göttingen 2003, S. 57–74.

11) Vgl. Ulrich G. Leinsle, *Vivianus von Prémontré. Ein Gegner Abaelards in der Lehre von der Freiheit* (Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, Fasc. 13), Averbode 1978.

12) Vgl. Jan Bapt. Valvekens, *Zacharias Chrysopolitanus*, in: *AnPraem* 28 (1952), S. 53–58; Bernard de Vregille, *Note sur la vie et l'oeuvre de Zacharie de Besançon*, in: *AnPraem* 41 (1965), S. 293–309; Ulrich G. Leinsle, Art. „Zacharias Chrysopolitanus“, in: Traugott Bautz (Hg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 14, Bad Herzberg 1998, Sp. 296–299.

13) Ausgabe: PL 186, Paris, 1854, Sp. 11–619; vgl. Otto Schmied, *Zacharias Chrysopolitanus und sein Kommentar zur Evangelienharmonie*, in: *Theologische Quartalschrift* 68 (1886), S. 531–547; Beryl Smalley, *Some Gospel Commentaries of the Early Twelfth Century*, in: *Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale* 45 (1978), S. 147–180; Gillian R. Evans, *Zachary of Besançon and the Bible contradictions*, in: *AnPraem* 58 (1982), S. 319–323.

14) Vgl. Trudo J. Gerits, *Notes sur la tradition manuscrite et imprimée du traité „In unum ex quatuor“ de Zacharie de Besançon*, in: *AnPraem* 42 (1966), S. 276–303; Basilius Pergamo, *De quaestionibus ineditis Fr. Odonis Rigaldi, Fr. Guilelmi de Melitona et Codicis Vat. lat. 782 circa naturam theologiae deque earum relatione ad Summam Theologicam Fr. Alexandri Halensis*, in: *Archivum Franciscanum Historicum* 29 (1936), S. 318–335; Bernhard Bischoff, *Wendepunkte in der Geschichte der lateinischen Exegese im Frühmittelalter*, in: *Sacris Erudiri* 6 (1954), S. 189–281.

hat,¹⁵⁾ der Meister der Reimprosa im 12. Jahrhundert.¹⁶⁾ In seinen unter dem Titel *de institutione clericorum* bekannten Werk sind Antworten auf verschiedene Fragen zur Lebensweise der Kleriker gesammelt.¹⁷⁾ Von besonderer Bedeutung sind das Responsum *de scientia clericorum*¹⁸⁾ und seine Briefe.¹⁹⁾ Darüber hinaus ist Philipp ein Meister der tropologischen, moralischen Schriftauslegung, vor allem in seinem wichtigen Kommentar zum Hohelied.²⁰⁾ Der Kleriker ist für Philipp im Unterschied zum illitteraten *laicus* bestimmt durch die Attribute Schreibtafel, Griffel und Bücher, also keineswegs durch Altargeräte.²¹⁾ Seine Aufgabe wird in der ritterlichen Terminologie der Zeit umschrieben als *castris litteralibus militare*, in Abhebung von übermäßiger Sorge um den Leib.²²⁾ Die Schule ist aber ein zweites Kloster.²³⁾ Denn in beiden lebt man unter Rute und Stock, sei es des Schulmeisters oder des Abtes.²⁴⁾ Das Proprium des Klerikers ist für Philipp das Studium der Hl. Schrift.²⁵⁾ *Sacra Scriptura* und *theologia* sind ja bis ins 13. Jahrhundert hinein noch weitgehend synonym.²⁶⁾ Trotz einiger Vorbehalte gegenüber der Geschwätzigkeit der disputierenden Kleriker, denen die antiken Autoren an Scharfsinn weit überlegen sind,²⁷⁾ hält Philipp am hohen Wert des Studiums fest, allerdings hineingestellt in die klösterliche Disziplin.²⁸⁾ Ohne Studium ist man kein Kleriker, so dass *clericus* und *litteratus* gleichbedeutend geworden sind.²⁹⁾

Im Magdeburger Gebiet, steht unübersehbar die Gestalt des Havelbergers Bischofs und nachmaligen Erzbischofs und Exarchen von Ravenna Anselm (ca. 1095–1158)³⁰⁾, von dem wir

- 15) Zu Vita und Werk vgl. vor allem: Norbert J. WEYNS, Art. *„Filip van Harvengt“*, in: Nationaal biographisch woordenboek IV, Brüssel 1970, S. 329–340; Godfried P. SIJEN, *Philippe de Harveng, abbé de Bonne-Espérance, Sa biographie*, in: AnPraem 14 (1938), S. 37–52; DERS., *Les oeuvres de Philippe d’Harveng, abbé de Bonne-Espérance*, in: ebd. 15 (1939), S. 129–166; François PETIT, *La spiritualité des Prémontrés aux XIIe et XIIIe siècles* (Etudes de Théologie et d’Histoire de la Spiritualité, Bd. 10), Paris 1947, S. 129–166; Ulrich G. LEINSLE, Art. *„Philippe de Harvengt“*, in: Traugott Bautz (Hg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 8, Bad Herzberg 1994, Sp. 490–493.
- 16) Vgl. Karl POLHEIM, *Die lateinische Reimprosa*, Berlin 1963, S. 413f.
- 17) Werke: PL 203; zur Eigenart des nicht als solchen konzipierten Werkes vgl. Norbert J. WEYNS, *A propos des Instructions pour les clercs (De Institutione Clericorum) de Philippe de Harveng*, in: AnPraem 53 (1971), S. 71–79.
- 18) PL 203, Sp. 1387–1392; engl. Übersetzung in: Theodore J. Antry / Carol Neel (Hg.), *Norbert and Early Norbertine Spirituality*, New York 2007, S. 200–217; vgl. Maria VETRI, *L’ideale sacerdotale presso Filippo di Harveng*, in: AnPraem 37 (1961), S. 5–30; 177–231.
- 19) PL 203, Sp. 1–189; 665–1206.
- 20) Ebd., Sp. 181–490; vgl. Jan Bapt. VALVEKENS, *Commentaria in Cantica Cantorum Philippi de Harvengt*, in: AnPraem 41 (1965), S. 147–154; Friedrich OHLY, *Hohelied-Studien*, Wiesbaden 1958, S. 205–213; Rosemarie HERDE, *Das Hohelied in der lateinischen Literatur des Mittelalters bis zum 12. Jahrhundert*, in: Studi Medievali, 3e série, 8 (1967), S. 957–1073.
- 21) Vgl. PHILIPP VON HARVENGT, *Vita B. Landelini* c. 1 (PL 203, Sp. 1351 B): *manus tuas occupet scutum, lancea, gladius, arma belli, non tabellae, non graphium, non libelli*.
- 22) DERS., *De institutione clericorum* c. 34 (ebd., Sp. 709b); vgl. Ulrich G. LEINSLE, *„Deo militans clericus“*. Rittertum und Krieg im Werk Philipps von Harvengt, in: AnPraem 77 (2001), S. 94–120.
- 23) PHILIPP VON HARVENGT, *Epistola 18* (PL 203, Sp. 158 D); vgl. Jozef WOUTERS, *„Schola claustrum alterum dici debet“*. Filip van Harvengts raadgevingen aan studenten, in: AnPraem 76 (2000), S. 107–132.
- 24) PHILIPP VON HARVENGT, *Epistola 14* (PL 203, Sp. 126 C).
- 25) DERS., *De continentia clericorum* c. 110 (PL 203, Sp. 815 A–817 B).
- 26) Vgl. LEINSLE, *Introduction* (wie Anm. 6), S. 43–54.
- 27) Vgl. PHILIPP VON HARVENGT, *Commentaria in Cantica Cantorum* l. 1 c. 21 (PL 203, Sp. 233 A).
- 28) Vgl. DERS., *Epistola 19* (ebd., Sp. 163).
- 29) Vgl. Arthur Michael LANDGRAF, *Zum Gebrauch des Wortes „clericus“ im 12. Jahrhundert*, in: Collectanea Franciscana 22 (1952), S. 74–78; Yves CONGAR, *Clercs et laïcs au point de vu de la culture au Moyen Age: Laïcus = sans lettres*, in: Studia mediaevalia et mariologica P. Carolo Balic OFM septuagesimum explenti annum dicata, Rom 1971, S. 312–322.
- 30) Vgl. vor allem Jay T. LEES, *Anselm of Havelberg. Deeds into Words in the Twelfth Century* (Studies on the History of Christian Thought, Bd. 79), Leiden 1998; dort ältere Literatur.

allerdings nicht wissen, wo und wann er sich unter die Brüder Norberts eingereiht hat, bevor er 1129 von ihm zum Bischof von Havelberg geweiht wurde.³¹⁾ Anselm ist einerseits der entschiedene Verteidiger der norbertinischen Lebensform gegen die monastischen Angriffe des Abtes Ekbert von Huysburg (1134–1155) im Gefolge Ruperts von Deutz,³²⁾ andererseits der profilierte Ökumeniker, der 1135/36 als Legat Kaiser Lothars III. am oströmischen Kaiserhof war, nochmals zu Ostern 1155.³³⁾ In seinem *Anticimenon* (*Antikeimenon*), den Dialogen, stellt er sich dem Thema der Einheit der Kirche und der Geschichtlichkeit der Lebensform der Kirche gegenüber dem bleibenden Glaubensinhalt.³⁴⁾ Die Dialoge in Buch II und III sind kein Protokoll der Gespräche in Konstantinopel, sondern eine nachträgliche Ausarbeitung und Zusammenstellung mit der grundsätzlichen Abhandlung über *de una forma credendi*, über die eine Glaubensform (Buch I).³⁵⁾ Diese eine Glaubensform bleibt auch in den verschiedenen Lebensformen (*formae vivendi*) erhalten.³⁶⁾ Denn die Kirche ist für Anselm eins trotz aller Spaltungen und Zerwürfnisse, die von zwei Seiten auftreten: einerseits in der Vielzahl der neuen Lebensformen, wie sie auch die Prämonstratenser verkörpern, andererseits durch die Kirchenspaltung zwischen Lateinern und Griechen.³⁷⁾ Durch die Unterscheidung der einen Glaubensform und der vielfältigen Lebensformen gelingt es Anselm, im Durchgang durch die gesamte, in sieben Phasen unterschiedene, nachchristliche Geschichte zu zeigen, wie die Einheit der Kirche trotz aller *varietas* erhalten bleibt. In den Büchern II und III wird dann der Dialog mit der byzantinischen Ostkirche geführt in den strittigen Fragen: *Filioque*, also Hervorgang des Hl. Geistes auch aus dem Sohn, ungesäuertes oder gesäuertes Brot bei der Eucharistie, Vermischung von Wasser und Wein, Taufpraxis, wobei die Frage des päpstlichen Primates der Sakramentenpraxis untergeordnet wird.³⁸⁾ Auffallend ist, dass Anselm hier ein sehr klares Diskussionsmodell zu Grunde legt, in dem zuerst die Vernunftgründe angeführt werden, dann erst die Tradition aus Schrift, Kirchenvätern und Konzilien. Anselm stellt darin auch die bedeutende Rolle

31) Vgl. ebd., S. 22: „*Sometimes before 1129, Anselm met and became one of the followers of Norbert of Xanten.*“

32) ANSELM VON HAVELBERG, *Epistola apologetica*: PL 188, Sp. 1117–11140; engl. Übersetzung in: Antry / Neels (Hg.), Norbert (wie Anm. 18), S. 38–62; vgl. LEES, *Anselm of Havelberg* (wie Anm. 30), S. 129–163.

33) Vgl. LEES, *Anselm of Havelberg* (wie Anm. 30), S. 40–47; Georg SCHREIBER, *Anselm von Havelberg und die Ostkirche*, in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 60 (1941), S. 354–411; Hermann Joseph SIEBEN, *Der „Ökumeniker“ Anselm von Havelberg (†1158) über Kirche, Papst und Konzilien*, in: *Communicantes*. Schriftenreihe zur Spiritualität des Prämonstratenserordens, Heft 24, Windberg 2009, S. 24–50.

34) ANSELM VON HAVELBERG, *Dialogi*: PL 188, Sp. 1139–1248 (fehlerhaft); DERS., *Anticimenon*. Über die eine Kirche von Abel bis zum letzten Erwählten und von Ost bis West, eingeleitet, übersetzt und kommentiert von Hermann-Josef SIEBEN (Archa Verbi, Subsidia 7), Münster 2010; vgl. J. W. BRAUN, *Studien zur Überlieferung der Werke Anselms von Havelberg. Die Überlieferung des Anticimenon*, in: Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 28 (1972), S. 133–209; Kurt FINA, *Anselm von Havelberg. Untersuchungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte des 12. Jahrhunderts*, in: *An-Praem* 32 (1956), S. 69–101; 193–227; 23 (1957), S. 5–39; 268–301; 34 (1958), S. 13–41.

35) Vgl. Hermann Joseph SIEBEN, *Die Konzils-idee des lateinischen Mittelalters*, Paderborn 1984, S. 157–162; DERS., *Ökumeniker* (wie Anm. 32), S. 27–31; LEES, *Anselm of Havelberg* (wie Anm. 30), S. 164–172.

36) ANSELM VON HAVELBERG, *Dialogi*, I. 1 (wie Anm. 34) Sp. 1100 C.

37) Vgl. Hermann Joseph SIEBEN, *Die eine Kirche, der Papst und die Konzilien in den Dialogen des Anselm von Havelberg (†1158)*, in: *Theologie und Philosophie* 54 (1979), S. 219–251; Georgij AVVAKUMOV, *Anselm von Havelberg – ein Lateiner in der Auseinandersetzung mit dem „Anders-Sein“ der Ostkirche*, in: *Communicantes* (wie Anm. 33), S. 51–69.

38) Vgl. LEES, *Anselm of Havelberg* (wie Anm. 30), S. 231–281; SIEBEN, *Ökumeniker* (wie Anm. 32), S. 31–50; AVVAKUMOV, *Anselm von Havelberg* (wie Anm. 37) *passim*.

des Hl. Geistes in der Geschichte der Kirche, insbesondere bei den Konzilien heraus; denn die Kirche ist, wie sogleich am Beginn betont wird, „ein Leib, der durch den Hl. Geist gelenkt und geleitet wird. Der Hl. Geist ist mit ihr vereint.“³⁹⁾ Seine Frucht ist gerade die Vielfalt der Lebensformen: „Kein Gläubiger darf darin ein Ärgernis sehen, wenn die Kirche, die immer denselben Glauben hat, nicht immer dieselbe Lebensform besitzt.“⁴⁰⁾

In die Welt der gelehrten klösterlichen Schriftauslegung tauchen wir gegen Ende des 12. Jahrhunderts ein bei Adam, dem Abt des schottischen Klosters Dryburgh, der nach 1186 Kartäuser in Witham wurde und auch als solcher bis zu seinem Tod 1212 noch bedeutende Werke schuf.⁴¹⁾ Als Prämonstratenser schrieb er neben seinen *Sermones* vor allem den für die Ordensspiritualität wichtigen *Liber de ordine, habitu et professione canonicorum Ordinis Praemonstratensis*, Traktate der geistlichen Schriftauslegung und aszetische Werke.⁴²⁾ Gemeinsam mit Philipp von Harvengt ist Adam die Tradition der spirituellen Schriftauslegung.⁴³⁾ Adams Technik, ein Thema in verschiedenen Auslegungsfacetten über mehrere *Sermones* oder Kapitel hin zu entfalten und die Auslegungsmöglichkeiten⁴⁴⁾ zu nummerieren, bedingt teilweise eine Mehrdeutigkeit der Interpretationen, erfordert zudem einen langen Atem des Hörers in der Auslegung. Zur Auslegung des Wortes Gottes gehören aber alle vier Schriftsinne (*historia, allegoria, tropologia, anagogia*) und die acht rhetorischen Umsetzungen in Verbot, Gebot, Erlaubnis, Überredung, Zurechtweisung, Trost, Drohung und Verheißung.⁴⁵⁾

Der vornehmliche Raum prämonstratensischer Wissenschaft blieb auch im 13. Jahrhundert das eigene Kloster. Hier blühte im vor allem die Geschichtsschreibung mit den Weltchroniken des Propstes Burchard von Ursberg (1215–1231) und Roberts von

- 39) ANSELM VON HAVELBERG, *Dialogi* II, 23 (wie Anm. 34), Sp. 1201; vgl. SIEBEN, *Ökumeniker* (wie Anm. 32), S. 47.
- 40) ANSELM VON HAVELBERG, *Dialogi* I, 10 (wie Anm. 34), Sp. 1157A; vgl. SIEBEN, *Ökumeniker* (wie Anm. 32), S. 50.
- 41) Zu Adamus Scotus vgl. vor allem André WILMART, *Maître Adam chanoine prémontré, devenu chartreux à Witham*, in: *AnPraem* 9 (1933), S. 209–232; François PETIT, *Ad viros religiosos. Quatorze sermons d'Adam Scot. Texte établi avec introduction et notes*, Tongerlo 1934 (Introduction); DERS., *Spiritualité* (wie Anm. 15), S. 167–195; Norbert J. WEYNS, *Een Premonstratenser abdij volgens Adam van Dryburgh*, in: *AnPraem* 22/23 (1946–48), S. 5–34; DERS., *Het Premonstratenser kloosterleven volgens Adam van Dryburgh*, Tongerlo 1948; James BULLOCH, *Adam of Dryburgh*, London 1958; Francesco PALLESCHI, *Ricerche su Adam Scot*, in: *AnPraem* 40 (1964), S. 17–40; 206–232; 41 (1965), S. 71–92; DERS., *Les derniers écrits d'Adam Scot. Analyse linguistique et stylistique du De Quadripertito exercitio cellae* (Analecta Cartusiana 168), Salzburg 2002; M.J. HAMILTON, *Adam of Dryburgh: Six Christmas Sermons. Introduction and Translation* (Analecta Cartusiana 16), Salzburg 1974 (Introduction); David JONES, *An early witness to the nature of the canonical order in the twelfth century: A study in the life and writings of Adam Scot, with particular reference to his understanding of the Rule of St Augustine* (Analecta Cartusiana 151), Salzburg 1999; Bernard ARDURA, *Prémontrés. Histoire et spiritualité*, Saint-Étienne 1995, S. 115–125.
- 42) PL 198: *Liber de ordine, habitu et professione canonicorum Ordinis Praemonstratensis; De tripartito tabernaculo; De triplici genere contemplationis; Soliloquia de instructione animae, Sermones; Sermones Fratris Adae, Ordinis Praemonstratensis*, ed. Walter de Gray BIRCH, London 1901; *Ad viros religiosos*, ed. François PETIT, Tongerlo 1934; *Marginalien in Hs. C 103 Sup. der Ambrosiana*, ed. PALLESCHI, *Écrits* (wie Anm. 41), S. 165–175; zur Authentizität der benutzten Vorlagen vgl. ebd. S. 135–165.
- 43) Zur Tropologie Adams vgl. BULLOCH, *Adam of Dryburgh* (wie Anm. 41), S. 112–114.
- 44) Vgl. dazu auch die Diskussion um Adams Autorschaft der in PL 112, Sp. 849–1088 unter Rhabanus Maurus gedruckten *Allegoriae* bei HAMILTON, *Christmas Sermons* (wie Anm. 41), S. 59–62. – Zur Exegese vgl. auch Francesco PALLESCHI, *La solitudine e i quattro fiumi del Paradiso in Adam Scot*, in: James Hogg (Hg.), *The Mystical Tradition and the Carthusians* (Analecta Cartusiana 130), vol. 5, Salzburg 1996, S. 5–44.
- 45) Vgl. ADAMUS SCOTUS, *Sermo* 38 n. 4 (PL 198, 344A–C); zur Anwendung der Schriftsinne vgl. PALLESCHI, *Solitudine* (wie Anm. 44), S. 14–27.

Auxerre (†1212).⁴⁶⁾ Für die Kloster-, Ordens- und Regionalgeschichte bedeutend sind die friesischen Chroniken von Mariengarde und Bloemhof (Wittewierum) mit den Chronisten Emo (1209–1238) und Menko (1242–1276)⁴⁷⁾ und die Chronik des Abtes Gerlach (Jarloch) von Mühlhausen/Milevsko (1187–1228).⁴⁸⁾ In den theoretischen Armutsstreit griff Petrus a Lutra (von Kaiserslautern, ca. 1330) ein und vertrat gegen Marsilius von Padua eine gemäßigte Position im Streit zwischen Kurialisten und Antikurialisten.⁴⁹⁾

Schulen, Kollegien, Universitätsstudien

Die Prämonstratenser unterhielten an ihren Klöstern zumindest teilweise interne Schulen zur Heranbildung ihres Nachwuchses.⁵⁰⁾ Äußere Schulen für Schüler, die nicht dem Kloster oder Orden beitreten wollen, wurden dagegen vom Generalkapitel zwischen 1140 und 1153 abgelehnt. Gleiches galt für die Schulen und Schülerinnen der Frauenklöster.⁵¹⁾ Über den Lehrplan dieser Schulen sind wir leider kaum unterrichtet. Gelegentlich sind Namen der Scholaster überliefert. Berühmt waren die lateinischen Schulen der friesischen Klöster, vor allem von Mariengarde, wo u. a. Hermann Joseph von Steinfeld sich die nötige Bildung aneignete.⁵²⁾

Das 12./13. Jahrhundert war aber auch die Blütezeit der theologischen Schulen, aus denen dann Universitäten entstanden.⁵³⁾ Prominente Vertreter des Ordens hatten in Paris, Oxford und Köln studiert. Vor allem Philipp von Harvenge pflegte um die Mitte des 12. Jahrhunderts den Briefkontakt mit Scholaren von Paris. Vom Generalkapitel wurde allerdings zu Beginn des 13. Jahrhunderts der Besuch auswärtiger Schulen verboten. Die dorthin entsandten Kanoniker sollten zurückgerufen werden.⁵⁴⁾ Diese Bestimmung wurde in den Statuten von 1236/38 dahingehend geändert, dass nun zum Besuch auswärtiger Schulen die Zustimmung des Generalkapitels erforderlich war.⁵⁵⁾

In Paris, wo schon 1210 die Abtei Hermières die Verwaltung eines *xenodochium* der hl. Dreifaltigkeit übernommen hatte, das wohl auch den dort Studierenden offenstand, wurde 1252 von der Theologischen Fakultät verfügt, dass die Religiosen in einem eigenen Kolleg wohnen mussten. Noch im selben Jahr gründete der Abt von Prémontré Johannes von Rocquigny, selbst ehemaliges Mitglied der Universität, das Kolleg St. Anna in der rue Hautefeuille, das 1255 bereits erweitert werden musste. 1294 bestätigte König Philipp IV. das Kolleg, das für das ganze Mittelalter das einzige Kolleg in einer Universitätsstadt blieb und universitäre Ausbildung mit klösterlicher Disziplin verbinden sollte.⁵⁶⁾

46) Vgl. Norbert BACKMUND, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens* (Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, Fasc. 10), Averbode 1972, S. 8–33; 260–267.

47) H. Th. M. LAMBOOIJ / J. A. MOL (Hgg.), *Vitae Abbatum Orti Sancte Marie. Vijf abtenlevens van het klooster Mariengarde in Friesland*, Hilversum – Leeuwarden 2001; H. P. H. JANSEN / A. JANSE (Hg.), *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*, Hilversum 1991.

48) Vgl. BACKMUND, *Geschichtsschreiber* (wie Anm. 46), S. 186–194.

49) Vgl. GOOVAERTS, *Ecrivains* (wie Anm. 1), Bd. 2, S. 44f.; Stephan HAERING, in: Walter Kasper (Hg.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 8, Freiburg i. Br., 1999, Sp. 127.

50) Vgl. z. B. Bruno KRINGS, *Das Prämonstratenserstift Arnstein an der Lahn im Mittelalter (1139–1527)*, Speyer 1990, S. 322f. – Zum Folgenden vgl. LEINSE, *Prämonstratenser* (wie Anm. 2), S. 58f.

51) KRINGS, *Zum Ordensrecht der Prämonstratenser bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts*, in: AnPraem 76 (2000), S. 9–28, hier, S. 26, Dekrete 8–9.

52) Vgl. LAMBOOIJ / MOL (Hg.), *Vitae Abbatum* (wie Anm. 49), S. 37.

53) Vgl. REXROTH, *Fröhliche Scholastik* (wie Anm. 6), S. 215–252; 311–319.

54) Bruno KRINGS, *Das Ordensrecht der Prämonstratenser vom späten 12. Jahrhundert bis zum Jahr 1277. Der Liber consuetudinum und die Dekrete des Generalkapitels*, in: AnPraem 69 (1993), S. 107–242, hier S. 214 Dekret 60.

55) Placide LEFÈVRE, *Les statuts de Prémontré, réformés sur ordre de Grégoire IX et Innocence IV au XIIIe siècle*, Louvain 1946, S. 43.

An der Universität spielten die Prämonstratenser keine besondere Rolle. Ein Magister Johannes Praemonstratensis ist allerdings 1295 bei der Disputation eines *Quodlibet* bezeugt.⁵⁷⁾

Vor allem im 15. und 16. Jahrhundert stellten die Mitbrüder, die an den zahlreichen neu gegründeten Universitäten studiert und teilweise auch gelehrt hatten, einen nicht zu unterschätzenden Faktor im klösterlichen und intellektuellen Leben dar. Sie brachten unter dem Einfluss des Humanismus die neue, der Bibel und den Kirchenvätern zugewandte Theologie mit nach Hause und gelangten nicht selten in führende Positionen. Andererseits war das freiere Leben an den Universitäten gelegentlich auch Anlass zu disziplinären Maßnahmen und zum Misstrauen gegen die Universitätsstudien.⁵⁸⁾

Für Frankreich war immer noch Paris das Zentrum der Studien und entwickelte durch das Kolleg eine gewisse Attraktivität. Mehrfach musste sich allerdings das Generalkapitel mit dem baulichen und disziplinären Zustand des Kollegs befassen. Doch ist nicht zu übersehen, dass gerade in der Zeit der Kommende von Prémontré (1533–1572) die reformgesinnten Doktoren und Professoren von Paris, allen voran der spätere Generalabt Jean Despruets (1573–1596), eine führende Rolle im Generalkapitel übernahmen und diese Ordensinstitution vor dem gänzlichen Erlöschen bewahrten.⁵⁹⁾

In den Niederlanden wurde die 1426 eröffnete Universität Löwen (Leuven) mit ihren zahlreichen Kollegien das geistige Zentrum. So ließen z. B. die Äbte begabte junge Leute dort studieren in der Hoffnung auf späteren Ordenseintritt. Aus Löwen holte man auch die Lehrer für das eigene Klosterstudium.⁶⁰⁾ Von 1453 bis 1527 sind in der Matrikel 128 Prämonstratenser verzeichnet.⁶¹⁾

Für die Jahre 1372 bis 1522 hat James J. John 153 Ordensangehörige aus 27 Klöstern an den Universitäten Prag, Erfurt, Leipzig, Rostock, Greifswald, Wittenberg und Frankfurt an der Oder identifiziert.⁶²⁾ Von ihnen wurden später 13 Bischöfe und mindestens 35 Äbte oder Propste. Bedeutsam für das geistige Klima ist die Tatsache, dass sich die Prämonstratenser-Bischöfe selbst finanziell und rechtlich um die Universitäten bemühten, so die Brandenburger Bischöfe, allen voran der gelehrte Stephan Bodeker (1421–1459), ein anerkannter Hebraist,⁶³⁾ und die Äbte von Pudagla und Belbuck um Greifswald, Bischof Johannes Parchentin von Ratzeburg um Rostock. Brandenburg entsandte allein 35 Studenten an Universitäten. Mehrere Prämonstratenser gelangten auch in hohe akademische Positionen als Dekane und Rektoren. 1496 beschloss das Triennalkapitel der Sächsischen Zirkarie, dass die Domstifte Havelberg und Brandenburg immer einige Studenten bis zum Doktorat an den Universitäten haben

56) Vgl. Bernard ARDURA, *Les collèges de l'ordre de Prémontré du Moyen Âge au concile de Trente*, in: Andreas Sohn / Jacques Verger (Hg.), *Die regulierten Kollegien im Europa des Mittelalters und der Renaissance*, Bochum 2012, S. 179–193, hier S. 179–186.

57) Vgl. Jan B. VALVEKENS, *Johannes Praemonstratensis*, in: *AnPraem* 30 (1954), S. 129–132.

58) Vgl. Emiel VALVEKENS, *Le collègue des Prémontrés à Paris au seizième siècle*, in: *AnPraem* 16 (1940), S. 5–40, hier S. 6–16. – Zum Folgenden vgl. LEINSE, *Prämonstratenser* (wie Anm. 2), S. 87–89.

59) Vgl. Emiel VALVEKENS, *La situation financière du chapitre général Prémontré au début du seizième siècle*, in: *AnPraem* 14 (1938), S. 137–188.

60) Vgl. DERS., *Een Premonstratenzerabdij in het begin van de zestiende eeuw*, in: *AnPraem* 12 (1936) – 13 (1937), Supplementum mit eigener Paginierung, S. 129–148.

61) Vgl. Jan B. VALVEKENS, *Prémontrés inscrits à l'Université de Louvain pendant les années 1453–1485*, in: *AnPraem* 22/23 (1946/47), S. 126–132; DERS., *Prémontrés inscrits à l'Université de Louvain pendant les années 1485–1527*, in: *AnPraem* 36 (1960), S. 342–345.

62) Die Ergebnisse wurden publiziert durch Asztrik L. GABRIEL, *Les Prémontrés dans les Universités médiévales dans l'Allemagne du Nord-Est*, in: *AnPraem* 36 (1960), S. 5–15.

63) Vgl. James J. JOHN, *The Canons of Prémontré at the Mediaeval University of Vienna*, in: *AnPraem* 42 (1966), S. 48–85; HORSTKÖTTER, *Prämonstratenser* (wie Anm. 1), S. 323.

sollten, was 1514/5 auf alle Stifte der Zirkarie ausgedehnt wurde. Die Studenten wurden nicht nur zum eifrigen Studium angehalten, sondern auch zu den sonst täglichen Ansprachen im Kapitel verpflichtet.⁶⁴⁾

Ähnliches lässt sich anhand der Matrikeln der Universitäten des restlichen Reichsgebietes darstellen, unter denen Wien, wo sich von 1377 bis 1525 83 Prämonstratenser immatrikulierten (24 allein aus Louka/Klosterbruck), Köln, Freiburg, Heidelberg, Tübingen und Ingolstadt die führenden waren.⁶⁵⁾ Speziell für die angesichts der politischen Bedeutung der Klöster wichtige Rechtswissenschaft hatte Bologna immer noch große Anziehungskraft.

Die Frühe Neuzeit

Die nachtridentinische Reform des Ordens schuf neue Bedingungen für die Ausbildung der Kanoniker. Das Generalkapitel 1579 verordnete, dass in jeder Kanonie ein Unterrichtsbetrieb in Grammatik oder Theologie einzurichten sei.⁶⁶⁾ Nach den Statuten von 1630 war in jedem Haus ein Lektor für Theologie, Philosophie oder die *humaniores litterae* vorgesehen.⁶⁷⁾ Dies führte zur Etablierung von philosophisch-theologischen Hausstudien,⁶⁸⁾ in denen die wissenschaftliche Ausbildung mit der Einübung klösterlicher Disziplin Hand in Hand gehen sollte. In diesen durch einen oder mehrere Lektoren für die Fächer Theologie, Philosophie und Kirchenrecht ausgestatteten Lehranstalten entwickelte sich auch ein neuer Typ von Theologie, der die scholastisch-spekulative mit der positiv-praktischen Theologie zu verbinden suchte. Eifrig gepflegt wurde auch die Moralthologie als Lösung von Gewissensfällen in den sog. Casus-Konferenzen, an denen wegen der Bedeutung für die nachtridentinische Beichtpraxis der ganze Konvent teilnehmen sollte. Manche dieser Hausstudien erreichten überregionale Bedeutung, so z. B. Schlägl im 17. und das opulent ausgestattete Studium von Hradisko im 18. Jahrhundert. Die erhaltenen Vorlesungsmanuskripte und Disputationstheseen zeigen über die jeweilige Prägung durch den Ausbildungsort der Professoren hinaus oft deutliches Lokalkolorit und setzen sich nicht selten in Gegensatz zur Lehrtradition benachbarter Klöster anderer Orden, mit denen reger Gedankenaustausch herrschte.⁶⁹⁾

Die für das Hausstudium benötigten Lektoren und andere begabte Mitbrüder ließ man an den Universitäten ausbilden, von denen sie nicht nur die Kenntnis der scholastischen Theologie, sondern meist auch die jesuitische Spiritualität mit nach Hause brachten, zumal die meisten theologischen Fakultäten (Löwen

64) Vgl. Karel DOLISTA, (Hg.), *Acta capitulorum triennialium et annuorum circariae Bohemiae ordinis Praemonstratensis inde ab anno 1466 usque ad annum 1516*, in: *AnPraem* 51 (1975) – 54 (1978), Editio textus mit eigener Paginierung, S. 47, 87, 89.

65) Vgl. JOHN, *Canons* (wie Anm. 63); für weitere Zahlen siehe Joseph A. GRIBBIN, *The Premonstratensian Order in Late Medieval England*, Woodbridge 2001, S. 170f.

66) Emiel VALVEKENS, *Les Chapitres Généraux de l'Abbé-Général Jean Despruets (1572-1596)*, in: *AnPraem* 16 (1940), Editio textus mit eigener Paginierung, S. 34. – Zum Folgenden vgl. LEINSLE, *Prämonstratenser* (wie Anm. 2), S. 127f.

67) *Statuta Candidi et Canonici Ordinis Praemonstratensis Renovata*, Paris 1632 dist. 1 c. 8. n. 26, S. 24.

68) Vgl. zum Folgenden exemplarisch: Ulrich G. LEINSLE, *Studium im Kloster. Das philosophisch-theologische Hausstudium des Stiftes Schlägl 1633-1783* (Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, Fasc. 20), Averbode 2000; DERS., *Disputationen am Speinsharter Hausstudium im 18. Jahrhundert*. In: 850 Jahre Prämonstratenserabtei Speinshart 1145-1995. Hg. v. d. Prämonstratenserabtei Speinshart. Pressath 1995, S. 115–142; DERS., „*impune disceptant theologi*“. Der Wandel der Disputation in der Spätzeit des Hausstudiums der Prämonstratenserabtei Speinshart, in: Reimund B. Szduj, Robert Seidel, Bernd Zegowitz (Hg.), *Dichtung – Gelehrsamkeit – Disputationskultur*. Festschrift für Hanspeter Marti zum 65. Geburtstag, Wien – Köln – Weimar: Böhlau 2012, S. 650–671.

69) Vgl. DERS., *Festdisputationen in Prälatenklöstern*, in: Manfred Knedlik / Georg Schrott (Hg.), *Solemnitas. Barocke Festkultur in Oberpfälzer Klöstern*, Kallmünz 2003, S. 101–114.

und die Benediktineruniversität Salzburg ausgenommen) wenigstens teilweise in jesuitischer Hand waren. In den Universitätsstädten wurden nach und nach über das mittelalterliche Pariser Kolleg hinaus Kollegien gegründet, die teilweise in die Universität integriert waren, teilweise aber auch wie das Collegium Norbertinum in Prag eine philosophisch-theologische Alternative zur jesuitischen Universität darstellten.⁷⁰⁾ In ihnen wurde meist die künftige Führungselite der Klöster und Zirkarien ausgebildet. Die bedeutendsten seien genannt: Bereits 1573 gründete die spanische Kongregation ein Kolleg in Salamanca, im selben Jahr folgte das Kolleg der Brabantischen Zirkarie in Löwen. 1615 gründete Steinfeld das Kolleg in Köln für die Westfälische Zirkarie, 1618 Tongerlo sein Kolleg in Rom, dessen Präses auch die Funktion des Generalprokurators des Ordens beim Hl. Stuhl wahrnahm. 1623 folgte das Kolleg der Zirkarie Flandern in Douai, 1628 das der Zirkarie Floreffe in Löwen und im selben Jahr von Strahov aus das Collegium Norbertinum in Prag.⁷¹⁾ 1660 gründete die lothringische *Communitas antiqui rigoris* ein eigenes Kolleg in Paris.⁷²⁾

Für Schule und Hausstudium aber brauchte man eine entsprechende Bibliotheksausstattung und gut ausgebildete Lehrer. Mit den von den Universitäten heimgekehrten Professoren des eigenen Hauses zog auch ein wissenschaftlicher Geist in die Klöster ein.⁷³⁾ Nicht selten wurden ehemalige Professoren zu Äbten gewählt, die ihrerseits wieder die Pflege der Wissenschaften förderten. So war der Strahover Abt Hieronymus Hirnhaim nicht nur ein fruchtbarer geistlicher Schriftsteller, sondern auch ein für Böhmen einflussreicher Philosoph und Theologe, der sich u. a. gegen die metaphysische Gewissheit der Jesuitenscholastik wandte.⁷⁴⁾ In der spanischen Kongregation ragt Luis Tineo de Morales (ca. 1620–1693) als theologischer Dichter hervor.⁷⁵⁾ Die Übernahme von Lehrstühlen an Universitäten durch Prämonstratenser war – nicht zuletzt durch die Vorherrschaft der Jesuiten – selten, meist blieb man im eigenen Haus. Ein herausragender Gelehrtenkonvent entstand im 18. Jahrhundert in Hradisko unter Abt Paulus Václavík (1741–1784), der unter Königin Maria Theresia auch zum Präsidenten der Studienreformkommission für die Universität Olmütz ernannt wurde.

Im 17. und 18. Jahrhundert dehnte sich das Interesse auf die Naturwissenschaften aus. Herausragende Naturwissenschaftler im Prämonstratenserorden sind allerdings selten. Ein früher Experimentator auf verschiedenen Gebieten war der Schussenrieder Prior Dr. Kaspar Mohr (1575–1625), berühmt vor allem durch seine Flugversuche. Kosmologische Spekulation herrscht bei François Placet (ca. 1635–1690) von der lothringischen *Communitas antiqui rigoris*. Zu nennen sind ferner der Propst von Unterzell Dr. Johannes Zahn (1641–1707), Enkelschüler des Athanasius Kircher SJ und Erfinder des Spiegelteleskops, und der Chorherr von Louka/Klosterbruck Prokop Diviš (1698–1765) als Erfinder eines „Wetterleiters“ zur Abwehr von Gewittern.⁷⁶⁾ Als Alchemist

70) Vgl. Hedvika KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*, Prag 2011.

71) Vgl. ARDURA, *Les collèges* (wie Anm. 56), S. 186–192.

72) Vgl. Norbert BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, Bd. 3, Straubing 1956, S. 137.

73) Zum Folgenden vgl. LEINSLE, *Prämonstratenser* (wie Anm. 2), S. 139f.

74) Vgl. Stanislav SOUSEDÍK, *Philosophie der frühen Neuzeit in den böhmischen Ländern*, Stuttgart-Bad Cannstatt 2009, S. 214–222.

75) Vgl. GRASSL, *Culture* (wie Anm. 1), S. 300–306.

76) Zu den Genannten vgl. ebd., S. 285f. 306–318, 347–352.

betätigte sich Richard Rahm von Arnsberg (um 1600–1663). In den Klöstern entstanden z.T. bedeutende Naturalienkabinette und Instrumentensammlungen.⁷⁷⁾

Für das Selbstverständnis des Ordens und der Klöster von großer Bedeutung wurde die Aufnahme der historisch-kritischen Geschichtsschreibung im Orden, die damit die an barocker Selbstdarstellung orientierte Haus- und Ordensgeschichte ablöste. Daneben wurden in zahlreichen Klöstern eifrig Annalen oder Diarien geschrieben, in denen denkwürdige Ereignisse festgehalten wurden.⁷⁸⁾ Das herausragende Werk kritischer Geschichtsschreibung sind die *Annales Praemonstratenses* des Abtes von Étival und Titularbischofs von Ptolemais Charles-Louis Hugo (1667–1739) in zwei Bänden.⁷⁹⁾ 1717 wurde er vom Generalkapitel mit dem 1734/36 publizierten Werk beauftragt, dessen dritter Band, die Heiligen- und Gelehrten-geschichte des Ordens betreffend, nicht mehr vollendet werden konnte. Diesen ersetzten dann die *Ephemerides Hagiologicae* (Augsburg 1764) des Roggenburger Reichsprälaten Georg Lienhardt (1717–1783), dem wir in seinem *Spiritus literarius Norbertinus* (Augsburg 1771) die erste Gelehrten-geschichte des Ordens verdanken. Diese ist zugleich eine engagierte Verteidigung der wissenschaftlichen Leistungen des Ordens gegen den Vorwurf der „abgründigen Ignoranz von Anfang an“ durch den ehemaligen Prämonstratenser Casimir Oudin (1638–1717).⁸⁰⁾ Eine eindrucksvolle bildliche Darstellung des Programms Lienhardts wurde 1773 im Deckenfresko der Bibliothek der Abtei Speinshart geschaffen, wo auf den Buchrücken der gemalten Bibliothek eine Vielzahl der bei Lienhardt aufgelisteten Autoren verzeichnet ist und zudem junge Prämonstratenser eifrig mit dem Ausheben und Studium der Folianten beschäftigt sind.⁸¹⁾

Von der Aufklärung zur Gegenwart

Die Gelehrsamkeit der Aufklärungszeit zeigte sich auch in den Prämonstratenserklöstern. Um dem Vorwurf entgegenzutreten, die Ordensleute seien ungebildete und nutzlose Fresser und Säufer, forderte man von den Klöstern Anstrengungen in Sachen der „nützlichen Wissenschaften“, wie sie der nachmalige Generalabt Jean-Baptiste L'Ecuy (1740–1834) noch als Sekretär des Generalabtes Guillaume Manoury (1769–1780) beim Nationalkapitel der französischen Prämonstratenser 1779 in einer im ganzen Orden beachteten programmatischen Rede über die Nützlichkeit der Klöster gefordert hatte⁸²⁾. Wo man vor allem der neuen Wissenschaftlichkeit des „Zeitalters der Vernunft“ aufgeschlossen gegenüberstand, kam es zu einer neuen Blüte der Studien, der wissenschaftlichen Sammlungen und Bibliotheken, die gerade in den barocken Klöstern um diese Zeit eingerichtet wurden.⁸³⁾ Vor allem historische und naturwissenschaftliche Studien wurden in den Klöstern neben Philosophie und Theologie bevorzugt. Doch auch die

77) Vgl. HORSTKÖTTER, *Prämonstratenser* (wie Anm. 1), S. 324.

78) Für Böhmen: vgl. die Einträge in: Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ / JARMILA KASPAŘKOVÁ (eds.), *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku II. Biografický slovník*, Praha – Olomouc 2018; für Speinshart: *Annales Speinshartenses. Die Jahrbücher der Prämonstratenserabtei Speinshart 1661–1770*, hg. u. übersetzt von Ulrich G. LEINSLE, Pressath 2016.

79) Vgl. HORSTKÖTTER, *Prämonstratenser* (wie Anm. 1), S. 343–347.

80) Vgl. Ulrich G. LEINSLE, *Abt Georg Lienhardt von Roggenburg (1717–1783). Studien zu seinem literarischen Werk, Teil III: Ordensrecht und Ordensgeschichte*, in: *AnPraem* 92 (2016), S. 5–64, hier S. 38–61.

81) Vgl. ebd., S. 60f.

82) Vgl. LEINSLE, *Prämonstratenser* (wie Anm. 2), S. 162.

83) Vgl. z. B. Franz TUSCHER, *Das Reichsstift Roggenburg im 18. Jahrhundert*, Weissenhorn 1976, S. 79–82.

Abwehr der Thesen radikaler Aufklärer forderte die Prämonstratenser heraus. So setzte sich der nachmalige Abt von Strahov Bohuslaw Herwig (1723–1799) in zwei bedeutenden Werken mit der Religionskritik der englischen Freidenker und Deisten von John Toland bis David Hume auseinander.⁸⁴⁾

Durch die Einschränkung und spätere Aufhebung des Jesuitenordens gelangten Ende des 18. Jahrhunderts auch Prämonstratenser auf Lehrstühle an Universitäten. So wurde der Chorherr von Hradisko Bernhard Purkinie 1761 auf Befehl Maria Theresias zum ersten Professor für Thomistische Theologie an der Universität Olmütz ernannt.⁸⁵⁾ Der Speinharder Theologieprofessor Heribert von Grafenstein (1747–1793) wurde 1781 zum Professor der Philosophie an der Landesuniversität Ingolstadt berufen.⁸⁶⁾ Der aufgeklärte Abt Chrysostomus Pfrogner von Tepl (1751–1812, Abt ab 1801) war seit 1791 Professor der Kirchengeschichte an der Karlsuniversität Prag.⁸⁷⁾ Sein Mitbruder Alois David (1757–1836) war Professor der Astronomie und Direktor des Königlichen Observatoriums in Prag. Als Numismatiker wurde der Strahover Chorherr Laurentius Brauhofer (1737–1814) bekannt.⁸⁸⁾ Abt Hieronymus Zeidler von Strahov (1790–1870) schließlich wahr mehrfach Rektor der Karlsuniversität Prag, nicht zuletzt im Revolutionsjahr 1848, wo er mäßigend auf die Studenten einwirkte.⁸⁹⁾

Durch den weitgehenden Zusammenbruch der höheren Bildung nach der Aufhebung des Jesuitenordens und vieler Klöster wurde unter Kaiser Franz I. von Österreich (1792–1835) u. a. den Prämonstratensern der gymnasiale Unterricht übertragen. 1804 übernahm Tepl das Gymnasium in Pilsen; andere Klöster mussten wenigstens einige Professoren für die Gymnasien in den Städten stellen. Diese neue Lebensart förderte teilweise auch die nun stärker individuelle wissenschaftliche Arbeit. So war Stanislaus Zauper von Teplá/Tepl ein bekannter Homerübersetzer und Goetheinterpret.⁹⁰⁾

Am markantesten traf diese Entwicklung Ungarn, wo König Franz I. am 12. Mai 1802 die beiden Propsteien Csorna und Jászó/Jasov restituierte. Csorna wurden zwei, Jászó vier Gymnasien übergeben, zumal Jászó schon 1779 das Gymnasium in Rosnyó/Rošňava übernommen hatte. Aus diesen Gymnasien gingen einflussreiche Politiker, Kirchenfürsten und Gelehrte des 19. und 20. Jahrhunderts hervor. Dadurch wurde der Prämonstratenserorden in Ungarn ein berühmter „Schulorden“, was sich auch in den wissenschaftlichen und kulturellen Leistungen der Klöster spiegelte.⁹¹⁾ Egyed Hermann (1895–1970) war Professor für Kirchengeschichte in Szeged, Bernát Kumorovitz (1900–1992) Professor für Urkundenlehre und Siegelkunde in Budapest. Asztrik Gábel (1907–2005), Gymnasialdirektor in Gödöllő, bekleidete seit 1948 den Lehrstuhl für Mittelalterliche Kultur an der Universität Notre Dame, Indiana (USA).⁹²⁾

Auch in den 1834 wiederhergestellten brabantischen Abteien und deren Tochtergründungen zeigte sich bald wissen-

84) Vgl. SOUSEDIK, *Philosophie* (wie Anm. 74), S. 261–264.

85) LEINSLE, *Studium* (wie Anm. 68), S. 200.

86) Vgl. Robert BIRSACK, *Der Speinharder Chorherr Heribert von Grafenstein. Leben, Werk und Privatbibliothek eines katholischen Aufklärungsphilosophen*, in: AnPraem 74 (1998), S. 204–290.

87) Vgl. Augustinus HUBER, *Das Stift Tepl im Aufklärungszeitalter*, in: AnPraem 26 (1950), S. 41–66; 27 (1951), S. 28–50, 81–101; 28 (1952), S. 16–45, hier 1951, S. 89–101; 1952, S. 16–45.

88) Vgl. HORSTKÖTTER, *Prämonstratenser* (wie Anm. 1), S. 323f.; GOOVAERTS, *Écrivains* (wie Anm. 1), Bd. 1, S. 89. 164–168.

89) Vgl. GOOVAERTS, *Écrivains* (wie Anm. 1), Bd. 2, S. 434f.

90) Vgl. HORSTKÖTTER, *Prämonstratenser* (wie Anm. 1), S. 317, 324.

91) Vgl. Andreas E. KOVÁCS, *Die Wiederherstellung der unter Kaiser Joseph II. aufgehobenen Prämonstratenser-Propstei Csorna im Jahre 1802*, in: AnPraem 71 (1995), S. 193–202.

92) Vgl. DERS., *Die Prämonstratenser in Ungarn und ihre kulturellen Leistungen*, in: AnPraem 74 (1998), S. 41–48.

schaftliche Tätigkeit, vor allem in der Erforschung der Geschichte und Liturgie des Ordens. Dadurch konnten 1892 das Brevier und 1900 das Missale neu aufgelegt werden. Größere Probleme bereitete die Wiederherstellung und Wiedereinführung des prämonstratensischen Chorals. Man versuchte dennoch, nach den besten erhaltenen Handschriften vorzugehen und gab 1910 ein Graduale heraus, das in der Musikwissenschaft nicht auf ungeteilte Zustimmung stieß.⁹³⁾ Seit 1924 besteht im Orden eine Historische Kommission, die seit 1925 die internationale Zeitschrift *Analecta Praemonstratensia* herausgibt, in der wichtige Beiträge zur Geschichte des Ordens, Dokumente und Nachrichten über die neueste Literatur zu den einzelnen Häusern publiziert werden. Die Zeitschrift wird ergänzt durch die Buchreihe *Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium*. Die frühneuzeitlichen Standardwerke der Ordensgeschichte, die *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis* von Jean Le Paige (Paris 1633) und die *Annales* von Charles Louis Hugo, wurden 1998/99 in der Reihe *Instrumenta Praemonstratensia* nachgedruckt. Über die Geschichte der einzelnen Klöster informiert das *Monasticon Praemonstratense* von Norbert Backmund (1949–1956, Bd.1, 2. Auflage 1983). Für die Gelehrtengegeschichte des Ordens ist immer noch das bio-bibliographische Lexikon von Léon Goovaerts (1899–1916) unentbehrlich. Der derzeitige Vize-Präses der Historischen Kommission, Bernard Ardura (Frigolet), ist seit 2009 Präsident des Päpstlichen Komitees für Geschichtswissenschaften.

1921 konnte der damalige Generalprokurator Hubertus Noots in Rom ein Haus bei der Kirche S. Pudenziana als Sitz des Generalprokurators und Kolleg für die in Rom studierenden Prämonstratenser erwerben,⁹⁴⁾ das 1950 in den Neubau des Generalates in der Viale Giotto verlegt wurde.

Im 20. und 21. Jahrhundert wirkten auch mehrere Prämonstratenser in verschiedenen Gebieten der Philosophie, Theologie, Rechts- und Geschichtswissenschaft an Universitäten in Europa und Übersee. Auf dem Campus des St. Norbert College in De Pere (Wisconsin) befindet sich das *Center for Norbertine Studies*, das vor allem der Erforschung der Geschichte und Spiritualität des Ordens dient.

93) Vgl. RÉDACTEURS DU GRADUEL PRÉMONTRÉ, *Le Graduel Prémontré de 1910*, in: AnPraem 9 (1933), S. 328–330.

94) Vgl. Isfried H. PICHLER, Norbert Schachinger. Zum Gedenken an den fünfzigsten Todestag des Abtes von Schlägl (1885–1922) und Generalabtes des Prämonstratenserordens (1906–1922), in: AnPraem 48 (1972), S. 65–71, hier S. 69.

DIE PRÄMONSTRATENSER ALS SEELSORGER

Petrus A. Bayer, O.Praem.

„...wer in unserem heiligen weisen Orden Profession thut, der verbindet sich denselbigen Tag, daß er sich umb das Heyl der Seelen muß annehmen, so bald es ihm von seiner Obrigkeit durch das geringste wort befohlen wird, wie dann unser H. Orden nicht bald ein Closter hat, dem nicht etliche Pfarren und etlich 100 oder 1000 Seelen anvertrauet seyn.“⁽¹⁾

Mit diesen Worten verlieh Mitte des 17. Jahrhunderts der Prior des Stiftes Schögl, Benedikt Fischer, seiner Auffassung über die Ordensidentität der Prämonstratenser-Chorherren Ausdruck. Die Profess verpflichtete demnach die Chorherren zur Bereitschaft, sich als Seelsorger in den Dienst der Kirche zu stellen. Wenn sich daraus auch nicht ableiten lässt, dass Prämonstratenser ausschließlich in der Pfarrseelsorge zur wirken hätten und die Identität des Ordens darin aufgehe, so ist doch nicht zu bestreiten, dass der Seelsorge im Prämonstratenserorden eine hervorragende Bedeutung zuzumessen ist. Es ist hier nicht der Raum einen umfassenden Überblick über das Selbstverständnis der Prämonstratenser als Seelsorger zu geben. Dies ist allein schon aufgrund der Inhomogenität des Ordens kaum möglich. Zudem mangelt es für viele Regionen im Orden noch an Grundlagenforschung. Die folgende Darstellung muss sich daher mit einigen Schlaglichtern begnügen.

Zunächst ist vor auszuschicken, dass die Streitfrage über den Stellenwert der Seelsorge im kanonikalen Leben bereits die Anfangszeit des Ordens prägte. Für den Abt der in der Grafschaft Hennegau gelegenen Abtei Bonne-Espérance, Philipp von Harvenge (†1183), oblag den Prämonstratensern nicht der Dienst am Altar, sondern vielmehr die klösterliche Liturgie, das Gebet und die *lectio divina*, während der an der Ostgrenze des Reichs wirkende Anselm von Havelberg (†1158), dessen Zugehörigkeit zum Prämonstratenserorden allerdings unsicher ist, zwischen kontemplativer Lebensweise und Seelsorge keinen Widerspruch erkennen konnte.⁽²⁾ Beide Parteien konnten sich auf den Ordensgründer Norbert von Xanten berufen, denn einerseits hatte Norbert in Prémontré an seine Mitbrüder kaum seelsorgliche Aufgaben übertragen, sondern den Schwerpunkt auf eine monastisch-asketische Lebensweise gelegt.⁽³⁾ Andererseits war er aber selbst als

1) Benedikt FISCHER, *Centifolium mysticum. Das ist: Hundert Predigten über die Heilige Meß, in welchen das Hochheilige Unblutige Meß-Opfer kürzlich und deutlich erklärt wird*, Nürnberg 1669, S. 109f.

2) Vgl. dazu Ulrich Gottfried LEINSE, *Zur rechtlichen Ordnung prämonstratensischer Seelsorge im Mittelalter*, in: Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 22 (2003), S. 31–45, hier: S. 32.

3) Vgl. Werner BOMM, *Anselm von Havelberg, Epistola apologetica – Über den Platz der „Prämonstratenser“ in der Kirche des 12. Jahrhunderts. Vom Selbstverständnis eines frühen Anhängers Norberts von Xanten*, in: Irene Crusius / Helmut Flachenecker (Hgg.), *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, S. 107–183, hier: S. 126.

Prediger tätig gewesen und hatte vor allem nach der Übernahme des erzbischöflichen Stuhls in Magdeburg seine Konventualen im pastoralen Dienst eingesetzt.⁴⁾

Diese unterschiedliche Sichtweise der Aufgaben des Ordens war auch durch die verschiedenen Herausforderungen bedingt, denen sich die einzelnen Zirkarien ausgesetzt sahen. Ähnlich wie die Zisterzienser beteiligten sich die Prämonstratenser intensiv am hochmittelalterlichen Landesausbau. An der bislang dünnbesiedelten Ostgrenze des Reichs stand man aber vor ganz anderen Voraussetzungen als im Westen. Denn im Osten konnte der Orden einen deutlich höheren Einfluss auf die kirchliche Organisation der neu besiedelten Gebiete gewinnen als in Gegenden, in denen dieser Prozess beim Auftreten der Prämonstratenser bereits fortgeschritten oder gar schon abgeschlossen war. Es sind hier neben Magdeburg vor allem Ratzeburg zu nennen, eine prämonstratensische Gründung, dessen Bischofsstuhl bis 1204 von Prämonstratensern besetzt war, und Havelberg an der Elbe. Die von diesen Bistümern ausgehende Pfarrorganisation war zwar prämonstratensisch geprägt, allerdings traten in den vergangenen Jahren in der Forschung erhebliche Zweifel daran auf, ob bereits in der Frühzeit die Klöster tatsächlich Pfarren übernommen und mit eigenem Personal betreut haben.⁵⁾

Die im Bistum Regensburg gelegenen Abteien Speinshart und Windberg hatten einen wesentlichen Anteil an der Erschließung des nordöstlichen Bayerns,⁶⁾ Gleiches gilt für die Klöster der böhmischen Zirkarie, zu der auch die Niederlassungen des Ordens im nördlichen Österreich gehörten.⁷⁾ Eine geringere Rolle scheint der Orden bei der Kolonisation in Polen gespielt zu haben.⁸⁾

Dort, wo Prämonstratenserklöster sich am Landesausbau beteiligten, übernahmen sie nicht nur die grundobrigkeitliche und wirtschaftliche, sondern auch die seelsorgliche Verantwortung für ihre Untertanen. Dies ist aber nicht gleichbedeutend mit einer direkten Übernahme seelsorglicher Aufgaben, die schon allein aufgrund der Personalsituation in vielen Klöstern nicht möglich war. Auch die zahlreichen päpstlichen Privilegien des 12. Jahrhunderts, die die Übernahme von Pfarren begünstigt hatten, änderten daran nur wenig.⁹⁾ Die Frage der (Pfarr-)seelsorge stellte sich aber nicht nur für jene Klöster, die in der Kolonisation neuerschlossener Gebiete federführend waren, sondern auch für bestehende Gemeinschaften, die sich dem Orden anschlossen und bereits inkorporierte Pfarren hatten. Allerdings gilt auch hier, dass die Inkorporation noch nicht bedeutete, dass die Klosterinsassen diese Seelsorgestellen selbst betreuten. Schließlich ist noch anzufügen, dass sich prämonstratensische Seelsorge im Mittelalter nicht aus-

4) Vgl. Helmut FLACHENECKER, *Consuetudines und Seelsorge. Zum Selbstverständnis der Prämonstratenser*, in: Gert Melville / Anne Müller (Hgg.), *Regula Sancti Augustini. Normative Grundlage differenter Verbände im Mittelalter*, Paring 2002, S. 295–333, hier S. 304.

5) Vgl. BOMM, *Anselm von Havelberg* (wie Anm. 3), S. 175.

6) Vgl. Alois SCHMID, *Zwischen Mönchsaskese und praktischer Seelsorge. Prämonstatensisches Ordensleben in den nordostbayerischen Stiften Windberg und Speinshart*, in: Irene Crusius / Helmut Flachenecker (Hgg.), *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, S. 543–565, hier: S. 546f.

7) Vgl. Ivan HLAVÁČEK, *Die Anfänge der Prämonstratenser im hochmittelalterlichen böhmischen Staat im Kontext der damaligen Ordensgeistlichkeit*, in: Irene Crusius / Helmut Flachenecker (Hgg.), *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, S. 281–310.

8) Vgl. Marek DERWICH, *Der Prämonstratenserorden im mittelalterlichen Polen. Seine Rolle in Kirche und Gesellschaft*, in: Irene Crusius / Helmut Flachenecker (Hgg.), *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, S. 311–347, hier: S. 324.

9) Die die Pfarrseelsorge betreffenden Privilegien finden sich zusammengestellt bei FLACHENECKER, *Consuetudines und Seelsorge* (wie Anm. 4), S. 316–318.

schließlich in den Pfarren vollzog, sondern auch im Kloster und seinem unmittelbaren Umfeld, in angeschlossenen Hospizen, in den Frauenklöstern, in den oft abgelegenen, von Laienbrüdern bewohnten Gutshöfen und schließlich auch an fürstlichen und adeligen Höfen, an denen Prämonstratenser als Hofkapläne wirkten.¹⁰⁾

Das eigentliche Seelsorgegebiet war in den Rodungsklöstern meist mit den neu erschlossenen Gebieten ident. Nicht selten entwickelten sich die Klosterpfarren aus den Meierhöfen, wie es beispielsweise in der bayerischen Abtei Windberg der Fall war.¹¹⁾ Zu Inkorporationen im eigentlichen Sinn kam es vermehrt erst im 13. und 14. Jahrhundert. Dabei war allerdings nicht eine Ausweitung des Seelsorgebereichs vorrangiges Ziel, sondern man hatte eher eine Mehrung des Besitzstandes im Blick. Die Übertragung von Pfarrrechten ist vor allem bei den jüngeren Klöstern der Stiftungsphase zuzuordnen und diente zunächst der Existenzsicherung. Daher waren es oftmals adelige Familien, die ihre Patronatsrechte an das Kloster als Stiftungsgut abtraten, wobei damit nicht unbedingt eine Inkorporation *pleno iure* verbunden war. Vorerst war der Ordenspfarrer daher eher die Ausnahme als die Regel. Nach den ältesten wohl auf dem Generalkapitel 1130 erarbeiteten *Consuetudines* ist die Seelsorge noch auf die Klosterkirche eingeschränkt. Eine Übernahme von zur Seelsorge bestimmten Altären war nur erlaubt, wenn beabsichtigt war, dort eine Abtei oder ein Schwesternkloster zu gründen.¹²⁾ Erst ab dem 13. Jahrhundert verdichten sich Hinweise darauf, dass Prämonstratenser auch als Pfarrer tätig waren,¹³⁾ obgleich die Ordensgesetzgebung weiterhin daran festhielt, dass auch Kanoniker außerhalb des Klosters nicht allein, sondern nur in Gemeinschaften leben durften.¹⁴⁾ In der Folge scheint allerdings die Realität die Statuten überholt zu haben; man musste sich im Orden mit der praktischen Ausübung der Seelsorge durch Chorherren mehr und mehr abfinden, obgleich wir noch bis weit ins 17. Jahrhundert auch zahlreiche Weltpriester in den inkorporierten Klosterpfarren finden. Erst durch das Aufblühen der Klöstergemeinschaften nach der Reformation wurde deren direkte seelsorgliche Betreuung zum Regelfall.

Im 16. Jahrhundert schlitterte der Orden in eine tiefe Krise. Papst Paul III. hatte 1533 die Pfründeneinkünfte von Prémontré einem seiner Kardinäle überlassen.¹⁵⁾ Das Ordenszentrum, das Sitz des Generalabtes und Generalkapitels war, verlor mehr und mehr seinen Einfluss auf den Gesamtorden. Erst 1572 konnte das Mutterkloster des Ordens – allerdings nur für wenige Jahrzehnte – die Kommende abschütteln. Immerhin gingen von Prémontré Ende des 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts wieder wichtige Reformimpulse aus. Das zweite Ordenszentrum, das Liebfrauenkloster in Magdeburg und mit ihm die Niederlassungen der sächsischen Zirkarie, überstanden die Auseinandersetzungen des konfessionellen Zeitalters allerdings nicht.¹⁶⁾

- 10) Zu den unterschiedlichen Stätten prämonstratensischer Seelsorge im Mittelalter vgl. LEINSLE, *Zur rechtlichen Ordnung prämonstratensischer Seelsorge im Mittelalter* (wie Anm. 2), S. 32–35.
- 11) Vgl. SCHMID, *Zwischen Mönchsaskese und praktischer Seelsorge* (wie Anm. 6), S. 548f.
- 12) Vgl. LEINSLE, *Zur rechtlichen Ordnung prämonstratensischer Seelsorge im Mittelalter* (wie Anm. 2), S. 36–38.
- 13) Vgl. FLACHENECKER, *Consuetudines und Seelsorge* (wie Anm. 4), S. 331.
- 14) Vgl. LEINSLE, *Zur rechtlichen Ordnung prämonstratensischer Seelsorge im Mittelalter* (wie Anm. 2), S. 39.
- 15) Vgl. dazu Johannes MEIER, *Die Prämonstratenser und Prämonstratenserinnen*, in: Friedhelm Jürgensmeier / Regina Elisabeth Schwerdtfeger (Hgg.), *Orden und Klöster im Zeitalter von Reformation und Katholischer Reform*, Bd. 3, Münster 2007, S. 11–38, hier S. 30.
- 16) Zum Liebfrauenkloster im konfessionellen Zeitalter vgl. Christof RÖMER, *Die Magdeburger Prämonstratenser 1524–1632 – ein isolierter Konvent im konfessionellen Zeitalter*, in: Matthias Puhle / Renate Hagedorn (Hgg.), *Kloster Unser Lieben Frauen Magdeburg. Stift. Pädagogium. Museum. Oschersleben* 1995, S. 101–105.

Trotz der Krisenerscheinungen gingen vom Orden im Hinblick auf die Seelsorge wichtige Reformimpulse aus. Leitbild dieser Reformen war das biblische Hirtenideal, das den Seelsorger als *pastor bonus* für die ihm anvertrauten Menschen sah. Es handelte sich zwar um kein spezifisch prämonstratensisches Ideal, wurde aber vom Orden, der sich zu diesem Zeitpunkt bereits als Seelsorgeorden verstand, aufgegriffen und weitergeführt. Einer der wenigen Vertreter im französischen Episkopat, der bereits vor dem Tridentinum Grundideen der katholischen Reform aufgegriffen hatte, war der Bischof von Verdun, Nicolas Psaume. Er machte sich beim Konzil vor allem für die Residenzpflicht der Bischöfe stark, die entscheidend für die tridentinische Reform der Seelsorge war. Zweiundzwanzig Diözesansynoden führte Psaume, den man den Carlo Borromeo von Lothringen nannte, durch und setzte alles daran, den Klerus in seinem Bistum nach dem Hirtenbild zu formen.¹⁷⁾

Auch in jenen Diözesen, in denen die Reformen nur schleppend umgesetzt wurden, bildete der Prämonstratenserorden einen wichtigen Faktor, denn Papst Gregor XIII. hatte 1578 den Generalabt angewiesen, nicht nur den Orden mit allen Niederlassungen zu reformieren: sein Reformauftrag bezog sich ausdrücklich auch auf die inkorporierten Pfarren.¹⁸⁾ Die Ordensstrukturen erlaubten daher eine Umsetzung tridentinischer Reformideen in den Pfarren auch abseits der Reformwilligkeit des jeweiligen Diözesanbischofs.

Mit der 1582 erfolgten Heiligsprechung des Ordensgründers Norbert von Xanten verfügte der Orden nun über eine kanonisierte Gründergestalt, deren Biographie man sich für diesen Zweck zunutze machen konnte.¹⁹⁾ Man stilisierte ihn im Rückgriff auf die Auseinandersetzung mit Tanchelm von Antwerpen, der behauptet hatte, dass Konsekrationen durch Simonisten und Konkubinarier ungültig seien, zum Verteidiger der Eucharistie gegen die Ketzer. Unzählige Darstellungen des 17. und 18. Jahrhunderts zeigen ihn mit erhobener Monstranz während Tanchelm zu seinen Füßen liegt. Letzteren versah man oftmals mit einem Spitzbart und einer Halskrause und identifizierte ihn damit mit dem gegenwärtigen konfessionellen Gegenspieler, dem Protestantismus. Zugleich positionierte sich der Prämonstratenserorden als Reformorden, der die katholische Lehre der Eucharistie verkörperte. Die Versuche, Norbert als Volksheiligen zu etablieren, hatten jedoch nur mäßigen Erfolg.²⁰⁾ Am ehesten gelang dies in Böhmen, wo Norbert, nachdem man seine Gebeine 1627 aus Magdeburg nach Strahov übertragen hatte, zum Landespatron aufstieg.

Nicht nur die Eucharistieverehrung prägte die prämonstratensische Seelsorge im konfessionellen Zeitalter, sondern auch die Marienverehrung hatte einen hohen Stellenwert. Beide Frömmigkeitsformen versuchte man durch die Errichtung von Bruderschaften und die Belebung des Wallfahrtswesens zu fördern.²¹⁾ Erhebliche Bedeutung für die Marienverehrung im Orden erlangten beispielsweise die marianischen Bücher des

17) Zu Psaume vgl. Bernard ARDURA, *The Order of Prémontré. History and Spirituality*, De Pere 1995, S. 239–251.

18) Johannes LE PAIGE, *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis, Omnibus religiosus, praesertim vero sancti Augustini Regulam profitentibus, utilis maxime necessaria*, Paris 1633, S. 733–735.

19) Vgl. Petrus A. BAYER, *Konfessionalisierung im klösterlichen Umfeld. Die Entwicklung frühneuzeitlicher Religiosität in den Pfarren des Stiftes Schlägl (1589–1665)*, Münster 2016, S. 84f.

20) Vgl. ebd., S. 185–188.

21) Vgl. MEIER, *Die Prämonstratenser und die Prämonstratenserinnen* (wie Anm. 15), S. 35f.

Abtes von Tongerlo, Augustinus Wichmans, der eine „*Imitatio Mariae*“ empfahl.²²⁾

Eine der größten Herausforderungen nach dem Trienter Konzil war die Disziplinierung und Formung des Seelsorgeklerus nach den tridentinischen Vorgaben. Die Wirren der Reformation hatten vielerorts die auf den Pfarren lebenden Seelsorger mehr und mehr den Ordensidealen entfremdet. Oftmals weit von ihrem Professhaus entfernt – nicht selten im Konkubinat lebend –, entzogen sie sich der Jurisdiktion ihrer Oberen und konterkarierten mit ihrem Lebensstil die Reformbemühungen des Ordens. Das 1629 in Iglau tagende Provinzialkapitel der böhmischen Zirkarie beschloss, sich verstärkt diesem Missstand zu widmen. Man konnte zwar einige Fugitivi ausfindig machen, scheiterte aber in vielen Fällen bei deren Wiedereingliederung in die Ordensdisziplin.²³⁾

Neben der Disziplinierung des Seelsorgeklerus war dessen Ausbildung die vordringlichste Aufgabe der Katholischen Reform. Bereits 1579 setzte man dazu Schritte und beschloss, in den Ordenshäusern Lehranstalten einzuführen.²⁴⁾ Deren Einrichtung, für die die 1630 erlassenen Statuten neue Anstöße gaben, stieß aber auf nicht geringe Schwierigkeiten. Nicht zuletzt waren es die Wirren des 30jährigen Kriegs, die vielerorts einen geregelten Studienbetrieb verhinderten. Eine noch umfassendere Ausbildung als die Hauslehranstalten boten die Kollegien, die in allen Zirkarien vorgesehen waren. Sie dienten auch der Heranziehung von Professoren für die Lehranstalten in den einzelnen Ordenshäusern. Für die böhmische Zirkarie wurde in dieser Hinsicht das 1630 gegründete Collegium Norbertinum in Prag bedeutsam.

Die Bildung des Klerus war freilich nicht mit dem Abschluss von philosophischen und theologischen Kursen beendet, sondern dessen geistliche Formung sollte das gesamte Leben der in der Seelsorge stehenden Priester umfassen. Aus der Hand von Prämonstratensern entstanden zahlreiche Anleitungen zum geistlichen Leben und Meditationsbücher, wobei man sich vor allem an der Praxis der Jesuiten orientierte. Einer der bedeutendsten geistlichen Schriftsteller war der Abt von Pont-à-Mousson, Servatius de Lairuelz (1560–1631), dessen Werke einen hohen Einfluss auf die Ordensspiritualität des 17. und 18. Jahrhunderts hatten.²⁵⁾ Sein Zeitgenosse, der Weißenauer Prior Gallus Klessel (ca. 1581–1633), verfasste ein Buch zur täglichen Meditation mit dem Titel *Oliva sacrarum Meditationum*.²⁶⁾ Es wurde allerdings erst 1665 veröffentlicht. 1686 erschienen die Meditationen in deutscher Übersetzung und erreichten dadurch eine breite Leserschicht. Ganz nach dem Ideal der Katholischen Reform sah auch Klessel die Aufgabe des Seelsorgers als Hirtendienst. Seine Sorge sollte nicht weltlichem Besitz, sondern dem geistlichen Wohl der ihm Anvertrauten gelten. Die Meditationen Klessels bildeten die Grundlage für ein 1693 vom Ilbenstädter Prior Wilhelm Slüter

22) Vgl. ARDURA, *The Order of Prémontré* (wie Anm. 17), S. 300–302.

23) Einige Beispiele finden sich bei BAYER, *Konfessionalisierung im klösterlichen Umfeld* (wie Anm. 19), S. 157–162.

24) Zur Entwicklung der theologischen und philosophischen Lehranstalten vgl. Ulrich Gottfried LEINSE, *Studium im Kloster. Das philosophisch-theologische Hausstudium des Stiftes Schlägl 1633–1783*, Avebode 2000, S. 14–20.

25) Zu Lairuelz vgl. ARDURA, *The Order of Prémontré* (wie Anm. 17), S. 263–269.

26) Vgl. Ulrich Gottfried LEINSE, *Die Oliva sacrarum Meditationum des Weißenauer Priors Gallus Klessel († 1633). Ein Betrachtungsbuch aus der Ordensreform des 17. Jahrhunderts und seine Nachwirkung*, in: AnPraem 86 (2010), S. 98–123.

publiziertes Predigtwerk, die *Oliva nova*, und entfalteten so ihre Wirksamkeit bis weit ins 18. Jahrhundert.²⁷⁾

Besonders fruchtbar in der Produktion geistlichen Schrifttums war im 18. Jahrhundert die schwäbische Zirkarie. Das umfangreiche Werk des Marchtaler Chorherrn Sebastian Sailer (1714–1777) und des Roggenburger Abtes Georg Lienhardt (1717–1783) umfasst auch zwei Exerzitienbücher, die aus Priesterexerzitien hervorgingen.²⁸⁾ Sie geben einen guten Einblick in das Priesterbild des Prämonstratenserordens zur Zeit der Aufklärung, obgleich sie – jedenfalls was Sainers Exerzitien betrifft – an den Weltklerus gerichtet waren. Sainers Seelsorgeverständnis ging weit über die bloße Erfüllung liturgischer Verpflichtungen hinaus, stattdessen mahnte er – in tridentinischer Tradition – die Priester zur Hingabe an Gott und zur Lehre und Sorge für die Mitglieder ihrer Gemeinden. Außerdem rief er auf, sich mit der Aufklärung und deren klerusfeindlichen Tendenzen durch intensives Studium offensiv auseinanderzusetzen. Besonders schärfte er den Geistlichen ein, das Stundengebet eifrig und ehrfürchtig zu verrichten. Überdies empfahl Sailer den Pfarrern eine Tagesordnung, die sich an der 1726 im Provinzialkapitel verabschiedeten Ordnung orientierte. Ob sich der Weltklerus tatsächlich diese Ordnung aneignete, ist eine offene Frage, aber man wird wohl annehmen dürfen, dass die prämonstratensische Lebensweise bei dem einen oder anderen Weltpriester Spuren hinterlassen hat.

Die Exerzitien Georg Lienhardts richteten sich hingegen nicht an Weltgeistliche, sondern an seine jungen Mitbrüder, die vor der Primiz standen.²⁹⁾ Das Priesterideal Lienhardts war aber das Gleiche wie Sainers: Bescheidenheit, Demut, ein vorbildlicher Lebenswandel, Vollkommenheitsstreben, Gebet und tägliches Studium, eifrige Sorge für das eigene und das fremde Seelenheil.

Mit ihren Exerzitien, Predigten und den übrigen geistlichen Schriften dürften Sailer und Lienhardt wesentlich dazu beigetragen haben, dass in Schwaben prämonstratensische Traditionen die Säkularisation überdauern konnten und dass weltgeistliche Seelsorger möglicherweise bis weit ins 19. Jahrhundert prämonstratensische Spiritualität weitertrugen.

Ein geistlicher Schriftsteller des Ordens ist schließlich noch zu nennen, der die katholische Frömmigkeit bis ins 20. Jahrhundert prägte, nämlich der Steinfelder Chorherr Leonhard Goffiné (1648–1719).³⁰⁾ Seine Schriften zeigen, dass die Reformbemühungen auch Ende des 17. Jahrhunderts noch lange nicht als abgeschlossen betrachtet werden konnten. Nach ihm fehle es in der Kirche nicht an Priestern, sondern an richtigen Seelsorgern, da noch immer viele Pfarrer ihre Residenzpflicht nicht erfüllten. Viele von ihnen würden in das Hirtenamt nicht um der Schafe Christi willen drängen, sondern um sich an deren Wolle zu bereichern.³¹⁾ Goffiné, dem wir neben einigen kleineren Schriften auch eine umfangreiche gedruckte Predigtsammlung verdanken, wurde vor allem berühmt durch sein Hauptwerk, die 1687 erschienene Handpostille. Sie erklärt in einfacher Sprache die wichtigsten Glaubensinhalte. Mehrfach überarbeitet wurde sie

27) Vgl. ebd., S. 118–122.

28) Vgl. dazu Ulrich Gottfried LEINSLE, *Priesterexerzitien von Sebastian Sailer (1775) und Georg Lienhardt (1778)*, in: *AnPræm* 86 (2010), S. 146–171.

29) Vgl. ebd., S. 164–170.

30) Zu Goffiné vgl. Peter AL, *Leonhard Goffiné (1648–1719). Sein Leben, seine Zeit und seine Schriften*, Averbode 1969.

31) Vgl. ebd., S. 49–51.

im deutschsprachigen Raum unzählige Mal neu aufgelegt und erfreute sich bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts in katholischen Kreisen hoher Popularität.

Im Zuge der Französischen Revolution und der Säkularisation wurden an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert fast alle Niederlassungen des Ordens aufgehoben. Lediglich in Österreich und Böhmen überstanden einige Abteien den Klostersturm. Zerstört wurden damit auch die Ordensstrukturen. Die verbleibenden Ordenshäuser gerieten völlig unter staatliche bzw. bischöfliche Aufsicht. Auch wenn die äußeren Rahmenbedingungen schwierig waren und ein klösterliches gemeinschaftliches Leben in Frankreich und Deutschland praktisch unmöglich war, erlosch das Ordensbewusstsein nicht zur Gänze. Es waren nun vor allem die von (ehemaligen) Religiösen betreuten Pfarren, in denen die prämonstratensische Lebensweise fort dauern konnte.³²⁾ Als es die politischen Umstände wieder erlaubten, kehrten ab den 1830er Jahren in Belgien Prämonstratenser wieder in ihre Abteien zurück und begannen mit dem Wiederaufbau klösterlichen Lebens. Nach der mühsamen Wiederherstellung der Ordensstrukturen – ein erstes Generalkapitel konnte erst 1883 stattfinden – waren es vor allem die Niederlassungen in Belgien und in den Niederlanden, die mit der Entsendung von Missionaren nach Südamerika und Afrika neue Wege der Seelsorge beschritten. In den USA fasste der Orden Ende des 19. Jahrhunderts erstmals Fuß. Ab den 1920er Jahren finden wir auch in Indien prämonstratensische Missionare. Aus vielen Missionsstationen entwickelten sich selbstständige Ordenshäuser, sodass der Orden heute in allen Kontinenten vertreten ist. Die weltweite Ausbreitung des Ordens bedeutete aber auch, dass man neue Wege in der Seelsorge finden musste. Neben der Pfarrseelsorge engagierte sich der Orden heute verstärkt auch in der Ausbildung junger Menschen, beispielsweise in Belgien, den USA, aber auch in Indien.

Der Blick auf die geschichtliche Entwicklung des Prämonstratenserordens zeigt, dass der Orden ursprünglich nicht als „Seelsorgeorden“ konzipiert war. Die Versorgung inkorporierter Pfarren gehörte nicht zu den Grundaufgaben der frühen Klostergemeinschaften. Fasst man den Begriff „Seelsorge“ aber weiter und begrenzt diesen nicht nur auf die seelsorgliche Versorgung von inkorporierten Kirchen, zeigt sich jedoch ein differenzierteres Bild. Für die Reformorden – zu denen die Prämonstratenser zu zählen sind – war nicht mehr die Selbstheiligung das vorrangige Ziel monastischen Lebens, sondern der Dienst an der Kirche. Dies bedeutet, dass prämonstratensisches Ordensleben immer nach außen gerichtet war und die Verkündigung des Evangeliums von Anfang an zur Ordensidentität gehörte. Insofern sind die Prämonstratenser per se Seelsorger, auch wenn die Gestaltung des seelsorglichen Auftrags sehr unterschiedlich aussehen kann. Diesem kann sowohl durch ein aus einer tiefen Gottesbeziehung heraus gestaltetes, gemeinschaftliches Leben im Kloster entsprochen werden, das Beispielwirkung nach außen entfaltet, als auch durch die Übernahme verschiedener seelsorglicher Aufgaben außerhalb einer Stiftsgemeinschaft.³³⁾

32) Vgl. ARDURA, *The Order of Prémontré* (wie Anm. 17), S. 421.

33) Vgl. dazu BOMM, *Anselm von Havelberg* (wie Anm. 3), S. 178.

DOKUMENTY K REFORMĚ ŽENSKÉHO KLÁŠTERA CHOTĚŠOV V 17. STOLETÍ^{*)}

Ulrich G. Leinsle, O.Praem.

Zatímco reforma řádového života v 16./17. století obecně byla mezi tím dobře prozkoumána,¹⁾ dalece chybějí ještě bližší výzkumy ženských klášterů. Pro ženský klášter v Chotěšově,²⁾ založený mezi lety 1202 a 1210 pod paternitou Teplé, obsahuje rukopis Teplá Ms. b 22 Národní knihovny České republiky v Praze cenné dokumenty.³⁾

1. Rukopis Národní knihovna České republiky, Teplá Ms. b 22

Papírový rukopis ze 17. stol., kartonová vazba ze 17. stol., vazba poškozená, 200 x 177 x 18 mm. Nálepka se signaturou: *Bibl. Can. Tepl. Cod. 83⁴⁾. b 22*. Na vnitřní straně desek nová signatura: *Národní knihovna ČR Teplá MS. b. 22, Historické fondy*, rukopisně: *Cod 443*. Razítko *Bibl. Tepl.* Na předsádce stará signatura *Ψ. VI. 145*; s. I: 2 oválné razítko *Knihovna tepelského kláštera*, kulaté: *Tepelská knihovna se znakem; tužkou XVII století*.

Skladba: (5)VI1-114+IV115-128+VIII131-155nn.

Po s. 23 vevázané binio [= složka o dvou dvojlistech – pozn. překl.] 22a-23d je napsáno pozdější rukou; s. 91/92 chybí (1. list nové vrstvy); s. 109n je na spodním okraji poškozena se ztrátou textu s. 109 – „Ich“, dodatečně napsáno na s. 110 nahoře; s. 113n poslední list vrstvy je dole poškozen a později dodatečně doplněn silnějším bílým papírem; první list kvaternu s. 115n na spodním okraji poškozen, s. 129n je prázdná; předsádka nového oddílu, VIII. s. 131, pak už dále není paginována, jiné písmo, starší, jiný papír, pak teprve opět paginováno s. 155; následuje 11 prázdných stránek a zadní ušpiněný list.

^{*)} Z německého originálu otištěného v *Analecta Praemonstratensia* 94, 2018, s. 160–187 přeložil I. A. Hrdina. Řeč sv. Norberta s nepatrnými úpravami, který vyžadoval text pro sestru, byla přejata z François PETIT, *Prémonstrátská spiritualita XII. a XIII. století*, Doksany 2018, s. 311–313. On-line též: <http://www.klasterdoksany.cz/chotesovobnova.htm>

1) Srv. především Bernard ARDURA, *Prémontrés. Histoire et spiritualité* (C.E.R.C.O.R., Traux et Recherches, díl 7), Saint-Etienne 1995, s. 181–282; Etienne DELCambre, *Servais de Lairuelz et la réforme des prémontrés* (Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, sv. 5), Averbode 1964; Norbert J. WEYNS, *La réforme des Prémontrés aux XVIe siècles particulièrement dans la circonscription de Brabant*, AnPræm 46, 1970, s. 5–51.

2) Srv. Norbert BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, sv. 1, 2., vydání Berlin – New York 1983, s. 343–346; Robert Christoph KÖPL, *Das ehemalige Prämonstratenser-Chorfrauenstift Chotieschau im Pilsner Kreise Böhmens*. Z tepelských a chotěšovských archivních písemností, Praha 1840.

3) Za upozornění velice srdečně děkuji paní Mgr. Janě Oppeltové, Ph.D. z Katedry dějin FF Univerzity Palackého Olomouc.

4) Pod touto signaturou je rukopis uveden u Milona NENTWICH, *Zur Geschichte der Tepler Stiftsbibliothek*, in: *Zum 700jährigen Todestage des seligen Hroznata des Gründers der Klöster Tepl und Chotieschau*. Beiträge zur Geschichte des Stiftes Tepl, Mariánské Lázně 1917, II. díl, s. 80–114, zde s. 101 s popisem: „Codex 83. Pp. XVII. stol. 155 s. 8°. 1) Bandhauer, Zacharias, O.Praem. (Teplá) – [Zač. s. 1:] Výtah ze Statut posvátného a kanovníckého řádu premonstrátů, nakolik je křesťanské panny mají znát. [s. 1–128.] – 2) [s. 131 – 154.] Questenberg, Caspar, O.Praem. (strahovský opat, vizitátor). – [vizitační články z let 1614 a 1629]. Stará sign.: Ψ. VI. 145. – Pp-díl.“

Typ: soubor rukopisů

Nadpis:

(s. I) *Výtah
ze Statut posvátného
a kanovnického řádu
premonstrátů, nakolik
křesťanské pan-
ny je mají znát*

pod tím pozdější rukou: s. 1–128 *sepsal Zachariáš Bandhauer, probošt chotěšovský; připojena: s. 131–154 vizitační článek vizitátora Kašpara z Questenberka, vydaný 1. VIII. 1614, vidimovaný 6. VIII. 1629; připojen Nekrolog Theodorika, Judity, Bohuslavy, Vojslavy.*

- s. II. modlitba *Praetende Domine* atd.
- s. III–V: index neboli registr kapitol
- s. 1–104: výtah ze Statut
- s. 105 Parenesis [napomenutí]
- s. 117 Corrolarium [dodatek]
- s. 127 poznámka
- s. 128 o silenciu
- s. 131 Questenberg, vizitační článek 1614
- s. 155 nekrolog

Soubor rukopisů již opticky sestává z dvou nestejných dílů: díl I. (po s. 128) obsahuje dokumenty z doby probošta Zachariáše Bandhauera⁵⁾ (1639–1657), díl II. starší vizitační články generálního vikáře české cirkárie a strahovského opata Kašpara z Questenberka (1612–1640)⁶⁾ z roku 1614 za probošta Adama Rudrische (1598–1633)⁷⁾, vidimováno a tak potvrzeno vlastnoručním Questenberkovým podpisem při obnovené vizitaci v roce 1629. Díly jsou doplněny dalšími, pro ženský konvent relevantními vsuvkami:

orace (s. II) napodobující modlitbu, která byla hebdomadářem po kanonických hodinách připojována po osm dní od slibů spoluabtrah, včetně požehnání,⁸⁾

poznámka s liturgickými pokyny pro kantorku a převorku (s. 127n),
dodatek ze Statut *O silenciu a mlčení* (s. 128),
„nekrolog“ příbuzenstva zakladatele kláštera Hroznaty⁹⁾ (s. 155).

Protože Výtah ze Statut¹⁰⁾ vyžaduje podrobnější pojednání ve srovnání s ostatními extrak-

5) K Bandhauerovi viz především Anselm J. PITSCHMANN, *Zacharias Bandhauer und seine Tätigkeit in Tepl, Magdeburg und Chotieschau*, in: *Festschrift zur 25jähriger Abtfeier Sr. Gnaden des hochwürdigsten Herrn Prälaten Gilbert Johann Helmer 1900 – 27. Oktober – 1925*, Mariánské Lázně 1925, s. 1–82; Léon GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré. Dictionnaire bio-bibliographique*, vol. 1, Bruxelles 1899, s. 33.

6) Ke Questenberkovi srv. Ulrich G. LEINSLE, heslo *Questenberg, Kaspar von*, in: Traugott Bautz (Hg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Band 7, Herzberg 1994, sl. 1107–1109.

7) Srv. KÖPL, *Chotieschau*, s. 44–51.

8) *Praetende Domine famulae tuae N. dexteram celestis auxilii, ut te toto [corde] perquirat, et quae digne postulat, consequi mereatur. Per Christum Dominum nostrum. Benedicat [et custodiat te omnipotens et misericors Dominus: Pater et Filius et Spiritus Sanctus]*. [Vztáhni, Pane, ke své služebnici N. pravici nebeské pomoci, aby tě celým srdcem hledala, a oč zbožně žádá, ať si také zaslouží obdržet. Skrze Krista, našeho Pána. Ať ti požehná a chrání tě všemohoucí a milosrdný Bůh...]. Srv. *Processionale ad usum Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis*, Virduni 1727, s. lxxix a lxx.

9) Vznešený Theodorik, strýc našeho bl. zakladatele Hroznaty, zemřel dne 9. července. Judita, sestra našeho blahoslaveného zakladatele, zemřela dne 26. listopadu. Paní Bohuslava, babička bl. zakladatele Hroznaty, zemřela dne 6. října. Vznešená paní Vojslava, sestra našeho bl. zakladatele Hroznaty, zemřela dne 22. listopadu. MCCVII. PAMÁTKA ÚMRTÍ NAŠEHO NEJBLAHOHLAVENĚJŠÍHO ZAKLADATELE HROZNATY, MUČEDNÍKA DNE 14. ČERVENCE. TRIPLEX: – Na okraji nad jménem „Theodorik“ je zaneseno: „Černín“ (?), vedle „avunculus“: „strčák“; vedle „avia“: „babička“. K Hroznatovu rodokmenu a pozdějším úpravám srv. Petr KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*, Praha 2000.

10) *Statuta Candidi et Canonici Ordinis Praemonstratensis renovata*, Parisiis 1632.

ty z německých a českých ženských klášterů,¹¹⁾ jsou zde editována pouze reformní rozhodnutí Questenberka a Bandhauera.

1.1 Questenberkovy vizitační články z roku 1614

Význam vizitačních článků z roku 1614 osvětluje již rukopis upravený do krasopisné podoby (vyobrazení č. 1). Roku 1614 původně chtěl opat z Pont-à-Mousson a generální vikář řádu Servatius de Lairulez (1560–1631) vizitovat české kláštery. Tato vizitační cesta se však nekonala. Místo toho vizitoval ve Švábsku a v Bavorsku.¹²⁾ Vizitaci českých klášterů podnikl Kašpar z Questeberku jakožto generální vikář a vizitátor české cirkárie.¹³⁾ Jeho v jadrné němčině bez českých vlivů¹⁴⁾ dochovaných 15 reformních článků, které se musely číst minimálně jednou za měsíc, představovaly Magnu Chartu reformy ženského kláštera. Články, stylem orientovaným vesměs na Bibli, vypracovávají nejprve duchovní základy řádové reformy při plnění slibů sestrami jakožto nevěstami Kristovými a popisují povinnosti převorky, podpřevorky a cirkátorky. Dále jsou sestry napomínány k časté zpovědi a přijímání, k přesnému konání chórové modlitby ve dne i v noci, k jen zřídka-vým rozhovorům se světskými lidmi za mříží hovorny při příbrání dalších sester, k odstranění každého soukromého vlastnictví a k zavedení skutečného společného života (*vita communis*).

Pro dvojazyčný konvent má obzvláštní význam dlouhý, teologicky zdůvodněný a v dikci zcela jednoznačný článek 11, podle nějž každý svár a spor mezi národností Čechů a Němců v konventu má být vyloučen také tím, že se buď každý den nebo každý týden bude mluvit střídavě česky nebo německy, přičemž sestry neznalé příslušného jazyka nebudou smět mluvit bez přivolení převorky. Dodatek „*jako se to děje i na jiných místech*“ poukazuje zřejmě na praxi v rovněž dvojazyčném ženském klášteře Doksany.

V ostatním jsou zpřísněny předpisy o vyhýbání se zahálce skrze potřebné zaměstnání, o mlčení a o poslušnosti. Questenberk však sází méně než před ním generální opati Jean Despruets a François de Longpré na donucovací prostředky a pozemské tresty,¹⁵⁾ jako spíše na zřetelné a soustavné představování si věčného zavržení na onom světě. Osobní vidimací článků při obnovené vizitaci roku 1629 (vyobrazení č. 2) zůstaly tyto články nadále závaznými.

1.2 „Parenese“ s dodatkem [corrolarium] od Zachariáše Bandhauera

Questenberkovy vizitace spadají v jedno s reformními snahami dřívějšího převora v Teplé Adama Rudrische,¹⁶⁾ který byl strahovským opatem a generálním vikářem

11) Z Langwaldenu (1698); Abdiarchief Tongerlo V. č. 16; srv. Jan CORTHOUT, *Inventaris van de handschriften in het abdiarchief te Tongerlo* (Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, sv. 17, Tongerlo 1987, s. 12n; dále: *Landeshauptarchiv Koblenz*, soubor 701, č. 102: *Statuta des Canonischen Praemonstratenser Ordens Auf befehl des Westphälischen Creyß Provincial Capitulß de A° 1665 so viel den Closter Jaungfrauen nötig, in Teutsch ubersetzt*. Za upozornění děkuji P. Dr. Ludgeru Horstkötterovi, Hamborn. Srv. též můj příspěvek: *Eine deutsche Übersetzung und Bearbeitung der Statuten von 1630 aus dem Frauenstift Doksany/Doxan v tomto sešitu*.

12) Srv. Ulrich G. LEINSLE, *Das Relictum Visitationis Servatius de Liaruelz für die Abtei Windberg 1614*, AnPraem 79, 2003, s. 161–168, zde s. 162n.

13) Srv. Karel DOLISTA (†) / Ulrich G. LEINSLE (edd.), *Ergänzungen zu den Provinzialkapiteln der Böhmisches Zirkarie und der kaiserlichen Provinzen*, AnPraem 92, 2016, s. 102–313, zde s. 104.

14) Questenberk pocházel z Kolína nad Rýnem.

15) Emiel VALVEKENS (ed.), *Acta et documenta Joannis de Pruetis Abbatis Praemonstratensis († 1596)*, AnPraem 30, 1954, 236–278; 31, 1955, 136–158. 253–279; 32, 1956, 102–144, 293–336; 33, 1957, 82–140, 318–329; 34, 1958, 51–95, 243–252; TÝŽ, *Le visites canoniques des abbayes prémontrées au seizième siècle*, AnPraem 22–23, 1946/47; 25, 1949; 26, 1950 jako dodatek s vlastním číslováním stránek.

16) Srv. KOPL, *Chotieschau*, s. 44–46.

Janem Loheliem (1586–1612) ustanoven za probošta. Ty však kvůli neklidným časům třicetileté války, během níž kanovnice častokrát musely utéct a kdy klášter byl vyrabován, nebyly korunovány trvalým úspěchem. Teprve proboštu Zachariáš Bandhauerovi se zdařila vnitřní i vnější obnova kláštera.¹⁷⁾ Bandhauer se narodil roku 1585 v Burgu u Magdeburgu v luteránské rodině a pokřtěn jménem Martin, konvertoval a roku 1608 nastoupil jako *praepceptor* na tepelskou klášterní školu. Roku 1609 vstoupil do kláštera a jako převor se podstatným způsobem podílel na protireformaci v okolí Teplé. V letech 1628/29 byl pověřen obnovou kláštera Naší milé Paní v Magdeburgu a roku 1629 byl jmenován proboštem v Jerichowě. Po dobytí Magdeburgu, které vylíčil ve svém deníku,¹⁸⁾ a po ztroskotání obnovy kláštera se přes Holandsko a Sasko vrátil roku 1635 zpět do Čech a roku 1639 se stal proboštem v Chotěšově/Chotieschau, který byl v následujících letech častěji sužován Švédy, před nimiž musel se svým konventem uprchnout mj. do Windbergu.¹⁹⁾

Teprve když Švédové odtáhli, mohl se roku 1642 s 30 kanovnicemi vrátit do nově zbudovaného kláštera a stále více usilovat o vnitřní reformu kláštera. Do této doby můžeme umístit jeho rukopisný výtah ze Statut z roku 1630, *Parenesis* a *Corrolarium* o klauzuře. Tyto Bandhauerovy práce jakož i výtah ze Statut zůstaly v dosavadní literatuře a seznamech děl neznámými.²⁰⁾

Parenesis nabízí pro sestry upravený, volný a rétoricky pojatý překlad Řeči sv. Norberta (*Sermo S. Norberti*), která v té době byla považována za autentickou; ta byla poprvé vytištěna roku 1656 a Bandhauer ji zřejmě znal ze sbírky rukopisů z Teplé, popřípadě Chotěšova spolu s reformními dekrety pro Chotěšov z raného 17. století.²¹⁾ Význam tohoto překladu spočívá ani ne tak v jeho známém obsahu, jako spíše ve vydařené jazykové úpravě pro ženský konvent. Překlad, v němž lze v idiomech ještě vystopovat saský Bandhauerův původ (např. „g“ namísto „ch“), se nedrží otrocky textu; latinská souvětí jsou často rušena a rozdělena na samostatné věty. Některé *termini* jsou podávány ve dvojí či trojí variantě, např. „*qui stabilitatem promissistis*“ jako „které jste slíbily setrvání na tomto posvátném místě klášterního života“, „*castitatem*“ jako „chvályhodnou cudnost a panen-skou čistotu“. „*Sub specie columbinae simplicitatis et lactis innocentiae*“ je velmi volně přeloženo „jako byste byly svatí a nevinní andělé“. Některá místa jsou také rozšířena, tak např. při líčení pekla, kde „je slyšet věčný řev a nářek“. Závěrem je však sestrám Kristus rozšiřujícím způsobem představen jako „váš nebeský Ženich, jemuž jste se dobrovolně zasnoubily a zaslíbily“. Rukopis je Bandhauerovým originálem, jak to dokládají četné interlineární či marginální korektury. Tato opravená slova jsou ve vydáních uváděna v posledně řečené formě.

Corrolarium je jakýmsi duchovním dodatkem o klauzuře kleriků a Bohu zasvěcených panen. Praxe klášterní klauzury je přitom vedena nejen Biblí a církevními Otcí až k potridentským pravidlům o klauzuře Pia V. a Řehoře XIII., nýbrž s pozoruhodnými

17) Srv. PIETSCHMANN, *Bandhauer*, s. 19–52.

18) Srv. Zacharias BANDHAUER, *Die Katastrophe von Magdeburg 1631*, Freiburg i. Br. 1874.

19) Srv. PIETSCHMANN, *Bandhauer*, s. 59–62; KÖPL, *Chotieschau*, s. 53n.

20) Srv. PIETSCHMANN, *Bandhauer*, s. 65n; GOOVAERTS, *Ecrivains*, s. 33.

21) K tomu srv. Wilfried M. GRAUWEN, *Die Quellen zur Geschichte Norberts von Xanten*, in: Kaspar ELM (Hg.), *Norbert von Xanten*. Adliger – Ordensstifter – Kirchenfürst, Kolín 1984, s. 15–28, zde s. 20n. Jedná se o Cod. 79; srv. NENTWICH, *Zur Geschichte der Tepler Stiftsbibliothek*, s. 100n.

humanistickými znalostmi také pohanskými spisovateli a institutem vestálků v Římě, jak jsou i v aktech provinční kapituly české cirkárie sestry označovány za vestálky.²²⁾ Zjevně sázel Bandhauer ve svých duchovních spisech méně na donucovací opatření a více na solidní duchovní vedení k prosazení klauzury a řádové reformy ve svém klášteře.

2. Vydání

Vydání sleduje obvyklé směrnice.²³⁾ Zjevné chyby v psaní jsou mlčky opravovány, signifikantní odchylky naproti tomu ponechány. Oproti věcnému hledisku v rukopisu jsou zde dokumenty podávány v chronologickém pořadí.

2.1 Questenberkovy vizitační články z roku 1614

(s. 131) Já, br. Kašpar z Questenberka,²⁴⁾ opat kláštera Strahov a vizitátor posv. premonstrátského řádu v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, v Uhrách, v Rakousku. Tímto dáváme na vědomí všem a každému jednotlivě, kteří to mají znát. Podle mně svěřeného úřadu jsem v měsíci lednu roku 1614 přišel do kláštera Naší milé Paní, vizitoval jej a vydal jsem následující články k odstranění a vykořenění veškerého zneužívání, jakož i k zasazení nebo rozmnožení chvályhodné klášterní disciplíny, jimiž se mají řečené klášterní duchovní panny nadále spravovat v důsledku jejich svaté poslušnosti, aby byly nebeskému ženichu Kristovi ve všech dobách příjemnou vůní.²⁵⁾

Za prvé. Každá ať se vši pílí rozjímá, kvůli čemu přišla, jaké povinnosti klášterní život vyžaduje, aby na ní nebylo shledáno nic z pošetilých panen,²⁶⁾ nebo aby jako líná a nevěrná | (s. 132)²⁷⁾ služebnice Kristova nesklidila ovoce hněvu v den strašlivého a spravedlivého soudu Božího.

Nestačí nosit duchovní oděv jen podle vnějšího zdání, od dávat se světským řečem a rozkoším a být v klášteře.²⁸⁾

Musí také mít Boha jakoby před očima, rozjímat o něm a projevovat mu bázeň ve všech svých slovech, mravech a činnostech,²⁹⁾ v nerozmrzelé a radostné službě, pomáhat Pánu Ježíši nést kříž,³⁰⁾ s trpělivostí v každé nesnázi, tak aby Pán neřekl svým pannám, jak to stojí psáno v tajemném Zjevení: Protože jsi vlažný, zahálčivý, lenivý, ani studený ani horký, vyvrhnu tě ze svých úst.³¹⁾

Stejně jako všemohoucí Bůh slíbil přehojnou odměnu těm, kteří kvůli jeho chvále | (s. 133) opouštějí sestry, bratry, otce, matku³²⁾ nebo rozličné zdánlivé rozkoše světa a kráčeji úzkou cestou³³⁾ až k domu svého nebeského ženicha.

Tak také mají být bez milosrdenství do rybníka naplněného smolou a sírou³⁴⁾ uvrženi ti, kteří žijí uprostřed dětí jeho domu, ale nejsou ozdobeni šatem horlivé lásky.

Žádné oko sice nevidělo, žádné ucho neslyšelo, do žádného lidského srdce neproniklo, co Bůh připravil těm, kteří jej

22) Karel DOLISTA (†) – Ulrich G. LEINSLE (Hgg.), *Die Provinzialkapitel der Böhmisches Zirkarie und der kaiserlichen Provinzen 1733–1780*, AnPræm 93, 2017, s. 76–261; zde s. 110: 1740 č. 245; s. 182; 1765 č. 213.

23) Srv. Johannes SCHULZE, *Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 98, 1982, s. 1–11; *Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte*, *Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte* 4, 1981, s. 167–178.

24) Opraveno z: Questenberger.

25) Srv. *Regula Augustini*, *Præceptum VIII*, 1; Luc VERHEIJEN (ED.), *La Règle de Saint Augustin*, díl I, Paris 1967, s. 437; 2 Kor 2, 15.

26) Srv. Mt 25, 1–12.

27) Odsud již nejsou stránky textu dále číslovány.

28) Srv. naproti tomu: Juan Caramuel LOBKOWITZ, *Theologia regularis*, Frankfurt 1646, č. 667–672, s. 156n; Ulrich G. LEINSLE, *Servatius de Lairulez und Juan Caramuel Lobkowitz O.Cist. Zwei Auslegungen der Augustinus-Regel*, AnPræm 82, 2006, s. 283–320, zde s. 318n.

29) Srv. Mk 12, 30.

30) Srv. Mt 27, 32.

31) Zj 3, 14.

32) Srv. Mt 19, 29.

33) Srv. Mt 7, 14.

34) Srv. Zj 19, 20.

milují,³⁵⁾ avšak běda zvrácenému pokolení, těm, kteří se mu pod znamením lásky vysmívají a podvádějí ho dennodenním přestupováním klášterní řehole, na níž složili sliby. Bůh prostřednictvím svých proroků strašlivě hrozí těm, kteří se odívají do cizích šatů.³⁶⁾ To znamená ty, kteří jsou oblečeni do duchovního hábitu, v ostatních lidech budí zdání božského | (s. 134) apoštolského života, jako by odumřeli světu a byli mu ukřižováni;³⁷⁾ avšak ve svých slovech, mravech a činech jsou drzími, smyslnými a sobeckými a popírají sílu duchovního života. Ti nebudou moci oklamat Pána, který hledí do srdce.³⁸⁾ Lépe by pro ně bylo, kdyby k takovému stavu dokonalosti nebyli povoláni, než aby se prokázali tak nevděčnými za tuto Boží dobrotu.

Za druhé. Nejdůstojnějšímu panu prelátovi byste měly prokazovat veškerou čest a úctu, uznávat ho za vrchního pastýře a náměstka Božího, jeho napomínání i tresty jakožto slovo svatého Boha uchovávat v tichém a pokojném srdci, i při největším trestu nereptat nebo nezatvrzovat se a nedávat tak prostor prokletému satanovi.³⁹⁾ Neposlušností se všechny naše činy (jak sám Bůh dosvědčuje svými proroky)⁴⁰⁾ stávají nečistými, páchnoucími a | (s. 135) strašlivě hroznými. Kdo skutečně poslouchá svého představeného, toho zase Bůh vyslyší v čas nouze a všechny jeho tužby v dobrém vyplní.

Za třetí. Panna převorka, již obzvlášť přísluší dohlížet na to, aby se všechno v konventu konalo řádně a podle sv. řehole k Boží chvále, ať nezanedbává se vši pílí, věrností, horlivostí a mateřskou láskou dávat pozor na to, aby se nic nedálo proti řeholi, co by vzbudilo Boží hněv proti vašim ubohým duším, a ty jako vinné byly odsouzeny a kvůli vašemu přihlížení a mlčení za všechno týrány.

Ať je sama ostatním pannám příkladem a vzorem všech cností, vši usebranosti a blahoslavené zbožnosti, ať podle příležitosti napomíná, vyučuje, těší a trestá každou ze sester,⁴¹⁾ ale to vše v mateřské a pravé lásce.

Avšak pokud by se (čemuž kéž Bůh zabrání) jedna nebo více [sester] nechtěly trestu podřídit, proti takovým má se vši vážností postupovat, druhým pro příklad.

Za čtvrté. Panna podpřevorka a panna cirkátorka ať jsou si vědomy, že podle řehole jsou povinny nést stejné břímě spolu s pannou převorkou. Na těchto třech jakožto na pevných sloupech spočívá celá budova klášterní kázně. Mají si pro lásku k Bohu a k bližnímu vzájemně přispívat pomocí a radou, mají mít jedno srdce,⁴²⁾ a jestliže jim tíha a žár této práce připadá těžký,⁴³⁾ přesto mají mít před očima své mysli útěchu věčné odměny – vždyť vědí, že každý člověk, který chce následovat Krista, musí nést kříž⁴⁴⁾ a v poslušnosti bez omrzení dokončit svůj běh. Práce spočívající v jejích péči je krátká a trvá jen okamžik, avšak připravuje jim převelkou slávu. | (s. 137) Bůh mluví ke každé z nich: Já sám chci být tvou velkou odměnou.⁴⁵⁾

35) 1 Kor 2, 9.

36) Srv. Ez 16, 39.

37) Srv. Gal 6, 14.

38) Srv. 2 Sam 16, 7.

39) Srv. Ef 4, 27.

40) Srv. Ez 6, 2–10.

41) Srv. 2 Tim 4, 2.

42) Srv. *Regula Augustini*, Praeceptum, 1, 2, VERHEIJEN (ed.), *Règle*, I, s. 417; Sk 4, 32.

43) Srv. Mt 20, 12.

44) Srv. Mt 16, 24.

45) Srv. Zj 22, 12.

Za páté. Protože panna převorka spolu s pannou podpřevorkou a pannou cirkátorkou musejí nést těžké břemeno, mohly by se svatým Pavlem ostatním pannám říci: Denně umíráme pro vaši slávu a spásu,⁴⁶⁾ jelikož musí pečovat o potřeby těla i duše všech panen; proto také ty ostatní by měly uznat, jak ochotná a radostná poslušnost jim má být prokazována, aby mohly skrze svatou a ducha plnou úslužnost nést své břemeno vedení.

Čisté klášterní panny dbají na to, aby svým představeným nezavdávaly důvod k tomu, že by kvůli nim musely před všemohoucím Bohem vzdychat a naříkat, protože kvůli takovým se jim nevyhne pomsta.

Kdo pohrdá představenými nebo se jim protiví, pohrdá a protiví se samotnému Pánu Bohu. Mají mít v živé paměti krásné apoštolovo kázání, I (s. 38), neboť ten píše: Buďte poslušni vrchnosti a představených a buďte jim poddáni, neboť oni nad vámi bdí a budou se muset zodpovídat za vaše duše; ať to mohou dělat s radostí, a ne se slzami, protože tak to bude k vašemu prospěchu.⁴⁷⁾

Za šesté. Mravy a konání duchovních panen neznamená nic jiného, než že spolu se svatým Davidem dosvědčují: Chvála Boží je vždy v mých ústech, dokud budu žít, chci chválit Pána.⁴⁸⁾ Avšak svatý Pavel říká, že Bůh má být chválen a jemu má být děkováno v duchu a také v srdci.⁴⁹⁾ Proto, kdykoli jdou do kostela nebo se chystají k modlitbě, mají rozjímat o tom, že Bůh je velkým králem nade všemi králi, velmi hodný chvály a nade všechno vyvýšený, a také má moc i důvod každou z vás vrhnout do pekelné propasti, proto se mají prokazovat veškerou kázní, úctou a panenským chováním, aby je Pán Ježíš uprostřed svých svatých I (s. 139) andělů nemusel obvinít, jak stojí psáno: Tento lid mě ctí ústy, jejich srdce je však daleko ode mne.⁵⁰⁾ Mají uvažovat o tom, co říká Pán u proroka Jeremiáše: Prokletý je ten, kdo koná Hospodinovo dílo nespolehlivě nebo nedbale.⁵¹⁾ Mají uvnitř prosit Boha o milost, pomoc, útěchu a sílu svatého Ducha, aby nebyly oklamány útoky zlého satana; neboť i když žijí v klášterním obydlí, přesto žijí ve velkém nebezpečí, neboť i naši první rodiče v ráji pochybili a padli.⁵²⁾ Mnozí ze světa se tak dostávají do nebe, zatímco mnohé z duchovních osob jsou svrženy do hrozné pekelné propasti. Tak byl prozřavější Job na hromadě hnoje,⁵³⁾ než Adam v ráji; a Lot jednal rozumněji v Sodomě, než na poušti.⁵⁴⁾

Proto mají s velkou úctou a pokorou ve dne v noci všemohoucího Boha I (s. 140) vzývat o pomoc a přispění, aby byly shledány, jak konají dobré skutky. Neboť jinak země, která sice častěji pije dolů padající déšť, ale nepřináší dobré ovoce, je zlořečená a prokletá a nakonec skončí v plamenech.

Za sedmé. Duchovní panny se mají pozorně připravovat ke zpovědi a k přijímání, aby čím dál více poznávaly svou bídu a velkou nouzi. Tím horlivěji se s úctou mají utíkat k této stud-

46) Srv. 1 Kor 15, 31.

47) Žid 13, [1]7.

48) Ž 34 (33), 2.

49) Srv. Ef 5, 19n; Kol 3, 16.

50) Mt 15, 8.

51) Jer 48, 10.

52) Srv. Gen 3, 1–7.

53) Srv. Job 2, 8.

54) Srv. Gen 19, 1–26; 13, 1–13.

nici vši milosti a duchovního bohatství, totiž k Nejsvětější svátosti oltární. V ní dostávají sílu a odvahu proti zuřivému nepříteli. Sv. Jan Zlatoústý říká: bereme-li z tohoto stolu, stáváme se pro pekelné duchy strašlivými jako lvi dštíci oheň.⁵⁵⁾ Proto také svatá Monika, naplněná po přijímání velikou sladkostí, často volávala: | (s. 141) Vstupme na nebesa, vzlétněme do nebe!⁵⁶⁾ Tato Nejsvětější svátost dává člověku radost za tisícero neštěstí, potlačuje zlé nečisté žádosti, uzdravuje tělo i duši, jak je to doloženo nescetnými historiemi ze svatých Otců, a sice co může scházet či chybět, před čím by se měl bát či strachovat, co může uškodit nebo vzdorovat tomu, kdo má u sebe Pána Ježíše Krista?⁵⁷⁾

K přijetí tohoto nejsvětějšího pokrmu se však mají pečlivě připravit, obmýt předtím svou duši pokáním, neustálými vzdechy, vyznáním svých vin a pokornou zpovědí, nadto také svou duši ozdobit veškerými ctnostmi, s pilnou modlitbou, s ustavičným rozjímáním a pravou zbožností. Jinak by jim i tento nebeský chléb byl k soudu a zavržení.⁵⁸⁾

Za osmé. Noční modlitby a jitřní mše se všude mají konat v obvyklou hodinu, | (s. 142), pomalu a s chvályhodnou klášterní usebraností. Jakmile zazní první výzva ke vstávání, mají ji panny radostně uposlechnout podle svých Statut.⁵⁹⁾ A když ve svých celách modlitbou a předepsanými žalmy povzbuzují svou mysl, mají se následně ukázněně a řádně odebrat do chóru.

Bdění v modlitbě pro vás má být radostí, když rozjímáte o velké odměně, která vám tím je připravena. Velmi chvályhodné je pro cudné klášterní panny, aby uprostřed noci, kdy děti tohoto světa spí a chrápou, vstávaly, velebily svého tvůrce a hledaly svého nebeského ženicha,⁶⁰⁾ aby chválily svatou Trojici a spolu s anděly zpívaly davidovské žalmy a radostné aleluja.

Za deváté. Protože v každém duchovním klášteře má být život panen skrytý v Kristu Ježíši a ony mají spolu se svatým Pavlem | (s. 143) volat: Svět je mi ukřižován a já světu,⁶¹⁾ tak také je svatými Otcí a koncily⁶²⁾ z mnoha důvodů duchovním klášterním pannám co nejprísneji zakázáno rozmlouvat s přáteli a světskými lidmi. Když je upomínám na jejich povinnosti a složené sliby, nabádám je upřímně, aby se vyhýbaly světským hovorům a společnosti. Nejruznější rozhovory a nejruznější příchody a odchody těch, kteří žijí venku, kazí lítost svědomí, znečišťují myšlenky a boří veškerou zbožnost a blaženost duše.

Proto panně převorce přísluší, aby dbala na to, s jakými lidmi dovolí sestrám vést hovor. A proto také je věcí její úvahy, že některé [k těmto rozhovorům] připustí, jiné odmítne, a nemá být dovoleno proti tomu reptat. A nemá se to dít, leda za mříží, aby tak klášterní | (s. 144) klauzura byla tím pilněji chráněna, a když je něco takového pannou převorkou dovoleno, má být přítomna některá z jiných [sester], aby tak sledovala všechna slova a řeči. A nemají se také ani u mříže příliš dlouho zdržovat v mlčenlivém postávání, nýbrž mají podle okolností stručně mluvit a na-

55) JAN ZLATOÚSTÝ, *In Joannem Homilia* 46, 3, PG 59, 260.

56) *Epistola de vita S. Monicæ*, in: *Acta Sanctorum, Maius, Venetiis* 1737, s. 481.

57) Srv. Řím 8, 35–39.

58) Srv. 1 Kor 11, 29.

59) *S. Ordinis Praemonstratensis Statuta et Decreta antiqua...* Studio et opera... IOANNIS QUESVITI, Vratislavae 1588, oddíl 1 kap. 2, s. 20n.

60) Srv. Velep 3, 1–4.

61) Gal 6, 14.

62) Srv. Concilium Tridentinum, sessio 25 decretum de regularibus et monialibus, c. 5, COD, s. 777n.

slouchat, a odtud se opět odebrat k modlitbě nebo obvyklému klášternímu zaměstnání.

Za desáté. Strašlivá neřest proprietářství, která je všemohoucím Bohem často tak hrozně trestána a svatými Otcí zavrhována, a která je příčinou zkázy tak mnoha krásných, pěkně vystavěných a fundovaných klášterů, nemá být Kristovým pannám proti slibům, jimiž se s Pánem nádherně spojily, v žádném případě dovolena.

Žádná nemá něco vlastnit, lhostejno, zda je to mnoho nebo málo a k potřebě té či oné. V současnosti i do budoucna mají spěšně a bez prodlení I (s. 145) všechno [pod hrozbou] vážného trestu odevzdat panně převorce. A to není řečeno jen o vlastnění peněz, nýbrž také všech ostatních [i] zanedbatelných věcí.

Nic sebemenšího nesmějí přijímat nebo vydávat bez dobrozdání či souhlasu svých představených, a ty, které by jednaly proti tomu, mají být právě tak obviněny a trestány, jako by byly usvědčeny z krádeže. Kristus Ježíš, jejich Snoubenec, neměl, kde by hlavu složil.⁶³⁾ Také apoštolové dosvědčují, že nemají zlato ani stříbro.⁶⁴⁾ Náš Vykupitel jim nechce dovolit, aby si brali hůl či mošnu, jakkoli museli putovat celým světem.⁶⁵⁾ A my jsme povinni kráčet v jejich šlépějích, toužíme-li po společenství téhož oslavení.

Jidášovi se vymstilo, že měl peníze a obliboval je.⁶⁶⁾ Když Ananiáš a Safira učinili slib chudoby, a přesto si podvodným způsobem I (s. 146) něco tajně ponechali, potrestal je Bůh náhlou smrtí.⁶⁷⁾ V dřívějších dobách duchovní, kteří se opovážili něco vlastnit, poté co zemřeli, byli ode všech prokleti a shledáni nehodnými církevního pohřbu.⁶⁸⁾

Proto je se vší vážností nařízeno, a děje se tak prostřednictvím tohoto článku, aby všechno, ať je toho mnoho či málo, ať je to malé či velké, bylo společné a poskytované a rozdělené podle úvahy panny převorky. Se stejnou vážností a při vyhnutí se témuž trestu jim má být zapovězeno, aby napsaly dopis, poslaly jej ven nebo aby takový přijaly bez vědomí panny převorky, která si dopis, ať už je doručen nebo má být odeslán, před tím má přečíst.

Za jedenácté. Ve všem vašem jednání i zdržení se jednání má být patrná láska a má být hledána jednota, protože láska (jak říká sv. Pavel) přikrývá mnoho hříchů.⁶⁹⁾ I (s. 147). A Kristus sám říká, že po tom všichni lidé poznají, že jste mými učedníky, budete-li milovat jeden druhého.⁷⁰⁾

Svatý Bernard dosvědčuje, že kláštery, ve kterých panuje pokoj a jednota, mohou být pravdivě a spravedlivě přirovnávány k nebeskému království a panny tam žijící ke svatým andělům Božím.⁷¹⁾

Ty však, v nichž věčně panují hádky a spory, jsou předobrazem pekla, a takové domnělé duchovní osoby patří k ďáblům a pekelným duchům.

63) Srv. Lk 9, 58.

64) Srv. Sk 3, 6.

65) Srv. Lk 9, 5.

66) Srv. Jan 12, 6.

67) Srv. Sk 5, 1–11.

68) Srv. J. J. EVERS, *Formularium Praemonstratense II*, AnPræm 8, 1932; 9, 1933 jako dodatek s vlastním číslováním stránek, č. 238.

69) Ve skutečnosti 1 Petr 4, 8.

70) Srv. Jan 14, 31; 15, 9–17.

71) BERNARDUS CLAREVALLENSIS, *Sermo* 42, 4, in: J. LECLERCQ – H. M. ROCHAIS (edd.), *Sancti Bernardi Opera VI*, 1. *Sermo* 42, 4, Romae 1970, s. 258.

Proto najde-li se (čemuž Bůh zabráň) taková sestra, která by se zlobou a tvrdošíjností chtěla mezi pannami vzbuzovat nebo zapříčiňovat neporozumění, nepokoj a vzdorovitost, taková má být prostřednictvím klášterního ukáznění pro příklad druhým co nejdříve závažně potrestána.

A jestliže by pannám bylo předhazováno, že co do národa nerozlišují mezi Němci a Čechy, pak v Kristu Ježíši ať jsou všechny | (s. 148) dcerami jednoho nebeského Otce, který se stal všechno pro všechny bez rozdílu mezi tím či oním.⁷²⁾ Bez ohledu na národ, říká sv. Petr, jsou Bohu milými ti, kteří se ho bojí a konají spravedlnost.⁷³⁾ Každá v klášteře panen je zasnoubena nebeskému Ženichovi, láska, kterou mezi sebou musí vzájemně mít, je snubním prstenem a současně ozdobou jejich hlavy. Kde tato láska neplane, tam je tento snubní prsten ztracen a ozdoba odhozena a od takových pošetilých panen se nebeský Ženich daleko vzdaluje se vši svou útěchou a požehnáním.

Čtyři rohy svatého kříže znamenají, že Ježíš Kristus povolává ze všech koutů světa a všechny národy sjednotil; kdo se z této jednoty vydělí, vyděluje se také ze zásluh svatého kříže. Svatý Jan říká: Každý, kdo Krista popírá nebo | (s. 149) jím pohrdá, to není křesťan, nýbrž antikrist.⁷⁴⁾ Co je však jiného činění rozdělávání panen kláštera toho nebo národa, než rozdělávání Krista, který je tohoto společenství hlavou? Ti však, kteří něco takového činí, obdrží svůj podíl s Antikristem ve strašlivém hořícím jezeře.⁷⁵⁾ Budou-li u vás shledány řevnivost a nesváry, říká sv. Pavel, nejste nic jiného než tělesně smýšlející a žijící podle způsobu zkažených lidí.⁷⁶⁾ Jaká řevnivost však může být bláznivější, než když děti a dědicové jednoho otce a jednoho království se kvůli zrození na sebe dívají jako na blázny a nepřátelsky? Takoví ve skutečnosti nekrácejí po cestě Pána, nýbrž po cestě zkažených lidí.

A proto, aby zprostřed kláštera panen byla odstraněna každá nedůvěra a každé škodlivé rozdělení, je jim od nynějška přikázáno a | (s. 150) uloženo, aby si osvojily oba jazyky, totiž český a německý.

A mají, jak je tomu i v jiných místech, jeden den mluvit německy a druhý česky, nebo také jeden týden česky a druhý německy. Kdo jeden nebo druhý jazyk neovládá, nesmí bez povolení panny převorky v tu dobu mluvit. A bude-li pannám jakož i konventu stanoveno to, co panna převorka, panna podpřevorka a panna cirkátorka se vši vážností uloží, a sestry proti tomu budou nepoddajně a zatvrzele jednat, nesmějí to žádným způsobem znovu připustit, jinak na ně dopadne plný trest za celou tuto zkázu.

Za dvanácté. Panny se mají vystříhat zahálky. Zahálčivé řeči, jak říkali staří, jsou poduškou pro Satana.⁷⁷⁾ | (s. 151)

Zahálka učí lidi špatností a z ní dále plyne neužitečné žvanění, vtipkování, mrzutosti, reptání, pomluvy, vzdorovitost a každý neřád; proto má panna převorka dohlížet na to, aby každé byla přidělena určitá práce ve prospěch konventu nebo k ozdobě kostelů, aby je zlý duch nezastihl spící, líné či vlažné, a z té

72) Srv. Gal 1, 28.

73) Srv. Sk 10, 35.

74) Srv. 1 Jan 4, 2n.

75) Srv. Zj 19, 20.

76) Srv. Gal 5, 16–21.

77) *Otium est pulvinar Satanae*. Středověké úsloví, srv. Hans WALTHER, *Proverbia sententiaeque Latinitatis medii aevi*, 1–9, Göttingen 1953–1982, č. 20518d.

příčiny zabránila tomu, aby se otrávený plevel zlých myšlenek zakořenil v jejich srdcích.

Za třinácté. Silencium neboli mlčení má být pečlivě dodržováno, neboť v rozličném povídání je velká nevázanost. Proto v řeholích či statutech je silencium tak přísně nařizováno.⁷⁸⁾ Panna cirkátorka má proto pilně dbát na to, aby jí před Bohem všemohoucím nebyla přičtena vina za to, že svým přihlížením jednala špatně. | (s. 152)

Za čtrnácté. Na kapitule nemá žádná nic mluvit bez zvláštního přivolení panny převorky,⁷⁹⁾ jinak to má převorka oznámit nejdůstojnějšímu panu prelátovi, aby ten podle povinnosti horlivě zasáhl a toto zlo zprostřed svatého shromáždění odstranil.

Stejně tak mají v refektáři zachovávat silencium a bedlivě sledovat čtení, a také s pokorným panenským počínáním vzájemně jedna druhé zářit jako příklad usebranosti a zbožnosti.

Práce, kterou nařídí panna převorka nebo také panna podpřevorka jakož i panna cirkátorka každé ze sester podle jejich *officii*, ať je to ve dne nebo v noci, ve službě kostelu nebo pro potřebu konventu, nechť je brzy bez jakýchkoli odmluv ve svaté poslušnosti radostně a svědomitě vykonána.

Kdyby se však (od čehož chraň Bůh) příkazu představených | (s. 153) některá z nich tvrdšíjše protivila, ať nejdůstojnější pan prelát jak v tomto, tak i v jiných pochybeních ze své moci dané mu Statuty učiní opatření, aby *officium* panny převorky a dalších panen (nakolik jsou představenými konventu) nebylo snižováno nebo jím pohrdáno.

Za patnácté. Všechno, co je i jinak ve Statutech a v pravidlech posvátného řádu stanoveno, má být se vši pílí, věrností a horlivostí pannami společně i jednotlivě plněno.

Výše uvedené články, k jejichž zachovávání jsou panny z titulu svaté poslušnosti zavázány, nechť jsou předčítány alespoň jednou za měsíc.

Jejich prostřednictvím si připomínejte své povinnosti a závaznou vůli představených. | (s. 154)

Dáno v Praze ve strahovském klášteře dne 1. srpna 1614.

Fr. Kašpar z Questenberka.

Roku 1629, 6. března

Fr. Kašpar z Questemberka, opat a vizitátor, vlastní rukou.

78) Srv. např. *Statuta* 1588, oddíl 1, kap. 8, s. 36; *Regula Augustini*, Praeceptum III, 2; VERHEIJEN (ed.), *Règle*, s. 421.

79) Srv. *Statuta* 1588, oddíl 1, kap. 5, s. 30.

Parenesis

To je nezpochybnitelná řeč našeho svatého Otce Norberta, magdeburského arcibiskupa, pro všechny jeho řádové duchovní osoby, jak pro preláty, tak pro ostatní bratry a sestry posvátného premonstrátského řádu.

Milé panny a duchovní dcery, vybízíme vás k horlivé službě Bohu, k níž jste se zavázaly zvláštní profesí slibů. Poté, co jste se dobrovolně zřekly samy sebe a všeho svého majetku a opustily jste to vše kvůli Bohu, jste totiž vázány nést každodenně na svých ramenou Kristův kříž, to jest vést v hojných strastech různých utrpení celý život v pokání. | (s. 106) Toto je totiž úzká cesta do nebe,⁸⁰⁾ která dovede ty, kdo po ní dokonale krácejí, do pravé vlasti. Tuto vlast vám pronikavým způsobem předem ukázal [*praemonstravit*] Kristus svou smrtí i svým životem, svou prací i slovem. Nevstoupíte-li na ni s důvěrou a nebudete-li po ní kráčet podle míry svých schopností, nemůžete přijít ke Kristu, jak praví apoštol:⁸¹⁾ Nikdo nedosáhne vítězné koruny, pokud statečně nebojoval. A opět:⁸²⁾ Kdo by chtěl zůstat s Kristem, musí kráčet tak, jak krácel on.

Kráčejte tedy po cestě Boží obezřetně, aby vás smrt nezastihla nenadále, zachovávejte pohotovou poslušnost, dobrovolnou chudobu a panenskou čistotu. Bez nich je celá podstata Řádu zcela zničena. Ať také vy, duchovní dcery, které jste slíbily stálost na tomto svatém místě, jste bez odporu ve stálé službě Bohu, leda by vám v tom někdy překážela nutnost vnějších úkolů, aby rozptýlení neužitečného potulování neodstranilo sladkost ctností, zakoušenou uvnitř lahodností božských tajemství, a aby nevyvolalo klamným způsobem lásku k pomíjivému světu, v němž není žádné čisté místo. Neboť tak jako ryba bez vody nemá žádnou přirozenou potravu a brzy umírá, tak i nestálý | (s. 108) řeholník, který vyšel z opevnění a stráže kláštera, se odcizuje příkladům a učení řádných lidí, a pokud se častěji stýká se světem, který celý spočívá v moci Zlého,⁸³⁾ rychle upadá do chyb a zaplétá se do jejich smyček. Utíkejte tedy, moje duchovní dcery, před zástupem světských lidí, tak jako ryba před suchem, abyste nezapomněly na horlivost vnitřní bdělosti, která působí čistotu mysli. Ono slavné jméno řeholního stavu totiž užíváte nehodně, pokud jste ve svých tužbách řeholnicemi nikoli pouze Božími, ale více řeholnicemi tohoto světa. Musíte tedy být stálé, | (s. 109) svorné v lásce, svůj jazyk musíte co nejvíce držet na uzdě, abyste žily v domě Božím jednomyslně bez reptání, pomlouvání a bez závisti. Neboť svatý apoštol říká: Zlolačný a úskočný jazyk je totiž zlo, které působí nepokoj, je plný smrtonosného jedu, nepřestává škodit, ruší dobro pokoje a zeslabuje zbožnost řádu. O takových je totiž psáno:⁸⁴⁾ Ten, kdo je svárlivý a kdo si stěžuje, není pravou duchovní osobou. Proto držte na uzdě své jazyky, připoutejte nebo pozvedněte svá srdce k nebeskému království, kde je pravá radost,⁸⁵⁾ a touhou své zbožnosti se povznete s dokonalými do nebes božské kontemplace a se zármutkem

80) Srv. Mt 7, 14.

81) 2 Tim 2, 5.

82) 1 Jan, 2, 6.

83) 1 Jan 5, 9.

84) Jak 3, 8.

85) Srv. *Missale Romanum*, úvodní modlitba na 21. neděli v liturgickém mezidobí.

neste břemeno svého těla, abyste mohly říct s apoštolem Pavlem: *I* (s. 110) *Toužím zemřít a být s Kristem.*⁸⁶⁾ A se žalmistou Davidem: *Vyved' naše duše ze žaláře těl,*⁸⁷⁾ abyste mohly vládnout s Kristem navěky.

Neboť (což Bůh od vás vzdal) ty, které jsou navenek oděny bílým řeholním hábitem, který připomíná bezelstnost holubic a mléko nevinosti, avšak uvnitř jsou uboze nahé, pokud jde o dokonalou řeholní zbožnost před Bohem, jemuž jsou myšlenky všech obnažené a nezakryté, vzdorným srdcem pohrdají napomenutími spásenosné nauky i tím, kdo tato napomenutí dal, pokud nezachovávají svatý řád řeholní kázně, bezpochyby budou přivedeny na ono nejhorší *I* (s. 111) místo věčných trestů (pokud se předtím nenapraví), kde nepřebývá žádný řád, ale věčná hrůza. Dávejte tedy napřed pozor na strašné rozsudky Boží velebnosti, služte jí zbožně v bázni a spravedlnosti, aby vás zachovala v řeholním životě a aby vás její laskavost uchránila od zmíněných trestů. Těm, kdo jí věrně slouží, hojně odplatí, svatě za málo mnohé udělí, za časné věci dá věčné, jak Kristus pravil svým učedníkům, kteří se ptali na odměnu za to, že se vzdali svých věcí a za práci svých dobrých skutků: *Dostanete stokrát víc I* (s. 112) a budete mít věčný život.⁸⁸⁾ K tomu ať vás přivede Kristus. Amen.

Nikoho ať neomrzí a nezatěžuje častěji nahlížet do tohoto listu, v němž se nachází krátké vybídnutí ke službě Bohu. Boží slovo je jako oheň, podle proroka,⁸⁹⁾ zažehnutý žárem Ducha svatého, který pálí chyby, zesiluje ctnosti, ochotné duše naplňuje moudrostí a živí je nebeským pokrmem. A proto Spasitel praví: *Blahoslavení jsou ti, kdo slyší Boží slovo a zachovávají ho.*⁹⁰⁾ (s. 113) Tak se praví, že svatá Marie Magdaléna, která věrně poslouchala s dokonalou zbožností a planoucí touhou božské kontemplace slovo Boží, si vybrala nejlepší úděl, kterého svatá Marta horlivou péčí namáhavé služby našemu Spasiteli, kterou vynakládala ve své lidské křehkosti, nikdy nemohla dosáhnout ani ho nemohla získat.⁹¹⁾ Naslouchejte tedy tomu ochotně, moudře to zachovejte a vždy to plňte, abyste mohli na konci věků radostně slyšet ono sladké slovo Páně: *Pojďte, požehnaní mého Otce,*⁹²⁾ *ujměte se království, které vám je připraveno od počátků světa.*⁹³⁾ V něm pak se budete věčně radovat v klidu věčného pokoje s oslavenou tváří dokonalého vidění *I* (s. 114) a poznání Boha. Zde Bůh setře každou slzu z vašich očí. Nebude již více smrt ani žádná bolest,⁹⁴⁾ protože všechny dočasné muky vašich dřívějších utrpení v krátkosti pominou. Zde se projeví velikost Boží sladkosti, kterou uchovává pro vás a pro všechny, kdo se ho bojí.⁹⁵⁾ Zde se ukáží potěšení divů nekonečné Boží pravice, jimiž bude těšit vás a všechny své vyvolené až do konce. Zde se nachází sladký proud jeho rozkoší, nejléčivější pramen Božích zahrad, jímž vás zúrodní. Zde se nachází nevyčerpatelná studna živé vody,⁹⁶⁾ kterou vás bude zalévat. Zde se nachází neocenitelná hojnost sladkostí Božího domu, kterou vás bude napájet. Zde se nachází sladký proud jeho rozkoší, jímž bude tišit vaši žízeň.⁹⁷⁾ (s. 115)

86) Filip 1, 23.

87) Ž 141, 8.

88) Srv. Mt 19, 29.

89) Jer 23, 29.

90) Lk 11, 28.

91) Srv. Lk 10, 31–42; Marie z Betánie je identifikována s Marií Magdalénou.

92) Mt 25, 34.

93) U posledních čtyř řádků je papír na pravém okraji ulomen a nahrazen jiným.

94) Srv. Zj 21, 4.

95) Ž 30, 20 (Vulgata); 1 Kor 2, 9.

96) Srv. Zj 21, 6 – U posledních čtyř řádků je papír na levém okraji ulomen a nahrazen jiným.

97) Srv. Ez 47, 1–12.

Zde se Bůh opáše silou a mocí a oděn září věčného světla vás bude obsluhovat a dá vám sebe sama jako velikou odměnu a jako štědré a překypující uskutečnění všech vašich tužeb, jak kdysi slíbil svatému věřícímu a poslušnému patriarchovi Abrahamovi: Já budu tvou velkou odměnou.⁹⁸⁾ Tato odměna je ona již řečená jediná drahocenná perla, pro kterou musíte prodat vše, co máte, a neúnavně usilovat o to, abyste ji získali.⁹⁹⁾ Sladkost její vznešenosti pro její nesmírnou velikost nemůže podle apoštola Pavla¹⁰⁰⁾ plně pochopit bystrost lidské mysli, ani nitro lidského srdce nemůže dosáhnout hranice jejího poznání jemným ostrím svých myšlenek, ani nemůže pochopit, že si ji nemůžete zasloužit ani prostřednictvím velikosti ctností a skvělostí zásluh ani vším utrpením na tomto světě | (s. 116) ani konáním dobrých skutků, leda by vám ji Bůh dal zdarma. Neboť, jak praví svatý apoštol Pavel:¹⁰¹⁾ Utrpení nynějšího času jsou nesrovnatelná s budoucí slávou, která se po tomto životě zjeví na vás.

Proste proto zbožně všemohoucího Boha, který se pro vás stal člověkem, který sám na sobě zakusil křehkost lidské existence a zná vaši nicotu, protože všichni lidé jsou svým založením nicotní a protože mysl lidí je nakloněná ke zlému, aby vás svou spravedlností střežil a aby vám pomohl svou dobrotou, abyste po skončení tohoto života v duchovním stavu překročily bez zalíbení v lásce k tělu (s. 117) časná dobra a abyste neztratily, ale získaly dobra věčná. To ať vám milostivě udělí týž Kristus Ježíš (váš nebeský Snoubenec, jemuž jste se dobrovolně zasnoubily a zaslíbily), který s Bohem Otcem a Duchem svatým žije a králuje, Bůh, po všechny věky věků. Amen

2.3 *Corrolarium o klauzuře* (s. 117)

Corrolarium,

to jest

duchovní dodatek o klauzuře duchovních a Bohu
zasvěcených panen

1. Klášterní klauzura duchovních a Bohu zasvěcených panen naznačuje, jak se zdá, to, co bylo Duchem svatým řečeno slovy Velepísne Šalomounovy: *Hortus conclusus soror mea sponsa*.¹⁰²⁾ Moje sestro, | (s. 118) milovaná nevěsto, ty jsi uzavřená zahrada, zapečetěná studna, o níž svatý Bernard říká:¹⁰³⁾ Ty svatá duše, máš být dobrovolně a ráda sama, abys byla vyhrazena jediné tomu, co sis přede všemi a mezi všemi vyvolila, totiž Ženichovi Kristu Ježíši. Prchej ze společnosti (totiž světa), prchej také před domácími: vyhýbej se přátelům a příbuzným, ba i těm, kteří ti slouží a obsluhují tě. Což nevíš, že máš čistého, počestného a cudného ženicha, který ti chce prokázat svou přítomnost ne před jinými nebo v přítomnosti jiných lidí, nýbrž chce s tebou být sám v duchovním rozhovoru a zbožné rozmluvě?

98) Gen 15.

99) Srv. Mt 13, 45n.

100) Řím 8 – Ve skutečnosti jde o 1 Kor 2, 9.

101) Řím 8, 18.

102) Velep 4, 12.

103) BERNARDUS CLAREVALLENSIS, *Sermones super Cantica Cantorum* 40, 4, in: J. LECLERQ – H. M. ROCHAS (edd.), *Sancti Bernardi Opera*, 2, Romae 1958, s. 27.

2. Klášterní klauzura je předobrazena učedníky proroků, kteří žili na různých místech daleko položených od lidí, jako na pouštích, a | (s. 119) zdržovali se u svatého proroka Elizea, jak to lze číst ve čtvrté knize Královské ve čtvrté kapitole.¹⁰⁴ Také svatý Jan Křtitel žil na poušti, jak to čteme u svatého evangelisty Matouše ve třetí a v jedenácté kapitole.¹⁰⁵ Tohoto svatého Jana od té doby následovaly četné zbožné duše, kterých jednak vzpomíná svatý apoštol Pavel v listu Židům,¹⁰⁶ jednak také církevní historie. Proto také byly kláštery jak mnichů, tak panen budovány na odlehlých místech. Tak také konečně klášter kdysi dávno obdržel od klauzury své jméno, kde neustále žili v uzavření.

3. Klauzura klášterů, a to zvláště u panen, je prastarého původu | (s. 120). Byla obvyklá také mezi pohany ještě v době dávno před zrozením Krista Pána; tak Římané stavěli pro panny, jež nazývali vestálkami, zvláštní chrámy a domy, ve kterých bydlely zcela samy a vykonávali tam své obyčeje, obřady a domnělou službu [Bohu]. Avšak jejich zaopatření, jako je ošacení, pokrmy a nápoje, jim bylo poskytováno z veřejných prostředků, jak to dosvědčuje Plutarchos,¹⁰⁷ Lactantius¹⁰⁸ a svatý Jeroným [ve spisu] Proti Jovinianovi.¹⁰⁹

4. Avšak užitečnost klauzur či uzavření klášterů duchovních a Bohu zasnoubených panen je dvojí: Jednak kvůli střežení a uchování cudnosti a panenské čistoty, která byla Pánu Bohu vždy velmi milá a příjemná, jednak proto, aby duchovní panny bez jakýchkoli překážek (kteréžto překážky se vyskytují u světských osob) | (s. 121) mohly Pánu Bohu tím lépe a zbožněji sloužit zpěvy, modlitbami a jinými duchovními cvičeními, a tak tím jistěji setrvávat ve své zbožnosti. Z těchto důvodů také neměly světské osoby žádný přístup do klášterů duchovních panen; a naopak ty nesměly vycházet ke světským osobám. Plinius Cecilius píše,¹¹⁰ že padovské panny nikdo neviděl (lhostejno, že byly světskými) veřejně chodit po ulicích; měly potom závoji zcela zahalený a zakrytý obličej. O tom svatý Jeroným říká: *Illā tibi sit pulchra.*¹¹¹ [Ta ať je pro tebe krásnou]. Onu pannu máš považovat za nejkrásnější a nejmilejší, která, jde-li po ulici, sotva jedním okem kouká, kam jde. Mají tedy mít obezřetné oči. Je-li tedy obezřetnost očí chválena u světských panen, oč více je chválihodná u duchovních a Bohu zasnoubených panen. | (s. 122). Také z těchto důvodů bylo možno u prvních křesťanů vídat ženy jen se zahaleným obličejem, obzvláště pak v kostelích podle příkazu svatého apoštola Pavla,¹¹² neboť ten říká, že se nesluší, aby se žena s nezakrytým obličejem modlila před Bohem. Proto pak Tertulián, velmi starý spisovatel, sepsal zvláštní knihu, podle níž duchovním pannám má být dán čepec zasvěcení [?] nebo černý závoj, zakrývající jejich hlavu a obličej.¹¹³

5. Konečně jelikož duchovní a Bohu zasnoubené panny vždy a po všechen čas jsou a setrávají v klauzuře, není nic nového ani neobvyklého, že když uvažují o tom, co Bohu ve své profesi a sli-

104) 2 Král 4, 38–44.

105) Mt 3, 1. 11, 4–10.

106) Žid 11, 13n.

107) PLUTARCHUS, *Moralia II*, 89E–F.108) LACTANTIUS, *Institutiones divinae* I, 21, CSEL 19, 2, s. 80.109) HIERONYMUS, *Adversus Jovinianum* č. 11, PL 23, sl. 235.110) *Lib. Epist. i. m. Srv. PLINIUS MINOR, Epistulae VII*, 19.111) HIERONYMUS, *Epistula* 130, 8; PL 22, sl. 1122.

bech přislíbily a s jakou věností se s ním spojily a obětovaly se mu, že nebudou nikdy toužit jak po tom, aby vyšly ven z kláštera, tak aby měly společenství se světskými | (s. 123) lidmi, nýbrž spíše budou ve svém srdci nahlížet to, co se modlí ve 44. žalmu:¹¹⁴⁾ *Audi filia et vide et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum patris tui. Et concupiscet Rex decorem tuum*; to jest: Slyš, dceru, pohleď, nakloň své ucho, zapomeň na svůj lid, na otcův dům, neboť král touží po tvé kráse.

Protože však mnohé z duchovních a Bohu zasnoubených panen toto nenahlížely a nebyly toho pamětlivy, nýbrž opovažovaly se vyhledávat společnost světských a jiných lidí, a nejen že se mezi ně drze a lehkomyšlně mísily, nýbrž působily také velkou škodu a zkázu své duši, proto bylo nanejvýš nutné k zabránění věčného zavržení mnoha z nich a škodě kvůli pomluvám světských osob, aby kláštery a klauzury duchovních panen byly lépe a | (s. 124) účinněji chráněny a zavírány.

Proto pak papež Bonifác VIII. nařídil¹¹⁵⁾ a na věčné časy ustanovil k zachovávaní, že žádná duchovní klášterní panna po své profesi nemá nikdy vycházet ze svého kláštera, leda by existovala značná a nevyhnutelná potřeba. A žádné nepočetné, ovšem ani početné osobě nemá být dovoleno do kláštera, to jest do klauzury panen, vstupovat, leda by to vyžadovala závažná a oprávněná okolnost. To může být připuštěno panem prelátem a představenými teprve tehdy, jsou-li předem vyrozuměny duchovní paní.

Tuto konstituci papeže Bonifáce VIII. potvrzuje také nejnovější koncil konaný v Tridentu¹¹⁶⁾ a přikazuje, že jeptišky nebo klášterní panny nikdy nemají vycházet z kláštera bez řádných důvodů; | (s. 125) a sice takové důvody by měly být schváleny biskupem. A také aby žádné světské osoby nebyly do kláštera vpuštěny bez přivolení biskupa nebo jejich představených. Ano, přidává k tomu, že žádné povolení nemůže být dáno, leda by existoval spravedlivý a nutný důvod, a to dokonce ani tehdy, jednalo-li by se o výsadu a svobody duchovních v této věci. A konečně přikazuje klášterním pannám, aby přísně a pevně zachovávaly klauzuru. A pokud by snad měly existovat takové, které by klauzuru nechtěly zachovávat ani přijímat, takové k tomu má církevní vrchnost přimět i mocí a použít k tomu pomoci světského ramene. To vše ovšem také schvaluje a potvrzuje papež Pius V. svou bulou¹¹⁷⁾ atd. A po těchto papež Řehoř XIII. toto i všechno ostatní | (s. 126) také schválil a potvrdil, že totiž žádná osoba, ať by byla vysokého nebo nízkého stavu, nemá být vpuštěna do klauzury panen pod trestem exkomunikace neboli klatby, od níž nemůže rozhřešit a sejmout ji nikdo, jedině papež.¹¹⁸⁾

Protože je tomu tedy tak, má duchovní vrchnost na všechno brát pilně zřetel a duchovní panny to mají také stále více od svých představených žádat, aby obě strany, jak [církevní] vrchnost, tak i poddaní, do těchto těžkých trestů neupadli.

112) 1 Kor 11, 5–10.

113) TERTULLIANUS, *De virginibus velandis*, CC SL 2, 1207–1226.

114) Ž 44, 11n.

115) Bonifác VIII., *Liber sextus Decretalium*, liber III., titulus 16, c. un., in: *Corpus Iuris Canonici*, Aemilius FRIEDBERG (ed.), 2. díl, ND Graz 1959, sl. 1053n.

116) Zasedání 25 o řeholnících, kap. 5 i. m. – *Concilium Tridentinum*, sessio 25 de regularibus, kap. 5, COD, s. 777n.

117) Pius V., *Bula Circa Pastoralis* z 29. května 1566, in: *MBR* 2, 292–294; *bula Decoris et honestatis* z 1. února 1567, *tamtéž*, s. 294n.

118) Řehoř XIII., *bula Deo sacris Virginibus* z 30. prosince 1572, in: *MBR* 3, s. 244–247.

SOCHA SVATÉ ANNY

Michaela Ottová

V PREMONSTRÁTSKÉM KLÁŠTEŘE
V NOVÉ ŘÍŠI.

PARLÉŘOVSKÁ INOVACE ZOBRAZENÍ SVĚTICE

V

interiéru kaple sv. Anny, která je zároveň kapitulní síní premonstrátského kláštera v Nové Říši, je dochována monumentální kamenná socha sv. Anny Samotřetí z posledních desetiletí 14. století. Výjimečnost sochy, danou nejen jejím stářím, ale zejména vrcholným uměleckým zpracováním, odborná literatura dosud dostatečně nereflektovala. Od specialistů se jí dostalo pozornosti spíše rámcové, a to v kontextu výzkumu stylu a autorství umění kolem roku 1400. Albert Kutal ji s jistou opatrností zařadil mezi díla tzv. Mistra Krumlovské madony, tedy hypotetické dílny, odpovědné za vrcholná sochařská díla krásného slohu.¹⁾ Restaurátorský průzkum sochy, spojený s konzervačním zásahem,²⁾ umožnil detailnější studium výjimečné sochy a stal se podnětem ke studiu širšího kontextu doby a místa, pro které vznikla, včetně sledování důvodů, kdo a proč objednal sochu světice, jež se ve dvorském prostředí lucemburských Čech těšila velké úctě (obr. 4).

Umístění sochy

Takřka životní socha stojící světice (173 cm včetně doplněného soklu), s dvojicí dětí – Kristem a Pannou Marií, vyváženě umístěných na obě ruce sv. Anny, je dnes součástí barokního oltáře v kapli sv. Anny, je spojené do východního křídla konventu, jež přiléhá k sakristii při severní straně presbytáře klášterního kostela.³⁾ Kapli tvoří síňový prostor s trojbokým závěrem, na jehož vnějšku vystupují opěrné pilíře; nad západní vstup je vestavěna kruchta. Vybavení a výzdoba interiéru kaple vznikala současně se starší fází výzdoby klášterního kostela a je spojována s proboštem Bernardem Leupoldem z Löwenthalu, jehož monogram se znakem kláštera a datem 1702 je umístěn nad zmíněnou kruchtou. V pilastrovém portáluse objevuje letopočet 1616. První zmínka o kapli svatoannenského zasvěcení v písemných pramenech pochází z roku 1620.⁴⁾ Vstup do krypty před oltářem je opatřen

- 1) Albert KUTAL, *České gotické sochařství 1350–1450*, Praha 1962, s. 87, 90–91; Albert KUTAL, *Mistr Krumlovské madony – okruh, Sv. Anna Samotřetí*, in: *České umění gotické 1350–1420* (red. J. Pešina – J. Homolka), Praha 1970, s. 154–155, kat. č. 203; Jaromír HOMOLKA, *Hl. Anna Selbdritt*, in: *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400: Europäische Kunst unter den Luxemburgen*, Bd. II. (ed. A. Legner), Köln 1978, s. 677–678; Albert KUTAL, *Gotické sochařství*, in: *Dějiny českého výtvarného umění I/1: Od počátku do konce středověku* (red. R. Chadraha – J. Krása), Praha 1984, s. 216–283, zde s. 263, 270–271; Bohumil SAMEK (ed.), *Umělecké památky Moravy a Slezska II*, Praha 1999, s. 679.
- 2) Autorka děkuje restaurátorce Mileně Nečáskové za zapůjčení zprávy o restaurátorském průzkumu. – Milena NEČÁSKOVÁ, *Restaurátorský průzkum. Sousoší sv. Anna Samotřetí z kaple sv. Anny v klášteře Nová Říše*, nepublikovaná restaurátorská zpráva, Praha 2021.
- 3) Polygonální závěr kaple vystupuje z líce hladké fasády konventních budov. – Bohumil SAMEK (ed.), *Umělecké památky Moravy a Slezska II*, Praha 1999, s. 678.
- 4) Stanislav VOHRÝZEK, *Založení kláštera v Nové Říši a otázka zakladatelských práv k němu do válek husitských*, Časopis Matice moravské CXXXIV, 2015, s. 361. Datum se váže ke zprávě o vyhnání probošta i kaplana z kláštera. Všechno klášterní vybavení bylo tehdy přesunuto do kaple sv. Anny.

datem 1639. Nástěnné malby a štuky v interiéru kaple pocházejí z období raného baroka. Ve vrcholu klenby je zobrazena Immaculata a sv. Josef s Ježíškem s deseti grisaillovými emblémy s texty, jejichž výklad v kontextu ikonografického programu klenby dosud nebyl proveden. Do interiéru jsou zapojeny i závěsné obrazy s tematikou Zvěstování Panně Marii a sv. Norberta. Oba obrazy nesou znaky zábrdovického kláštera a jeho opata Gottfrieda Olenia s letopočtem 1675.⁵⁾ Jemu byl klášter premonstrátek v Nové Říši podřízen. Po vynuceném odchodu poslední představené do kláštera v Chotěšově roku 1596 byl klášter osazen premonstráty ze Zábrdovic. Následující úpravy kaple tak přímo souvisí s jejich aktivitou. Oltář byl pro starší sochu, umístěnou do ústřední zasklené skříně, pořízen roku 1702, což zaznamenal chronogram na kartuši držené jedním z dvojice andělů, sedících na římse oltářní edikuly. Středověkou sochu doprovází dvojice barokních andělů, kladoucích na její hlavu korunu. Střed nástavce zaujímá malířské zobrazení Nejsvětější Trojice, typu Pietas Domini. Program interiéru kaple tak komplexně zpracovává problematiku Neposkrvněného početí Panny Marie a její role matky Božího syna v dějinách spásy. Motiv nebeské oslavy a korunovace, který je v rámci ikonografie sv. Anny ve středověku i novověku unikátní,⁶⁾ svědčí o mimořádné účtě prokazované zde matce Panny Marie (obr. 5).

Vznik novoříšské kaple byl podle letopočtu na portálu do nedávna kladen až do 17. století.⁷⁾ Současný archeologický průzkum,⁸⁾ stejně jako stavebně-historické analýzy,⁹⁾ dnes dovolují soudit, že jde ale o stavbu v jádru středověkou, která, ač silně poškozená, přečkala husitské války a je tedy jedním z dokladů podoby kláštera ve 14. století. Středověkého původu je i oltářní menza.¹⁰⁾ Polygonální závěr kaple je ztotožňován s presbytářem starší sakrální stavby, snad kostela Panny Marie, předpokládaného v prostoru severně od dnešního kostela sv. Petra a Pavla. Tato hypotéza odpovídá zprávám o existenci dvojice kostelů v Nové Říši, klášterního Panny Marie a farního sv. Petra a Pavla.¹¹⁾ Detailní vyhodnocení stavu a datování obou staveb očekáváme v blízké budoucnosti.¹²⁾ Dále zbývá dořešit otázku, zda kaple zasvěcená Neposkrvněnému početí Panny Marie, zaniklá roku 1683 a situovaná do blízkosti křížové chodby, nemůže být totožná se současnou kaplí sv. Anny.¹³⁾ Patrocinium by konvenovalo pořízení sochy sv. Anny, jež v imakulátní problematice hrála zásadní roli. Monumentalita dochované sochy by mohla nasvědčovat původnímu umístění samostatné kapli, jejímuž prostoru by dominovala jakožto izolovaná figura s devoční funkcí, určená k osobní zbožnosti kontemplativního charakteru, odpovídající době poslední čtvrtiny 14. století.

5) Václav MÍLEK, *Transformace uměleckých úloh novověkého kláštera v podmínkách premonstrátské kanonie v Nové Říši v 17. a 18. století*. Rigorózní práce na Masarykově Univerzitě v Brně, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění, Brno 2005, s. 69. Autor předpokládá, že oba obrazy byly přeneseny do Nové Říše ze Zábrdovic a jejich umístění je tedy sekundární.

6) Srov. Martin LECHNER, *Anna Mutter Mariens*, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie V. Ikonographie der Heiligen. Aaron bis Crescentianus von Rom* (ed. E. Kirschbaum), Rom – Freiburg – Basel – Wien 1994, col. 168–184, zde col. 173.

7) Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 456–461; Bohumil SAMEK (ed.), *Umělecké památky Moravy a Slezska II*, Praha 1999, s. 677–687.

8) Marek PEŠKA, *Středověký klášter v Nové Říši*, https://www.archaiabrno.org/home_cs/?acc=zapisnicek&blog_id=852&blog_date=2018-10-31 (webové stránky společnosti Archaia Brno, z.ú.), 31. 10. 2018, citováno dle stavu 26. 10. 2021.

9) Za analýzu stavby kaple jsem zavázána Ing. Petru Mackovi, Ph.D.

10) Za cenné informace a pomoc děkuji Mgr. Liboru Šturcovi.

11) K dvojici kostelů v písemných pramenech viz VOHRÝZEK, *Založení kláštera v Nové Říši*, s. 358–362.

12) Archeologický výzkum zde provádí Muzeum vysočiny, pod vedením Davida Zimoly, ve spolupráci se Stanislavem Vohryzkem.

13) Bez odkazu na pramen ji uvádí MÍLEK, *Transformace uměleckých úloh novověkého kláštera*, s. 43. Kaple prý nebyla obnovena po požáru roku 1683.

Stav sochy a její poškození

Dle podrobného restaurátorského průzkumu jsme dnes zpraveni nejen o použitém materiálu sochy (jemnozrnný vápenec – opuka), o době nanesení současně polychromní úpravy (po polovině 19. století), ale především o míře poškození a doplnění sochy před rokem 1702, kdy byla umístěna do současného oltáře.¹⁴⁾ Průzkum potvrdil, že obě paže Panny Marie a trup Ježíška od bederní roušky po krk byly doplněny ve dřevě. Na novotvar trupu byla přitom připojena původní středověká hlava. Socha se tedy v minulosti pravděpodobně stala obětí ikonoklastického útoku. Hlavu božského dítěte se po útoku zřejmě podařilo zachránit a uschovat, aby mohla být posléze zapojena do celku rekonstruovaného sousoší. Jde o vcelku výjimečný případ, protože uražené hlavy se většinou v rámci dramatických událostí přirozeně ztratily nebo poškodily natolik, že současníkům nestály za záchranu. Hmota sochy byla poškozena a doplněna i v partii soklu. Stratigrafický průzkum polychromie na dřevěných doplněných částech (trup Ježíška) doložil dvě souvislé vrstvy, nanesené na křídový podklad, jednu zažloutlou a druhou stávající světlou na olejovém podkladu. Na původních kamenných částech byly identifikovány, kromě současného pohledového nátěru, starší stříbření na poliment a zlacení lemů, doložené na zavinutí hlavy sv. Anny či roušce Ježíška. Na líci i rubu pláště sv. Anny analýzy rozpoznaly tmavě červenou vrstvu se zlaceným lemem, na líci spodního šatu pak šedorůžovou vrstvu s bílým olejovým pokladem. Šat Panny Marie nesl syté růžovou barvu s bílými terčíky. Tato barevnost by mohla souviset s dobou osazení sochy na oltář. Nejstarší, snad původní barevná vrstva, nanesená na bílý podklad se zbytky světlého nátěru, se našla na roušce Ježíška, na zavinutí hlavy a líci pláště svaté Anny, jehož lemy byly zlaceny. Vyhodnocení barevnosti rubu pláště není zcela jednoznačné; objevily se zde zbytky světlých nátěrů a v další vrstvě (?) lak na stříbrné fólii. Spodní šat světice nese z lící strany bílý podklad, opět se zbytky světlých nátěrů se zlacením na poliment na jeho lemu. Barevnost šatu Panny Marie byla opět světlá se zlacením lemů. S určitou měrou pravděpodobnosti tak můžeme předpokládat, že v původní barevnosti sousoší hrála dominantní úlohu světlá barva – bílá (?), na plášti se zlatým lemem. To by odpovídalo barevnosti zachované nebo zjištěné na mnohých kamenných sochách pražské proveniencie ze závěru 14. století, především na madonách. Barevnost rubu pláště není jednoznačná, ale mohla být stříbrná. V každém případě se zdá, že původním záměrem bylo polychromií podpořit situovanost výjevu do nebeské sféry a evokovat myšlenku hříchem neposkrvněné čistoty zobrazených postav (obr. 6, 7).¹⁵⁾

14) NEČÁSKOVÁ, *Restaurátorský průzkum*.

15) Srov. *Nad slunce krásnější: Plzeňská madona a krásný sloh* (ed. P. Jindra – M. Ottová), Plzeň – Praha 2020, s. 230, 234, 257, 292, 296, 302, 304, 316, 320, 334.

Prominentní adjustaci rekonstruovaného sochařského díla lze v kontextu obnovy života kláštera v 17. století chápat jako součást snahy prezentovat starobylost a kontinuitu jeho přítomnosti v Nové Říši. Motivací byla zřejmě především podpora legitimacy řeholní komunity, místní historické paměti a kultu. Nemůžeme dokonce vyloučit, že socha stále stojí na svém původním místě – v presbytáři středověkého kostela Panny Marie; mohla ale být určena i na jiné, dnes neznámé místo. Otázka, kdy došlo k jejímu poškození má taktéž několik řešení. Pohnuté dějiny novoříšského kláštera nabízejí hned tři možnosti.¹⁶⁾ První souvisí s tradicí o plenění kláštera husity ve 20. letech 15. století a jeho zpusťování či zničení vojskem Prokopa Holého roku 1430. Nepříznivé hospodářské a náboženské podmínky v 15. a 16. století vyústily v zánik konventu premonstrátek v závěru 16. století. Komplexní obnovu kláštera zahájil po roce 1605 probošt Jan Skotnický. Roku 1619 došlo ovšem k dalšímu plenění kláštera a kostel sv. Petra a Pavla se dostal do rukou protestantů. Následujícího roku kostel „vyčistili“: vynesli oltární archy, obrazy, sochy, korouhve a postavníky a uložili je do kaple sv. Anny, což je první pramenná zmínka a zasvěcení kaple.¹⁷⁾ Za těchto okolností mohlo rovněž s velkou pravděpodobností dojít k poškození sochy. Následně bylo roku 1641 do novoříšského kláštera uvedeno sedm řeholníků ze Zábřovic. Třetí situace, kdy socha sv. Anny mohla utrpět rukou obrazoborce, nastala roku 1645, kdy klášter vyplenilo švédské vojsko.¹⁸⁾

Uměleckohistorické zařazení

Dosavadní literatura sochu sv. Anny Samotřetí v Nové Říši nahlížela prismatem konceptu sochařství krásného slohu, respektive umění doby kolem roku 1400. Byla tedy především hodnocena míra jejích shod a odlišností ve srovnání s díly obou hlavních hypotetických sochařských ateliérů krásného slohu, tzv. Mistra Krumlovské a Mistra Tůrušské madony. Právě značná odlišnost od kanonických reprezentantů obou skupin vedla badatele k pouze rámcovému zařazení mezi dosud nevyhraněná raná díla okruhu Mistra Krumlovské madony.¹⁹⁾ Místo v blízkosti této skupiny jí vysloužila především formule skladby draperie a konkrétní motivy v plášti (horizontální lem). Se skupinou Madony toruňské byla identifikována shoda v plně plastickém rozvinutí, kompoziční vyváženosti, mohutnosti modelace a především v postoji s větším břemenem, postavou Panny Marie, nad volnou nohou. Albert Kutal našel i další formální analogie v deskovém malířství, sochu srovnal s postavou sv. Bartoloměje na tzv. hlubocké desce (kolem 1380) a sv. Tomášem z epitafu Jana z Jeřeně (1395). Tato srovnání mu umožnila datovat novoříšskou světici do doby kolem roku 1395.²⁰⁾ Jaromír Homolka naopak více zdůrazňoval vazbu k parlérovskému sochařství pražské svatovítské hutě, což dokládal stylovými shodami s náhrobkem Přemys-

- 16) MÍLEK, *Transformace uměleckých úloh novověkého kláštera*, s. 13–15; Milan DUŠEK, *Nová Říše*, Nová Říše 2007, s. 225–247.
- 17) VOHRÝZEK, *Založení kláštera v Nové Říši*, s. 361.
- 18) Milan DUŠEK, *Nová Říše*, Nová Říše 2007, s. 225–247.
- 19) Viz pozn. 1.
- 20) Albert KUTAL, *České gotické sochařství 1350–1450*, Praha 1962, s. 87.

la I. a se sochou sv. Víta ze Staroměstské mostecké věže, kde viděl analogie v jednoduchosti a monumentalitě výtvarné formy. Proto kladl vznik novoříšské sochy mezi léta 1385–1395 a bránil se připsání do jedné ze dvou uvedených skupin hypotetický autorů krásného slohu (obr. 8).²¹⁾

S odstupem několika desetiletí po vzniku Kutalovy koncepce „syntézy“ krásného slohu, lze sochu hodnotit i jinak, než pouze v tomto výkladovém rámci.²²⁾ Novoříšská socha nepochybně vznikla v prostředí parlérovské hutě, jak dokládá použitý materiál i způsob sochařského zpracování. Svou monumentalitou, pojetím draperie i jednotlivými draperiovými motivy je blízká parlérovským náhrobkům ve svatovítském chóru ze závěru 70. let 14. století či soše Madony v augustiniánském klášterním kostele v Třeboni, nově datované před rok 1384.²³⁾ V produkci svatovítské hutě nesledujeme pouze stylovou kontinuitu, klíčovou pro rozpoznání životaschopnosti hutní tradice, ale též řadu výjimečných a inovativních výtvarných řešení. Z tohoto pohledu představuje socha sv. Anny příklad kreativního zaujetí problémem ztvárnění tématu, jež vychází z dobových požadavků na volnou sochu v sakrálním prostoru a z konkrétního zadání s výrazně kultickým akcentem.²⁴⁾ Vznik této sochy pravděpodobně patřil k významným počínům ve sféře svatoanenského kultu v souvislostech dobové imakulátní diskuze v církevním a dvorském prostředí lucemburské Prahy. Socha formulovala obrazový typ světice, který byl v závěru 14. století úplnou novinkou. Je ji tedy potřeba řadit k ostatním inovacím, které tehdy vycházely z prostředí svatovítské hutě, z velké části od samotného Petra Parlěře.²⁵⁾ Typ se dočkal většího rozšíření až po sto letech, kdy svatoanenský kult dostal nové impulsy v podobě zařazení jejího svátku do římského kalendáře (1481) či přivezení relikvií z ostrova Rhodos saským kurfiřtem Fridrichem Moudrým (1493).²⁶⁾

Kult svaté Anny, matky Panny Marie, stimulovaný přítomností jejích ostatků, je ovšem doložen v Čechách už od přemyslovského období.²⁷⁾ Ostatek paže světice získal král Václav II. v závěru 13. století. Relikvie byla uctívána v prostředí kapituly sv. Václava v Olomouci, kde je zmiňován na počátku 15. století. Václav II. také založil ženský dominikánský klášter sv. Anny v Praze pod Petřínem, následně přesunutý na Staré Město. Ženský a rodinný aspekt kultu dokresluje donace královny Elišky Přemyslovny pro klášter sv. Anny, která zavazovala řeholnice k modlitbám a mším za rodiče královny Elišky, jejího bratra Václava III. a sestru Annu. Na přání královny Elišky Přemyslovny založil Jan Lucemburský roku 1312 také klášter dominikánek s kaplí sv. Anny na Starém Brně. Přisvojení si úcty ke sv. Anně českým panovnickým rodem dokládá i zavedení jejího svátku do kalendáře kláštera benediktinek u sv. Jiří za abatyše Kunhuty, dcery Přemysla Otakara II. v první čtvrtině 14. století. K datu 26. července je tu zapsán svátek „Anne

21) HOMOLKA, Hl. *Anna Selbdritt*, s. 677–678.

22) Michaela OTTOVÁ, *Autorství a krásný sloh v sochařství. Počátky a formování krásného slohu*, in: Nad slunce krásnější: Plzeňská madona a krásný sloh (ed. P. Jindra – M. Ottová), Plzeň – Praha 2020, s. 40–60.

23) Především jde o plastickou modelaci a charakter záhybů u náhrobku Přemysla Otakara I. K Madoně z Třeboně viz ibidem, s. 48–49.

24) Šlo nejspíše o analogickou úlohu vizualizovat a zpřítomnit svatou osobu pomocí kultického obrazu jako v případě sochy sv. Václava pro Svatováclavskou kapli v katedrále sv. Víta. – Michaela OTTOVÁ, *Sv. Václav (1373) revisited*, in: Tvůrce jako předmět dějin umění: Pozice autora po jeho „smrti“. Sborník 6. sjezdu historiků umění (ed. P. Jindra – R. Vondráček), Praha 2020, s. 92–101.

25) OTTOVÁ, *Autorství a krásný sloh v sochařství*, s. 40–60.

26) Typ stojící sv. Anny s dětmi umístěnými každé na jedné ruce byl v závěru středověku šířen zejména grafickými díly Lucase Cranacha st. či Albrechta Dürera. Viz např. Cranachovu ilustraci v soupisu wittenberských relikvií (Wittenberger Heiligtumsbuch) z let 1509–1510.

27) IVO HLOBIL, *Poslední Přemyslovci a počátky kultu sv. Anny v českých zemích. Nejstarší příklady ikonografie sv. Anny Saměťetí*, Časopis Národního muzea 1983, s. 27–34, zejména s. 28.

matris Mariae virginis“.²⁸⁾ V klášteře je zasvěcena sv. Anně pohřební kaple, místně spojená se starší stavbou kaple Panny Marie nad hrobem kněžny Mladý, zakladatelky kláštera.²⁹⁾ V premonstrátském prostředí zaznamenáváme připomínku svátku sv. Anny v kalendariu chotěšovského kláštera z roku 1353.³⁰⁾

Kontinuitu rodové úcty ke sv. Anně dále rozvíjel a také dovršil král a císař Karel IV., a to především získáním trojice svatoanenských relikvií. První – rameno sv. Anny – získal roku 1350 spolu s říšským korunovačním pokladem od Ludvíka Bavora, druhou – prst s kůží a masem – přivezl z římské korunovační jízdy roku 1355. Třetí, ostatky jejích ňader, obdržel roku 1371 od uherského krále Ludvíka. Ostatky uložil do svatovítského pokladu; část z nich bylo ovšem v souladu s Karlovým pojetím kultu a reprezentace zapojeno do uměleckých předmětů: dorámu Theodorikova obrazu sv. Anny Samotřetí v kapli sv. Kříže na Karlštejně a do hruď sochy sv. Anny, dnes ve sbírkách Národního muzea.³¹⁾ Spojením zobrazení svaté osoby a jejího ostatku docházelo k reálnějšímu zpřítomnění svaté osoby a byla tak posílena funkce obrazu jako vizuálního komunikačního média mezi věřícím a světcem. K veřejné prezentaci a adoraci ostatků docházelo během slavnostního *ostensio reliquiarum* na novoměstském Dobytčím trhu. Dalším dokladem zájmu o podporu a stimulaci kultu svěťice za vlády Karla IV. se stalo zavedení svátku Početí Panny Marie v pražské arcidiecézi roku 1350. Souvislost svatoanenského kultu s tematikou Mariina neposkvrněného početí nebyla v této době zcela bezprostřední. Pro sledované období 14. století však nelze s jistotou potvrdit, že za pořizováním zobrazení sv. Anny Samotřetí musela být intence tuto nauku potvrdit a legitimizovat.³²⁾

Typologie zobrazení sv. Anny v českých zemích období středověku korespondovala se zobrazovací tradicí ostatních zemí Evropy. Od závěru 13. století, kdy dochází k soustředěné aktivaci kultu, je do staršího typu zobrazení sv. Anny pouze s Pannou Marií zapojována třetí postava, Kristus v podobě dítěte.³³⁾ Trojice postav je zobrazována nejčastěji v podobě samostatných figur sv. Anny a Panny Marie s Ježíškem, nebo v hieratickém uspořádání, blízkém typu trůn moudrosti: Trůnící svatá Anna drží v klíně dvojici Panny Marie s Ježíškem („superponovaně zdvojená Nikopoia“).³⁴⁾ Nejstarší dochované příklady v našem památkovém fondu jsou právě tohoto typu, přičemž se různé ob-

28) Alžběta SEMRÁDOVÁ, *Kult sv. Anny v Čechách v období středověku a raného novověku (Katalog malířských děl)*. Ne publikovaná diplomová práce na Ústavu pro dějiny umění FF UK, Praha 2018, s. 23.

29) Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 439. Vizualním dokladem takového zaměření kultu je i vyobrazení na šestém foliu Zbraslavské kroniky v Jihlavě z roku 1393 (SOka Jihlava), kde je zobrazena trojice panovníků – posledních přemyslovských králů – obrácených k Trůnu milosti, zatímco v dolní části se trojice posledních přemyslovských královen – Kunhuta, Guta a Eliška Rejčka, obrací ke sv. Anně Samotřetí.

30) SEMRÁDOVÁ, *Kult sv. Anny v Čechách*, s. 23.

31) Ostatky ňader sv. Anny jsou uloženy do relikviářové bysty z doby kolem roku 1500. – Michaela OTTOVÁ, *Sv. Anna Samotřetí a ostatky jejích ňader*, in: *Ikonografie. Témata, motivy a jejich interpretace* (ed. R. Biegel – L. Konečný – M. Ottová), Praha 2016, s. 70–78.

32) Virginia NIXON, *The Anna Selbdritt in Late Medieval Germany: Meaning and Function of a Religious Image*, nepublikovaná disertační práce na Concordia University, Montreal 1997; z ní vychází i Alžběta SEMRÁDOVÁ, *Kult sv. Anny v Čechách*, s. 26–37.

33) *Ibidem*, s. 38–44; Hana VORLOVÁ, *Svatá Anna Samotřetí v gotické plastice českých zemí (soutis a ikonografie)*. Diplomová práce na Katedře teorie a dějin výtvarných umění FF UP Olomouc, Olomouc 2002, s. 29–35.

34) Johannes Heinrich EMMINGHAUS, *Anna Selbdritt*, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. I. Ikonographie der Heiligen. Aaron bis Crescentianus von Rom (ed. E. Kirschbaum), Rom – Freiburg – Basel – Wien 1994, col. 185–190, zde col. 186.

měňuje umístění a pohyby obou dětských postav v Annině klíně.³⁵⁾ V pražském dvorském prostředí se objevuje i neobvyklý typ umístění Panny Marie a Krista odděleně, každý na jedné ruce, či koleni sv. Anny, bez vzájemného spojení („juxtaponované rozšířená Hodegetria“).³⁶⁾ Prvním známým příkladem je kamenný reliéf na oltářním frontale z kaple sv. Anny v katedrále sv. Víta z 50. let 14. století. Jak už jsme uvedli, juxtapozice dětí u stojící celé postavy sv. Anny se poprvé objevuje právě na soše v Nové Říši. Vznik typu v parléřovské huti pražské katedrály sv. Víta odpovídá roli metropolitního kostela jako prominentního centra svatoanenského kultu, kontinuálně podporovaného po několik generací. Kaple sv. Anny v chórovém ochozu přiléhá přímo k východní straně pokladnice, k místu uložení jejích relikvií. Sem byl patrně přenesen oltář svatých Vavřince a Anny, založený biskupem Janem IV. z Dražic († 1343) ještě ve staré svatovítské bazilice,³⁷⁾ i výroční mše sloužené za spásu duše jeho matky Anny.³⁸⁾ Nadaci rozšířil roku 1358 Purkart, magdeburský purkrabí a císařský hofmistr.³⁹⁾ S ním je spojena již zmíněná opuková deska – oltářní frontale či spíše retabulum (jak naznačuje současné bádání), sekundárně připojená k menze oltáře sv. Jana v kapli sv. Václava v katedrále. V kapli sv. Anny byla deska do roku 1911.⁴⁰⁾ V kapli sv. Anny stál rovněž oltář Početí blahoslavené Panny Marie a svatého Jeronýma, který založila roku 1400 Kateřina Kaplířová ze Sulevic, významná donátorka předhusitské doby.⁴¹⁾ Představu o původní podobě kaple doplňuje i dnes zabílená nástěnná malba z doby kolem roku 1380. Zobrazuje námět Kristova příbuzenstva – středověkou legendu o trinubiu, o třech manželstvích sv. Anny a třech jejích dcerách jménem Marie.⁴²⁾ Námět lze dnes dobře identifikovat podle akvarelové reprodukce provedené roku 1876 a důvodně předpokládat, že jde o nejstarší známé zobrazení Příbuzenstva Kristova se svatou Annou Samotřetí.⁴³⁾

Naznačené souvislosti kultu sv. Anny s rodovou tradicí přemyslovských i lucemburských panovníků, s úřadem pražského biskupa i s příslušníky císařského dvora, v jehož blízkosti byly vyvinuty dva nové ikonografické typy sv. Anny, vyvolávají otázku, kdo stál kolem roku 1380 za objednávkou výjimečného sochařského díla pro klášter v Nové Říši a jaké měl k tomu motivace. Komu můžeme přisoudit intenci pořídit komunitě premonstrátek takovou sochu? Hledání iniciátora či iniciátorky objednání sochy v pražské svatovítské huti se pochopitelně neopírá o žádné bezpečně známé skutečnosti. Převorkou no-

35) Viz např. pražského dvorského okruhu: Liber viaticus Jana ze Středy, sv. Anna Samotřetí na fol. 261v (kolem 1355, KNM, sign. XIII A 12) nebo Olomoucký misál Jana ze Středy, sv. Anna Samotřetí na fol. 165v (1355–1365, APH, fond Metropolitní kapitula u Sv. Víta, Kapitulní knihovna, sign. Cim. 6).

36) EMMINGHAUS, Anna Selbdritt, col. 187.

37) Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae Pars III, Annorum 1311–1333*, Pragae 1890, s. 782.

38) Wacław Władiwoj Tomek: Základy starého místopisu Pražského. Oddíl III, IV, V. Malá strana, Hrad Pražský a Hradčany, Vyšehrad. Praha 1872, s. 251. Na svorníku klenby kaple sv. Anny je znak Jana z Dražic, na svorníku klenby přilehlého pole ochozu znak jeho následovníka v úřadu arcibiskupa, Arnošta z Pardubic.

39) Clemens BOROVÝ (ed.), *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I. (1358–1376)*, Praeae 1875, s. 2, č. 3.

40) Petr CHOTĚBOR – Marie KOSTÍLKOVÁ, *Pražský hrad: Kaple sv. Václava*, Praha 1999, s. 35; Jiří KUTHAN – Jan ROYT, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha: Svatyně českých patronů a králů*, Praha 2011, s. 179–180.

41) Aleš MUDRA – Robert NOVOTNÝ, *Imitatio Pragae: Objednavatelský kontext sochařských děl krásného slohu*, in: Nad slunce krásnější, Plzeňská madona a krásný sloh (ed. P. Jindra – M. Ottová), Plzeň – Praha 2020, s. 82–99, zde s. 88.

42) Jakub VÍTOVSKÝ, *Nástěnné malby ze 14. století v pražské katedrále*, Umění XXIV, 1976, s. 473–503, zde s. 492–493. Výjev neodpovídá pozdější, kolem roku 1500 ustálené ikonografii. V dolní části sedí sv. Josef, ve středu stojí sv. Anna, před ní Panna Maria s Kristem, okolo další dvě Marie, jejich manželé a děti.

43) Werner ESSER, *Die Heilige Sippe*. Dissertační práce na Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität v Bonnu, Bonn 1986, s. 257.

voříšského kláštera byla ve sledované době Jitka, kterou nazývá nekrologium za její četná dobrodiní *Jutta magistra et fundatrix ecclesiae huius pia mater*. Léta působení převorky Jitky (1354–1398) lze hodnotit jako období rozkvětu kláštera, neboť zjevně hospodařila s přebytkem a mohla si dovolit nakupovat další statky.⁴⁴⁾ Její kontakty s prostředím pražského dvora však doložit neumíme. Ani řada jmen proboštů sledovaného období nám neumožňuje zjistit jejich sociální status či kontakty.⁴⁵⁾ Z řad místních dobrodinců vystupují členové fundátorského rodu ze Starče, zejména Bohuš, jeho žena Adlička a jejich synové, podporovatelé kláštera i novoříšských kostelů. Jejich vztahy k pražskému dvoru rovněž neznáme. Jinak tomu je u opata mateřského premonstrátského kláštera v Zábrdovicích u Brna, jemuž byl ženský klášter v Nové Říši podřízen. Mezi léty 1359 a 1399 opatský úřad zastával Jaroslav ze Šelenberka, významná osobnost duchovně-politického prostředí českého království, jehož vazbu k lucemburským dvorům v Praze a v Brně můžeme rekonstruovat. Mezi léty 1357 a 1360 byl proboštem novoříšského kláštera a zdejší prostředí mu tedy mohlo být blízké. Je tak ideálním kandidátem k zprostředkování objednávkový výjimečné sochy do ženského kláštera, kde účta ke sv. Anně více rezonovala s ohledem na primární mateřskou rovinu kultu i na problematiku imakulátní povahy početí Panny Marie, která zde mohla být z psychologických důvodů snadněji akceptovatelná. Díky aktivitě opata Jaroslava se klášter v Zábrdovicích roku 1362 dostal pod přímou ochranu moravského markraběte (Jana Jindřicha a následně i Jošta Lucemburského), čímž byl vyjmut z pravomoci zemských úředníků.⁴⁶⁾ Markrabě Jan Jindřich, mladší bratr Karla IV. a syn Elišky Přemyslovny, stejně jako jeho syn Jošt, společně s manželkou Markétou Opavskou, taktéž z přemyslovského rodu, vhodně zapadají do uvažovaných sociálních sítí, v jejichž rámci se mohla objednávka formovat. Intence pořízení sochy sv. Anny na jedné straně posilovala tradici původního přemyslovského rodového kultu a na straně druhé vyjadřovala postoj k dobově aktuální otázce úcty k matce Panny Marie a k problematice Neposkvrněného početí. Kdo si byl schopen uvědomit exkluzivní kvalitu sochy, vytvořenou těmi nejlepšími, kdo pracovali pro císaře, mohl ji považovat mimo jiné za vizuální deklaraci zmíněné právní autonomie kláštera, papežských výsad či jeho aktuální prosperity. Spektrum motivací se nám v úplnosti postihnout nepodaří; roli mohla hrát také ekonomie spásy (jak naznačuje odpustková listina z roku 1380) nebo osobní přání dnes neznámé řeholnice z významnějšího rodu.⁴⁷⁾

- 44) MUDRA – NOVOTNÝ, *Imitatio Pragae: Objednávatecký kontext sochařských děl krásného slohu*, s. 90; VOHRÝZEK, *Založení kláštera v Nové Říši*, s. 348; Stanislav VOHRÝZEK, *Šlechta na jihozápadní Moravě do husitských válek*, nepublikovaná disertační práce na Masarykově univerzitě v Brně, Brno 2017, s. 218.
- 45) Marian Rudolf KOŠÍK – Václav MÍLEK, *Osm století. Zábrdovice, Křtiny, Nová Říše*, Brno 2009, s. 49.
- 46) *Tamže*, s. 18. V roce 1373 mu papež Řehoř XI. udělil výsadní právo nosit pontifikálie.
- 47) Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018 101).

Summary:

Michaela Ottová

Saint Anne Statue in the Premonstratensian Monastery of Nová Říše. Parlerian Innovation of the Saint Anne's Depiction

The monumental statue of St Anne (173 cm, fine-grained limestone/gaize) in the Premonstratensian monastery in Nová Říše is an exceptional stone sculpture that was created in the Prague St Vitus under the leadership of Peter Parler around 1380. Unfortunately, it is not yet possible to determine its original location with any certainty. Any source material for the acquisition of the statue are missing. During the Hussite wars, the monastery was looted and destroyed; the Chapel of St Anne, the chapter hall, where the statue is located as part of the late Baroque altar, is of medieval origin. This is demonstrated by the floor plan, the integration of the chapel into the bulk of the monastery and by the structure of the masonry. It is therefore originally a Gothic building, modified in the Renaissance and multiple times during the Baroque. The chronogram on the entrance portal to the chapel shows the year 1616. The oldest source record for a chapel of this consecration dates from 1620, when all monastery's furnishings were moved to the chapel. The original designation for the chapel cannot be ruled out. The property relations of the Nová Říše monastery in the 14th century do not help reveal the motivation for the acquisition of such an exceptional cult statue. It is perhaps possible to speculate about the intervention of the abbot of the mother house in Zábřehovice, who exercised his right of supervision and to whom the convent in Nová Říše was subordinated. Moreover, the monastery in Zábřehovice had been under the direct protection of the Moravian Margrave John Henry since 1362 and subsequently also of Jobst of Moravia. The high offices of the abbot of Zábřehovice in the last twenty years of the 14th century in the spiritual-political

environment of the Kingdom of Bohemia perhaps permit speculation on direct links to the cathedral in Prague and the milieu of the court. The cult of St Anne was directly supported by Emperor Charles IV himself, as evidenced by the acquisition of three relics of this saint in the third quarter of the 14th century (shoulder, finger, breast). The uniqueness of the sculpture lies not only in its artistic treatment close to the Přemyslid tombstones in Prague Cathedral (Ottokar I of Bohemia, 1377) and other sculptures also associated with Peter Parler himself (the Church of St Mary Magdalene in Wrocław), but also in the innovative and in the 14th century completely unique, iconographic type of St Anne. This is a standing massive figure of the saint, holding in her right hand a child-like figure of Jesus and in her left a larger child-like figure of the Virgin Mary. This "balanced" attributive iconography would become commonplace only at the end of late Gothic, when it becomes widespread through the graphics of Albrecht Dürer and especially of Lucas Cranach the Elder and appears across all art media. In the 14th century, at a time when reverence for St Anna was growing, another imaging convention is however common. The saint most often sits, holding the Virgin Mary in her arms with Jesus placed in Mary's lap (e.g. Master Theodoricus, St Anne at Karlštejn, the Liber viaticus and others). The emergence of an innovative artistic solution in the Parler workshop matches the visual holy person's presence, which made sense in the context of supporting the cult of saintly relics, such as the statue of St Wenceslas or the type of the so-called beautiful pieta and beautiful Madonna.

ROLE KNIŽNÍ VAZBY PŘI REVITALIZACI STRAHOVSKÉ KNIHOVNY ZA OPATA JANA LOHELA

Petr Voit

I.

Tato stať navazuje na výzkumy publikované Bořkem Neškudlou roku 2014 a zčásti je doplňuje tegumentologickými aspekty.¹⁾ Na prvním místě klademe otázku, s jakými knihvazačskými dílnami premonstrátský klášter spolupracoval, a poté se budeme ptát, zda mu vyhovoval design hromadného, nebo individuálního typu.²⁾

V době, kdy Jan Lohel zastával úřad strahovského opata (1582–1612), pracovalo v Praze téměř dvacet knihvazačských dílen.³⁾ Dílenský terén byl z hlediska výrobní kapacity, obchodní strategie, výzdobných konceptů, a tudíž i klientely velmi rozmanitý. Některé dílny vycházely vstříc konzervativnějším skupinám měšťanů a sériovou výzdobu knižních desek opíraly o vizuálně přehluštěnou *rámovou kompozici*, která v myšlení zákazníků tradicionalisticky přetrvávala ještě z pozdně gotické éry druhé poloviny 15. století. Jiní živnostníci se však petrifikovanou polohu řemesla snažili překonat, byť s určitým opožděním. Jak ukazují kupříkladu výtvoři Pavla Čížka z 90. let 16. století, cesta od středově plotny obklopené do posledního volného místa válečkovými rámy, vedla ke *smíšené kompozici*. V ní byl počet ráků drasticky zredukován, takže středová plotna, která už neměla figurálně narativní, nýbrž čistě ornamentální ráz, se v roli dominanty ocitla na volné ploše.

Podmínkou této transformace, prostředkované hlavně Německem dle renesančního výzdobného konceptu Francie, Itálie či Španělska 16. století, byla změna mentality v Čechách rozených klientů, kteří ve všech aspektech tištěné knihy (písmo, dekor, ilustrace, slepotisk) dokázali odvrhnout konfesijně podbarvený historismus, modelovaný utrakvisty, a tak při recepci knihy potlačit obsedantní strach z prázdnoty, pěstovaný více než sto let. Oscilaci mezi rezistentní přepletností slepotiskové výzdoby a volnou plochou lze tedy nahlížet též jako napětí mezi „nižším“ a „vyšším“ typem knižní vazby. Toto napětí, vyjádřeno jinými

1) Bořek NEŠKUDLA, *Obnova Strahovské knihovny za opatů Jana Lohelia a Kaspara Questenberga*, BS 11, 2014, s. 49–94.

2) Stať se opírá o elektronickou databázi „Slepí svědkové doby“. Databáze shromažďuje tužkové obtahy slepotiskového nářadí 16. století pořízené prof. Bohumilem Nuskou (nar. 1932). Obtahy vznikaly na přelomu 50. a 60. let minulého století a roku 2019 byly věnovány Severočeskému muzeu v Liberci. Na databázi, která bude širší veřejnosti zpřístupněna v prosinci roku 2022, spolupracuje vedle Severočeského muzea též Fakulta restaurování Univerzity Pardubice. Autor statí je ve funkci hlavního redaktora členem interdisciplinárně složeného řešitelského týmu.

3) Komor, Jan (ca 1561–1588), Čížek, Pavel – dílna (ca 1563–1613), Knihvazač s německým nářadím XIII (ca 1566–1619), Mistr Kodexu Václava Dobřenského (ca 1568–1608), Mistr s orlicí (ca 1570–1603), Knihvazač s německým nářadím V (ca 1571–1594), Meyšnar, Kryštof (ca 1571–1598), Antické bysty (ca 1575–1593), Knihvazač rudolfinského okruhu III (ca 1580–1622), Mistr Kristových portrétů (ca 1582–1617), Knihvazač s německým nářadím XVI (ca 1586–1612), Knihvazač rudolfinského okruhu II (ca 1587–1626), Knihvazač rudolfinského okruhu IV (ca 1589–1614), Knihvazač s německým nářadím IX (ca 1589–1618), Knihvazač rudolfinského okruhu I (ca 1589–1604), Gutsch, Jan (ca 1590–1627), Harovník, Jan st. – nástupci (ca 1599–1618), Meyšnar, Kryštof – nástupci (ca 1600–1620).

slovy, názorně ilustruje dlouhou setrvačnost pozdní gotiky a „avantgardní“ modernitu opožděné renesance. Mentální proměna se totiž udála nejdříve v klientele tvořené převážně katolicky orientovanými intelektuály aristokratického a méně často měšťanského původu s nobilitací. Tito intelektuálové zpravidla patřili k dvorskému okruhu Rudolfa II. Habsburského. Uvnitř této nemálo diferencované komunity panovala přirozená konkurence a snaha po napodobování. Proto se na knižních vazbách vedle středové plotny s arabeskou a maureskou dostává do módy heraldické supralibros, které slouží jako sebezprezentační znak, utužující doposud nevýrazný projev tzv. individuální vazby (dříve nazývané vazbou bibliofilskou).

V době, kdy Jan Lohel revitalizoval Strahovskou knihovnu, řemeslně a umělecky nejprogresivnější knižní vazby vycházejí z pražských dílen Mistra s orlicí a Knihvazače rudolfínského okruhu II.⁴⁾ Jejich klienti, zpravidla patřící k dvorskému okruhu, v 80. a 90. letech 16. století běžně vyžadují smíšenou kompozici se supralibros (ca 60–70 %) a přitom mentálně uvývají na zcela nový výzdobný koncept. Tato novinka má podobu *dominantové kompozice*, principiálně ctící volnou plochu, na níž spočívala pouze středová ornamentální výplň nebo supralibros. Válečkový aparát, který tak jako tak u vazeb „vyššího“ typu koncem století podléhal redukci, byl naprosto vytlačen ve prospěch zcela nenápadného linkového či řetízkového orámování desek. Vzdušný koncept doplňuje dle francouzsko-italských vzorů prostředkovaných Německem zdobený a zjemnělý květinový kolek (fleuron), diagonálně posazený do nárožní partie. Ještě na konci 16. století je však tento typ slepotiskové výzdoby u obou koryfeů pražského knižvačství v menšině (30–40 %).

II.

Knižní vazby strahovského fondu starých tisků 16. století⁵⁾ vytvořilo 75 % všech dosud známých knižvačských dílen (113), které byly mezi rokem 1501 a 1600 v Čechách aktivní. Pražské dílny však nijak viditelně nepřevládají, poněvadž větší část fondu získala knižní vazbu po celých Čechách (58 %). Jak bývaly mimo-pražské výtvoři dodatečně upravovány, ukazuje například produkce západočeského Knihvazače s německým náradím XXIII (ca 1566–1604). Jednu z jeho vazeb získal ingolstadtský tisk Canisiovy významné podpory mariánského kultu.⁶⁾ Na Strahov tisk pronikl neznámými cestami už roku 1579, tedy za Lohelova předchůdce Matthiase Gehella (opatem 1579–1585). K nové instituci ho definitivně připoutal dodatečný trojřádkový nápis, poměrně neorganicky umístěný do prázdného pole přední desky „MATHIAS GEHOL [I] / ABBAS MONASTE / RII MONTIS SYON“. Roku 1598 svázal Knihvazač XXIII druhý díl kazatelské příručky dominikána Trujilla, přičemž zrcadlo překryl zdvojeným palmetovým válečkem. I tento exemplář skončil ve Strahovské knihovně, která nechala zrcadlo dodatečně pokrýt kartuší s Lohelovým supralibros.⁷⁾

4) Petr VOIT, *Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze. Od gotiky na práh baroka*, Praha 2020, s. 253–282.

5) V článku citované staré tisky a rukopisy jsou uloženy pouze ve Strahovské knihovně. V následujících odkazech se proto tato jejich provenience nebude uvádět, jen v závěru každé citace je zařazena jejich strahovská signatura.

6) Petrus CANISIUS, *De Maria Virgine incomparabili*, Ingolstadt: David Sartorius, 1577 (BH IV 25).

7) Tomás de TRUJILLO, *Thesauri concionatorum. Tomus secundus*, Venezia: Domenico Farri, 1586 (BN IV 35).

Stovky rukopisných proveniencí, iniciálových seriálů nebo supralibros prozrazují dlouhou řadu prvomajitelů, jejichž knihy se do klášterní knihovny dostaly z různých koutů Čech sekundárně (darem či testamentárním odkazem), anebo díky knižním přesunům až v podstatně mladších dobách. Různorodost knihvazačských dílen je typická hlavně pro exempláře tištěné během první poloviny 16. století, kdy akviziční činnost byla silně limitována chybějícími finančními prostředky a kdy Strahovská knihovna ani žádného knihvazače nepreferovala. V Praze působilo několik dobře zavedených živností,⁸⁾ ale jak nasvědčuje dosti vysoká frekvence nejméně tří válečků s portréty reformátorů, jejich výtvoři klášter neobjednal – do fondu se dostaly až díky mladším nákupům, u nichž se sběratelské úsilí před nekatolickým výzdobným konceptem nezastavilo.⁹⁾

Masovější odběr je dnes patrný až u pražských knihvazačů známých pod jmény Adam a Pavel Gutsch.¹⁰⁾ Počínaje sklonkem 50. let 16. století obě dílny souhrnně poskytly asi 120 exemplářů, přičemž cizí prvomajitele – a tudíž i pozdější ukotvení na Strahově – lze prokázat jen v nepatrném zlomku (7 %). Možná, že objem prvomajitelů byl ve skutečnosti přece jen o něco vyšší, ale i tak zbývající zhruba stovka exemplářů představuje objem, který hypotetický vztah Strahovské knihovny s oběma řemeslníky nevylučuje. Studium knižních vazeb tak inspirativně promlouvá i k dřívějšímu formování strahovského fondu, na jehož kvantitativní nárůst se jinak pohlíží veskrze skepticky.¹¹⁾

Naopak produkce Mistra Kristových portrétů (viz pozn. 3), která spadá do mladší doby, kdy strahovské akvizice začíná modelovat Jan Lohel, tak výrazné parametry nemá. Ze všech Mistrových pětadvaceti exemplářů, které dnes evidujeme, 70 % sice leží ve Strahovské knihovně, ale přímé spojení s Lohelem neprokážeme. Pravděpodobně se jedná o jednotliviny shromážděné až později.

Jan Lohel musel být přímo či prostřednictvím knihovníka nebo klášterního písaře ve styku s pražskými knihvazači ještě dříve, než se jeho vlastnické značky počaly oficiálně připojovat k převazbám starší rukopisné produkce a na knižní desky soudobých přírůstků. Myslíme na pražského Knihvazače s německým náradím XIII (viz pozn. 3), který roku 1591 svázal Lohelem založenou úřední knihu.¹²⁾ Katolicky orientovaná dílna zvládala realizovat zakázky s kompozicí rámovou (tradiční způsob), smíšenou (nový způsob) i dominantovou (žhavá novinka), ba víme též, že se pokusila o zdomácnění vzoru „semis“ (drobné květinové kolky rozeseté po volné ploše).¹³⁾ Pokud můžeme soudit dle supralibros, ke stálým klientům patřili Jan Lohel, kariérní prelát a podporovatel premonstrátů Jiří Barthold Pontanus z Breitenberka (ca 1550–1614),

8) Mistr Práv českých (ca 1521–1534), Jiřík I (ca 1540–1565), Jiřík II (ca 1540–1561), Sixt Stanhauer (ca 1546–1562). VOIT, *Vzácné knižní vazby*, s. 94–106, 140–148.

9) Šlo o válečky s dvojité rámovanými portrétními medailony. Reformátory (Luther – Melanchthon – Erasmus Rotterodamus – Hus) doplňoval portrét císaře Karla V. Habsburského. Váleček o šířce 22 mm vlastnil knihvazač Jiřík I (např. *Breviarium horarum canonicarum*, Venezia: Peter Liechtenstein, 1517 (DR III 31)). Ve fondu knihvazače Jiříka II se nacházel motivicky shodný váleček s letopočtem 1539 a šířkou 21 (např. *Hystus BETULIUS, Susanna. Comoedia tragica*, Köln/R.: Johann Gymnich d. Ä., 1541 (AD XVIII 33)). Sixt Stanhauer používal váleček o šíři 19 signovaný SS 1546, na němž mezi vyobrazením Husa a Melanchthona chybí (vědomě?) Martin Luther (např. *Enchiridion christianae institutionis in concilio provinciali Coloniensi editum*, Antwerpen: Johann Steelius, 1553 (BC III 101)).

10) Adam (ca 1556–1584), Pavel Gutsch (ca 1558–1590). VOIT, *Vzácné knižní vazby*, s. 149–152, 179–182.

11) NEŠKUDLA, *Obnova Strahovské knihovny*, s. 53.

12) *Zápisy trhové na vinice ... staré od léta 1591*, rkp. DG III 29 (na titulní straně rukou „Tyto knihy jsou založený a [psaný] od ... kněze Jana Lohele, pana opata klášterův Strahovského ... a Želivského ... [15. VIII.] léta Páně tisícího pětistého devadesátého prvního“).

13) Krzysztof WARSZEWICKI, *Paradoxa*, Praha: Michal Peterle, 1588 (AB VIII 34).

španělský vyslanec Guillén de San Clemente y Centellas (1539–1608) nebo císařský rada Jan Kryštof z Hornštejna (zemř. 1606). Pokud bychom chtěli Knihvazače XIII hypoteticky považovat za nájemce či provozovatele strahovské klášterní dílny, poměrně úzká klientela by tomu asi neodpovídala. Dnes je Knihvazač XIII dokumentován 52 knižními vazbami, z nichž se však jen 33 % dostalo do Strahovské knihovny a pouze 6 % vykazuje Lohelovy vlastnické znaky. Tato statistika hypotéze o řemeslníkovi pracujícím ve službách kláštera naopak vůbec nenásvědčuje.

III.

Zatímní poznatky ukazují, že mnohem hlouběji se do historie Strahovské knihovny zapsali už shora zmínění koryfeje pražského řemesla, totiž Mistr s orlicí, který je ve fondu zastoupen nejméně 40 exempláři, a Knihvazač rudolfinského okruhu II (asi 70 exemplářů). Některé však knihovna nezakoupila, ale získala od příznivců. Kupříkladu dar pražského arcibiskupa Martina Medka z Mohelnice (1538–1590), jemuž definitivní podobu vtiskl Mistr s orlicí, má význam takřka symbolický, protože se uskutečnil roku 1585, kdy Lohel věnoval více pozornosti podstatnějším úkolům strahovského opatství, nežli byla revitalizace knihovny.¹⁴⁾ Výtvary Knihvazače rudolfinského okruhu II se na Strahov dostaly kupříkladu v souvislosti s první vlnou knižních darů Jiřího Bartholda Pontana (1595), ba až ve století následujícím – máme na mysli zejména 16 knih, které vlastnil císařský rada Franz Gottfried Troilo von Lessoth (ca 1583–ca 1648) a plzeňský arciděkan Pavel Pistorius z Lucka (1552–1630). Z toho vyplývá, že Strahovská knihovna v roli přímého klienta obou knihevazčských dílen nevystupovala vždy a že část produkce obou dílen vplynula do fondu až později. Poněvadž strahovští premonstráti na rozdíl od spolubratrů v Teplé nepoužívali k označování knih institucionální heraldiku, musíme se soustředit k provenienčním znakům, které se vázaly k osobě Jana Lohela. Tvoří je iniciálové seriály s letopočtem a opatova soukromá supralibros.¹⁵⁾ Nelze vyloučit, že takto individualizované klášterní zakázky skončily nejprve v opatské (soukromé) knihovně. Mnohé z nich byly po dvou či více letech, avšak každopádně ještě za opatova života, zaneseny do katalogu a rozptýleny po klášterní knihovně. Zbylé přešly do knihovny po Lohelově smrti.

Nejstarší iniciálový seriál tvořila vytlačená písmena ILD-GAMBMSES (Ioannes Lohelius Dei Gratia Abbas Monasterii Beatae Mariae Montis Sion Episcopus Sebastiensis). Pokud víme, tento seriál užil pouze Mistr s orlicí, a to roku 1595 (obr. 9, 10).¹⁶⁾ Další seriál má podobu ILAMS (Ioannes Lohelius Abbas Montis Sion). Roku 1597 byl užíván opět Mistrem s orlicí, a to spolu s plotnovým supralibros, na němž čteme tatáž písmena.¹⁷⁾ Třetí varianta se skládala z písmen ILAS

- 14) *Obsequiale sive benedictionale*, Praha: Michal Peterle, 1585 (ACH II 20). Na předním předešti záznam „*Liber monasterii Montis Syon, dono traditus a Reverendissimo Illustrissimoque Domino Domino Martino Archiepiscopo Pragensi dignissimo. Anno 1585*“.
- 15) NEŠKUDLA, *Obnova Strahovské knihovny*, s. 54–55, 133–137; Jiří HLINOVSKÝ – Jan PIŠNA, *Vzal jsem tu knihu z rukou anděla. Výstava duchovních exlibris ze sbírek Strahovské knihovny* (28. 8. – 30. 9. 2018). Praha 2018, s. 8.
- 16) Franciscus ANTONIUS, *Casus conscientiae expositi*, [1578] (rkp. DA III 5); *Missale Praemonstratense*, Strasbourg: Johann Prüss d. Ä, 1510 (DR III 8), na fol. [1a] „*Liber Monasterij B. M. montis Syon, vulgo Strahow Al[m]o D[omi]ni*“ 1597“.
- 17) Thascius Caecilius CYPRIANUS, *Opera*, Köln/R.: Johann Soter, 1522 (BE IX 71); Willem van der LINDT, *Meditationes in aureum illud psalmum CXVIII*, Köln/R.: Maternus Cholinus, 1575 (BA VIII 14); Nicolaus de AQUAEVILLA, *Sermones dominicales*, Paris: Josse Bade, 1519 (DP VI 11); Thomas STAPLETON, *Promptuarium morale das ist Sittliche Speisskammer*, Ingolstadt: Wolfgang Eder, 1597 (BR I 9). Viz též Bohumil LIFKA, *Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900*. Praha 1979, s. 152.

(Ioannes Lohelius Abbas Sioneus / Strahoviensis). Roku 1598 ji do zcela uniformní rámové kompozice bez supralibros uvedl Knihvazač s německým náradím XIII. Na zadní desce má iniciálový seriál tvar ILAMS.¹⁸⁾ Poslední známý řetězec písmen ILAMBMMS (Ioannes Lohelius Abbas Monasterii Beatae Mariae Montis Sion) zatím neumíme blíže datovat. Nachází se na výtvaru Knihvazače s německým náradím II, který ca 1549–1581 pracoval v severozápadních Čechách.¹⁹⁾ Domníváme se, že populární hagiografické dílo Laurentia Suria vplynulo záhy do Strahovské knihovny a iniciálový seriál byl bez spojitosti s původní knihvazačskou dílnou na přední desku vtiskován teprve zde.

Opat Lohel měl k dispozici dvě soukromá oválná supralibros, která byla na foliových a kvartových formátech většinou umísťována do prázdných středů ornamentálně-figurálních kartuší. Kupříkladu rolverková kartuše se Spravedlností a Štěstěnou (115 x 80) je evidována jen na strahovských exemplářích. Do doby, než se objeví v jiné knihovně sbírce, lze předpokládat, že Mistr s orlicí její použití během 1595–1600 „rezervoval“ pouze pro orámování první Lohelovy značky. Opřeme-li se o letopočty tlačené na přední desky exemplářů, tuto první verzi supralibros 47 x 39 s iniciálami ILAMS užíval od 1595 jak Mistr s orlicí, tak Knihvazač rudolfinského okruhu II.²⁰⁾ Druhá verze Lohelova supralibros 50 x 48 s opisem „IOA LOHEL EPS SEBAS SVE PRAG ET ABBAS MONTIS SYO“ byla dle dosavadních zjištění půjčována během 1605–1615 pouze Knihvazači rudolfinského okruhu II.²¹⁾

Když se roku 1612 stal Jan Lohel dvanáctým pražským arcibiskupem, do uvolněného opatského úřadu nastoupil Kaspar Questenberg (1571–1640). Jeho supralibros 49 x 41 má opis „SVCCES ILLVS PRIN IOAN LOELII CASPA QVES ABBAS MONTIS SYON“, odvolávající se na předchozího opata.²²⁾ Supralibros od roku 1615 tak nejenže provázelo nové přírůstky, které zpracovávali nástupci Mistra s orlicí a Knihvazač rudolfinského okruhu II, ale bylo dodatečně vtiskováno i na starší knižní akvizice zapsané do katalogu před Lohelovým odchodem na arcibiskupství (1612), které vázal a dosti uniformně zdobil pražský Knihvazač s německým náradím XIII.²³⁾ Lohel v úřadu arcibiskupa přijal během 1612/13 nový znak.²⁴⁾ Mezi exempláři Strahovské knihovny však v podobě slepotiskové plotny dosud objeven nebyl.

IV.

Strahovská knihovna v době opata Jana Lohela byla sestavována z exemplářů, jejichž přední desky byly zdobeny individuálně „vyšším“ knihvazačským stylem, a to i navzdory pojetí zadních desek, které jako téměř vždy a všude v Čechách bazírují na přehuštěné *rámové kompozici* s nepostradatelnou palmetou v zrcadle. Nutno však ocenit, že opatův cit pro estetiku moderního řemesla spolu se snahou po okázalé

- 18) *Antiphonarium Praemonstratense*, [1582–1598], (rkp. DH I 30). Viz též LIFKA, *Exlibris a supralibros*, s. 86.
- 19) Laurentius SURIUS, *De probatis sanctorum historiis*, Köln/R.: Gerwin Calenius, 1579 (AQ XII 12).
- 20) *Missale Praemonstratense*, Strasbourg: Johann Prüss d. Ä., 1510 (DR III 8.)
- 21) *Graduale Praemonstratense*, [1605–1615], (rkp. DA I 5).
- 22) LIFKA, *Exlibris a supralibros*, s. 152–153 s odchylkou „LOHELII“.
- 23) Jan VAN RUUSBROEC, *Opera omnia*, Köln/R.: Arnold Quentell, 1608 (BV III 70). Na titulní straně vpisek „Liber Monast. B. V. M. Montis Syon vulgo Strahow 1608“.
- 24) Jan PAREZ, *Znak pražského arcibiskupa Jana Lohela od Jana Šichy v kapitulním rukopisu P.12*, BS 11, 2014, s. 121, 142.

reprezentaci premonstrátského řádu a koneckonců i vlastní osoby nedovolily tomuto tradicionalistickému konceptu získat paušální ráz – na předních deskách Lohelových zakázek se rámová kompozice vyskytla zcela sporadicky, například roku 1598.²⁵⁾

Vnějšíkovou formu Lohelově revitalizaci poskytli, ba doslova vtiskávali Mistr s orlicí a Knihvazač rudolfínského okruhu II, kteří patřili tou dobou v Praze k nejdražším, poněvadž se u nich střídala jen bohatá a vlivná klientela. Jednotícím prvkem „vyššího“ knihvazačského stylu se proto stala smíšená kompozice dostatečně dávající najevo volnou plochu s heraldickou dominantou nebo s náměty, které podporovaly potridentskou restauraci katolicismu (plotna s Kristovým poprsím, Asumptou nebo emblémy IHS a MARIA). Naopak nutno konstatovat, že ani jeden výtvar není zdoben nářadím s reformační ikonografií. Leckteré svazky však religiózní design vůbec nemají. Výzdobný koncept těží z ornamentu typického pro umělecký názor manýristu doby císaře Rudolfa II. (kolky zdobených fleuronů, oválné plotny s arabeskou a maureskovou výplní, válečky s nepřerušovanými rozvilinami, zrcadlově uspořádanými esovkami, plochými i tordovanými řetízky). Zatímco knižní vazby po Čechách roztroušených utrakvistických kancionálů a graduálů spojuje silný historismus poutající tyto hudební artefakty k pozdní gotice, na Premonstrátském graduálu, který psal a iluminoval Lohelův mladší řádový spolubratr Jan Václav Šícha (1580–1633), se manýristický válečkový aparát objevuje bez rozpaků, nicméně desky byly z praktických důvodů opatřeny kováním jako výtvar středověký (obr. 11, 12).²⁶⁾

Z dlouhodobě realizovaných dílenských programů Mistra s orlicí a Knihvazače rudolfínského okruhu II vyplývá, že ani jeden se k *dominantové kompozici* nutit nemusel, avšak Lohel na rozdíl od leckterých soupeřů a zejména nástupce Kaspara Questenberga tuto novinku zjevně nepreferoval. Ve fondu byly objeveny jen náběhy s výrazně redukováným počtem širších válečků.²⁷⁾

Valná většina akvizicí, jejichž knižní vazby byly opatřeny provenienčními znaky opata Jana Lohela, nemá hromadný, uniformní a esteticky levnější ráz, který jakožto typický rys klášterních fondů pozorujeme během 17. a 18. století. Nicméně některé exempláře prosazující Lohelovo supralibros v roli dominanty se však totožnou kompozicí výzdoby, ba i stejným nářadím vyznačují – jako by prozrazovaly, že klášter nejspíše z důvodů spořivosti přeci jen jakousi uniformitu zakázek vyžadoval, anebo od knihvazačských dílen toleroval. Jako příklad lze uvést dvě skupiny bibliograficky různorodých exemplářů. K výzdobě první skupiny, zastoupené prozatím jen dvěma knižními vazbami Knihvazače rudolfínského okruhu II, posloužilo Lohelovo supralibros „IOA LOHEL EPS ...“, dva kolkové fleurony a rozvilinový váleček.²⁸⁾ Druhá skupina exemplářů sériově vytvořená

25) *Antiphonarium Praemonstratense*, [1582–1598], (rkp. DH I 30).

26) *Graduale Praemonstratense*, [1605–1615], (rkp. DA I 5).

27) Franciscus ANTONIUS, *Causus conscientiae expositi*, [1578], (rkp. DA III 5); Johannes Justus LANDSBERG, *Sermones in evangelia et epistolas*, Köln/R.: Arnold Quentell, 1609 (BP II 56); Juan LOPEZ, *Epitome sanctorum Patrum per locos communes*, Köln/R.: Anton Hierat, 1607 (HG III 104) atd.

28) Juan LOPEZ, *Epitome sanctorum Patrum per locos communes*, Köln/R.: Anton Hierat, 1607 (HG III 104); Carolus SCRIBANIUS, *Antverpia. Hē protogeneia. Origines Antverpie...* Antwerpen: Christoph Plantin – vidua 1610 (AS XII 15).

Mistrem s orlicí je průkaznější, poněvadž sestává ze čtyř korpusů. Na předních deskách přichází totožná plotnová výplň, do níž bylo mezi nárožní květiny vsazeno supralibros „ILAMS“. Zadní desky kryje vždy mauresková výplň s císařským znakem (obr. 13, 14).²⁹⁾

29) ARNOBIUS, *Commentaria*, Basel: Hieronymus Froben d. Ä., 1560 (BE VIII 2); ALFONSO DE AVENDANO, *Commentaria in psalmum CXVIII*, Venezia: Melchior Sessa, 1587 (BA VIII 7); JOHANNES KONRAD MECKER, *Chronica oder Beschreibung*, Konstanz: Nikolaus Kalt, 1596 (AS XIII 6), na titulní straně vpisek „*Liber Monasterii B. Mariae Montis Syon* [15]98“; ANTONIO DE GUEVARA, *Guldene Sendtschreiben ... Erster Theil*, München: Adam Berg, 1598 (AS XII 42) na titulní straně vpisek „*Liber Monasterii B. M. V. Montis Syon vulgo Strahow* [15]98“.

Summary:

Petr Voit

The role of bookbinding in the revitalization of the Strahov Library under Abbot Johannes Lohel

From 1582 to 1612 when the abbot of Strahov Johannes Lohel was in office, Prague had almost twenty bookbinding workshops, many of which cultivated the decorative concept in a proven traditionalist way that suited the mentality of burgher customers and the requirements of the authorities. However, Lohel directed orders towards the two progressive and also more expensive centres of the Master with Eagle (cca 1570–1603) and the Bookbinder of the Rudolphine II Circle (cca 1587–1626), to whom at that time a rich and influential clientele from Prague and the whole of Bohemia also turned. The vast majority

of Strahov acquisitions whose bindings were furnished with the provenance marks of Abbot Jan Lohel therefore do not have the collective and aesthetically uniform character that we observe as a typical feature of monastic collections during the 17th and 18th centuries. On the contrary, the revitalized Strahov Library was formed through an artistically and financially more demanding individual connection, preferring, in addition to Lohel's provenance (initial series and private supralibros), the artistic view of post-Tridentine (plate with the bust of Christ, the Assumpta or the IHS and MARIA emblems).

JAN WILLENBERG, PREMONSTRÁTI A STRAHOVSKÁ KNIHOVNA^{*)}

Jan Pařez

V průběhu svého třicetiletého působení ve Strahovské knihovně jsem se opakovaně setkával s dílem Jana Willenberga. Je pozoruhodné, nakolik je tento výjimečný umělec spojen s premonstráty, ať už v souvislosti se vznikem nebo uložením některých jeho dřevorezů a perokreseb. Tato proporcí poněkud nevyvážená stať se proto zaměří na Willenbergovo zachycení premonstrátských reálií, které vznikly v průběhu jeho práce pro klášterní tiskárnu v Louce, a také přinese nové poznatky o osudu jeho některých, především výjimečných výtvarných děl, která se dnes nacházejí ve Strahovské knihovně.

Jak konstatují mnozí badatelé, životu a dílu tohoto umělce nebyla dosud věnována patřičná pozornost. Zásadní informace o Willenbergových životních osudech a jeho geografickém horizontu obsahovaly jeho zápisky, které bohužel nikdy nebyly vydány.¹⁾ Z nich čerpal informace Florian Zapletal, který je pak skromně zveřejňoval nebo poskytoval jiným badatelům.²⁾ Zápisky jsou však bohužel od konce 60. let 20. století nezvěstné.

V následujícím úvodu jen velice stručně shrnuji nejzákladnější Willenbergovy biografické údaje, nutné pro další výklad v textu.³⁾

Jan Willenberg se narodil 23. června 1571 v Trezebniči ve Slezsku, krátce poté se jeho rodina přestěhovala do Přerova na Moravě. „*Svobodného umění impressorského rejsar a formschneider*“ se vyškolil v Norimberku a svou dráhu započal na Moravě, pracoval snad zprvu pro Milichthalerovy dědice a poté v letech 1595–1600 v tiskárně premonstrátského kláštera v Louce.⁴⁾ V roce 1600 přesídlil do Prahy, v první polovině roku 1602 cestoval po Čechách, aby si pořídil náčrty měst pro Paprockého Diadochos. Dle svého ztraceného deníku nikdy po roce 1600 Čechy nepustil, vyjma jediné výjimky, při níž navštívil své příbuzné na Moravě a ve Slezsku mezi prosincem 1610

^{*)} Tento příspěvek věnuji panu prof. PhDr. Ivanu Hlaváčkoví, CSc., mému váženému a milému učiteli, k jeho 90. narozeninám. Za mnohé konzultace, cenné rady a připomínky, bez nichž by tento text nevznikl, vděčím svému kolegovi doc. PhDr. Petru Voitovi, Csc.

1) Po Willenbergových zápiscích ve štrasburském tisku žalmů z roku 1586 a jejich osudech ve 20. století naposledy pátrala a přehledně o nich podala zprávu Zuzana HLAVICOVÁ, *Jan Willenberg, knižní ilustrace*. Magisterská diplomová práce v Seminárii dějin umění na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, Brno 2008, s. 13–18.

2) Florian ZAPLETAL, *Willenbergerovy pohledy na města moravská, rakouská, slovenská, česká a slezská*, Vlastivědný věstník moravský IX, 1954, s. 163–165; Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců. II. L–Ž*, reprint Ostrava 1993, s. 704; Josef DOSTÁL, *Přerovan Jan Willenberg, tvůrce nejstarších vyobrazení měst v naší vlasti*, Přerov 1971.

3) Naposledy přehledově shrnul Willenbergovy osudy a dílo Petr Vorr, *Jan Willenberg*, in: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 1021–1023. Tam i bibliografický přehled.

4) O loucké tiskárně *tamže*, s. 907–908, online: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Premonstr%C3%A1tsk%C3%A1_tisk%C3%A1rna_a_jejich_osudy

a dubnem 1611.⁵⁾ V roce 1608 se v Praze oženil s Annou Tvrdočelovou z Nového Města, kde žil v domě Alžběty, vdovy po pražském knih-tiskaři Jiřím Černém z Černého mostu. Zemřel v Praze patrně na mor po 3. říjnu 1613.

Kreslír a řezáč Willenberg po sobě zanechal námětově i žánrově pestré dílo, které v českém knižním umění přelomu 16. a 17. století nemá obdobu – manýristické ilustrační cykly k novozákonním textům, dekorativní dřevořezy (viněty, vlysy, erby, znaky⁶⁾) i samostatné portréty, veduty a mapy.⁷⁾

I. Premonstrátská kanonie v Louce, její tiskárna a premonstrátské motivy u Jana Willenberga

Sledujeme-li ve společném chronologickém pořádku jednak ta Willenbergova díla, jež se vztahují k premonstrátskému prostředí, a jednak ta, která jsou uložena ve Strahovské knihovně dnes, jako první musíme zmínit Zrcadlo slavného Markrabství moravského Bartoloměje Paprockého z Hlohova a Paprocké Vůle z roku 1593. Pro toto dílo vyřezal pohledy na moravská města, mezi nimi také na Znojmo, kde je v popředí nad Dyjí vyobrazeno loucké klášterišť.⁸⁾

Od roku 1595 se můžeme setkávat s dřevořezy Jana Willenberga v tiscích loucké klášterní tiskárny. Práce v Louce pochopitelně a přirozeně sblížila Willenberga s premonstrátským prostředím. První z tisků, kam přispěl svými dřevořezy, je premonstrátské *Agendarium* z roku 1595.⁹⁾ Dřevořez na titulním listu zobrazuje obláčku zakladatele řádu sv. Norberta z rukou dvou andělů, na níž dohlíží patroni premonstrátského řádu: Panna Maria se sv. Janem Křtitelem a sv. Augustinem (obr. 15). Následující strana nese znak autora, louckého opata Šebestiána II. Fuchse Bádenského (obr. 16), a na další je portrét sv. Václava, jemuž byl loucký klášterní kostel zasvěcen. V průhledu za světce lze spatřit věž kostela a části budov. Týž štoček byl použit v dalším dílku vydaném v loucké tiskárně, *Sententiae morales* Bernarda z Clairvaux v německém překladu opata Šebestiána II. Fuchse Bádenského z roku 1596 (obr. 17).¹⁰⁾

Zásadní přínos k ikonografii svatých a dalších osob, požívajících úcty v premonstrátském

- 5) ZAPLETAL, *Willenbergerovy pohledy*, s. 163–164.
- 6) Výčet znaků a erbů není na tomto místě možný, uvádím zde pouze několik příkladů ze Strahovské knihovny. Jde o otisk bordury bez titulu ve Willenbergově skicáři, SK, sign. DT I 30, o němž bude pojednáno níže. Bordura obsahuje v horní části znak českého dvouocasého lva, habsburského říšského orla a moravskou orlici. Viz Knihopis 15.678, *Kalendář Hospodářský, ku potřebě auředníkům, písařům, prokurátorům, kupcům, hystorykům, a obchody vedaucím, vydaný od M. Kašpara Ladislava Stehlíka z Čerňova k Létu Páně M.DC.IV*, Praha 1603. O znacích v tomže skicáři provedených technikou perokresby psal Miroslav TRUČ, *Willenbergerovy kresby městských erbů*, in: *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc. Usp. M. Polívka a M. Svatoš*, Praha 1992, s. 475–498. Moravský zemský znak se opakovaně objevuje v moravských sněmovních artikulech, sign. ER IX 53.
- 7) Např. v roce 1604 Willenberg výtvarně zpracoval Yglou mapu Tyrol, která byla vydána v roce 1605 u Jiřího Černého z Černého mostu, srv. Wilfried BEIMROHR, *Warmund Ygl und seine Karte von Tyrol*, online: <https://www.tirol.gv.at/kunst-kultur/landesarchiv/archiv-und-quelle/32/>. Také ilustroval z valné části Harantův cestopis, který vyšel v roce 1608. Vedle řady reálií vyřezal i signované veduty Káhiry, Jeruzaléma a Alexandrie, pohled na Sinaj a mapu Středomoří. Knihopis č. 2.903, Kryštof HARANT Z POLZIC A BEZDRUŽIC, *Putování, aneb cesta z království českého, odtud po moři do země svaté, země judské...*, Praha 1608.
- 8) Knihopis 6.862. Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOVA A PAPROCKÉ VŮLE, *Zrcadlo slavného markrabství Moravského*, Olomouc 1593, f. CCCLXXXVib, strahovský exemplář sign. JR II 5.
- 9) SK, sign. ACH IV 39. *Agendarium, sive Ordo rituum, et ceremoniarum ... opera F. Sebastiani a Baden, coenobii Lucensis, eiusdem Ordinis] abbatis, collectus*, Typis Lucensibus 1595, titulní strana.
- 10) SK, sign. BE IX 66. *Sententiae morales D. Bernardi abbreviatae, das ist Geistliche kurzverfasste Sprüche und Sententz des heiligen, hocherleuchten Bernharden, Abbtin zu Claravalle, Cistercienser Ordens... in unser gemeine Teitsche Sprach gebracht durch Sebastianus, von Baden, Abbtin des Stiftes und Gottshaus Bruck S. Wenceslai bey Znaym, Praemonstratenser Ordens, etc.*, Bruck an der Teya 1596.

řadu, představuje titulní list řádového breviáře, vydaného taktéž péčí louckého opata Šebestiána II.¹¹⁾ Na signovaném a datovaném titulním listu vévodí v horní části bordury opět Panna Maria s Janem Křtitelem na levé a s opatem Friedrichem¹²⁾ na pravé straně. Na levo od titulu se nachází sv. Václav, patron louckého kostela, s kopím a českým dvouocasým lvem ve znaku. Pod ním je vyobrazen s palmovou ratolestí premonstrát Jacques de la Coupe (1541–1572), známý spíše jako Jacobus Lacops, který se již v této době, nedlouho po své násilné smrti, těšil řádové úctě.¹³⁾ Na pravé straně je vyobrazen Gotfríd z Kappenbergu (1096/1097–1127),¹⁴⁾ dobrodinec z raného období řadu, beatifikovaný nedlouho po vydání breviáře, a také stienfeldský mystik Heřman Josef (1150/60–1241/1252).¹⁵⁾

Do dolní části bordury umístil Willenberg zástup premonstrátů, který vede sv. Augustin, jehož řeholí se premonstráti řídí, se zakladatelem řadu sv. Norbertem. Ti jsou identifikováni jménem. Za nimi následuje zprava generální opat premonstrátského řadu Jean Despruets (1573–1596), dále strahovský opat Jan Lohel (1586–1612) a loucký opat Šebestián II. Fuchs Bádenský (1585–1599), které lze rozpoznat podle jejich znaků a iniciál, jež jsou nad nimi vepsány. Všichni jsou obráceni ke kostelu louckého kláštera na pravé straně (obr. 18).¹⁶⁾

Na rubu titulního listu je největší prostor věnován bohatě provedenému Willenbergovu dřevorezu opatského znaku Šebestiána II. Fuchse Bádenského, pod kterým je pohled na loucký klášter od západu přes Dyji. Jde o vyobrazení louckého kláštera v dnes již neexistující středověké podobě, a byť to není jeho nejstarší grafické ztvárnění, zachycuje nejvíce podrobností (obr. 19).¹⁷⁾

Jiný pohled na klášterní kostel nabízí viněta na úvod svátku sv. Václava. V popředí se nachází opět světec a za ním kostel, podobně jako v *Agendarium* a *Sententiae morales*, vše je ale zrcadlově obrácené, takže sv. Václav v tomto případě hledí vlevo a kostel, ve větším detailu, je umístěn vpravo. I zde je oválný portrét rámován obdélníkovým dekorem, který navíc nese figury z louckého klášterního a Šebestiánova opatského znaku (obr. 20).

Další dílo, pro které Willenberg vyřezal štočky s premonstrátskými motivy, postila Georga Scherera, má sice vročení 1603, ale řada indicií naznačuje, že jeho přípravu lze datovat do předcházejících let, patrně do samého závěru Willenbergova pobytu v Louce.¹⁸⁾ Podle poznámek ve svém zápisníku Willenberg odešel z Louky do Prahy již v září 1600 a není pravděpodobné, že byl nadále s tiskárnou spojen.¹⁹⁾ Viněta na foliu 676b je datovaná 1599.²⁰⁾ Na ní Willenberg zachytil

11) SK, sign. ACh II 5, *Breviarium juxta ritum candidissimi Ordinis Praemonstratensis, per fratrem Sebastianum a Baden, abbatem Lucensem, pro commodiore usu Chori hac forma editum*, Typis Lucensibus 1597.

12) *Enciclopedia dei santi. Bibliotheca Sanctorum*, V. Erizzo – Galdino, Roma 1964, s. 525–526.

13) Oběšen militantními kalvinisty v Brielle 9. července 1572, blahořečen byl až 24. listopadu 1675, svatořečen 29. června 1867. Viz *Hagiologion. Lebensbilder der Heiligen, Seligen und grosse Gestalten des Prämonstratenser-Ordens. Deutsche Ausgabe*. Herausgegeben vom Generalpostulator des Ordens, Donatian De Clerk unter Mitarbeit von Gabriel Wolf, Windberg 1999, s. 154–157.

14) *Hagiologion*, s. 13–15.

15) *Enciclopedia dei santi. Bibliotheca Sanctorum*, sl. 26–27; *Hagiologion*, s. 116–118.

16) Ulrich G. LEINSE, *Premonstráti*, Praha 2020. Výřez publikován na obálce.

17) Jiné, starší pohledy na loucký klášter srv. kupř. Dušan FOLTÝN a kol., *Enycklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 799; Petr ECKL – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Tomáš VALEŠ, *Bonum opus: Premonstráti v Louce (1190–1784)*, Znojmo 2020, s. 52.

18) SK, sign. BO I 17. Georg SCHERER, *Postill ... über die sönntäglichen Euangelia durch das gantze Jahr*, Closter Bruck an der Teya 1603. Exemplář daroval loucký opat Šebestián III. Chotěbor jihlavskému kostelu sv. Jakuba Většího ve správě premonstrátů, odtud se ještě v roce 1603 dostal do Strahovské knihovny.

19) ZAPLETAL, *Willenbergerovy pohledy*, s. 163; TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, s. 704.

20) SCHERER, *Postill*, f. 676b.

představitel typografických řemesel při práci. Lze tak spatřit sazeče, ballenmeistera, tiskaře, písmolijce a dřevorezáče.²¹⁾ Vyjma posledního jsou všichni identifikováni vepsanými iniciálami. V případě sazeče se s největší pravděpodobností jedná o Bartoloměje Albrechta Formana. Tím Petr Voit hypoteticky atribuoval scény z viněty loucké tiskárně, samozřejmě i proto, že ve středu viněty je sv. Václav, patron louckého klášterního kostela a také písmeno W s orlicí, které jsou součástí louckého klášterního znaku. Dřevorezáč vyobrazený na vinětě by tak měl být autoportrét Jana Willenberga. Viněta z roku 1599 je nejstarším českým výtvarným zpracováním všech profesí zapojených do knihtisku (obr. 21).

Snad stejně časově lze zařadit další pohled na loucký klášter, tentokrát z východu. Vyobrazení navíc doprovází členěný nápis „MONASTERIVM LVCENSE“ a je signováno JW.²²⁾ Podle autorů poslední monografie o Louce pochází tento dřevorez rovněž ze Schererovy postily vydané v Louce roku 1603, strahovský exemplář ji však neobsahuje.

Novozákonní ilustrace Postily jsou sevřeny bohatě komponovanými dekorativními rámy s figurální, květinovou a rolverkovou náplní. Z daného pohledu je tematicky nejzajímavější pohled na klášterní kostel v Louce od severu (?) v dolní části rámu, po stranách pak stojí vlevo sv. Augustin a vpravo sv. Norbert (obr. 22).²³⁾ V jiném rámu se střídají motivy z klášterního znaku, po stranách stojí vlevo sv. Václav, vpravo sv. Šebestián (obr. 23). Klášterní znak lze najít i na vlysech souborného vydání Schererových prací z roku 1599 (obr. 24) a v *Agendarium* (obr. 25). Rodový znak Šebestiána II., který je na velkém opatském znaku umístěn v srdečném štítku, obsahuje viněta na konci *Sententiae morales* (obr. 26).²⁴⁾

Další v literatuře neznámý tisk dochovaný ve Strahovské knihovně, jehož ilustraci lze přisoudit Janu Willenbergovi, je vevázán do tištěného římského pontifikálu Klementa VIII. z roku 1595.²⁵⁾ Pontifikál se dostal na Strahov péčí strahovského opata Václava Mayera (1779–1800), který po zrušení premonstrátského kláštera v Louce získal pro Strahov nejen knihovni skříň, ale také některé cenné kusy z loucké knihovny. I v případě římského pontifikálu o tom svědčí přípisek na jeho titulní straně. Foliový svazek byl opatřen koženou vazbou se zlaceným supralibros. Na přední straně je to znak louckého opata Šebestiána III. Chotěborského (1599–1607), datovaný 1601, na zadní znak louckého kláštera, přičemž vazba je datována 1602.²⁶⁾

Co je ale vzhledem k našemu tématu podstatné, před titulní list je vevázán papírový list foliového formátu se dvěma oslavnými básněmi od Heinricha Wenzela Brandta z Brandenfelsu. Tento tepelský rodák a student jezuitské koleje v Klementinu je sice znám jako autor jiné básně pro nově zvoleného tepelského opata Matěje Zimmerhackla (1596–1599), ale básně v římském pontifikálu Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě včetně dodatků nezná.²⁷⁾

- 21) VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 907–908. Vinětu otiskl již Petr KROUPA et al., *Premonstrátský klášter v Louce. Dějiny – výzdoba – ikonologie*, Znojmo 1997, s. 33, naposledy ECKL – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – VALEŠ, *Bonum opus*, s. 87. https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Premonstr%C3%A1tsk%C3%A1_tisk%C3%A1rna_%E2%80%93_Louka_u_Znojma.
- 22) ECKL – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – VALEŠ, *Bonum opus*, s. 54–55.
- 23) SCHERER, *Postill*, f. 14a. Rámec publikován v ECKL – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – VALEŠ, *Bonum opus*, s. 81.
- 24) Klášterní znak kupř. SK, sign. BJ IV 13, Georg SCHERER, *Erster Theil Aller Schrifften, Bücher und Tractätlein*, Closter Bruck 1599, list 118a; Šebestiánův v *Sententiae morales*, list 132b.
- 25) SK, sign. ACh IV 22. *Pontificale romanum Clementis VIII. Pont. Max. iussu restitutum atque editur*, Romae 1595.
- 26) Petr VOIT, *Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze. Od gotiky na práh baroka*, Praha 2020, s. 283–287.
- 27) Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. Založili A. Truhlář a K. Hrdina. Pokračovali J. Hejnic a J. Martínek. Sv. 1, Praha 1966, s. 225.

Brandt se pod druhou z nich jmenuje jako představený louckého semináře, z Teplé se tedy přes Prahu přesunul do dalšího premonstrátského domu na Moravě.

První báseň je doprovázena opatským znakem Šebestiána III. Chotěborského, který v srdečním štítku nese znak louckého kláštera. Je datován 1599, což koresponduje s rokem Chotěborova nástupu do opatského úřadu poté, co na něj 13. února 1599 jeho předchůdce Šebestián II. Fuchs Bádenský rezignoval.²⁸⁾ Napravo od opatova znaku je vyobrazen sv. Šebestián, nalevo sv. Štěpán (obr. 27). Ačkoliv není dřevorez signován, jeho celkový ráz a také podoba doprovodného textu s typickým spojováním písmen nás nenechává na pochybách, že jeho autorem byl Jan Willenberg. Srovnání sv. Šebestiána zde a v premonstrátském breviáři z roku 1597 jasně ukazuje na Willenbergovo autorství.²⁹⁾

Tištěný nadpis „*In Pontificale Romanum*“ na rubu titulního listu svědčí o tom, že Brandt zamýšlel své verše umístit do pontifikálu, který si pořídil opat pro liturgické úkony spojené s jeho funkcí, a že bylo v jeho možnostech tak učinit. A také o tom, že se patrně jedná o jediný exemplář tohoto tisku.

II. Willenbergův skicář s vedutami českých měst a vpisky jeho dalších majitelů

V první polovině roku 1602 procestoval Jan Willenberg značnou část Čech, aby perem pořídil náčrty českých měst pro dřevorezy do závěrečného oddílu Paprockého Diadochu, věnovanému městskému stavu.³⁰⁾ Jeho cesta trvala od ledna do dubna, takže musel v krátkém časovém úseku s pomocí svého skicáře vyřezat štočky patnácti českých měst, neboť kniha vyšla již v červenci téhož roku.³¹⁾

Willenbergův skicář je uložen v rukopisné sbírce Strahovské knihovny. Když byl na přelomu 19. a 20. století objeven pro veřejnost a vydán tehdejší strahovským bibliotékářem Isidorem Zahradníkem a čerstvým docentem dějin křesťanského umění Antonínem Podlahou v roce 1901 pomocí fotozinkografické reprodukční techniky,³²⁾ stal se v krátké době pojmem v řadě vědeckých oborů, dějinami umění počínaje a archeologií konče. Perokresby, které se v něm nalézají, jsou ve své podrobnosti unikátní a v některých případech představují nejstarší zachované pohledy na česká města. Popis vedut a dalších vyobrazení, následné objevy

28) Dominik K. ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877, s. 346.

29) SK, sign. ACh II 5. *Breviarium*, 1597.

30) Kp č. 6.843, Bartoloměj PAPROCKÝ z HLOHOL A PAPROCKÉ VŮLE, *Diadochos, id est successio, jinak posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stavův slavného Království českého, to jest panského, rytířského a městského*, díl III a IV, Praha 1602.

31) Miroslav TRUC, *Vznik Willenbergova strahovského skicáře*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků SK ČSR 5, 1988, s. 179–198; M. Truc osvětlil, kde a kdy se v Čechách Willenberg pohyboval při pořizování skic a také prokázal, že měl čas poříditi vyobrazení do závěrečné části Diadochu.

32) Antonín PODLAHA – Isidor ZAHRADNÍK, *Jana Willenberga pohledy na města, hrady a památné stavby Král. českého z počátku XVII. století*, Praha 1901.

a doplňky byly popsány v literatuře,³³⁾ především o rukopisných přípiscích, které v kontextu dalších Willenbergových prací na Strahově poodhalí osud skicáře.

Před samotným výkladem o některých nových poznatcích o skicáři jen krátce zmíním strahovský exemplář Diadochu. Do výčtu ilustrací zařadili Jan Anderle a Vladimír Švábek³⁴⁾ ve svém přehledu také samostatné pohledy na Strahov a Vyšehrad, které byly vloženy mezi stranu 3 a 4 s tím, že je obsahuje pouze strahovský výtisk,³⁵⁾ dnes bohužel nezvěstný. Strahovský exemplář byl ale pouze jedním ze dvou, které Anderle se Švábem zkoumali. Protože jsem se nikde v literatuře s tímto samostatnými pohledy nesetkal, nezbyvá než předpokládat, že se jedná o okrajové části pražské veduty, jinde dochované vcelku, které byly od středové části odděleny v ohybu na okraji stránky.³⁶⁾

Skicář původně obsahoval i starší kresby, které dokladují, že při svém pobytu v Louce Willenberg cestoval do Horních Uher i do habsburské metropole Vídně. Jde o vyobrazení Zvolenu a Banské Bystrice či části vídeňské fortifikace. Důkaz o Willenbergově přítomnosti v Horních Rakousích podává jeho dnes nezvěstný pohled na Vídeň z roku 1599.³⁷⁾

Přestože veduty českých měst v náčrtníku vznikly s největší pravděpodobností jako vzor pro Diadochos a musely být proto nutně z prostorových důvodů zjednodušeny, Willenberg sám při kreslení předloh do skicáře od počátku počítal s jejich dalším využitím. O tom svědčí několik skutečností: velký formát perokreseb s mnoha detaily, jež nebylo možné do běžné knihy vtěsnat, vpisování poznámek o barevnosti střech a dalších upřesňujících informací přímo do skic,³⁸⁾ zjevně pro účely ručního kolorování. Některé veduty pak skutečně vyřezal v plné velikosti a sám koloroval či nechal kolorovat, většinou na objednávku městských rad.³⁹⁾ A také výběr skicovaných míst, z nichž některá nemohla být do Diadochu zařazena, kupř. hrady Rábí,

33) Alfred PIFFL, *Nové kresby Jana Willenberga*, Časopis Společnosti přátel starožitností 58, 1950, 1–8; Jaroslav HEROUT, *Jan Willenberg. Pohledy na česká města z počátku 17. století*, Památky a příroda XII, 1987, s. 531–537; Ludvík SKRUŽNÝ, *Willenbergův „strahovský skicář“ z roku 1602 jako významný pramen poznání vzhledu a uspořádání staveb ve městech, na předměstích a v pohradích vrcholného středověku*, Archaeologia historica 13/88, Brno – Bratislava 1988, s. 145–153; František SPURNÝ, *Willenbergerovy veduty moravských měst*, in: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc., Brno 1988, s. 343–351; TRUC, *Willenbergovy kresby městských erbů*, in: Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc. Usp. M. Polívka a M. Svatoš, Praha 1992, s. 475–498; Ondřej JAKUBEC, *Grafické dílo Jana Willenberga a knižní tisky přelomu 16 a 17. století (Mezi realitou, imaginací a konceptualitou)*, in: Studia Moravica II, Acta Universitatis Palackianae olomucensis. Facultas philosophica – Moravica 2, 2004, s. 185–203. Kresby ze skicáře jsou použity vcelku či ve výřezech v mnoha publikacích, z poslední doby jmenujme alespoň Jan MERGL, *Plzeňské veduty a pohledy čtyř století*, Plzeň 1995, č.k. 5 (veduta); 6 (Sv. Bartoloměj), 7 (Diadochos), 8 (Kalendář 1602); Jana PODDANÁ – Lubomír NETUŠIL, *Kunětická Hora v proměnách času. Obrazový soubor k výstavě*, Pardubice 2001; Vojtěch STORM – Helena STEJSKALOVÁ – Karel PLETZER, *Jan Willenberg: České Budějovice roku 1602*, České Budějovice 2015.

34) Jan ANDERLE – Vladimír ŠVÁBEK, *Jan Willenberg*, Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 86, Plzeň 1986, s. 5–11, tam na s. 8.

35) SK, sign. AO II 13.

36) Srv. kupř. NK, sign. 54 A 000069, <https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002040661&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.

37) Srv. Antonín PODLAHA, *Materialie k slovníku uměleckých řemeslníků v Čechách*, Památky archaeologické XXVIII, 1916, s. 93–121, tam na s. 120, tab. VIII; Týž, *Willenbergův pohled na okolí Vídně z r. 1599*, Památky archaeologické XXIX, 1917, s. 153. Vídeň se vyskytuje i na několika vinětách a ilustracích jako pozadí, kupř. Georg SCHERER, *Ein trewherzige Vermahnung das die Christen den Türcken nicht huldigen, sondern ritterlich wider ihn streyten sollen*, Bruck and der Thaya 1595; Týž, *Erster Theil Aller Schrifften*, ale k tomu samozřejmě mohl Willenberg použít nějakou předlohu.

38) ANDERLE – ŠVÁBEK, *Jan Willenberg*, s. 7.

39) Doložena je veduta Plzně z roku 1609, za níž dostal od tamní městské rady 10 kop míšeňských grošů, *O obraze města Plzně*, Památky archaeologické a místopisné X, 1878, s. 628. Žatec z roku 1611, dnes uložený v Regionálním muzeu K. A. Polánka

Šelmbek, Švihov, Roupov či Hluboká nebo církevní stavby, např. kostel sv. Bartoloměje v Plzni, cisterciácký klášter v Plasích. Mezi nimi lze řadit i vedutu premonstrátského kláštera v Milevsku. Milevský klášter zachytil Willenberg v době, kdy byl již několik dekád ve světských rukou, neboť v té době patřil pánům z Hodějova,⁴⁰⁾ a lze se jen dohadovat, nakolik jeho zájem souvisel s jeho působením v Louce (obr. 28). Aby byl výčet známých Willenbergových vyobrazení premonstrátských reálií úplný, byť zde z chronologického pořádku vybočuje, je na místě zmínit jiné drobné Willenbergovo vyobrazení Strahovského kláštera, které spatřilo světlo světa ve Stehlíkově kalendáři pro rok 1604.⁴¹⁾ Jde o žánrový obrázek vinobraní v záhlaví pro měsíc říjen. Na Petříně vinaři nosí hrozny z vinice, šlapou víno a plní sudy, za nimi je vidět průčelí strahovského kláštera s kostelem, obrácené k Praze. Předlohu neznáme a není vyloučeno, že Willenberg scénou sám zachytil.

V roce 1987 byla uspořádána v Památníku národního písemnictví, jež tehdy strahovskou klášterní knihovnu spravoval, výstava, na níž byl zápisník po restaurování prezentován veřejnosti.⁴²⁾ Při této příležitosti byl publikován nevelký katalog,⁴³⁾ v němž je vyjma postupu restaurování prací stručně popsán zápisník jako takový. Ale ani zde, ani v dalších dvou později vydaných drobnějších příspěvcích se jeho autor Miroslav Truc nezabýval všemi přípisky, které se ve skicáři nacházejí. Věnoval pozornost především itineráři, jenž si Willenberg na stránkách zápisníku vedl, a z něho odvodil dobu jeho vzniku.⁴⁴⁾

Vyjma jasně identifikovatelné ruky Willenbergovy, které lze přisoudit legendu a přípisky k těm objektům, jež se do legendy nedostaly, a také popisů barev na dominantních stavbách, se na kresbách objevují tři další písarské ruce. Ve dvou případech nevíme, kdo tito písáři – pravděpodobní vlastníci skicáře – byli. Nejmladší z nich, patrně

v Žatci, on-line: <https://www.muzeumzatec.cz/nejstarsi-vyobrazeni-zatce.html>, Plzeň, dnes nedochovaná veduta Kutné Hory, viz BLANKA ALTOVÁ, *Město Kutná Hora jako český barokní prostor?* Lidé města 11, 2009, č. 1, s. 8–9, online: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-1056.html>. Tisk Žatce má větší rozměry (124 x 33 cm) než perokresba v náčrtníku (48,5 x 16,7 cm) a to i přes to, že samotná tištěná veduta má na šířku zhruba 90 cm, zatímco levá část ve skicáři chybí.

40) ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 318–319, též s reprodukcí detailů Willenbergovy perokresby Pavla ZELENKOVÁ, *Vývoj architektury premonstrátského kláštera a kostela sv. Jiljí v Milevsku ve středověku*, in: Jiří Kálal (ed.), *Milevsko 830 let (1184–2014)*, Milevsko 2014, s. 94–109, tam na s. 108. O klášteře a kostele naposledy TAŽ, *Premonstrátský klášter a kostel sv. Jiljí v Milevsku*, Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium vol. XXIX, Praha 2018.

41) Knihopis 15.685. *Kalendář nový s pranostykou hvězdářskou s pilností sepsaný, a vydaný od M. Kašpara Ladislava Stehlíka z Čenkovy, etc. k létu Páně M.DC.IV přestupnému a hrudnému*, srv. Ladislav LÁBEK, *Výzdoba plzeňského kalendáře z r. 1604 od Jana Willenberga*, in: Umění. Sborník pro českou výtvarnou práci. Řídil Jan Štenc, Praha 1938, s. 397–400, kde jsou ilustrace reprodukovány, stejně jako ve větším měřítku, byť méně kvalitně v Josef PETRAŇ et al., *Dějiny hmotné kultury II (1)*, Praha 1995, s. 59–63.

42) Zásadní restaurátorský zásah, jehož cílem bylo fixovat rozpadající se konvolut kreseb, provedl již v letech 1983–1984 Tomáš Vyskočil. Jednotlivé listy byly v závěrečné fázi štěpeny, aby jejich obě strany mohly být vystaveny separátně. Mokrá cesta a štěpení však nebyly nejšťastnějším řešením a od té doby kresby, jež jsou adjustovány v paspartách a uloženy ve speciálních dřevěných schránkách, významně degradovaly. Proto byl zápisník digitalizován mezi prvními položkami Strahovské knihovny. Nedostatek zkušeností v rané fázi digitalizačního procesu v kombinaci s neobvyklým formátem digitalizovaného zápisníku v konečném výsledku zapříčinily, že digitální obrazy, byť byly naskenovány náležitě, nemají z uživatelského hlediska patřičné parametry. K tomu jistě přispěla i postupující degradace originálu. Srv. http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS__DT_I_30_____3N1J2M1-cs.

43) Helena DOMANJOVÁ – Miroslav TRUC, *Pohledy na česká města z počátku 17. století. První výstava unikátního souboru perokreseb restaurovaných v roce 1984*, Praha 1987.

44) Miroslav TRUC, *Vznik Willenbergova strahovského skicáře*, osvětlil, kde a kdy se v Čechách Willenberg pohyboval při pořizování skic a také prokázal, že měl čas pořídit vyobrazení do závěrečné části Diadochu.

ze závěru 17. století, je pro nás v tomto případě irelevantní. Dobu vzniku dalších přípisků, které doplňovaly a aktualizovaly popisy na vedutách, lze datovat jistěji. Vyjma upřesnění místních názvů se písař zmínil i o proměně podoby některých dominant, což nám umožňuje vznik poznámek alespoň přibližně časově určit. Tak komentář „zámek Kunětická Hora jest porušen“ mohl vzniknout až po poboření hradu v roce 1645 švédským generálem Torstensonem,⁴⁵⁾ poznámka vztahující se k Mladé Boleslavi „nyní ten zámek jest pustý“ zachytila stav těsně po konci třicetileté války,⁴⁶⁾ ale *terminus ante quem* přináší až přípisek „všechn s zemí srovnáný“ u hradu Hněvína (Landeswarte) na skice Mostu. Jeho demolice skončila v roce 1653.⁴⁷⁾

Již Podlaha se Zahradníkem se zmínilo o figurální kresbě, již přisoudili nejasný význam a tudíž ji nijak neinterpretovali. Tato kresba je také nepochybně dílem Willenbergovým a vzhledem k signatuře JW s připojenými letopočty 1582, [158]3, [158]4 by snad mohlo jít o zachycení nějaké epizody z jeho života, ať už v symbolické nebo konkrétní rovině.

Povšimli si také, že je pod ní cizí rukou, v tomto výčtu třetí, vepsáno distichon:

„*Spes mea prima DEUS, spes altera fidus amicus;
Illa sed in dubiis fert mihi rebus opem.*“⁴⁸⁾ (obr. 29)

Stejně, velice charakteristické ruce lze přisoudit i větu pod vyobrazením kostela sv. Apolináře na Novém Městě pražském: „*Non omnes Sancti qui calcant limina Templi.*“ (obr. 30)

III. Oslavný sborník ke korunovaci krále Matyáše 1611 a jeho autor Jiří Hanuš z Kronenfeldu jako vlastník Willenbergova strahovského skicáře

Komu patřila tato ruka, jejíž celkový ráz představuje zjevně nejstarší vrstvu přípisků?

Ve strahovské knihovně se pod signaturou DR III 25 nalézá drobný sborník, který do této otázky vnáší světlo. Do literatury jej uvedl Cyril Straka již v roce 1913, jeho podrobný popis poté podal v roce 1925.⁴⁹⁾ Petr Voit se o něm zmiňuje jako o autorské knize Jiřího Hanuše Lanškrounského z Kronenfeldu.⁵⁰⁾ Hanuš byl učitel, utrakvistický kněz, který působil na mimopražských i pražských farách. Ke konci svého života žil v Praze, kde vlastnil menší tiskárnu. Vyjma latiny, v níž skládal humanistické básně,⁵¹⁾ ovládal ještě řečtinu a hebrejštinu. A je více než pozoruhodné, nakolik je tento Hanušův konvolut spjat s osobou Jana Willenberga.

O tom, že byl Hanuš sestavovatelem sborníku, svědčí nejen v titulu uvedené autorství textu i tisku, ale i iniciály G. H. pod oslavnými verši pod Matyášovými portréty

45) August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a torze Království českého. Díl první*, Praha 1882, s. 58.

46) August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a torze Království českého. Díl desátý*, Praha 1895, s. 41.

47) Rudolf ANDEL et al.: *Hrady, zámky a torze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 333.

48) Všechny rukopisné latinské citace jsou transliterovány a v případě chronogramů tak uvádějí v textu se vyskytující písmeno U i v případě, že se jedná o číslovku V.

49) Cyril STRAKA, *Studie o věžích a branách hradu Pražského*, Památky archaeologické XXV, 1913, s. 8–26; Cyril STRAKA, *Památky po našich knihtiskářích. O památkách ve Strahovské knihovně v Praze*, Typografia 32, 1925, s. 13–21. Do širšího kontextu knihovny dřívějšího vlastníka jej zařadila Hedvika KUCHAROVÁ, *Knihovna Bohumíra Daniela svobodného pána Wunschwitza*, Sborník archivních prací 53, 2003, č. 1, s. 195–226, tam na s. 210–211. Autorka na základně mé chybné informace uvedla, že některé přípisky patří Janu Willenbergovi.

50) Petr VOIT, *Jiří Hanuš Lanškrounský z Kronenfeldu*, in: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 342, kde je o Hanušovi pojednáno především se zřetelem ke knihtisku. O sborníku srv. též STRAKA, *Památky po našich knihtiskářích*, s. 14–15; VOIT, *Vzácné knižní vazby*, s. 280–282.

51) Srv. Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. Založili A. Truhlář a K. Hrdina. Pokračovali J. Hejnic a J. Martínek. Sv. 2, Praha 1966, s. 263–266, kde nejvíce životopisných údajů a přehled Hanušova latinského díla.

na foliu 1a a 25a. Kniha byla pořízena při příležitosti korunovace Matyáše II. dne 23. května 1611 a lze se jen dohadovat, že měla sloužit jako nápaditý oslavný dar.

I v tomto útlém svazku se setkáváme s několika Willenbergovými dřevorezy. V samém úvodu se nachází kolorovaný otisk dřevorezu portétu Matyáše II. v uherském šatu, druhý otisk pak knížku uzavírá. Dřevorez je signován JW a datován 1611. Původně byl využit jako ilustrace k několika tiskům Jiřího Závěty ze Závětic, které souvisely s Matyášovou korunovací na českého krále.⁵²⁾

Nad Matyášovou podobiznou je nadepsán Hanušovou rukou chronogram 1611 v podobě panovníkova jména a titulu: „Matthias SeCUnDUs.“

Pod ní pak počátek stejnou rukou počátek básně, signovaný G. H.:

„Effigiem Regis nostri pinxere Matthiae
Fingere sed mentem non potuere piam.“

A totožnou rukou byl pořízen chronogram na druhém portrétu Matyáše (obr. 31):

„ALtera LUX flatUs⁵³⁾ aUCHI ULtro
ILLUXerat orbe

Matthias BoJI Ut fert noVa sCeptra soLI.“

Oba chronogramy odkazují na rok 1611, kdy byl Matyáš korunován českým králem.

Po něm následuje dřevorez, tentokrát neokolorovaný, s podobiznou císaře Rudolfa II., jehož autorem byl opět Jan Willenberg (obr. 32). Tento portrét není sice signován, ale výtvarný rukopis autora je zřejmý a případné pochybnosti o Willenbergovu autorství vyvrací jiný, zjevně unikátně dochovaný a dnes zřejmě nezvěstný tištěný jednolist, vydaný k úmrtí císaře Rudolfa II.⁵⁴⁾ Do něj byl tento portrét zakomponován společně s vyobrazením zesnulého panovníka na márnách. V textu se totiž jednoznačně uvádí, že vyobrazení vyřezal (*incidit*) Willenberg, který se tu navíc honosí přídomek „a Phoenixbergk“, což je, domnívám se s A. Podlahou, jediný známý tištěný doklad o jeho povýšení do šlechtického stavu, anebo přijetí do erbovního strýcovství.⁵⁵⁾ Ve strahovském svazku byl na Rudolfově portrétu odstraněn (vyříznut) hebrejský nápis nad panovníkovou hlavou „Jahve, Ješua, Ruach Ha-Kodeš“. Na výše zmíněném letáku je ale tento nápis zachován.⁵⁶⁾

Pro úplnost dodávám, že poté Jiří Hanuš zařadil do sborníku tisk vlastní latinské oslavné

52) O Závětových tiscích, popisujících události kolem Matyášovy korunovace naposledy Kateřina PARÍZKOVÁ, *Pražská korunovace krále Matyáše dne 23. května 1611 ve světle dobových pramenů*. Diplomová práce na Katedře PVH a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2012, s. 50–52, srv. též Petra VEČEROVÁ, *Šumanská tiskárna (1585–1628)*, Documenta Pragensia monographia, Volumen 17, Praha 2002, s. 66–67. Ve Strahovské knihovně se vyskytuje řada jejích exemplářů, srv. Knihopis 17.164 a 17.166, a německý *Krönung der könig: Mayt: Matthiae des Andern dieses Namens Königes in Ungarn zum König in Beheimb glücklich beschehen...*, SK, sign. AO XII 15/13. Dřevorez otiskl VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 1022

53) Ve slově *flatus* by měla být číslovka L vyznačena správně majuskulou, nikoliv minuskulou.

54) Antonín PODLAHA, *Jana Willenbergera příležitostný list k úmrtí císaře Rudolfa II.*, Památky archaeologické XXVI, 1914, s. 224–225 a tab. XXII. Z podnětu Strahovské knihovny byl proveden záznam v Knihopisu, on-line viz: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000019883&local_base=KPS. Dle vyjádření prof. Dr. Jana Matějky ze 4. 10. 2018 se tento list dnes v kapitulní knihovně nevyskytuje, neuvádí jej ani Václav HOŘEŠ, *Umělecká pozůstalost vdp. biskupa Dra. A. Podlahy*, Praha 1932; Antonín ŠORM, *Sbírky uměleckých předmětů biskupa Dra. Ant. Podlahy*, Praha 1932, a Václav Vilém ŠTECH, *Dražební katalog umělecké pozůstalosti vdp. biskupa Dra. A. Podlahy*, Praha 1932.

55) Willenbergovo jméno s tímto přídomkem je zachyceno již dříve v referátu o knize, kterou se chystal vydat bojkovský farář Jan Jelínek, viz Selský archiv 6, 1907, s. 199–200. Ten měl však k dispozici ztracenou modlitební knihu, do níž si Willenberg zapisoval různé rodinné a životopisné události. Z ní jméno s přídomkem pochází. Ostatně se jím honosil i bratr Jana Willenberga Zikmund, viz FLORIAN, *Willenbergerovy pohledy*, s. 164.

56) STRAKA, *Památky po našich knihtiskařích*, s. 17, se mylně domníval, že ve vyříznuté části byla původně holubice, personifikace sv. Ducha.

básně k Matyášově korunovaci *Illustrissimo et fortissimo principi ac Domino Domino Matthiae II. Dei gracia Regi Hungariae et Bohemiae.....*⁵⁷⁾ Jde o parafráze 83. a 86. žalmu, po nichž následuje jako větší část vevázaných tisků cyklus mědirytů s portréty císařů z rodu Habsburků doplněný českými verši na jejich oslavu. Výčet končí Rudolfem II. a poslední verš obsahuje chronogram, který se hlásí do roku 1603.

Mezi portréty s oslavnými verši velebicími Ferdinanda I. a Maxmiliána II. je zařazen unikátní dřevořez s pohledem na Pražský hrad a vysvětlivkami. Vznikl, jak napovídá chronogram v nadpisu, v roce 1610 a jeho autorem byl též Jan Willenberg (obr. 33).⁵⁸⁾ Habsburský cyklus uzavírá mědirytina císařského orla a již zmíněný druhý kolorovaný dřevořez krále Matyáše.

Další latinské parafráze žalmů (91. a 103.) pokračují po závěru habsburského cyklu a jsou ukončeny latinskou modlitbou opět z pera Jiřího Hanuše z Kronenfeldu.

Porovnáme-li latinské přípisky v konvolutu, signované G. H., s dvěma krátkými texty ve Willenbergově strahovském skicáři, je zřejmé, že je psala stejná, velmi charakteristická písařská ruka. Jednotlivá písmena humanistické polokurzívy jsou víceméně totožná, což platí i pro spojení písmen, především s na konci slov. Markantní je podoba majuskulního E, D, a U, minuskulního f a p, počáteční s nesou řadu společných znaků. To platí i pro duktus, modul a sklon písma.

Jako definitivní důkaz spojení této písařské ruky s Jiřím Hanušem nám posloužilo několik svazků z jeho knihovny, které jsou dnes uloženy ve strahovských sbírkách. Ty obsahují Hanušovy vlastnické přípisky a případně i komentáře a zápisky na předešlých, titulních listech či *in margine*. Nejvhodnějším strahovským příkladem je výtisk hebrejské bible,⁵⁹⁾ který nese na předešlém Hanušův podpis, chronogram s vrocením 1582 a stejně jako tam, i na frontispisu a titulním listu další latinské zápisky. Na rubu titulního listu je otisk Hanušovy značky s křížem, korunou, srdcem a písmeny G. H.⁶⁰⁾ Zadní předešlí obsahuje hebrejský citát z Izajáše a kaligraficky provedené hebrejské slovo Ješua, které Hanuš často v této podobě vpisoval do knih ze své knihovny (obr. 34).⁶¹⁾

Pokud hledáme odpověď na otázku, kdy Jiří Hanuš získal Willenbergův skicář, je nutno se ptát, jak blízký byl jeho vztah k umělci. Hanuš nepochybně Willenberga jako vyhlášeného „*formschneidera*“ znal, ale nevíme, zda získal otisky dřevořezů pro oslavný sborník přímo od něj, nebo od tiskařů, pro něž je Willenberg vyřezal původně.

57) Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. Sv. 6, Dodatky, Praha 2011, s. 146. Druhý známý exemplář nese strahovskou signaturu F II 116 a je konvolutu. Od roku 1753 byl součástí knihovny františkánského konventu v Hájku a po její konfiskaci se ocitl v rámci tzv. svozů v Památníku národního písemnictví, kde obdržel signaturu S XIII b 23. Za informaci děkuji Mgr. Janu Kašparovi. Srv. též VOT, *Vzácné knižní vazby*, s. 282.

58) Pohled zachycuje Pražský hrad a část Malé Strany tradičně od jihu. Poprvé o něm pojednal STRAKA, *Studie o věžích*. Chronogram zní: *Cor Regis nostri In ManibVs Del est*. Reprodukce viz Markéta LAZAROVÁ – Jiří LUKAS, *Praha. Obraz města v 16. a 17. století. Soupis grafických pohledů, I.*, Praha 2002, č. 20, naposledy František POHL – František SKOPEC (edd.): *Arcibiskupství pražské ve fotografiích a obrazech*, Praha 2018, s. 21, obr. 9. Vyobrazení je věnováno císaři, tedy Rudolfovi II.

59) SK, sign. JA V 39, *Biblia Sacrosancta ad Hebraicam veritatem, & probatissimorum ac manuscriptorum exemplarium fide diligenter recognita & restituta*, Basileae 1562. Na Strahově viz též sign. SK, sign. BE IX 57, *Homelie divi Haymonis, episcopis Halberstattensis...*, Coloniae 1530.

60) VOT, Jiří Hanuš *Lanškrounský z Kronenfeldu*, in: *Encyklopedie knihy*, s. 342.

61) Za pomoc děkuji Bc. Martě Čermánkové. V SK také sign. EA I 12, Joannes SLEIDANUS, *Commentariorum de statu religionis et reipublicae, Carolo Quinto Caesare, Libri XXVI.*, Argentinae [1568]. Srv. též KNM, sign. Kap. 31, Johannes HEROLT, *Liber discipuli de eruditione Christifidelium*, Argentorati 1476, za informaci děkuji PhDr. Richardovi Šípkovi, Ph.D.

Zdá se pravděpodobnější, že se Hanuš stal vlastníkem skicáře až v souvislosti s Willenbergovým úmrtím po 3. říjnu roku 1613. Těžko si lze totiž představit, že by se Willenberg chtěl vzdát svého cenného náčrtníku již někdy dříve. Kromě jiného pro něj představoval zdroj příjmů, a jak víme, ještě v roce 1611 vyřezal velkou vedutu Žatce, pro kterou mu jako předloha bezpochyby posloužila perokresba v zápisníku jako. Nabízí se tedy vysvětlení, že právě díky vzájemným vztahům se podařilo Hanušovi získat skicář od nemocného či umírajícího Willenberga. V takovém případě mohl Hanuš psát do skicáře již jen velmi krátkou dobu, zhruba jeden měsíc, neboť 10. či 11. listopadu 1613 zemřel.

Tím se prozatím výčet Willenbergových premonstratensí z hlediska tématického i provenienčního uzavírá. Doufejme, že se dílo Jana Willenberga v budoucnu dočká tolik očekávaného monografického zpracování a že k němu poskytne informace nebo alespoň inspiraci i tento drobný příspěvek.

Summary:

Jan Pařez

Jan Willenberg, the Premonstratensians and the Strahov Library

Jan Willenberg (1571–1613) was an important woodcutter who first worked in Moravia in the printing house of the Premonstratensian monastery at Louka, and from the beginning of the 17th century in Prague.

The present article follows his trail in the Strahov Library from two points of view. The first focuses on artistic expressions related to the Premonstratensian environment (depictions of the monasteries at Louka, Strahov and Milevsko, abbatial coats-of-arms, portraits of the saints). The

second brings us new information about the ownership of a fragment from Willenberg's sketchbook, today stored in the library's manuscript collection, which can be attributed to Utraquist priest and Prague printer Jiří Hanuš Lanškrounský of Kronenfeld, and not least, presents Willenberg's depiction of the abbatial coat of arms of the abbot of Louky, Sebastian II of Chotěboř, on a previously unknown sheet with Latin poems by the-then prefect of the Louka seminary, Jindřich Václav Brandt of Brandenfels.

TISKY JANA SIXTA Z LERCHENFELSU K PŘENESENÍ OSTATKŮ SVATÉHO NORBERTA

Jan Pišna

Když v květnu roku 1627 procházel slavnostní průvod s ostatky svatého Norberta Prahou, byl mezi přihlížející distribuován světcův životopis, který sepsal a vydal probošt litoměřické kapituly Jan Sixt z Lerchenfelsu. Tisk obstarala proboštova soukromá tiskárna, která byla nedávno po požáru 31. ledna 1627 narychlo obnovena.¹⁾ Ničivým plamenům nepodlehla jen tiskárna, ale také celý proboštův dům. Sixt o přenesení ostatků do Doksan v prosinci 1626 byl jistě dobře informován a nebudeme také daleko od pravdy, když budeme předpokládat, že právě na začátku roku 1627 pojal Sixt myšlenku literárního zpracování světcova života.

Sixtův útlý čtyřicetistránkový spis kvartového formátu nebyl zdaleka prvním setkáním českých čtenářů v předbellohorské době s magdeburským arcibiskupem a zakladatelem premonstrátského řádu. Již roku 1567 přeložil a vydal probošt svatovítské kapituly Jindřich Scribonius jeden list sv. Norberta, který se stal součástí antologie dvou kázání sv. Augustína a výňatku z textu sv. Ambrože. V dedikaci svatojiřské abatysi Dorotě Krumlovské Scribonius explicitně jmenuje oba iniciátory překladu norbertovského textu doksanského probošta Jana Freywalda a doksanskou převorku Markétu.

Ačkoliv se může zdát, že Scriboniova antologie byla primárně určena řeholnicím (s ohledem na obsah textu, dedikantku a jména obou iniciátorů překladu přicházejí v úvahu benediktinky a premonstrátky), musíme počítat s daleko širším využitím uvnitř katolické části společnosti. Především byla tato vydavatelská a překladatelská činnost nedílnou součástí potridentské rekatolizace v předbellohorských Čechách. Vydavatelská strategie katolické inteligence už v druhé polovině 16. století se cíleně projevovala v několika oblastech náboženské a mravněvýchovné literatury. Kromě překladů z děl církevních Otců a nejnovějších knih zahraničních katolických představitelů (Scherer, Nausea apod.), se setkáváme s vydáváním náboženských děl předhusitské doby (např. revidované vydání Barláma a Jozafata v překladu Tomáše Štítného ze Štítného). Na těchto ideových pilířích postavil také svou literární a vydavatelskou činnost Jan Sixt

1) Podle dobových svědectví při požáru zahynuli přímo v budově tři pracovníci tiskárny. Blíže o tom Johann Ev. SCHLENZ, *Geschichte des Bistums und der Diözese Leitmeritz: Geschichte der Gründung des Bistums Leitmeritz*, Varnsdorf 1912, s. 56; Jaroslav MACEK, *950 let litoměřické kapituly*, Kostelní Vydří 2007, s. 91–93.

z Lerchenfelsu, který za podpory pražského arcibiskupa kardinála Harracha založil v Litoměřicích tiskárnu roku 1625, aby tuto podobu rekatolizace mohl realizovat.²⁾

Scriboniův překlad Norbertova listu zřejmě zůstal až do dob Sixtova vydání Norbertova životopisu osamocen, neboť o dalším českojazyčném tisku s norbertovskou tematikou nemáme žádné další informace. Jiná situace panovala v latinsky psané literatuře. V roce 1579 v Mnichově vyšla latinská veršovaná skladba Michaea Ubisera *De vita et moribus divi Norberti*,³⁾ který působil v tepelském klášteře jako učitel.⁴⁾ Významný katolický básník a prelát Jiří Barthold Pontanus z Breitenberka, který měl k premonstrátskému řádu velmi blízko, neboť v louckém klášteře studoval za opata Šebestiána Fraytaga z Čepirohu a následně působil v úzkém kruhu spolupracovníků strahovského opata a arcibiskupa Jana Lohela, sice nesložil žádnou legendistickou skladbu o sv. Norbertovi, ale nelze také říci, že by premonstrátskou tematiku zcela pominul. Roku 1586 vytvořil svou nejrozsáhlejší skladbu latinský životopis zakladatele tepelského kláštera bl. Hroznaty.⁵⁾ Stranou také nemohou zůstat snahy louckého opata Sebastiana Fuchse, který v klášteře založil tiskárnu specializující se kromě edic německých a latinských premonstrátských také na vydávání soudobé katolické německé literatury (např. Scherer, Fischer).⁶⁾

Vraťme se zpět k Sixtově životopisné edici z roku 1627. Titulní list je ozdoben rytinou svatého Norberta s protikacířským ikonografickým významem (obr. č. 35). Kromě ďábla v řetězech se po světcově pravici nachází i potupený kacíř Tanchelm. O něm se konkrétněji Sixt rozepíše v 16. kapitole (*Proč se svatý Norbert an ďábla na řetěze drží a z druhé strany jakéhosi vzáctného člověka nohama šlapá?*) a ještě jednou podrobněji v 21. kapitole. Vznik této duplicity si můžeme vysvětlit kompilačním charakterem Sixtovy práce a hlavně snahou poskytnout čtenáři relevantní informace k ikonografii pro české prostředí ne velmi známého světce.

Na rubu titulního listu začíná předmluva, jejíž text je explicitně věnován „*k pobožnému katolickému čtenáři*“. Už v exordiální části předmluvy Sixt naznačil latinským citátem z *Písně písní*, jakým směrem se bude text ubírat. Především se opřel o křesťanskou aktualizaci starozákonného motivu nebeské zahrady, v níž jsou světcí a zemští patroni připodobňováni ke květinám. Sixt tento florální motiv křesťanské květomluvy zakončil citátem elegického disticha z Medkovy agendy z roku 1585 (v tisku agendy se nachází pod dřevorezou *Imagines patronorum*).⁷⁾ Jistě to byl záměr, neboť lze předpokládat, že tyto verše znal každý katolický duchovní a vytvářelo se tím mentální spojení Sixtova rétorického vyjádření s konkrétní ilustrací panteonu českých světců. Sixt těmito verši spojil také myšlenkový závěr předmluvy, který zdůrazňuje, že do této zahrady českých patronů přibyl nový světec: „*K tomu nám nemalou příčinou podává dnešní slavné*

2) Lis a písmové sady Sixt původně odkoupil od dědiců po staroměstském tiskaři Tobiášovi Leopoldovi. Po přestěhování tiskárny z Prahy do Litoměřic roku 1625 pomáhal se zaváděním dílny *Typographus Academicus* Pavel Sessius. Blíže k tomu Petr Votr, *Encyklopedie knihy*, Praha 2006, s. 815.

3) Michaea UBISERUS, *De vita et moribus divi Norberti*, München 1579. VD16 U8.

4) Lucie STORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti: Utváření humanistické učené komunity v českých zemích*, Praha 2011, s. 311.

5) BCBT31119; Jana KOLÁŘOVÁ, *Básnické dílo Jiřího Bartholda Pontana*, Olomouc 2020, s. 84–87; Petr KUBÍN (ed.), *Legenda o bratru Hroznatovi = Vita fratris Hroznatae*, Praha 2017, s. 49–50.

6) Petr Votr, *Encyklopedie knihy*, Praha 2006, s. 907–908.

7) *Obsequiale sive Benedictionale, quod agendam appellat secundum ritum et consuetudinem S. Metropolitanae Pragensis Ecclesiae*, Praha 1585, fol. A2a. BCBT36574

svatého Norberta arcibiskupa magdeburského přenesení, kterýžto již budoucně mezi květy Království tohoto počten a všem věřícím v zemi této patrona, podpůrci a zachránci vystaven bude.“⁸⁾

Sixt rozčlenil Norbertův život do 35 kapitol. Nejedná se o žádný překlad konkrétní legendy, jak jsme již naznačili dříve, nýbrž o kompilát podstatných událostí na základě různých znění legend a dalších historických prací. Dobře patrné je to v textu tam, kde se snaží Sixt vytvořit českému čtenáři paralelu s českými dějinami. Například v první kapitole, kde se vytváří chronologická souvztažnost mezi Norbertovým narozením, panováním papeže Řehoře VII. a císaře Jindřicha III., uvádí přídavkem „toho téměř roku, kteréhož Vratislav kníže české na Království korunován, prvním králem českým učiněn byl.“⁹⁾ Další výrazná aktualizace se týká přenesení Norbertova těla z Magdeburku v roce 1626, kde jsou vyzdvíženy zásluhy císaře Ferdinanda II., strahovského opata Kašpara Questenberga a doksanského probošta Kryšpína Fuka (jehož Sixt označuje „za souseda našeho nejmilejšího“).¹⁰⁾

Plně nezodpovězená zůstane otázka Sixtových zdrojů a předlohy pro jeho zpracování Norbertova života. V závěru předmluvy o tom píše: „O jehožto životu a svatém obcování tuto skrovnou knížku z rozličných kronik (však hodnověrných) sebranou, tobě čtenáři k lepšímu sem vypsál a v jazyku našem českém vytisknouti dal.“¹¹⁾ Sixt nemusel již pracovat s rukopisně dochovaným textem legend, neboť v průběhu 16. a zvláště začátkem 17. století byl život svatého Norberta několikrát zpracován a zpřístupněn tiskem. V tomto ohledu odpadá jakákoliv snaha srovnávat Sixtův text se zněním středověkých legend *Vita A* a *Vita B*,¹²⁾ neboť by to neodpovídalo dobové realitě.

Můžeme ale uvažovat o vlivu díla *Praemonstratensis ordinis nonnulorum Patrum vitae* louckého opata Zikmunda Kohela z roku 1608.¹³⁾ V dedikaci strahovskému opatu Loheliovu připodobňuje Kohel světce k perlám zářícím na nebi. Kohelův tisk obsahuje ještě životopisy hraběte Gottfrieda z Cappenbergu, sv. Heřmana Josefa, bl. Haitona, bl. Huga z Fosses, bl. Hroznaty. O rok později vyšlo v Kolíně nad Rýnem podobně koncipované německé veršované zpracování životů premonstrátských světců *Historia von Leben, Thaten und Sterben etzlicher außserwölten Lieben H. Gottes des H. Praemonstratenser Ordens*.¹⁴⁾ Neznámý básník zařadil po vyličení životopisu zakladatele řádu samostatné oddíly o životě sv. Heřmana Josefa a hraběte Gottfrieda z Cappenbergu. V této souvislosti také nutno zmínit cyklus 34 grafických listů *Vita S. Norberti canonicorum Praemonstratensium patriarchae* s výjevů z Norbertova života, které vydal společně rytec Theodor Galle s textovým doprovodem Johanna Chrysostoma Vander Sterre.¹⁵⁾

O Sixtově účasti na Norbertově translaci nemáme mnoho informací, kromě drobných zmínek, které sám učinil v prvním dílu *Přenesení sv. Norberta* (obr. č. 36). Pravděpodobně

- 8) Jan SIXT z LERCHENFELSU, *Život svatého Norberta*, Litoměřice 1627, fol. [A2a].
- 9) *Tamže*, fol. B1b. Sixt uvádí rok narození sv. Norberta 1085.
- 10) *Tamže*, fol. L1a-L2a.
- 11) *Tamže*, fol. [A2a].
- 12) *Životopisy svatého Norberta*, Bořek Neškudla (ed.), Praha 2021.
- 13) BCBT31720.
- 14) VD17 12:193928Z.
- 15) Krátce na to roku 1623 vydal Sterre životopis sv. Norberta v nizozemštině *Het leven vanden H. Norbertus sticht-vader der ordre van Praemonstreyt*. Také po přenesení ostatků sv. Norberta do Prahy vytvořil Sterre v letech 1628 a 1629 několik oslavných a životopisných prací v latině.

splnil prosbu kardinála Harracha, aby se společně s dalšími probošty, děkany a faráři z doksanského okolí aktivně účastnil cesty z Doksan do Prahy 1. května 1627.¹⁶⁾ Ve sdílené dedikaci Questenbergovi a Fukovi zrekapituloval své dojmy z celé slavnosti: „A v pravdě bylo se jest čemu diviti, bylo jistě nač se dívat, když tolik tisíc lidu, proti těm svatým kostem a pozůstalostem ze všech Měst pražských (Ó Bože! S jakou radostí! S jakou velebností! S jakým plesáním!) vyšlo, takže domy v městě prázdné zůstaly a ulice, ba placy i ryňky divícím a dívajícím se příliš ouzké byly. O čemž chtějice já (vedle přípovědi své v létu 1627., když jsem Život téhož svatého patriarchy tisknouti dal, učiněné) ku potěšení těch, kteří přítomni byli a k duchovnímu obveselení těch, kteří takové triumfující slavnosti neviděli, tuto skrovnou knížku na světlo vydati.“¹⁷⁾

Krátce po květnových událostech se Sixt rozhodl pro vytvoření popisu celé slavnosti, jehož koncept počítal s členěním do dvou svazků. První díl stihl realizovat v roce 1628. Formátem a typografickou úpravou navazoval na svazek se životopisem sv. Norberta, na nějž se několikrát odvolává. Hlavní náplní prvního dílu byla apologie translací svatých ostatků a s tím spojených ceremonií. Důvody, které přiměly Sixta k sepsání prvního dílu, spíše čteme mezi řádky a míří především proti (možným či prosloveným) námitkám nekatolíků. „*Poněvadž mnozí jsou, kteříž nám katolickým za zlé mají, že těla a kosti lidí svatých z jednoho místa na druhé, z jednoho města a krajiny do města a zemí jinších přenášíme.*“¹⁸⁾ Na jiných místech v textu je označuje za „*nechutné utrhače svatých*“. Opakovaná kritika se týká obrazoboreckého plenění, které se vyskytuje ve dvou konkrétních historických příkladech. Prvním je situace ve Francii v roce 1573, druhým je plenění interiéru katedrály sv. Víta v roce 1619 a zamezování jakéhokoliv přístupu do kaple sv. Václava k ostatkům českých patronů.¹⁹⁾ Sixt dochází k závěrečnému apelu směřovanému čtenáři: „*Hle, Čechové moji milí, jaké jest ovotce víry podobojí (nebo k ní se všickni kacíři hlásí), jací užítkové, jaký zisk a vejdělek kalvinského učení?*“²⁰⁾

Struktura prvního dílu *Přenesení sv. Norberta* zohledňuje genderové dělení a pojednává samostatně nejprve muže světa a následně ženy světece. Sixt informace o projevované úctě ostatkům čerpá především z jednotlivých knih Bible. Věnuje se prvním lidem Adamovi s Evou a jejich hrobu, hrobům a úctě projevovaným starozákonním praotcům a králům. Pro české a evropské dějiny podrobně recipuje z Hájkovy *Kroniky české* (včetně konkrétního odkazu na číslo listu), v níž nachází argument velikosti předhusitských Čech. Zvláště vyzdvihuje projevy zbožnosti českých panovníků a předních šlechticů (Pernštejnů a Rožmberků). Na konkrétních příkladech ukázal zálibu Karla IV. ve sbírání svatých ostatků po celé Říši, ale také jeho podporu kultu sv. Václava.

16) Cyril STRAKA, *Přenesení ostatků sv. Norberta z Magdeburku na Strahov* (1626–1268), Praha 1927, s. 77.

17) Jan SIXT z LERCHENFELSU, *Přenesení sv. Norberta. Díl první*, Litoměřice 1628, fol. *2a-*2b.

18) *Tamže*, fol. A1a.

19) *Tamže*, fol. F3a.

20) *Tamže*, fol. F3b–F4a.

Vydání druhého dílu patrně narušila Sixtova smrt 3. listopadu 1629. Můžeme se jen domnívat, jakým způsobem mohl Sixt zpracovat popis celé události. Na konci prvního dílu Sixt stručně anotoval obsah zamýšleného pokračování: „Druhý díl se brzo vydá o vyzdvížení a přenesení kostí S. Norberta až prve procesí druhá Bůhdá šťastně se vykoná.“²¹⁾ Dosti zastřeným popisem Sixt upozorňuje na snahu do svazku zapojit obě slavnosti. Tedy slavnostní průvod ze začátku května 1627 a výroční slavnost z 21. května 1628. Z toho vyplývá, že první díl Sixtova *Přenesení sv. Norberta* byl sepsán a musel být vytištěn ještě před výroční slavností roku 1628.

Je také otázkou, zdali zdržení Sixtovy práce na druhém dílu nezpůsobila snaha vyrovnat se se záplavou tisků, které se cíleně věnují translaci. Máme zde na mysli nejen v Čechách vzniknuvší latinské spisy, ale také záplavu zahraničních publikací s norbertovskou tematikou. Přední místo mezi nimi zaujímá již v květnu 1627 anonymně vydaný spis strahovského podpřevora Amanda Fabia *Octiduum S. Norberti triumphantis*,²²⁾ z něhož o tři sta let později čerpal informace o průběhu translace a oslav strahovský bibliotekář Cyril Straka.²³⁾ Fabius stihl ještě roku 1627 u Sessia vydat *Narratio translati è Saxoniâ in Boëmiâ Sacri corporis Beatissimi viri Norberti*,²⁴⁾ s nímž pravděpodobně Sixt pracoval při sepisování prvního dílu *Přenesení sv. Norberta* (např. pasáže věnované přenesení svatých ostatků *De transferendis sanctorum reliquiis*).²⁵⁾

V zahraničí měla translace také velký ohlas. Kromě známých prací kombinující životopis sv. Norberta s informacemi o translaci a festivitatích s ním spojených z pera Martina Mertze²⁶⁾ či Franze Aempherleho,²⁷⁾ se setkáme s popisem i antverpských oslav premonstrátů od sv. Michala, o nichž pojednal Van der Sterre v práci *Echo S. Norberti triumphantis* z roku 1629. Nedávno objevila Anežka Baďurová španělský tisk relace z roku 1627 vycházející pravděpodobně z dopisu antverpského opata Matouše Irsela o translaci a oslavách v Praze.²⁸⁾

Sixtovy práce unikly pozornosti badatelů, kteří se věnovali i rané pobělohorské rekatolizaci a samotné translaci z roku 1627. Nezmiňuje je ani Cyril Straka ve svém jubilejním spise z roku 1927. Důvodem mohla být jednak absence druhého dílu, který zůstal nerealizovaným plánem, jednak zvýšený zájem o Sixta jako hudebníka či kazatele,²⁹⁾ přičemž ostatní složky Sixtovy tvorby zůstaly upozaděny. Nelze také přehlédnout mnoho otázek, které se kolem celého Sixtova plánu pro badatele vznikají. Pokud již existoval rukopis, proč se k jeho realizaci nedošlo v jiné tiskárně? Zachoval se alespoň jeho rukopis? V každém případě oba dochované tisky Sixta z Lerchenfelsu, které vznikly u příležitosti přenesení ostatků sv. Norberta v roce 1627, rozšiřují naše poznání, jak klérus tyto významné okamžiky v náboženském životě Českého království vnímal a jak s nimi pracoval v českojazyčné knize, která měla zcela odlišnou čtenářskou recepci, nežli dnes známější latinské práce Amanda Fabia.

21) *Tamže*, fol. F4b.

22) BCBT31120.

23) Cyril STRAKA, *Přenesení ostatků sv. Norberta z Magdeburku na Strahov* (1626–1268), Praha 1927.

24) BCBT31200.

25) Amandus FABIVS, *Narratio translati è Saxoniâ in Boëmiâ Sacri corporis Beatissimi viri Norberti*, Praha 1627, fol. H4a–P2a.

26) VD17 12:117856Q. Martina MERTZ, *Norbertus triumphans in vita et translatione*, Ravensburg 1627.

27) VD17 12:118103A. Franz AEMPERLE, *Caelestis nova palma*, München 1627.

28) Anežka BAĐUROVÁ, *Španělsky tištěná zpráva o přenesení ostatků sv. Norberta v roce 1627*, in: *Libri magistri muti sunt: pocta Jaroslava Kašparové* (usp. A. Císařová-Smítková – A. Jeřábková – M. Svobodová), Praha 2013, s. 287–298.

29) Jiří ŽUREK, *Zapomenutí mistři starší české hudby: Jan Sixt z Lerchenfelsu aneb Nově o příležitostném skladateli z doby počátků baroka*, *Harmonie* 17, 2009, s. 26–28.

Summary:

Jan Pišna

Prints of Jan Sixtus of Lerchenfels on the translation of the relics of St Norbert

The article presents the prints of Litoměřice Provost Jan Sixtus from Lerchenfels, realized at the time of the translation of the remains of St Norbert. In 1627 an edition was created of *Life of St Norbert*, which Sixtus compiled based on other biographies available in print. Principle in consideration is the *Praemonstratensis ordinis nonnulorum Patrum vitae* of the Abbot of Louka Sigismund Kohel, dated 1608. Sixtus divided Norbert's life up into 35 chapters and in several places tried to create for the Czech reader a parallel with Czech history. Other updates concerned the translation of Norbert's body from Magdeburg in 1626, where the merits of Emperor Ferdinand II, the abbot of Strahov Kašpar Questenberg and the Provost of Doksany Kryšpín Fuk are highlighted.

In 1628 Sixtus realized the first part of *The Transfer of St Norbert*, which he con-

ceived as an apologia for the translations of holy relics and the ceremonies related thereto. In addition to examples from the Bible, Sixtus also drew extensively from Hájek's *Czech Chronicle* (1541). The publication of the second volume was evidently disrupted by Sixtus's death on 3 November 1629. We can only speculate how Sixtus might have elaborated his description of the whole event. At the end of the first volume, Sixtus briefly annotated the content of the intended sequel: „*A second volume will soon be devoted to the collection and translation of St Norbert's bones up until the first procession, the second with God's help may be happily performed.*” With this rather cryptic description, Sixtus draws attention to the effort to include in the volume the festivities from the beginning of May 1627 and also the annual celebration from 21 May 1628.

DAVID NORBERT ALTMAN VE SLUŽBÁCH STRAHOVSKÉ KANONIE.

BILANCE DOSAVADNÍHO BÁDÁNÍ A NOVÁ ZJIŠTĚNÍ

Jan Pařez – Libor Šturm – Vít Vlnas

M

alíř David Norbert Altman z Eydenburku (též Altman z Eydenbergu či Eydenburgu), který byl svým životem a dílem těsně spjat se strahovskou premonstrátskou kanonií, není v české umělecko-historické literatuře osobností neznámou, byť jeho postavení v rámci pražského malířství přechodného období mezi manýrismem a barokem je chápáno spíše jako okrajové. V následujícím textu jsme se pokusili nejprve stručně vylíčit přehled dosavadního bádání a na jeho základě podat upřesněný umělcův biogram. Dále se věnujeme nepočetnému souboru jeho dosud známých děl včetně nových připsání.

Obrysy osobnosti a díla

Do literatury uvedl Altmana strahovský knihovník G. J. Dlabáč ve svém *Künstlerlexikonu*.¹⁾ Z jeho díla znal pouze výmalbu klášterní bibliotéky, kterou měl malíř uskutečnit v roce 1632 „aus Freundschaft“, tedy zadarmo. K témuž roku uvádí plnou citaci rovněž dedikaci vepsanou do německé bible, darované Altmanem Strahovské knihovně a dodnes zde uložené pod signaturou BY III 25 (obr. 37). Matrika kostela sv. Václava na Malé Straně poskytla Dlabáčovi informaci o malířově účasti v úloze svědka u křtu ze dne 19. března 1620. Německý historik Alwin Schultz identifikoval Altmana ve slezských pramenech a jako první publikoval fakta o jeho učňovských letech ve Vratislavi. Protože Dlabáčova informace o malířově účasti při křtu mu časově kolidovala s jeho zjištěními, domníval se, že záznam malostranské matky se vztahuje k Davidovu otci.²⁾ Důkladněji, avšak bez povědomí o slezských pramenech, se Altmanovi věnoval K. V. Herain, jehož rekonstrukci umělcova životopisu následující bádání doplňovalo víceméně již jen v detailech.³⁾ Pečlivou komparací archivních pramenů, z nichž některé později vzaly za své při požáru Staroměstské radnice v květnu 1945, dospěl Herain k přehledu malířových ekonomických poměrů a sociálních vazeb, zejména jeho poměru ke strahovské kanonii a malířskému pořádku. Další údaje o činnosti umělce v rámci profesního sdružení doplnil Rudolf Kuchynka.⁴⁾ Osobu Davida Norberta Altmana

1) Gottfried Johann DLABÁČ, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien*, Erster Band. A–H, Prag 1815, sl. 41.

2) Alwin SCHULTZ, *Die Breslauer Maler des 16. Jahrhunderts*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 8, 1867, s. 391–392; Týž, *Untersuchungen zur Geschichte der schlesischen Maler: (1500–1800)*, Breslau 1882, s. 16.

3) Karel Vladimír HERAIN, *České malířství od doby rudolfínské do smrti Reinero-vy. Příspěvky k dějinám jeho vnitřního vývoje v letech 1576–1743*, Praha 1915, s. 53–54.

4) Rudolf KUCHYNKA, *Manuál pražského pořádku malířského z let 1600–1650*, Památky archeologické XXVII, 1915, s. 15, 34.

již od začátku 20. století registruje rovněž standardní encyklopedická literatura.⁵⁾

Nově zájem o Altmana oživil náleze jeho signovaného obrazu *sv. Rodiny se sv. Alžbětou a sv. Janem Křtitelem*, připsan na rubové straně jasně identifikovaného jako umělcův mistrovský kus, předložený v lednu 1644 pražskému malířskému pořádku. V této souvislosti opětovně shromáždil a aktualizoval poznatky o malířově biografii i jeho díle Michal Šroněk.⁶⁾ Ve vztahu k pracím pro strahovskou knihovnu se Altmanovi věnoval jeden z autorů této studie.⁷⁾ Zatím poslední příspěvek k malířovu dílu uveřejnila ve své diplomové práci Veronika Lorencová, která objevila a interpretovala písemné prameny k Altmanovým pracem pro špitál sv. Alžběty na Pohořelci.⁸⁾

Co tedy dnes víme o životě a díle Davida Norberta Altmana z Eydenburku? Malíř se narodil krátce po roce 1600 (snad 1604?), jako syn erbovního měšťana a dvorního kováře Jiřího Altmana († 1616), primase hradčanského. Jeho bratry byli Jan († 1613), dále kovář Jiří ml. († 1614) a sochař Daniel († 1625), činný pro kostely v Praze a také v západních Čechách (Litice), kam jej původně přivedlo zřejmě dočasné přesídlení císařského dvora do Plzně v morovém roce 1589.⁹⁾ Budoucí malíř měl rovněž sestru Alžbětu, provdanou za hodináře Řehoře Reynharta, která se již v roce 1618 uváděla jako zesnulá. Davidův otec Jiřík Altman kšaftoval v úterý po sv. Trojici (28. května) roku 1616, ochrnutý na levou nohu a ruku. V poměrně obecně formulované závěti učinil svou manželku Lidmilu mocnou hospodyní nemovitého (dům a vinička) a movitého majetku s tím, že po jeho smrti bude rozdělen rovným dílem mezi ni a nejmenované syny a dceru.¹⁰⁾

David Norbert se objevuje v pramenech poprvé k roku 1617, kdy jako

5) Srov. *OSN II*, Praha 1902, s. 20–21: autor hesla Josef SVÁTEK sice fakticky neuvádí o Altmanovi nic jiného, než co napsal již Dlabach, ovšem charakterizuje jej jako „*dovedného malíře a zámožného měšťana hradčanského*“, jemuž přisuzuje bez konkrétních odkazů „*oltářní obrazy v kostelích pražských*“. Ulrich THIEME – Felix BECKER (eds.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, II, Leipzig 1907, s. 353: rovněž recipuje Dlabachův údaj o výmalbě strahovské knihovny a zmiňuje Altmanův pobyt ve Vratislavi mezi lety 1617–1621. Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, I, Ostrava 1993⁴, s. 16–17: odkazuje mj. na: Zikmund WINTER, *Remeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909, s. 551; zde uvedený údaj o „*Danielu Altmanovi, řezáku a truhlářovi, měšťanu hradčanském*“, se ale vztahuje k malířovu bratrovi. Saur *Allgemeines Künstlerlexikon: Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Band 2, München – Leipzig 1992, s. 710: autorka hesla Rose LEHMANN se nechala zmást vladickým predikátem a mylně uvádí Altmana jako „*malíře a řezbáře z Eydenburgu ve Slezsku*“.

6) Michal ŠRONĚK, *Matyáš Mayer, Oldřich Musch a David Altman – pražští malíři první poloviny 17. století*, *Umění XXXX*, 1992, s. 155–159; Týž, *Pražští malíři 1600–1656: Mistři, tovaryši, učedníci a štolíři v Knize Staroměstského malířského cechu*, *Biografický slovník*, Praha 1996, s. 25–27; Týž, *Sochařství a malířství v Praze 1550–1650*, in: Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy (Eds. E. Fučíková et alii), Praha – Londýn – Milán 1997, s. 368; Týž, *Malířští současníci Karla Škréty v Praze a v Čechách*, in: Karel Škréta 1610–1674: Doba a dílo (Eds. L. Stolárová – V. Vlnas), Praha 2010, s. 478.

7) Jan PÁŘEZ, *Několik úvah o počátcích obnovené klášterní knihovny na Strahově a jejím interiéru v raném novověku*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 2010, Tomus L. Fasc. 1, s. 116–118.

8) Veronika LORENCOVÁ, *Špitál sv. Alžběty na Pohořelci. Dochované oltářní obrazy ze špitální kaple*, diplomová práce, Ústav dějin křesťanského umění Katologické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2017, zvl. s. 27–28.

9) Ivo KOŘAN – Marie MAKARIUSOVÁ, in: *Biografický slovník českých zemí*, 1, Praha 2004, s. 66–67, zde starší literatura.

10) AMP, rkp. č. 2190. *Knihy trhová, testamentů a obnov rad města Hradčan 1518–1653*, f. 303a–303b.

nezletilý sirotek nastoupil do učení k Wenzelu Buhlovi († 1631) ve Vratislavi.¹¹⁾ V Dlabacem citovaném matričním zápise o křtu v malostranském kostele sv. Václava z 19. března 1620 se uvádí jakožto „David Altman, Civis in Ratschin, Pictor“, což budí podezření, neboť ještě v prvé polovině následujícího roku byl označen jako nezletilý.¹²⁾ Schultz a Herain nezávisle na sobě a z různých zdrojů zjistili, že malíř byl v roce 1621 obviněn z nepřístojného chování vůči svému mistrovi, jemuž zřejmě utekl z Vratislavi do Prahy, kde si na základě Buhlovy stížnosti vysloužil trest v hradčanském vězení. Ke dni 7. července 1621 Altman slíbil, že se k mistrovi nadále bude chovat náležitě, přičemž jeho věznění nemělo být nadále připomínáno. V roce 1624 jej zprostil provinění jiný vratislavský malířský mistr, Joachim Rese († 1630), mezi jehož učedníky se však Altman neuvádí.¹³⁾

K roku 1621 (27. října) čteme o Davidu Norbertu Altmanovi jako o věřiteli poprvé rovněž v hradčanské knize obligací. Svému bratru, sochaři Danielovi, tehdy půjčil značnou částku 700 kop grošů míšeňských. Vzhledem k tomu, že David nebyl zastupován poručníky, je zřejmé, že tehdy již čerstvě nabyl plnoletosti.¹⁴⁾ Daniel se svými financemi nakládal dosti aktivně, ve zmíněné knize o tom podávající svědectví ještě další zápisy. Dne 23. prosince 1621 si se svou manželkou Dorotou půjčil 30 uherských dukátů od Daniela Šebestiana Grünauera z Löwengrunu a Bareytu, císařského výběrčího cla v hrabství Kladském,¹⁵⁾ dne 6. července 1622 od Matesa Mayera 300 kop míšeňských¹⁶⁾ a dne 16. listopadu 1622 od císařova lékaře Octaviana Roboreta z Freibergu 200 kop.¹⁷⁾ Část těchto dluhů sochař zjevně umořil z další půjčky 600 kop, tentokrát od císařského komorníka Octaviana Miserona. Stejně jako v předcházejících případech, byla také zde pohledávka pojištěna na Danielově domě.¹⁸⁾

Daniel v roce 1625 zemřel, a kromě manželky Doroty a dcery Ludmily Anny po sobě zanechal také majetek a dluhy. Řešení pozůstalosti po otci i po něm bylo proto zapsáno opět do knihy obligací. Porovnání proběhlo ve dvou postupných krocích, nejprve 11. března 1626¹⁹⁾ a poté 30. listopadu 1627.²⁰⁾ Ze zápisů vysvítá nejen podíl Davida Altmana, ale také poměrně spleťtité příbuzenské vztahy mezi „nápadníky“, tedy osobami s nárokem na podíl dědictví. Již přímo za poslední vůli Jiříka Altmana staršího je připojena kvittance, již 9. září 1618 Řehoř Reinhart, hodinář potvrdil, že od Jiřkovy vdovy Ludmily obdržel 200 kop míšeňských grošů jako věno své zesnulé

11) Syn malíře Barthela Buhla, činného kolem roku 1600 v Těšíně a později ve Vratislavi (Walter KRAUSE, *Grundriss eines Lexikons Bildender Künstler und Kunsthandwerker in Oberschlesien von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, Oppeln 1933, s. 173). Poprvé se zmiňuje roku 1616 u příležitosti sňatku s Magdalenou, dcerou malíře Jacoba Walthera. V témže roce se Wenzel stal cechovním mistrem; jeho mistrovský kus měl za námět Ukřižování. Z Buhlových děl se uvádějí mimo jiné dekorace na efemérních vítězných obloucích vztýčených ve Vratislavi u příležitosti návštěv českých králů Ferdinanda II. (1617) a Fridricha Falckého (1620 – po útěku z Prahy). Altman byl prvním známým Buhlovým učněm, z pozdějších jsou jmenovitě doloženi Paul Wolff, Christoph Ferber, Hans Bartsch, Zacharias Aber a Lucas Friedrich Richter (A. SCHULTZ, *Untersuchungen*, s. 30–31). Buhl zemřel v roce 1631 během morové epidemie, která si vyžádala mezi vratislavskými cechovními malíři více obětí, srov. Andrzej KOZIEL (red.), *Malarstwo barokowe na Śląsku*, Wrocław 2017, s. 181.

12) M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 26; Schultzovu domněnku, že matriční zápis se týká Altmanova otce Jiřího st., vyvrací mj. fakt, že David se už k roku 1617 uvádí jako osiřelý (srov. A. SCHULTZ, *Untersuchungen*, s. 16).

13) A. SCHULTZ, *Die Breslauer Maler*, s. 391–392; Týž, *Untersuchungen*, s. 16, 125–126; K. V. HERAIN, *České malířství*, s. 54.

14) AMP, rkp. č. 2189, *Knihy obligací města Hradčan 1594–1653*, f. Q1b.

15) *Tamže*, f. Q13a, kvittance 31. května 1623.

16) *Tamže*, f. Q11a. Dluh byl dle kvitance splacen až po Danielově smrti.

17) *Tamže*, f. Q14b, kvittance 31. května 1623.

18) *Tamže*, f. R3a. Dluh byl splacen Danielovou vdovou Dorotou až 1. prosince 1628 a příjemci se tehdy stali barnabité a dědici Miserona.

19) *Tamže*, f. R19a–R19b.

20) *Tamže*, f. S1a–S1b.

manželky. Z pozdějších vyrovnání vyplývá, že tato zemřelá manželka byla Alžběta, dcera Jiříka Altmana staršího, tedy sestra Davida a Daniela. Sám Řehoř a jeho děti zemřeli v roce 1625, nicméně zbytek jejich podílů si nárokovaly děti jeho bratra Ondřeje. Dalším zesnulým bratrem byl Jan, který zemřel dle svědectví svého testamentu v roce 1613 a o jehož podíl usilovala vdova Regina Světlíková z Fojnštejna s dcerou Alžbětou Annou.²¹⁾ A konečně také již zemřelý Jiřík Altman mladší, po němž dědila manželka Dorota, znovu provdaná za malostranského měšťana Martina Lemona. Danielův majetek byl na základě ubrmanského rozhodnutí prodán a po splacení dluhů rozdělen v konečné fázi mezi čtyři strany. Největší podíl získala Danielova vdova Dorota s dcerou (750 kop míšeňských), druhý největší pak David Norbert (450 kop).

Z výše uvedených údajů je zřejmé, že David pobýval v Praze na konci října roku 1621 a poté nejpozději 11. března 1626, kdy byl přítomen dědickému porovnání. Ke dni 30. listopadu následujícího roku je zmiňován jako soused práva „svatého Jana pod Oborou jinak horou Sion“. Formulace, že byl „měšťáninem“ tohoto práva, je zjevně chybná Herainova interpretace údajů ze zápisu,²²⁾ kterou od něj přejali další autoři. Protože se postranní (vedlejší, zvláštní) práva neřídila městským, ale vrchnostenským právem, jejich osadníci byli považováni za poddané právní enklávy. Pokud si zakoupili nemovitost na vedlejším právu měšťané různých, především pražských měst, stávali se poplatníky vrchnosti a v soudních záležitostech, které se týkaly tamního majetku, spadali pod vrchnostenskou jurisdikci.²³⁾ David Norbert Altman byl, jak víme, měšťan města Hradčan. Na základě toho, že byl uveden jako soused na svatojánském postranním právu, lze předpokládat, že si zde nejpozději před koncem listopadu 1627 pořídil nějaké obydlí a získal tím status souseda. Zda to byl dům U Hlubokého sklepa (čp. 234/III) v Nerudově ulici, který na sklonku života prodával, není ovšem jasné.

K datu 29. června 1628 v pohořelé knize hradčanského purkmistrovského úřadu Altman vystupuje opět jako soused postranního práva sv. Jana v Oboře „pod Petřínem“. Pánům radním ochotně slíbil, že vyzdobí exteriérové oltáře umístěné během oktavu Božího těla proti domu U zlaté koule a nabízel také, že na vlastní náklad vymaluje a ozdobí „radní světnici“. Jako kmotra při křtu v kostele sv. Tomáše na Malé Straně jej zmiňuje zápis datovaný 11. června 1629.²⁴⁾ Nepochybně v souvislosti se zvýšeným tlakem ze strany malířského cechu na štolíře, umělce provozující činnost mimo profesní sdružení, si ke dni 31. března 1643 si Altman požádal o přijetí do staroměstského (přesněji spojeného staroměstsko-malostranského) malířského pořádku, jemuž také (11. 10. 1643) odvedl spolu s Antonínem Stevensem a Matyášem (Matesem) Arantem ml. příslušný poplatek.²⁵⁾ Současně byla všem třem prodloužena lhůta pro předložení mistrovského kusu. Stevens a Altman své výtvo-ry představili při cechovním sezení dne 10. ledna následujícího

21) AMP, rkp. č. 2209, *Knihy testamentů Nového Města pražského 1586–1617 (1624)*, ff. 408b–409a. Jan Altman z Eydenburku jmenuje Jiříka Altmana staršího jako svého otce, věno odkazuje manželce Regine. Testament byl pořízen 30. června 1613, Jan je zmiňován jako zemřelý 4. listopadu.

22) K. V. HERAIN, *České malířství*, s. 54.

23) Základní přehledovou a dosud nepřekonanou studii vydala před téměř padesáti lety Miluše SVOBODOVÁ-LADOVÁ, *Zvláštní místní práva v Praze*, Pražský sborník historický VIII, 1973, s. 95–179. Postranní právo sv. Jana v Oboře spadalo pod jurisdikci strahovských premonstrátů, s koncem třicetileté války však bylo připojeno ke správnímu území Malé Strany, viz s. 170–171.

24) M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 26, kde odkazuje na starší literaturu.

25) Štěpán VÁCHA – Radka HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty: Pražští malíři v letech 1635–1680*. Antonín Stevens, Jan Bedřich Hess, Matěj Zimprecht, Praha 2017, s. 81.

roku. Jak dokládá zápis na rubu dochovaného Altmanova obrazu byla malba schválena jako mistrovský kus což do-
svědčil tehdejší cechovní představený, malíř Oldřich (Ul-
rich) Musch. Téhož dne se novopečený mistr stal druhým
starším malířského pořádku a mezi staršími usedl znovu
v září 1653.²⁶⁾ Jeho působení v této funkci lze sledovat v ce-
chovní knize až do roku 1654.²⁷⁾

O malířských zakázkách Davida Norberta Altmana mimo
strahovskou kanonii máme k dispozici jenom kusé zázna-
my. Ve dvacátých letech štafíroval *Kalvárii*, kterou vyřezal
jeho bratr Daniel a která dodnes stojí na trámu vloženém
do gotického oblouku, jímž se do chórového ochozu otevírá
středová kaple Nejsvětější Trojice (Císařská) v presbytáři
katedrály sv. Víta.²⁸⁾ Roku 1638 provedl David Altman ne-
dochovanou malířskou výzdobu v Oettingenském (Lob-
kovickém) paláci na Malé Straně (čp. 34/III) v souvislosti
s přestavbou za Václava Františka Eusebia z Lobkovic.²⁹⁾
V následujícím roce (1639) údajně pracoval pro minority
v Českém Krumlově; o jeho díle zde však není známo nic
bližšího.³⁰⁾

Už starší autory zajímal souběh úředních funkcí, které
Altman v průběhu svého života zastával. Nebyl pouze ce-
chovním starším, ale v letech 1647–1654 je v pramenech
uváděn také jako strahovský hejtmán, tedy nejvyšší laický
hospodářsko-správní činitel ve službách premonstrátské ka-
nonie.³¹⁾ Herain odtud dovodil, že „se Altman, který asi nebyl
umělcem nijak vynikajícím, příliš dlouho činně malováním neza-
býval“. O jeho prestižním postavení ve vedení malířského
pořádku pak prý rozhodovaly společenské důvody „a hlavně
Altmanova zámožnost a vlivné postavení než zdatnost malířská“.³²⁾
Herain žádná Altmanova umělecká díla neznal, což ale jeho
soud nečiní automaticky chybným, neboť mimořádný talent
opravdu nepředstavoval základní podmínku pro dosažení
místa v čele cechu. Bylo tomu často spíše naopak, jelikož nej-
vyhledávanější malíři mnohdy hledali cesty, jak se cechov-
nímu přímusu pokud možno vyhnout. Na tom, že Altman
dlouhodobě pracoval pro strahovské premonstráty také jako
výkonný úředník, nic divného není; „druhé zaměstnání“ jako
vítaný přívídělek provozoval nejeden z umělců českého ba-
roka. Pokud jde o majetkové poměry, zdá se, že K. V. Herain
malířovu zámožnost poněkud přecenil. Dům U Hlubokého
sklepa (čp. 234/III), v Nerudově ulici, Altmanův jediný zná-
mý pražský nemovitý majetek, se totiž v berní rule k roku
1653 uváděl jako nuzný a k jeho podstatnému zvelebení
došlo až mezi lety 1655 a 1689³³⁾ (obr. 38). Tomu odpovída-
la i berní povinnost stanovená Altmanovi na pouhý 1 zl. 38
kr. ročně (Karel Škréta st. odváděl 6 zl., Fabián Harovník 3
zl. a Antonín Stevens 2 zl. 30 kr.).³⁴⁾ Ovdovělý a zřejmě bez-
dětný malíř tento dům prodal krátce před svou smrtí v roce
1656 Marii Barboře Leuxové, rozené Lacherové či Lachové,
jíž při koupi zastupoval její manžel Adam Leux. Cena 1000

26) Martin HALATA (ed.), *Kniha protokolů pražského malířského cechu z let 1600–1656*, Praha 1996, s. 131–133; M. ŠRONĚK, *Matyáš Mayer*, s. 161, pozn. 53.

27) Zejm. M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 26–27.

28) Ivo KORÁN, *Umění baroka: Sochařství*, in: Praha na úsvitu nových dějin (Čtvero knih o Praze), Praha 1983, s. 436–437; Pavel VLČEK a kol., *Umělecké památky Prahy: Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000, s. 107.

29) M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 26; Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLAS, *Pražské paláce: Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 2000², s. 212.

30) František MAREŠ – Jan SEDLÁČEK, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do polovice XIX. století*, XLI, Politický okres krumlovský, svazek první: okolí Krumlova, Praha 1918, s. XXXV.

31) Recentně J. PAREZ, *Několik úvah*, s. 117.

32) K. V. HERAIN, *České malířství*, s. 54.

33) J. PAREZ, *Několik úvah*, s. 117, pozn. 33; Š. VÁCHA – R. HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*, s. 578; srov. M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 27, pozn. 35; Pavel VLČEK a kol., *Umělecké památky Prahy: Malá Strana*, Praha 1999, s. 337. Není bez zajímavosti, že dům později náležel sochaři Janu Oldřichu Mayerovi (asi 1666–1721).

34) Š. VÁCHA – R. HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*, s. 219, 578.

říšských tolarů po 90 krejcarech měla být postupně splácena po 100 dukátech či 300 zlatých rýnských.³⁵⁾

Nedlouho po prodeji domu, 30. září 1656, sepsal David Norbert Altman svou závěť. V ní žádal strahovského opata Bernarda Sutora, aby byl pohřben ve strahovském kostele v kapli sv. Uršuly (sv. Norberta), kde již spočívala jeho manželka. Vinici na Brusce pod strahovskou jurisdikcí, kterou koupil za 700 kop míšeňských, hodlal se souhlasem vrchnosti prodat. Částku 100 zlatých po 60 krejcarech daroval strahovskému konventu na bohoslužby za duši svou i manželčinu, dalších 100 zlatých mu věnoval na pozlacený kalich s patenou a na mešní roucho z černého sametu. Apotékáři Johannu Severinovi Dyryxovi, měšťanovi Starého Města pražského, odkázal malíř 75 zlatých za přátelskou pomoc v době nemoci, Vlašský špitál obdaroval 25 zlatými „*ad pias causas*“. Z peněz získaných prodejem domu U Hlubokého sklepa věnoval 300 zlatých staroměstskému měšťanovi Wilhelmovi Laymundtovi a jeho manželce Anně za jejich věrné služby.³⁶⁾

Poslední vůle byla zveřejněna 9. listopadu 1656. David Norbert Altman z Eydenburku tedy zemřel někdy krátce před tímto datem. Jestliže si v závěti vymínil, že chce být pohřben na Strahově a ze svého nevelkého majetku vyčlenil pro konvent hodnotné dary, logicky tím dovršil svůj dlouholetý pracovní a nepochybně i osobní vztah k pražské premonstrátské kanonii za éry velkých opatů Kašpara z Questenberka (opatem 1612–1640) a Kryšpína Fuka z Hradiště (opatem 1640–1653). O jednotlivých malířových dílech bude podrobněji pojednáno v dalším textu, zde se proto omezíme na chronologický přehled. Ke dni 17. července 1628 je datován doklad, podle něhož měl Altman za částku 212 říšských tolarů „*pozlatit a umně malovat*“ hlavní oltář v kapli špitálu sv. Alžběty na Pohořelci, spravovaného strahovskými premonstráty. Oltář včetně sochařské výzdoby dokončil pražský řezbář Pavel Pfaff zřejmě už o pět let dříve.³⁷⁾ K letům 1633 a 1638 se zachovaly doklady o tom, že David Norbert Altman štafroval rovněž hlavní oltář opatského chrámu.³⁸⁾ Provedl pravděpodobně i povrchovou úpravu postav apoštolů, které vyřezal jeho bratr Daniel a jež byly zřejmě roku 1711 přeneseny do kostela Navštívení Panny Marie v Milevsku.³⁹⁾

K roku 1632 se vztahuje přípis v Altmanem věnovaném výstisku německé bible, hovořící o tom, že umělec „*rozlišil barvami*“ knihovní skříně ve Strahovské knihovně. Umělcova účast na výzdobě knihovny k roku 1632 byla obsírněji pojednána jedním z autorů tohoto článku, jenž se na základě restaurátorských průzkumů, rešerší archivních pramenů a obrazových záznamů pokusil rekonstruovat pravděpodobný vývoj vzhledu knihovních regálů dnešního Teologického sálu knihovny se zřetelem k možnému rozsahu a charakteru podílu Davida Norberta Altmana.⁴⁰⁾ V roce 1640 vzniklo tzv. *Altmanovo panorama*, téměř tři metry dlouhý pohledový plán zachycující tok Vltavy od Svatojánských proudů až ke Karlovu mostu, o němž

35) AMP, rkp. č. 2217, *Knih trhová Menšího Města pražského 1647–1664*, f. E15a–E16a; srov. K. V. HERAIN, *České malířství*, s. 54.

36) AMP, rkp. č. 2177, *Knih testamentů města Hradčan 1651–1686*, ff. A55–A57.

37) V. LORENCOVÁ, *Špitál sv. Alžběty*, s. 26.

38) Libor ŠTURC, *Strahovský klášter ve Valdštejnově době*, in: Valdštejn. Albrecht z Valdštejna: *Inter arma silent musae?* (Eds. E. Fučíková – L. Čepička), Praha 2007, s. 188.

39) Ivo KORÁN, in: *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy. Katalog vystavených exponátů* (Eds. E. Fučíková et alii), Praha 1997, s. 459, č. kat. V/528; I. KORÁN – M. MAKARIUSOVÁ, in: *Biografický slovník*, s. 66–67; J. PÁŘEZ, *Několik úvah*, s. 117, pozn. 25.

40) Jan PÁŘEZ, *Několik úvah*, s. 111–121.

se dále pojednává v tomto textu. O dva roky později vytvořil malíř obraz *sv. Václava* pro kostel Nanebevzetí P. Marie v Žatci, k němuž měli premonstráti patronátní právo.⁴¹⁾ Obraz, který v lednu 1644 předložil a obhájil jako svůj mistrovský kus, Altman vzápětí opatřil výraznou dedikací a obratem jej věnoval strahovskému opatovi Kryšpínu Fukovi.⁴²⁾ Téhož léta navrhl a posléze štafíroval nádherné *pontifikální křeslo* pro kapli sv. Norberta.⁴³⁾ K zakázkám pro Strahov je třeba počítat také v literatuře zmiňované oltářní plátno, které David Norbert Altman namaloval roku 1633 pro hlavní oltář kostelíka sv. Rocha v areálu kanonie. Podle smlouvy mělo zobrazovat ochránce proti moru, jemuž byla svatyně zasvěcena a umělec za ně dostal zaplacen 214 zlatých rýnských. Dílo se tradičně ztotožňovalo s barokním oltářním obrazem, dlouhá léta zavěšeným za hlavním oltářem strahovské baziliky, jehož námět byl kvůli umístění malby a jejímu stavu prakticky nerozeznatelný.⁴⁴⁾ Průzkum podniknutý v souvislosti s přípravou této studie prokázal, že se nejedná ani o vyobrazení sv. Rocha, ani o práci Davida Norberta Altmana.

Písemné prameny sporadicky vypovídají také o malířově administrativní činnosti ve funkci hospodářského správce premonstrátských statků. Prozatím nejranější zjištěný doklad pochází z knihy obnovování úředníků a přísežných osob postranního práva Strahovského kláštera, kde se na závěr zápisu z 9. dubna 1647 objevuje podpis Norberta Altman jako hejtmana Strahovského kláštera.⁴⁵⁾ Listina opata Kryšpína Fuka s datem 23. července 1650 nařizovala Altmanovi, aby společně s rychtáři v Nebušicích, Horoměřicích a Břevnově a s Janem Fabiánem z Břevnova odhadl pustý dvůr v Nebušicích s příslušenstvím. Strahovští premonstráti získali toto zboží jako odúmrtí po Duchoslavu Burdovi a obratem je dále prodávali staroměstskému měšťanu Janu Kulichovi a jeho ženě Anně za sumu 320 kop míšeňských, stanovenou příslušným odhadem. Sto kop se mělo složit ihned, zbytek kupní ceny pak ve splátkách po dvaceti kopách vždy na sv. Martina. Vedle toho měla kupující strana platit peněžní a naturální úrok vždy na sv. Jiří, sv. Havla a sv. Martina.⁴⁶⁾ V gruntovní knize pohoreleckého vedlejšího práva z let 1612–1666 se Altman jako klášterní hejtman jmenuje překvapivě jen jedinkrát, a to k 7. listopadu 1652. Tehdy zastupoval ve finančním sporu jednu ze stran jednání, nezletilého syna Salome Liebaldové, zakoupené ve strahovské jurisdikci.⁴⁷⁾ Další doklady o umělcově úředním působení uveřejnil K. V. Herain. Podle zápisu z 27. ledna 1651 předložil Altman účet vystavený v červnu 1648 „za koně na remondy rejtarstva od regimentu Kolovrata“. K datu 16. dubna 1654 se vztahuje doklad o tom, že hejtman strahovský přijal od Tobiáše Burkhartha, rychtáře města Hradčan, „ceduli řezanou znějící na pivo vypité od soldatův švejdských“.⁴⁸⁾

41) *Tamže*, s. 117.

42) M. ŠRONĚK, *Matyáš Mayer*, s. 157–159.

43) J. PÁŘEZ, *Několik úvah*, s. 117, pozn. 29.

44) M. ŠRONĚK, *Matyáš Mayer*, s. 156; Tyž, *Pražští malíři*, s. 26, s. 27, pozn. 8; srov. J. PÁŘEZ, *Několik úvah*, s. 117, pozn. 25; V. LORENCOVÁ, *Špitál sv. Alžběty*, s. 27.

45) NA, Premonstráti – klášter Strahov, kniha č. 115, *Knihy poznamenání úředních a neb přísežných osob každoročního právního obnovení hořejší i dolejší strany vše pří náležející dědičně k klášteru Strahovskému, 1603–1647*, f. 36.

46) NA, Premonstráti – klášter Strahov, listina č. 391; viz <https://www.monasterium.net/mom/CZ-NA/RP/391/charter>, citováno dle stavu 20. 8. 2021. Srv. Věra UHLÍROVÁ-BERÁNKOVÁ, *Inventář fondu Premonstráti Strahov*, díl I. Listiny 1192–1921, Praha 1965, s. 175.

47) NA, Premonstráti – klášter Strahov, kniha č. 139, *Gruntovní kniha pro domy před klášterem Strahovským na hořejší straně a pro ves Střešovice 1612–1666*, f. 49.

48) K. V. HERAIN, *České malířství*, s. 54.

Hypotetické atribuce dvou strahovských obrazů Altmanovi

Veronika Lorencová ve své diplomové práci *Špitál sv. Alžběty na Pohořelci: Dochované oltářní obrazy ze špitální kaple*, obhájené roku 2017, přinesla na základě dosud neznámých archivních pramenů cenné poznatky k uměleckému vybavení premonstráty spravovaného hospitálu.⁴⁹⁾ Současně se pokusila hypoteticky připsat Davidu Altmanovi dva obrazy dochované ve strahovských sbírkách.

První z nich, oltářní plátno se *Sv. Alžbětou Durynskou pečující o chudé a nemocné*,⁵⁰⁾ publikovala v nové době Marcela Vondráčková⁵¹⁾ (obr. 39). Charakterizovala je jako anonymní, výtvarně průměrnou práci pražské provenience z doby před polovinou 17. století, jejíž původní umístění správně spojila s původním Špitálem sv. Alžběty a sv. Norberta na Pohořelci, spravovaným strahovskou premonstrátskou kanonií. Interpretovala ikonografii obrazu a našla též jeho určující grafickou předlohu, již byla rytina Raphaela I. Sadelera podle předlohy Johanna Matthiase Kagera. Veronika Lorencová vztáhla ke *Sv. Alžbětě* nově objevený dokument s datem 17. července 1628, podle něhož „bylo domluveno s Davidem Altmanem, měšťanem Menšího Města pražského, že dá dle vši potřeby pozlatit a umně malovat oltář sv. Alžběty“. Za zlato a za vše, co tato práce vyžadovala, stejně jako za vlastní práci a veškeré další potřeby obdržel umělec 212 říšských tolarů.⁵²⁾ Autorka dovodila, že údaj se vztahuje k hlavnímu oltáři ve špitální kapli. V důkladném rozboru kompozice, kterou označila za obraz z tohoto oltáře, dále upozornila, že malíř zde využil kromě Sadelerovy rytiny ještě grafickou reprodukci proslulé Veronesovy malby *Hostina v domě Leviho* (1573). Určila rovněž identitu zobrazené donátorky, kterou je s největší pravděpodobností Marie z Questenberka roz. Unterholzerová z Kranichbergu. Tato švagrová opata Kašpara, manželka jeho bratra Gerharda (1580–1646), oltář ve špitální kapli fundovala, což dokládá zaniklý pamětní nápis zmiňující konsekraci v listopadu roku 1628.⁵³⁾

Veronika Lorencová svým nálezem dosud neznámého dokumentu z roku 1628 rozšířila naše dosavadní znalosti o díle Davida Norberta Altmana. Rovněž s její interpretací dochovaného obrazu se sv. Alžbětou jako někdejšího titulního oltářního plátna v kapli špitálu na Pohořelci lze souhlasit. Pochybnosti naopak vzbuzuje badatelčin pokus připsat tento obraz přímo Altmanovi.⁵⁴⁾ Autorka si je vědoma nízké výtvarné kvality *Sv. Alžběty*, stylově dosud zcela vycházející z pozdně manýristického malířského vidění. Komparace s Altmanovým mistrovským kusem, který zná pouze z černobílé reprodukce, ji vede k nepřesvědčivým závěrům, jež se pokouší překlenout poukazem na fakt, že strahovské plátno má pocházet z rané fáze umělcovy tvorby.⁵⁵⁾ Pokud mají oba obrazy něco společného, pak pouze

49) V. LORENCOVÁ, *Špitál sv. Alžběty*, passim.

50) Olej, plátno, 249 × 154 cm, inv. č. O 117.

51) Marcela VONDRAČKOVÁ, in: Vladimír KELNAR a kol., *Svatá Anežka Česká, princezna a řeholnice*, Praha 2011, s. 286, č. kat. 247.

52) „Heut dato ist mit dem H. Davidt Altman Burger der kleineren Statt Prag gedinget worden, das ser soll den Altar St. Elisabeth vergelten und mahlen kunstreich und nach aller Notdurft.“ NA, fond Premonstráti – klášter Strahov, k. 354, *Expensae in aedificium Hospitalis S. Elisabeth*; cit. dle: V. LORENCOVÁ, *Špitál sv. Alžběty*, s. 26, pozn. 103.

53) Jeho opis uveřejňuje např. Joannes Florianus HAMMERSCHMID, *Prodromus Gloriarum Pragenae*, Praha 1723, s. 413.

54) V. LORENCOVÁ, *Špitál sv. Alžběty*, zejm. s. 31–32.

55) Tamže, s. 57: „Obraz působí strnulým a nevyrovnaným dojmem, přelodává v něm vliv spíše předchozí manýristické tradice, než nové inovativní podněty barokní malby. Některé části kompozice i jednotlivé postavy v obraze byly dokonce převzaty z grafických předloh (Johann Matthias Kager, Paolo Veronese). S největší pravděpodobností se však jedná o velmi rané dílo umělce. Přesto, že obraz nedosahuje vysoké umělecké kvality a je velmi obtížné rozpoznat osobitý rukopis umělce, domnívám se, že je možné spojit obraz sv. Alžběty s autorstvem Davida Norberta Altmana a tak rozšířit jeho dochované dílo.“ Viz též Š. VACHA – R. HEISSLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*, s. 52, 393 (akceptována atribuce obrazu Altmanovi).

nevalné povědomí autorů o anatomii a nejistotu v konstrukci architektonické perspektivy. Tím veškerá podobnost končí; přestože mistrovský kus rozhodně nepatří k dílům prvotřídní umělecké kvality, svým malířským podáním stojí pořád o úroveň výše nežli *Sv. Alžběta*; jeho kompozice je přehlednější, barevné řešení rafinovanější a postavy o poznání méně neohrabané. Autory obou maleb přitom nepochybně spojují pozdně manýristická slohová východiska.

Altmanovo autorství u strahovského obrazu nepřímou popírá i doklad o vlastní zakázce. Pokud by měl malíř kromě vyzlacení a polychromování oltářního retáblu za úkol též namalovat oltářní plátno, bylo by to v dokumentu o kontraktu pravděpodobně uvedeno. Smluvní honorář 212 říšských tolarů (ca 19 080 krejcarů), z něhož si štafír financoval i veškerý materiál včetně plátkového zlata, by pak navíc byl neúměrně nízký, neboť oltář dosahoval, podle formátu obrazu soudě, výšky přes čtyři metry. Pro srovnání lze uvést, že třeba v roce 1633 činil Altmanův smluvní honorář za oltářní plátno pro votivní kostel sv. Rocha 214 zlatých (ca 12 840 krejcarů).⁵⁶⁾ Jako šibeniční se dále jeví termín dodání, pokud by opravdu zahrnoval povrchovou úpravu oltáře i obraz. Vždyť k uzavření kontraktu došlo v červenci 1628, dokončené dílo se podle pamětního nápisu světilo v listopadu téhož roku. Když o 15 let později souhlasil pražský malířský pořádek s předložením Altmanova mistrovského kusu, vyměřil mu ke dni 31. března 1643 obvyklou lhůtu do sv. Havla (16. října). Deskový obraz, podstatně menšího měřítka nežli oltářní plátno, však nebyl hotov ani 11. listopadu. Nakonec jej malíř předložil teprve 10. ledna následujícího roku.⁵⁷⁾ V této souvislosti lze připomenout, že smlouva mezi opatem Questenberkem a Davidem Norbertem Altmanem na štafírování hlavního oltáře v bazilice, uzavřená dne 9. dubna 1633, výslovně uvádí, že malíř má provést „*veškeré malování i zlacení s výjimkou oltářního obrazu*“. Rozsah prací zde byl podstatně větší než v případě oltáře ve špitální kapli, čemuž odpovídala i odměna 1000 kop míšeňských (ca 70 000 krejcarů).⁵⁸⁾

Na základě stylové a kvalitativní analýzy oltářního plátna ze strahovského špitálu s námětem *Sv. Alžběty pečující o chudé a nemocné* a s přispěním archivních pramenů lze s vysokou dávkou pravděpodobnosti konstatovat, že tento obraz datovaný do roku 1628 není dílem Davida Norberta Altmana a zůstává prozatím anonymní prací. Poněkud jinak je tomu u druhého malby ze strahovských sbírek, kterou Veronika Lorencová rovněž připsala s jistou rezervou našemu malíři, *Panny Marie Bolesné s mrtvým Kristem*⁵⁹⁾ (obr. 40). Svou atribuci opřela o poznámku Ivany Kyzourové s možným autorským určením z evidenční karty díla. Lorencová správně konstatuje jak vyšší míru kvality, tak i stylovou pokročilost ve srovnání se *Sv. Alžbětou*.⁶⁰⁾ Její pozornosti však uniklo, že Ivana Kyzourová svůj názor později korigovala a obraz připsala Janu Jiřímu Heringovi.⁶¹⁾ Zatím nejpodrobněji se malbou, jejími námětovými analogiemi a grafickými předobrazy zabývala Marie Opatrná.⁶²⁾ Autoři této studie

56) Obecně platí, že vyšší nežli honoráře za obrazy byly odměny za štafírování, do nichž se ovšem započítávaly částky na pořízení materiálu včetně zlata. K výdělům a mzdám pražských malířů 17. století podrobně Š. VACHA – R. HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*, s. 219–232, 579.

57) M. HALATA (ed.), *Kniha protokolů*, s. 131–133.

58) Milada VILÍMKOVÁ, in: *Stavebně historický průzkum Prahy. Kostel Nanebevzetí P. Marie, blok číslo 1222 mezi ulicemi Strahovská, Pohořelec*, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, Praha 1986, strojopis, s. 29.

59) Olej, plátno, 155 x 239 cm, Strahovská obrazárna, inv. č. O 1009.

60) V. LORENCOVÁ, *Špitál sv. Alžběty*, s. 32–33.

61) Ivana KYZOUROVÁ, *Pozdní gotika nebo rané baroko?*, in: *Barokní Praha – Barokní Čechie 1620–1740* (eds. O. FEJTOVÁ – V. LEDVINKA – J. PEŠEK – V. VLAS), Praha 2004, s. 723–724.

62) Marie OPATRNÁ, *Umělecká tvorba malíře Jana Jiřího Heringa*, diplomová práce, Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2011, s. 170–174.

v souladu s uvedenými badatelkami shledávají v uvedeném obraze více podobností se známou tvorbou Heringovou nežli s prokázanými díly Altmanovými.

Panorama Vltavy

V širší veřejnosti je paradoxně nejznámější to Altmanovo dílo, které se poněkud vymyká z jeho běžné produkce. Jde o pohledový plán, pro nějž se v moderní době vžil název *Altmanovo panorama*,⁶³⁾ a který zobrazuje tok Vltavy mezi Horním Slapem při vstupu řeky do dnes zatopených Svatojánských proudů a Karlovým mostem (obr. 41, 42).

Vznik panoramatu je spojen se snahami strahovského opata Kryšpína Fuka o splavnění horního toku Vltavy, především v úseku řečených peřejí, pro účely bezpečného transportu soli ze Solné komory a v neposlední řadě i voroplavy.⁶⁴⁾ Sůl se nakládala v Českých Budějovicích na vory a lodice, které ji dopravily nejen do Prahy, ale i dále do Saska. Plán byl pořízen pro císaře Ferdinanda III. a opat Kryšpín jím ilustrativně podpořil svůj projekt úprav nejproblematictějšího úseku vltavské plavby. Od toho se odvíjelo i samotné zpracování plánu. Ten se soustředil především na plavební překážky v korytu řeky (jezy, peřeje, víry, kameny v řečišti) a na potahovou stezku, po níž se koňským vlekem proti proudu dopravovaly lodice z Prahy zpět do Českých Budějovic. Průběh toku Vltavy byl proto znázorněn víceméně schematicky, přírodní i stavební dominanty na obou březích zachytil autor bez respektování skutečných proporcí a vzdáleností. Spíše než o pohledovou mapu jedná se o přehledné, nikoliv věrné zobrazení. I z tohoto pohledu jde tedy více o technický náčrt než o umělecké dílo. Přináší však i pohledy na řadu staveb, jež mezitím zanikly nebo prošly zásadní rekonstrukcí.

Panorama je provedeno jako kolorovaná perokresba na slepovaném pruhu papíru, který je 270 cm dlouhý a zhruba 29 cm široký. Kuriozitou je grafické řešení celkového pohledu. Pozorovatel hledí z levého na pravý břeh, ovšem s jistým odstupem od řečiště, takže výhled na důležité levobřežní plavební prvky má zakryty právě vystupujícím levým břehem, jenž k němu stoupá. Protože však bylo nezbytné zachytit okolí řečiště na obou vltavských březích tak, jako by pozorovatel plul na lodi, bylo levobřežní panorama z pravého břehu zakresleno zvláště na další pruh papíru a nalepeno na levý břeh, aby kresby pod ním byly dostupné při odklopení. Panorama proto tvoří dva papírové pásy,

63) NA, Premonstráti – Klášter Strahov, Sběrka map a plánů, inv. č. 136.

64) Historické okolnosti vzniku panoramatu a jeho detailní popis podal před téměř sto lety strahovský bibliotékař Cyril STRAKA, *Svatojánské proudy a splavnění horní Vltavy*, Rozpravy České akademie věd a umění. Třída I., č. 68, Praha 1924. Jeho monografie pak posloužila jako zásadní zdroj informací a jako navigace v klášterním archivu, mezitím zabaveném a uloženém ve Státním ústředním archivu Josefu HONSOVI, který téma zpracoval v kapitole Zlato nad sůl ve své populárně laděné knize *Když měřičkové, rybníkáři a trhani krajem táhli*, Praha 1961, s. 17–36, a později i ve stati *Vodní cesta vltavskolabská v nejstarších náčrtech, mapách a plánech*, *Dějiny věd a techniky* 5, 1972, 134–153. Ze Strakovy práce pak vycházeli i další badatelé, především ovšem ti, kteří se zabývali vltavskou plavbou, srov. Miroslav HUBERT, *Dějiny plavby v Čechách. Díl I. Plavba veslová, plachetní, samotíží a vlekem živou silou*, Děčín 1996, s. 36–40; Jan HAJEK, *Návrhy na usplavnění českých řek v 17. a 18. století (S přihlédnutím k jejich vlivu na krajinu středního Povolaví)*, in: J. Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 447–471, tam na s. 451–457; Jiří SVOBODA, *Historie voroplavy v Čechách*, Praha 2017, s. 49–56 a naposledy Jiří SVOBODA – Nikolaj SAVICKÝ, *Stavba a plavba šífů na Vltavě*, Praha 2021, s. 49–52. Do umělecko-historických souvislostí v kontextu tvorby Davida Norberta Altmana uvedl panorama M. ŠRONEK, *Matyáš Mayer*, s. 159. Ve všech uvedených pracích vyjma Hájkovy jsou v horší či lepší kvalitě publikovány výřezy z Altmanova plánu.

z nichž každý vznikl splením devíti listů. Horní pás je široký 223 mm a dolní 171 mm, přičemž oba se ve spoji překrývají. Původně mělo panorama formu svitku, opakované rolování a nešetrná manipulace však způsobily četná mechanická poškození. Proto byl v polovině první dekády našeho století na základě spolupráce strahovské kanonie a Národního archivu proveden komplexní konzervátorský zásah a poté rozhodnuto o nové, rovinné adjustaci plánu.⁶⁵⁾

O době pořízení panoramatu jsme poměrně dobře informováni ze zápisků samotného opata Kryšpína. Je pozoruhodné, v jak krátké době došlo k jeho realizaci. První inspekční cestu proti proudu Vltavy až do Svatojanských proudů, které se tehdy nazývaly pouze Proudý, zahájil opat 22. října 1640. Na druhou v polovině listopadu s ním už vyjel David Norbert Altman. Ten pak již před koncem měsíce vyhotovil dva exempláře plánu, přičemž jeden opat odeslal 1. prosince císaři do Řezna. O dva dny později obdržel Altman jako závdavek odměny 30 zlatých. Druhý exemplář si opat ponechal na Strahově. Proto se později ocitl v klášterním archivu, kde je uložen dodnes.

Na Altmanově panoramatu nenalezneme žádné původní popisky, pouze moderní poznámky tužkou a inkoustové číslice, jež lze připisat v tomto ohledu proslulé nenechavé ruce strahovského knihovníka Cyrila Antonína Straky (1868–1927). „Císařský“ exemplář však původní číslování obsahoval a Kryšpín Fuk k němu přiložil svou legendu.⁶⁶⁾ Strahovský exemplář bohužel původní číselné odkazy postrádá, naproti tomu legenda je v opisu ve strahovském archivu k dispozici. Strakovo moderní číslování s původní legendou nijak nekorresponduje.

Zde se samozřejmě nabízejí dvě otázky: co mohlo být podkladem pro výslednou mapu a jak velký byl v této souvislosti autorský vklad Davida Altmana? V Kryšpínových písemnostech, jež se dochovaly v klášterním archivu, se nalézá i řada přípravných náčrtů horního úseku Vltavy. Na největším z nich opat vyobrazil tok řeky z Českých Budějovic do Prahy jako rovný, bez zákrutů, a velmi schematicky zaznamenal i průběh potahové stezky s jejím přenášením z břehu na břeh a jezy s propustmi a mlýny. Rámcová orientace v plánu je umožněna prostřednictvím jmen významných hradů či sídel na obou březích (kupř. Zvíkov, Kamýk, Týn), případně opět velmi jednoduchým znázorněním soutoku (Lužnice, Sázava). Tyto perokresby, nalepené na dlouhých pruzích slepovaného papíru, je však nutno klást až do doby po vzniku panoramatu. Sloup ku počtě Ferdinandovi III. na Horním slapu na počátku proudů je totiž na plánu vybaven datací „1641“. Ve skutečnosti byl postaven až v roce 1643 a i jeho výsledná podoba se od náčrtu z roku 1641 liší.⁶⁷⁾ Zdá se tedy, že tento náčrt toku Vltavy z Českých Budějovic do Prahy lze datovat právě k roku 1641, kdy se Fuk začal věnovat úpravám toku Vltavy nad Svatojanskými proudy.⁶⁸⁾

Opat Kryšpín však zanechal ještě jeden náčrt, tentokrát v tužce. Ten pokrývá stejný úsek jako Altmanovo panorama

65) Srov. Zuzana ZAJÁČIKOVÁ – Johana LANGEROVÁ, *Altmanovo panorama. Konzervování a adjustace kolorovaného panoramatického plánu z roku 1640*, in: XII. Seminář restaurátorů a historiků Třeboň 2006, Národní archiv Praha 2017, s. 22–29. K prezentaci plánu došlo 29. března 2007 v Národním archivu, srv. Jan PÁREZ, *Prezentace Altmanova panoramatu v Národním archivu v Praze*, Jihočeský sborník historický 77–78, 2008–2009, s. 481–483. Zároveň byl plán digitalizován a je přístupný na: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_I_C_136_0SGYVGB-cs.

66) C. STRAKA, *Svatojanské proudy*, s. 22–24.

67) *Tamže*, s. 42.

68) *Tamže*, s. 26.

a nepochybně představuje původní opatův koncept. Dnes se tato skica rozpadá na několik částí, před sto lety měřila v celku téměř dva metry.⁶⁹⁾ Náčrt opět obsahuje plavební překážky v toku, ostrovy a některé dominanty, a uvádí řadu toponym, která jsou dnes již zapomenuta. Aniž bychom chtěli podceňovat Altmanův úsudek při výběru objektů, významných z jakéhokoliv důvodu pro plavbu, hydrotechnické zkušenosti opata Kryšpína, kterých nabyl za svého působení ve Schläglu,⁷⁰⁾ tu patrně byly rozhodujícím momentem. Proto si opat vzal Davida Altmana s sebou na loď, chtěl mu z ní předvést *in natura*, co je nutné na plánu zachytit. Stručně řečeno, *Crispinus Fuk invenit, David Altman fecit*.

Altmanův mistrovský kus

Jestliže adept malířského umění řádně splnil veškeré povinnosti, které stanovily privilegium Rudolfa II. z 27. dubna 1595 a na něj navazující *Pořádek umění malířského, sklenářského řemesla a krumplířského* z 15. října 1598, zejména pak se mohl vykázat doklady o domovské příslušnosti, manželském původu a řádném vyučení, povolili mu cechovní starší předložit ve lhůtě čtyř týdnů mistrovský kus.⁷¹⁾ „*A pakli kus mistrovský za hodný a náležitě udělaný uznán bude, ten tovaryš za spolumistra do bratrství a pořádku toho přijat býti má,*“ praví se ve čtrnáctém artikulu staroměstského *Pořádku umění malířského*.⁷²⁾ Nejen „uměleckým“ malířům, ale též iluminátorům, vyšivačům (krumplířům), řezbářům a malířům na skle se stanovilo jediné téma, totiž vyobrazení Panny Marie s dítětem (u nemalířských profesí byl ikonografický typ specifikován jako Madona na půlměsíci). Nešlo sice o námět konfesně neutrální, avšak není známo, že by s ním nekatoličtí umělci měli jakékoliv potíže; bezpochyby se již dávno naučili přijímat zakázky bez ohledu na vyznání objednavatelů.⁷³⁾ Malířům předepisoval pátý artikl *Pořádku* následující podobu mistrovského kusu: „*Předně tovaryš umění malířského má sobě dáti udělati tabulku z vejší pěti čtvrti lokte pražského a z šíři jednoho lokte. A táž tabulka do pěkného rámce vložena a jakž se jmenuje zafasována býti má. Na kteréžto tabulce má malovati barvami volejnými stálými a pěknými obraz Panny Marie v sukni červené, majíc okolo sebe modrý plášť v tom zpuosobu, aby seděla a na rukou anebo na klíně děťátko držela,*

69) *Tamže*, s. 18nn. Zde také podrobný popis. Opat Kryšpín Fuk načrtl obdobným způsobem i tok Vltavy pod Prahou, srv. Jan PÁŘEZ, *Náčrty staveb na březích dolního toku Vltavy a na Labi od strahovského opata Kryšpína Fuka*, *Castellologica bohémica* 8, 2002, s. 421–440.

70) Z doby svého proboštského úřadu v Drkolně (Schlägl) v Horních Rakousích v období před Bílou horou si přinesl nejen zkušenosti s obchodem se solí, ale i kontakty na odborníky na úpravu říčních toků od Dunaje (ŠTRAKA, *Svatojanské proudy*, s. 13, 25).

71) O organizaci profesní přípravy malířů v rámci cechu a jejím administrativním doprovodu přehledně Radka TIBITANZLOVÁ – Martina BERANOVÁ (eds.), „...aby se umění malířskému vyučoval“: *Křestní, výuční a zachovací listy z fondu Pražská malířská bratrstva*, Praha 2009, s. 13–18, kde odkazy na starší literaturu a prameny včetně edic. Podrobně pojednávají o cechovní organizaci malířů v Praze 17. století a o právních souvislostech jejich živnosti Š. VÁCHA – R. HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*, s. 179–213.

72) Cit dle: Karel CHYTIL, *Malířstvo pražské XV. a XVI. věku a jeho cechovní kniha staroměstská z let 1490–1582*, Praha 1906, s. 321.

73) Naproti tomu pražský novoměstský cech dával svým tovaryšům na vybranou mezi mariánským obrazem a scénou ze života Ježíše Krista. Pašijový výjev jako téma mistrovského kusu stanovil rovněž vídeňský malířský pořádek, zatímco cech v Mnichově a Štrasburku požadovaly buď mariánský obraz nebo Kalvárii s množstvím postav (Š. VÁCHA – R. HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*, s. 203). Ve Vratislavi měli od roku 1573 malíři na vybranou mezi Narozením Páně a Ukřižováním, přičemž purkmistr měl právo povolit i jiný námět mistrovského kusu. V Poznání umožňoval cech kandidátům malovat vedle obligátních mariánských a pašijových scén ještě sv. Jiřího zápasícího s drakem. Pořádek bratrstva malířů v dolnoslezském Břehu stanovil, že mistrovský kus má mít podobu „*duchovní historie*“, malované na desce tři lokte vysoké a dva lokte široké, jejíž rám má být čistě vyzlacen a opatřen vhodným nápisem (A. SCHULTZ, *Untersuchungen*, s. 9–11).

při tom nějaké stavení a za tím položení krajiny anebo země s vrchy, lesy, horami a dalekým stavením, což se landšoft jmenuje, a to všecko jakž tělo nahé, šaty, stavení, tak daleké blízké toho landšoftu položení mistrovsky a náležitě vymalováno a uděláno býti jmá.“⁷⁴⁾

Přestože archivní prameny dokládají pro období raného novověku existenci mnoha takovýchto malířských mistrovských kusů, do současnosti se dochoval, lépe řečeno byl přesvědčivě identifikován, pouze jeden: ten, který předložil v prodloužené lhůtě starším staroměstského malířského pořádku 10. ledna 1644 David Norbert Altman. „Téhož dne, praví se v knize cechovních protokolů, „u[rození] pan David Norbert Altman z Eidenburku a p. Antoni Stevens,⁷⁵⁾ spolumalíři a měšťané Menšího Města pražského [...] před pány starší při otevřené truhlici jsou své mistrovské kusy podle instrukcí jim od slavné paměti císařův římských a králův českých slavných nadá[ní] ukázali, kteréžto oba mistrovské kusy jsou jim od sorchujmenovaných vzácných po schválení a kopu tak také na hotové odvedení.“⁷⁶⁾ Stalo se ut supra.“⁷⁷⁾ (obr. 43). Obraz *Svaté Rodiny* se sv. Alžbětou a sv. Janem Křtitelem hezky ukazuje, že cechovní malíři nebrali detailní ustanovení *Pořádku* týkající se mistrovského kusu, nijak doslovně. Rozměry dřevěné svlakové desky, na níž je výjev malován (71 × 55,5 cm), s tolerancí v řádu jednotek centimetrů odpovídají předpisu,⁷⁸⁾ avšak požadované krajinné pozadí malíř značně redukoval a „nějaké stavení“ se mu smršlo na náznak poněkud naivně pojednané klasicizující architektury s okulem, sloupem a kladím. Červený spodní a modrý svrchní šat Panny Marie se řídí zadáním, nicméně počet figur Altman rozšířil. Výsledkem je umělecky průměrná, byť v detailech pozoruhodná malba, jejíž význam tkví především v rovině kulturněhistorické. Původní rám se nedochoval, takže nemůžeme posoudit, do jaké míry odpovídal poměrně detailním požadavkům malířského pořádku.

Na zadní straně desky se nalézají dva rukopisné záznamy. Starší z nich, psaný německy, je datován 10. ledna 1644 a uvozený formulí „*LAUS DEO*“. Praví se zde, ve shodě s cechovním protokolem, že uvedeného dne byl předmětný obraz bez jakýchkoliv námitek uznán, schválen a aprobován („*erkehent, guethaissen und approbirt worden*“) jako mistrovský kus (obr. 44). Což se stalo za přítomnosti zplnomocněného inspektora umění malířského Pavla Konstantina Fialy z Faigelfeldu a Karla Šustera (*Schusster*) z Kohlberku, radních Starého Města pražského. Text podepsal tehdejší představený malířského pořádku, malíř Oldřich (Ulrich) Musch. Mladší zápis je latinský, nese datum 5. ledna 1754 a kdysi jej doplňovala přitištěná pečeť. Sekretář Luigi Capima a ředitel Francesco Aria zde dosvědčují na základě zkoumání ve Vatikánu, že obraz „*rodiny Krista Pána namaloval skvělý malíř Buonarrotti (sic!) Michelo Angelo*“. Posouzení se prý uskutečnilo z vůle (*voluntate*) hraběte Desfourse.⁷⁹⁾

74) K. CHYTIL, *Malířstvo pražské*, s. 319–320.

75) Malíř Antonín Stevens ze Steinfelsu (kolem 1608 – asi 1675), o něm podrobně Š. VÁCHA – R. HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*, zejm. s. 67–143, 337–434, 523–551, zde citovány veškeré prameny a literatura. Stevensův mistrovský kus se nedochoval, srov *Tamže*, s. 420, č. kat. St-D-5.

76) Míněna kopa míšeňských krejcarů, skládaná do cechovní pokladnice podle ustanovení *Pořádku*, srov. K. CHYTIL, *Malířstvo pražské*, s. 121–122.

77) Cit. dle: M. HALATA (ed.), *Knihy protokolů*, s. 133.

78) Při přepočtu, podle něhož se jeden pražský (český) loket rovná 59,27 cm (Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka*, Plzeň – Sušice 1984, s. 71).

79) Přepisy zápisů otiskl jako první Michal Šroněk, který se také vyjádřil k mylné atribuci obrazu Michelangelovi, založené snad na vzdálených analogiích s některými jeho díly, viz M. ŠRONĚK, *Matyáš Mayer*, s. 161, pozn. 53, 56. Obdobná značně nadhodnocená a lichotivá, ovšem zcela nepodložená autorská připsání byla v 18. a ještě v 19. století poměrně častá.

Sociálně obratný Altman svůj mistrovský kus ještě téhož roku opatřil vzletnou latinskou dedikací, s níž dílo věnoval tehdejšímu strahovskému opatovi Kryšpínu Fukovi z Hradiště.⁸⁰⁾ Další osudy obrazu, jehož vznik máme datovaný s přesností na dny, kupodivu neznáme. Nejjistěnou cestou se dostal z Prahy do rakouského soukromého majetku, přičemž ztratil původní orámování, byl nově opatřen paspartováním a zasazen do krásného renesančního benátského rámu s vyřezávaným vegetabilním dekorem. Teprve v roce 1992 jej důkladně publikoval Michal Šroněk, který ale neznal malbu z autopsie a vycházel pouze z fotografie a ze sdělení Elišky Fučíkové. Dopustil se tak některých pochopitelných omylů, domníval se například, že obraz je malován na plátně a cechovní dobrozdání na zadní straně datoval do 19. ledna 1644.⁸¹⁾ Zmínky o Altmanově mistrovském kusu se poté Šroněkovou zásluhou objevily v přehledových statích o českém malířství 17. století a také ve dvou výstavních katalozích, přičemž ale obraz sám na pražské výstavě ve skutečnosti zapůjčen nebyl.⁸²⁾ V roce 2014 se dílo podařilo zakoupit na aukci konané ve Vídni do české soukromé sbírky.⁸³⁾ Otevřela se tak cesta k pořízení kvalitní fotodokumentace malby a k jejímu fyzickému studiu včetně partií dosud skrytých pod rámem.⁸⁴⁾

Po stylové stránce spadá mistrovský kus Davida Norberta Altmana do pražské malířské produkce v dosud jen částečně poznaném, avšak překvapivě plodném a výrazově pestrém období mezi koncem rudolfinské éry a nástupem dominantní osobnosti Karla Škréty, v jejímž „stínu“ ovšem dále pokračovalo reprodukování pozdně manýristických vzorců ve spojení s překvapivě dobře odpozorovanými momenty „vysokého“, slohově pokročilého italského a nizozemského barokního malířství. S dědictvím pražského dvorského manýrismu se mohl Altman seznámit i během svých uřednických let ve Vratislavi, jejíž humanistická a povýtce protestantsky orientovaná kulturní atmosféra dala vzniknout pozoruhodným uměleckým dílům.⁸⁵⁾ Svým malířským výrazem a koneckonců i sociálním původem a postavením se náš malíř řadí ke skupině cechovních umělců, z nichž je možno dále připomenout zejména Matyáše Mayera, Jana Jiřího Heringa či Oldřicha Musche.

Na Altmanově mistrovském kusu pozorovatele okamžitě zarazí nevydařené partie, ať už jde o nezvládnutou perspektivu dlaždicemi vykládané podlahy a architektury v pozadí, či o zkomolenou anatomii postavičky Ježíška, příliš rozměrné ve srovnání s Marií. Vyumělkovaně působí i celková kompozice založená na dvou diagonálách, které se po způsobu ondřejského kříže protínají uprostřed a na nichž jsou navázány hlavy všech

80) Neúplný a nepřesný přepis dedikace s pokusem o rozepsání zkratk uveřejnil M. ŠRONĚK, *Matyáš Mayer*, s. 161, pozn. 56. Nápis bílou barvou pod vyobrazením dole je následující: „REVERENDISSIMO PRA SVI ID.D. CRISPINO A HRA:ABI STRA: MI ESI DIG: D: SVO OBSER: HOCCE MUNUSCV PREC. / AI HVIS 1644.FÖE INCHOA^{NE}: EADIV:DEIGRA-NEST-T ANN: SALVA: CORPO: SANIT: COTINVA⁴: HEE OFFERT. DD: D: NOR: ATAN O.Bs⁴“.

81) M. ŠRONĚK, *Matyáš Mayer*, s. 157–159.

82) Týž, *Pražští malíři* s. 26, s. 27, pozn. 16; Týž, *Sochařství a malířství*, s. 368; Týž, in: *Umění a mistrovství. Pražská malířská bratrstva 1348–1783* (Ed. T. Sekyrka), Praha 1997, s. 51, č. kat. 1.7.; Týž, in: *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*. Katalog, s. 381, č. kat. V/194; Týž, *Malířští současníci*, s. 478.

83) *im Kinsky, Wien 1, Freyung 4: 101. Auktion, Auktionstage Alte Meister, Dienstag 24. 6. 2014, 18 Uhr*, Wien 2014, nestr., lot 479.

84) Š. VÁCHA – R. HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*, s. 203, s. 205, obr. 111; Vít VLNAS, *Praha barokní*, Praha 2017, s. 43; srov. V. LORENCOVÁ, *Špitál sv. Alžběty*, s. 28 (nezná obraz z autopsie).

85) Srov. Ivo KORÁN, *Rozbitý kámen mudrců a smutný ráj srdce*, in: *Slezsko, perla v české koruně: Historie, kultura, umění*, Praha 2007, s. 175–194. Četné doklady vzájemných vztahů rudolfinské Prahy a Slezska přináší katalog *Slezsko, perla v české koruně: Tři období rozkvětu vzájemných uměleckých vztahů* (Eds. A. Niedzielenko – V. Vlnas), Praha 2007, s. 155–195, kde je citována bohatá dosavadní literatura. Srov. též A. KOZIEL (red.), *Malarstwo barokowe*, passim.

postav. Na druhé straně se však malíři podařilo prostřednictvím světelného ladění vtisknout scéně působivou a důstojnou jednotící atmosféru. Zatímco dětské hlavičky i dosud dürerovská Marie upomínají na manýristické předlohy, sumárně podaný profil sv. Josefa a zajímavá individualizovaná tvář sv. Alžběty již zcela náleží baroku. V popředí stojí na podlaze dva koše. První z nich, k němuž se obrací malý Jan Křtitel s ovečkou v náručí, je plný ovoce. Vinný hrozen tu figuruje jako všeobecně srozumitelná aluze na eucharistickou oběť. Jablka pak připomínají dědičný hřích v souvislosti s Marií jako „druhou Evou“. Jablíčko tiskne oběma rukama také Ježíšek v matčině náručí. Druhý košík, úhledně zakrytý bílou plenou, obsahuje šicí potřeby a poukazuje na píli, pokoru a čistotu Matky Boží, jejíž monogram čteme na dlaždici. Altman si tento působivý detail mohl docela dobře „vypůjčit“ z obdivovaného oltářního plátna *Zvěstování P. Marii*, jež o třicet let dříve namaloval Hans von Aachen pro staroměstský jezuitský kostel Nejsvětějšího Salvátora. Michal Šronek naznačil malířovo rafinované využívání dílčích ikonografických „importů“, patrně na poněkud anekdotickém detailu hlavy osla s otevřenou tlamou, jehož přidržuje sv. Josef u pravého okraje desky. Jde s velkou pravděpodobností o derivát z Riberovy rytiny *Opilý Silénos* z roku 1628.⁸⁶⁾ S využíváním grafických listů jako vzorů pro oltářní plátna, epitafy i závěsné obrazy se Altman jistě seznámil během svého školení ve Vratislavi, kde byla tato praxe ještě rozšířenější než v rudolfínské Praze.

Samostatnou kapitolu tvoří dedikace malby strahovskému opatovi, která dokládá sociální strategii malíře. David Norbert Altman nepochybně považoval svůj mistrovský kus za prestižní dílo, jehož ostenatativní darování mělo upevnit vztahy s představeným premonstrátské kanonie, pro niž umělec pracoval již v minulosti. Jeho spolupráce se Strahovem skutečně pokračovala i nadále, dokonce prokazatelně už v daném roce. Zda vůbec, případně jakou roli tu hrála donace obrazu, nedokážeme říci. Stejně tak prozatím nevíme, kdy a za jakých okolností se deska dostala z Prahy, pravděpodobně přímo ze Strahova, do rakouské soukromé sbírky. V inventářích strahovské obrazárny z 19. století již Altmanův obraz zachycen není.

Pontifikální křeslo opata Kryšpína Fuka

Dosud neznámé Altmanovo dílo představuje návrh pontifikálního křesla, který si u něj objednal Kryšpín Fuk v roce 1644. Autorství zakázky a její dataci jednoznačně dokládá lavírovaná kresba uložená ve strahovském archivu, na jejímž verzu se nachází smlouva o díle mezi malířem a opatem na štafířské práce v celkové částce 100 zlatých⁸⁷⁾ (obr. 45, 46). Její text je následující:

Sub Vnderschriebenem dato, ist mit H. David Altman Malern Abgedruckt Vnd gedingt worden: Solle den Alhier Abcopirten Pontifical Sicz, so an den rechten pfeilen negst S[ank]t Norberti Kapelle gehörig, anstreichen vnd mahlen, den grundt Schwarcz legen, was aber erhebt,

86) M. ŠRONEK, *Matyáš Mayer*, s. 161, pozn. 56.

87) Papír, inkoust, 590 x 392 mm. NA, Premonstráti – Klášter Strahov, Sběrka map a plánů, inv. č. 473; viz J. PAREZ, *Několik úvah*, s. 117.

Vnd alles was hier gelb ist, wohl, rein, sauber Vnd zum bestandt Vergulden: und weil benebens auf den Sessel ein Tischblatt zur Credenz Vnd Vorn an ein Pethbankhel pro Oratio gemacht würdt, Als solle auch dises Tischblatt Vnd pethstuel anzuestriechen vnd zuemahlen er schuldig sein. Für solche Seine Arbeith solle Ihme H. Davidt bezaltt werden 100 Rth Id est 150 fr. Dise Arbeit ist zubeifirdern damit den 12 Julii negst folgenden Monaths, das gancze werkh Volkömblich erfertiget Vnd aufgeseczt seie. Zue Vrkundt mit beiderseits Handt Vnderschriftt bekräftiget worden.

Act[um] 14. Juni 1644

Crispinus E[rzbischof] Z[ur] T[rabezont] W[eih]b[ischof] zu Prag Abt Am Strahoff [und] M[ühlhausen] V[isitor] [manu propria] Davidt Norberth Altman von Eydenburgk [manu propria]

Byl to v pořadí již druhý opatský trůn, neboť první nechal zhotovit roku 1615 Fukův předchůdce Kašpar Questenberg. Toto křeslo mělo být umístěno vedle hlavního oltáře v bazilice a opat za ně zaplatil 230 zlatých.⁸⁸⁾ Tehdejší potřeba nového liturgického nábytku souvisela nejen s rekonstrukcí opatského chrámu, dokončenou krátce předtím, ale především s nově vydaným souborem ceremoniálních předpisů pro biskupy a preláty, obsahujícím potridentskou revizi liturgických obřadů vyššího kléru.⁸⁹⁾ Podobu Questenbergova pontifikálního křesla neznáme, protože se nedochovalo, nicméně podle celkově vynaložené částky lze předpokládat, že se jednalo o mimořádně nákladný mobiliární kus.

Jen necelých třicet let poté přichází objednávka na zhotovení dalšího pontifikálního křesla, a to v době, kdy byl Fuk jmenován administrátorem pražské diecéze a současně i pražským pomocným biskupem s titulem arcibiskupa trapezuntského *in partibus*. Lze se jen dohadovat, zda právě nabytí dalších funkcí a titulů mohlo opata vést k potřebě okázalejší sebeprezentace, mimo jiné i formou honosného křesla s baldachýnem.

Z textu smlouvy vyplývá, že Altman měl křeslo, jež našlo své umístění na pravé straně u sloupu vedle kaple sv. Norberta, natřít a namalovat.⁹⁰⁾ Požadavek na malíře zněl, aby podklad ponechal černý a to, co bylo v návrhu vyznačeno žlutou barvou, bylo dobře, čistě, zdařile a na stálo pozláceno. Kromě toho měl zhotovitel rovněž natřít a namalovat kredenční desku a přední stranu klekátka „*pro oratio*“. S ohledem na formulaci textu a vzhledem k termínu jednoho měsíce, jenž byl na zakázku určen, lze usuzovat, že truhlářské a další práce na opatském trůnu musely probíhat již před uzavřením kontraktu, neboť ten se vztahoval pouze na finální povrchové úpravy.

Otázkou zůstává, zda byl závazek mezi Fukem a Altmanem sepsán na prováděcí kresbě, určené pro zmíněnou finální podobu trůnu, jelikož na kresbě lze rozeznat hned několik variant výsledného řešení. Kromě dvou různých typů ornamentů patek sloupů a výplní stěn za křeslem je to návrh

88) SK, sign. DT II 24, *Textus varii. Casparus a Questenberg*, p. 2v.

89) *Caeremoniale episcoporum iussi Clementis VIII. ...*, Nicolaus Misserinus, Venetiis 1600. Ve XIII. kapitole *De sedibus Episcopi, Legati, Cardinalum, Praelatorumq; nec non Principum Magistratuum, virorumque illustrium in Ecclesia collocandis ornatisque* je poprvé přesně předepsána forma pontifikálního trůnu. Až do doby vydání *Caeremoniale* neexistoval obecně platný předpis pro užití sedacího nábytku a na rozdíl od biskupského trůnu opati většinou stáli či používali přenosné sedadlo, tzv. *faldistorium*. Teprve s přijetím *Caeremoniale* bylo určeno, že křeslo musí být třemi schody vyvýšeno nad presbytářem, mělo by být umístěno na evangelijní straně, mělo by mít tvar trůnu, tedy vybaveno podrůčkami a opěradlem. Mělo být vyrobeno ze dřeva, mramoru nebo jiného vhodného materiálu a muselo být potaženo hedvábnou látkou stejné barvy jako jsou ostatní paramenta, nikoliv však zlatou, vyhrazenou pouze pro biskupa nebo kardinála. Nad křeslem mohlo být zavěšeno umbraculum neboli baldachýn v téže barvě, pokud i nad oltářem visel podobný či honosnější.

90) Kaple sv. Norberta se nacházela uprostřed hlavní lodi baziliky proti kazatelně. Pontifikální trůn byl umístěn u stěny na protilehlou (epistolní) stranu tak, aby tuď mohl procházet průvod z presbytáře.

na použití dvou rozdílných typů látek rubové strany baldachýnu. V jednom případě šlo o zřejmě hedvábnou textilií temně rudé barvy, ve druhém o jemný světlý materiál; různé je i olemování okraje, v pohledově levé části jednoduché, na opačné straně doplněné lambrekýny. Lze tedy usuzovat, že kresba vznikla již dříve než v červnu 1644. Pak mohla sloužit objednateli jako podklad pro rozhodnutí o konečné variantě a současně zhotoviteli jako konstrukční výkres. Na rubové straně nákresu je vedle smlouvy rovněž Altmanem poznamenané konečné vyúčtování, respektive přehled částek, zaplacených umělci za provedenou práci. Z něj se dovídáme, že obdržel ve třech splátkách dohromady 60 zlatých, navíc dne 12. září téhož roku mu bylo vyplaceno dalších 15 dukátů (= 45 zlatých) a dále ještě 50 zlatých. Celkem tedy dostal jen o 5 zlatých více, než stanovovala smlouva.⁹¹⁾

Vlastní křeslo sestávalo ze soklu na čtyřech nohách, spojených v přední části bohatě řezbovaným čelním spojovacím lubem s letopočtem 1644 ve středové kartuši. Područky byly v přední části zakončeny andělskými hlavičkami, další tři se nacházely na lehce odkloněném opěradle s bohatě řezbovaným nástavcem. Křeslo stálo na odstupňovaném dřevěném podstavci, tvořeném čtyřmi stupni půlkruhového půdorysu, kde ke středové dvojici po bocích přiléhaly dva další stupně. Bylo umístěno před stěnou, jejíž základ tvořily čtyři polosloupky s patkami esovitého tvaru, jež pokračovaly dřívky, zdobenými profilovanými prstenci. Dřívky završovaly iónské hlavice, na něž dosedaly tři oblouky, z nich středový byl převýšený a nadstaven dvojicí dalších hlavic. Plochu stěny vyplňoval bohatě řezbovaný ornamentální dekor. Na vrcholcích oblouků i nad oběma bočními polosloupky se nacházely okřídlené hlavičky andělků. Nad trůnem byl instalován baldachýn, jehož látkový závěs visel na dřevěném profilovaném záklopu. Vnější strana byla zhotovena z bohatě protkávané látky, zřejmě brokátu, podvázané na dolním vnějším okraji do bohatých mašlí. Vrchol baldachýnu nad záklopem zdobila koruna, tvořená spirálovitě stáčenými akantovými úpony. Nevšedním detailem je zakončení spodní strany nohou křesla v podobě hlav delfínů, držících v tlamách koule, na nichž celá konstrukce křesla spočívá. Ve středoevropském prostředí se jedná o velmi časně a v době vzniku ojedinělé užití tohoto prvku v sedacím nábytku.⁹²⁾ Z typologického hlediska se každopádně jedná o zcela výjimečnou ukázkou středoevropského liturgického sedacího nábytku doby první poloviny 17. století.

Dokdy a jak bylo Altmanovo pontifikální křeslo užíváno, není žádných přesných zpráv.⁹³⁾ Nicméně k roku 1727, kdy se na Strahově slavilo sté výročí přenesení ostatků sv.

91) „Hier auff Von Ihr Hochwurdenden vndt / gnaden empfangen baares gelts / Sechczig gulden Idest 60 fr / Mehrers Empfangen 15 dukaten / Idest 45 fl / Mehrers den 12 Septembr gants Richtig bezahlt/ Von Hochwurdenden vndt gnaden 50 fl / Davidt Norbert Altman Maller [manu propria]“.

92) Jedno z prvních užití delfína se objevuje v ornamentální grafice ve 30. letech 16. stol., např. u Barthela Behama, Heinricha Aldegrevera nebo Mistra IB. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/422519> nebo rámového doprovodu Melchiora Lottera, srov. Johannes LUTHER, *Die Titeileinfassungen der Reformationszeit*, Leipzig, 1909, tab. 14. Delfín byla jako dekorace užíván již v renesančním nábytku, nicméně na nohách židlí a stolů se objevuje až v polovině 17. století. Alegorii delfína jako znamení vzkříšení a spásy pod nohami Lásky známe z freskové výzdoby „Andělských schodů“ v konventu premonstrátského kláštera Hradisko (1693).

93) O křesle není žádná zmínka v jinak podrobném popisu kaple sv. Norberta, srov. Cyril A. STRAKA, *Historický vývin a náhrobku sv. Norberta v chrámu strahovském*, Památky archaeologické XXVI, 1914, s. 15–27.

Norberta, se anály zmiňují o úpravách pontifikálního křesla, jež bylo nově nazlaceno a ocalouněno.⁹⁴⁾

94) SK, sign. DJ III 6, *Annales Strahovienses*, tomus V. (1716–1738), f. 389v.

Nová zjištění o životě a díle Davida Norberta Altmanna víceméně potvrzují umělcovu dlouhodobou orientaci na strahovskou premonstrátskou kanonii, pro niž pracoval nejen jako malíř, ale rovněž jako štafír a jako vykonavatel příležitostných zakázek. Přestože jeho umělecký profil není dosud možno pevněji ukotvit, je patrné, že Altman byl tvůrcem všestranným a v oblasti užitého umění i pozoruhodně stylově pokročilým. Právě široké rozpětí úloh, jež byly tomuto umělci zadávány, představuje zajímavý detail doplňující naše dosud nedokonalé poznání spektra činností a sociálních strategií pražských cechovních malířů v přechodném období mezi manýrismem a barokem.

Summary:

Jan Pařez – Libor Štunc – Vít Vlnas

David Norbert Altman in the service of the Strahov canonry A survey of previous research and new findings

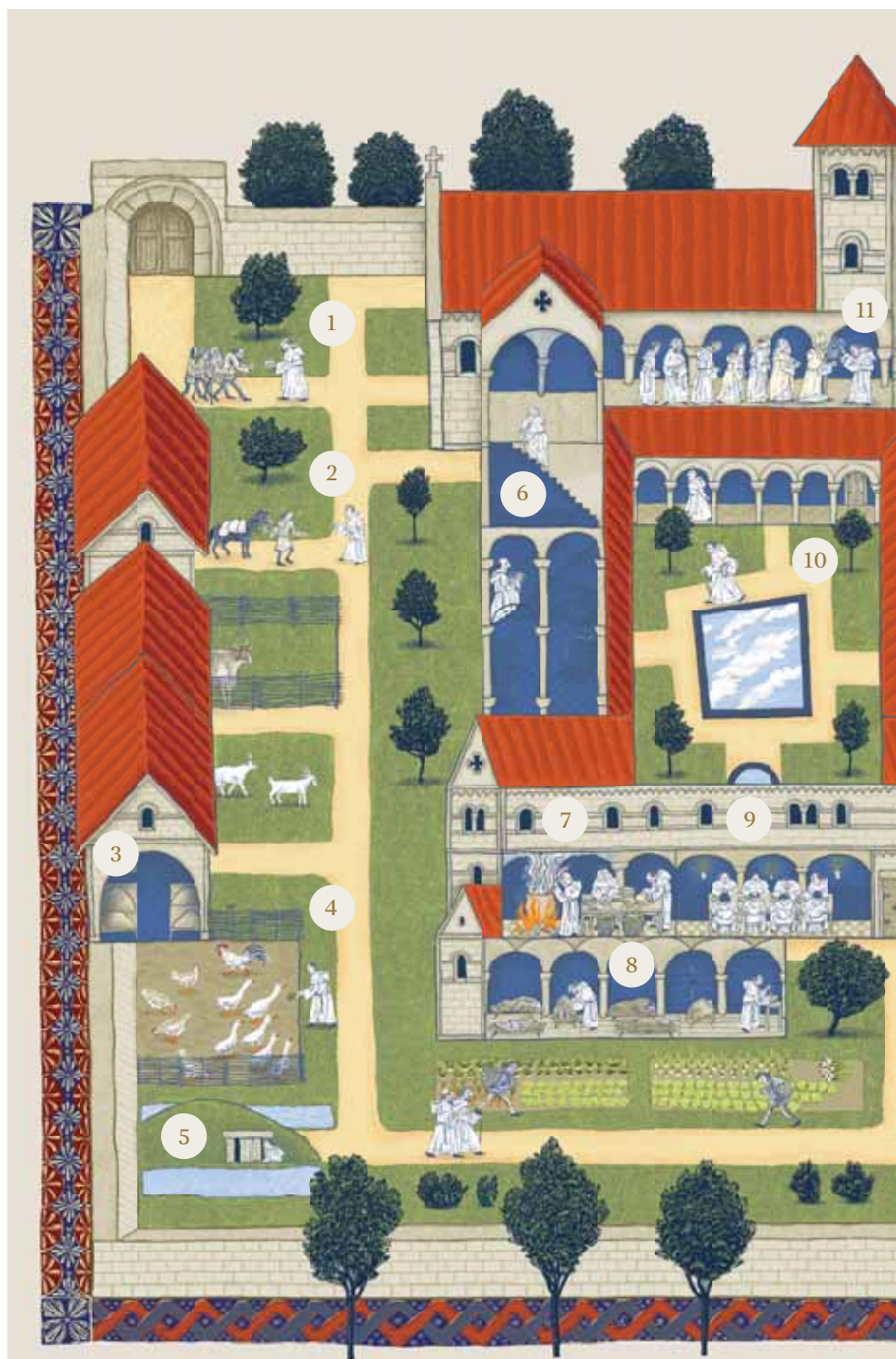
The study critically reflects on and adds new findings to the biography and overview of the work of the Prague painter David Norbert Altman of Eydenburg (cca 1604–1656), who was closely connected with the Strahov Premonstratensian canonry. Altman came from a Prague artistic family and trained at Wrocław in Silesia. From 1620 possibly 1621, he is documented in the sources as a painter in Prague. We know most of his works only from archival documents. In the 1620s, the artist painted a *Calvary*, preserved in the Cathedral of St Vitus and according to the contract from 1628 also the main altar in the chapel of the hospital of St Elizabeth at Pohořelec, administered by the Strahov Premonstratensians. For the years 1633 and 1638, records are preserved that Altman also surface-treated the main altar of the abbey church and in 1638 took part in the unpreserved decoration of the Oettingen (Lobkovický) Palace in Malá Strana (No. 34/III). An inscription in a copy of the German Bible dedicated by Altman dates back to 1632, stating that the artist „distinguished with colours“ library cabinets in the Strahov Library. From 1647 to 1654, the painter is also mentioned in the sources as the *hejtman* of Strahov, and so the highest lay business and administrative figure in the service of the Premonstratensian canonry.

The article also deals in more detail with some works for which Altman's authorship is documented, or have been attributed to this painter. This is first of all the so-called *Altman panorama* (1640), an almost three metre-long visual plan capturing the flow of the Vltava from the Svatojánské streams to the Charles

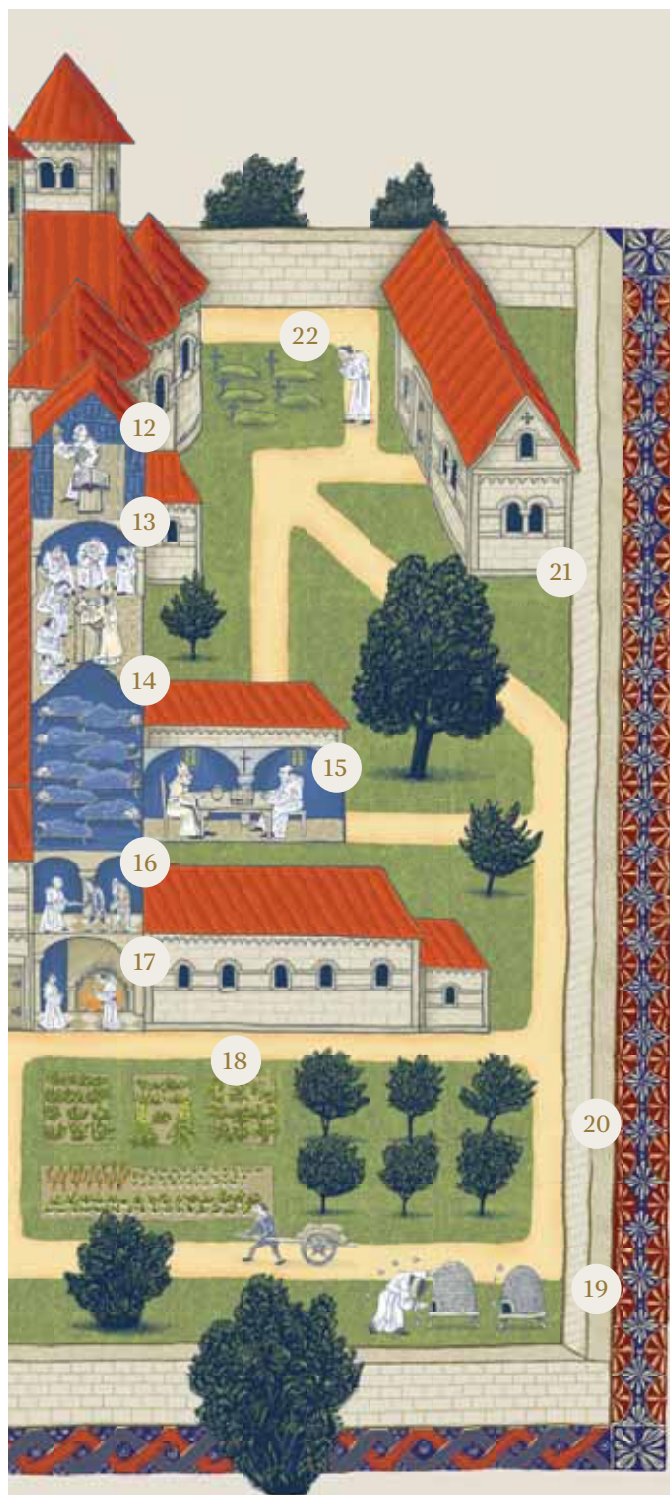
Bridge. A recent appearance in a Prague private collection is the painting *The Holy Family with St Elizabeth and John the Baptist*, which in January 1644 the artist presented and defended as his master work, then furnished it with a significant dedication, immediately donating it to the Strahov abbot Kryšpín Fuk. The authors of the study, on the other hand, write out from Altman's work two paintings preserved in the Strahov Picture Gallery, which were recently hypothetically attributed to him: the altar canvas with *St Elizabeth of Thuringia caring for the poor and sick*, originating from the Strahov hospital, and *Our Lady of Sorrows with the dead Christ*, which is close to the famous paintings by Johann Georg Hering. The final part of the article is devoted to a hitherto unknown work by Altman, the design for a pontifical chair for abbot Kryšpín Fuk (1644). Judging by the surviving drawing, this was a work that was stylistically advanced and quite exceptional in central Europe at the time.

New findings about the life and work of David Norbert Altman confirm the artist's orientation towards the Strahov Premonstratensian canonry, for which he worked not only as a painter, but also as a clerk and as an executor of occasional commissions. Although his artistic profile has yet to be firmly anchored, it is clear that Altman was a versatile artist and also innovative in the applied arts.. The wide range of tasks assigned to this artist is an interesting detail complementing our current knowledge of the activities and social strategies of Prague guild painters in the transitional period between Mannerism and the Baroque.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

(Fig./obr. 1)

1. Taking care of the needy – distributing food to the hungry
2. Preparation for work duties taking members away from the monastery
3. Farm buildings – stables, pigsties, cowsheds
4. Poultry feeding
5. Cellar
6. Cellarium – larder and pantry
7. Kitchen
8. Infirmarium – the infirmary where they cared for sick confrères
9. Refectorium – dining hall
10. Cloister, containing a water tank and well
11. Liturgical procession in the abbey church
12. Abbey library
13. The abbot speaks to the religious in the chapter hall
14. Dormitorium – sleeping quarters
15. The abbot converses with a member of the abbey
16. Locutorium, where visitors were received
17. Calefactorium – heated common room
18. Vegetable and herb garden
19. Beekeeping
20. Orchard
21. Abbey
22. Abbey cemetery

(Fig./obr. 2) Expansion of the Premonstratensian monasteries around 1300 and their number in 1806

- Monasteries founded until 1300
- Monasteries existing after French Revolution and secularisation

(Fig./obr. 3) Premonstratensian monasteries today

Obr. 4. Nová Říše, kaple sv. Anny, hlavní oltář, 1702.

Obr. 5. Nová Říše, kaple sv. Anny, Petr Parlér a Svatovítská huť,
sv. Anna Samotřetí, kolem 1380, celek.

Obr. 6. Nová Říše, kaple sv. Anny,
Petr Parlér a Svatovítská huť,
Sv. Anna Samotřetí, kolem 1380,
detail Krista.

Obr. 7. Nová Říše, kaple sv. Anny,
Petr Parlér a Svatovítská huť,
Sv. Anna Samotřetí, kolem 1380,
detail Panny Marie.

Obr. 8. Nová Říše, kaple sv. Anny, Petr Parlér a Svatovítská huť,
sv. Anna Samotřetí, kolem 1380, boční pohled.

Obr. 9. Mistr s orlicí. Přední deska s iniciálovým seriálem opata J. Lohela.
Missale Praemonstratense. Strasbourg: Prüss, Johann d. Ä 1510.
SK, sign. DR III 8.

Obr. 10. Mistr s orlicí. Zadní deska.
Missale Praemonstratense. Strasbourg: Prüss, Johann d. Ä 1510.
SK, sign. DR III 8.

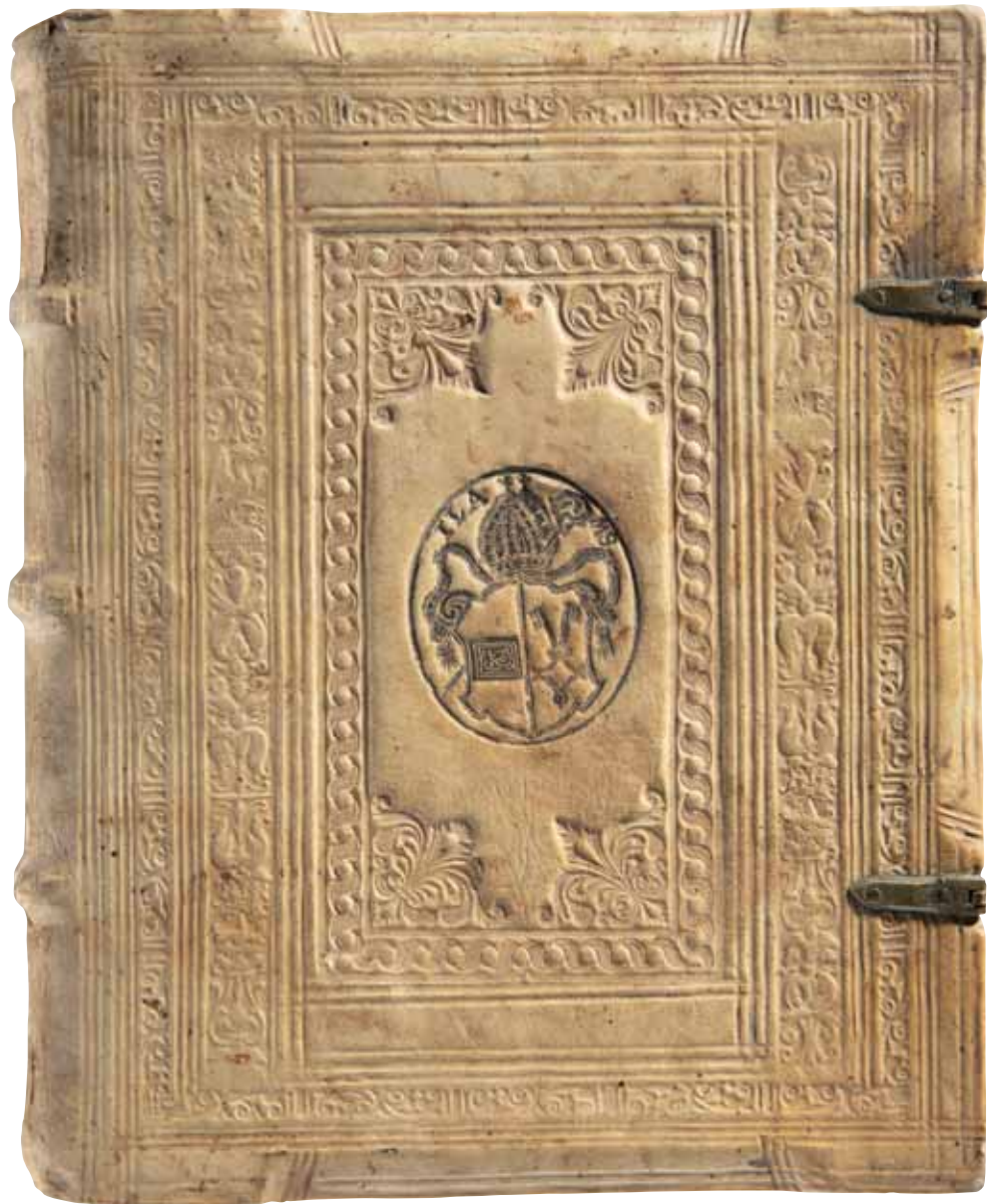
Obr. 11. Knihvazač rudolfínského okruhu II. Přední deska se supralibros opata J. Lohela.
Graduale Praemonstratense [1605–1615].
SK, sign. DA I 5.

Obr. 12. Knihvazač rudolfínského okruhu II. Zadní deska se supralibros opata J. Lohela.
Graduale Praemonstratense [1605–1615].
SK, sign. DA I 5.

Obr. 13. Mistr s orlicí. Přední deska s toutéž plotnovou výplní, do níž bylo vtištěno stejné supralibros opata J. Lohela. Arnobius: *Commentaria*. Basel: Froben, Hieronymus d. Ä. 1560. SK, sign. BE VIII 2.

Obr. 14. Mistr s orlicí. Přední deska s plotnovou výplní, do níž bylo vtištěno supralibros opata J. Lohela. Mecker, Johannes Konrad: *Chronica oder Beschreibung*. Konstanz: Kalt, Nikolaus 1596. SK, sign. AS XIII 6.

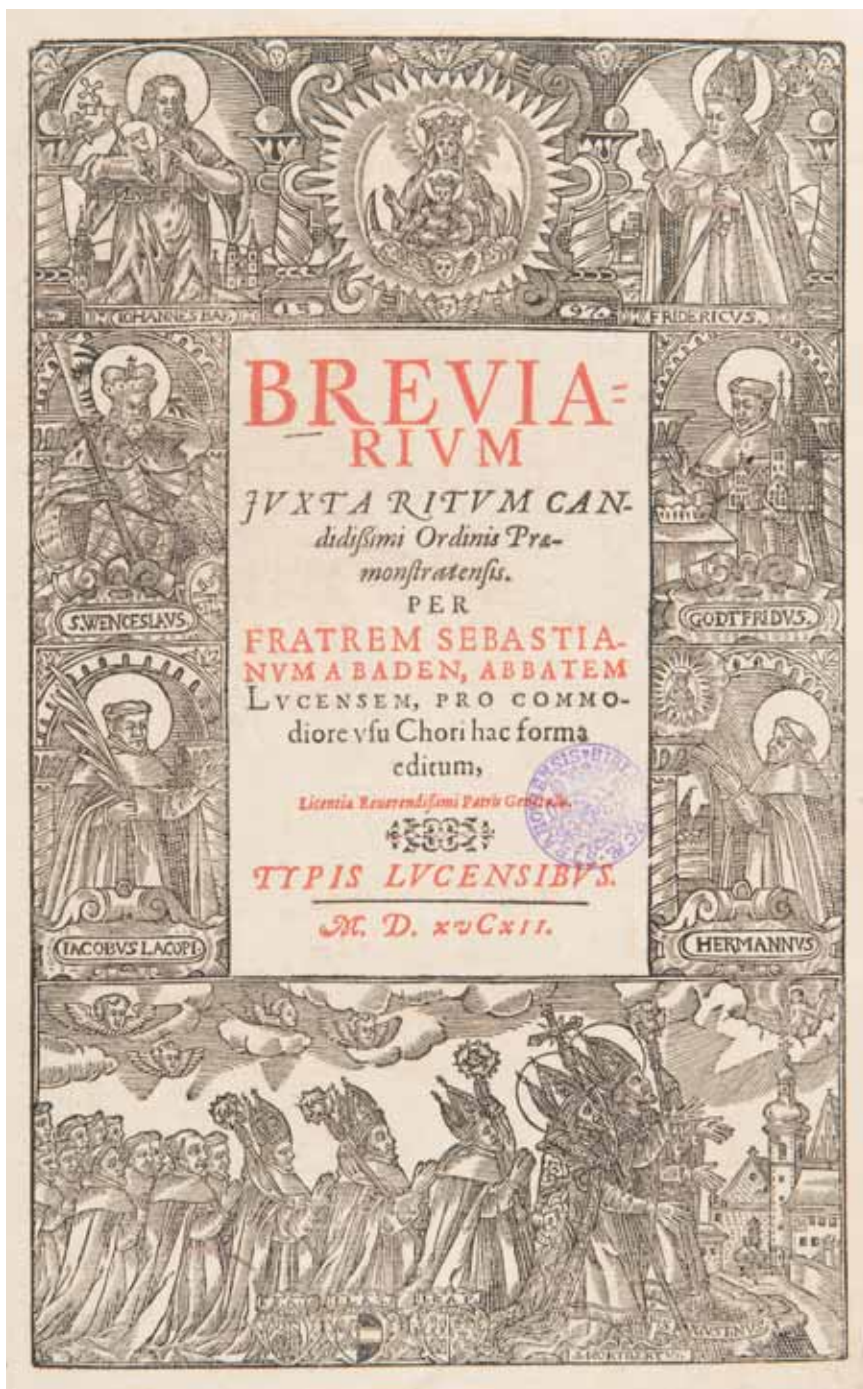
Obr. 15. Obláčka sv. Norberta.
Agendarium, sive Ordo rituum et ceremoniarum..., Louka 1595.
 SK, sign. ACh IV 39.

Obr. 16. Opatský znak Šebestiána II. Bádenského. *Agendarium, sive Ordo rituum et ceremoniarum...*, Louka 1595. SK, sign. ACh IV 39.

Obr. 17. Viněta se sv. Václavem, louckým kostelem a motivy z opatského znaku Šebestiána II. *Breviarium juxta ritum candidissimi Ordinis Praemonstratensis*, Louka 1597. SK, sign. ACh II 5.

Obr. 18. Titulní list premonstrátského breviáře z Louky, Louka 1597.
SK, sign. ACh II 5.

Obr. 19. Znak louckého opata Šebestiána II. a pohled na Louku přes Dyji. *Breviarium juxta ritum candidissimi Ordinis Praemonstratensis*, Louka 1597.
SK, sign. ACh II 5.

Obr. 20. Viněta se sv. Václavem, louckým kostelem a motivy z opatského znaku Šebestiána II. *Breviarium juxta ritum candidissimi Ordinis Praemonstratensis*, Louka 1597. SK, sign. ACh II 5.

Obr. 21. Viněta s vyobrazením všech profesí knihtisku. Vpravo dole patrně autoportrét Jana Willenberg. Georg Scherer, *Postill ... über die sontäglichen Euangelia*, Louka 1603. SK, sign. BO I 17.

Obr. 22. Rámec s pohledem na loucký klášter. Georg Scherer, *Postill ... über die sontäglichen Euangelia*, Louka 1603. SK, sign. BO I 17.

Obr. 23. Rámec s motivy z klášterního znaku, sv. Václavem a sv. Šebestiánem. Georg Scherer, *Postill ... über die sontäglichen Euangelia*, Louka 1603. SK, sign. BO I 17.

Obr. 24. Vlys se znakem louckého kláštera.
Georg Scherer, *Erster Theil Aller Schrifften, Bücher und Tractätlein*, Louka 1599.
SK, sign. BJ IV 13.

Obr. 25. Vlys s louckým klášterním znakem.
Agendarium, sive Ordo rituum et ceremoniarum..., Louka 1595.
SK, sign. ACh IV 39.

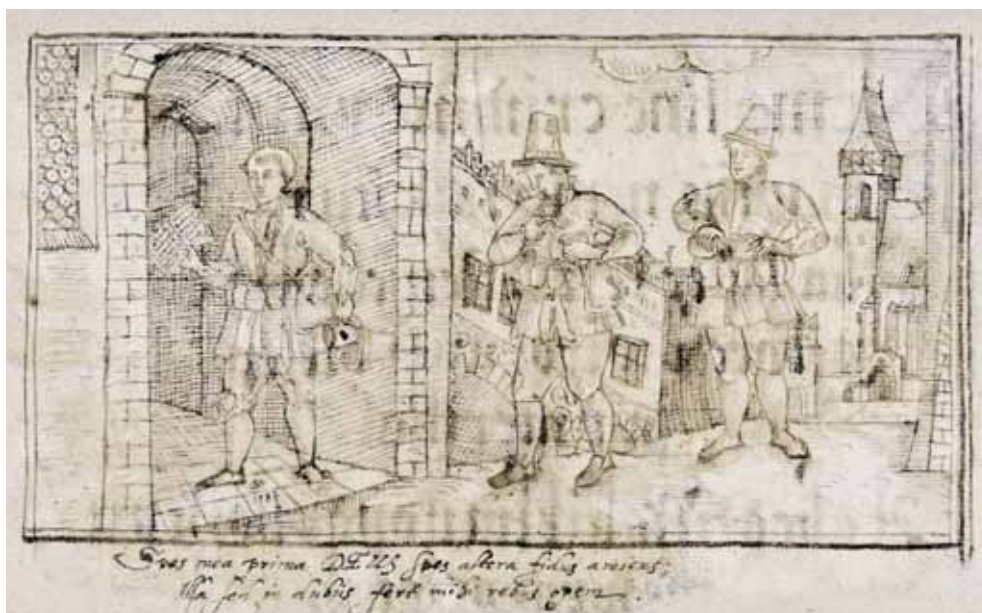
Obr. 26. Viněta s rodovým znakem opata Šebestiána II. Bádenského.
Sententiae morales D. Bernardi, Louka 1596.
SK, sign. BE IX 66.

Obr. 27. Znak louckého opata Šebestiána III. z Chotěboře.
Pontificale romanum Clementis VIII., Řím 1595.
 SK, sign. ACh IV 22.

Obr. 28. Veduta kláštera v Milevsku. Skicář Jana Willenberga, 1602.
SK, sign. DT I 30.

Obr. 29. Figurální motiv s latinským přípiskem.
Skicář Jana Willenbergga.
SK, sign. DT I 30.

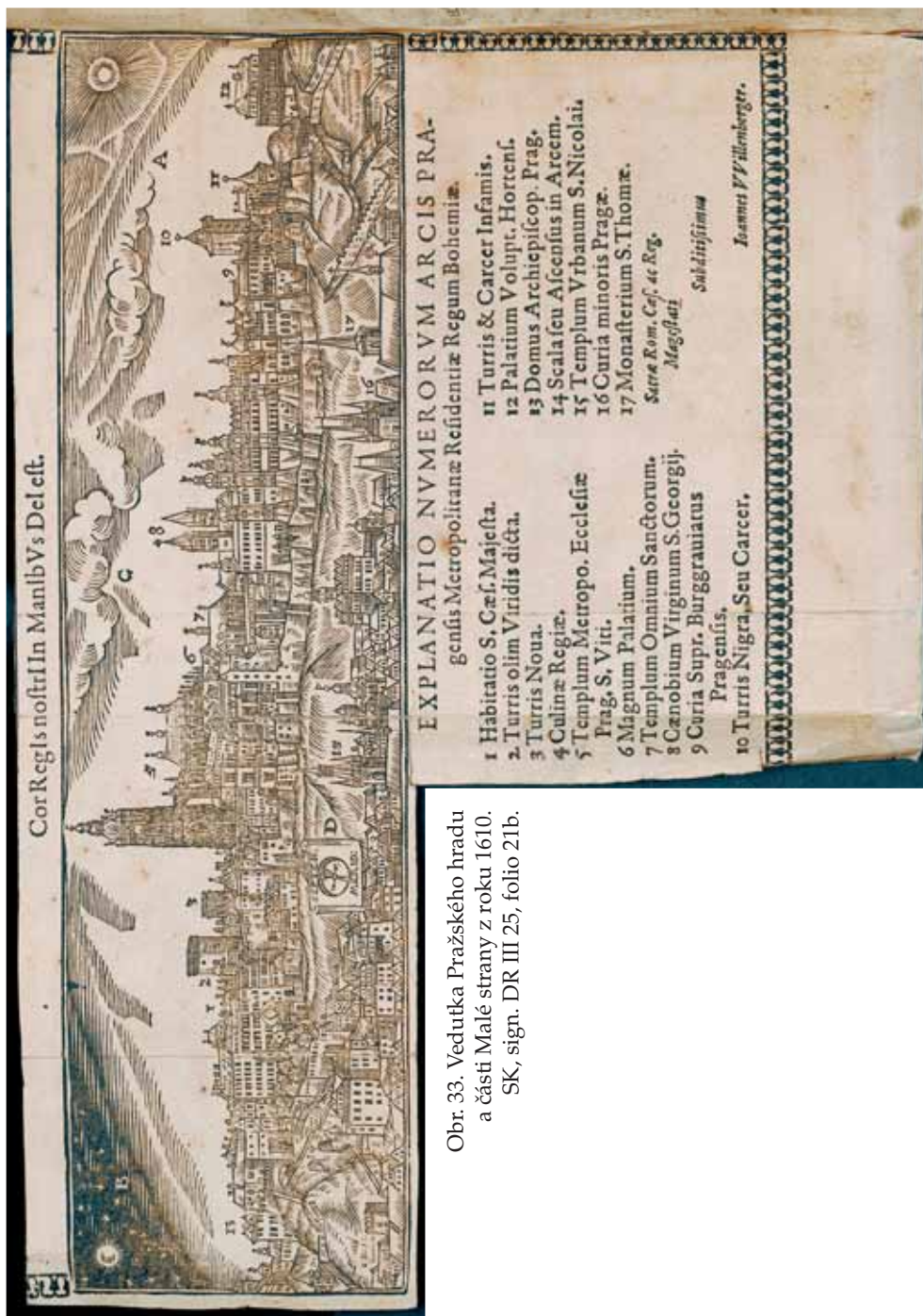
Obr. 30. Pohled na kostel sv. Apolináře na Novém Městě pražském.
Skicář Jana Willenbergga.
SK, sign. DT I 30.

Obr. 31. Portrét Matyáše Habsburského v uherském šatu s latinským chronogramem.
SK, sign. DR III 25, folio 26a.

Obr. 32. Portrét římského císaře Rudolfa II. s odstraněným hebrejským nápisem nad hlavou.
SK, sign. DR III 25, folio 2a.

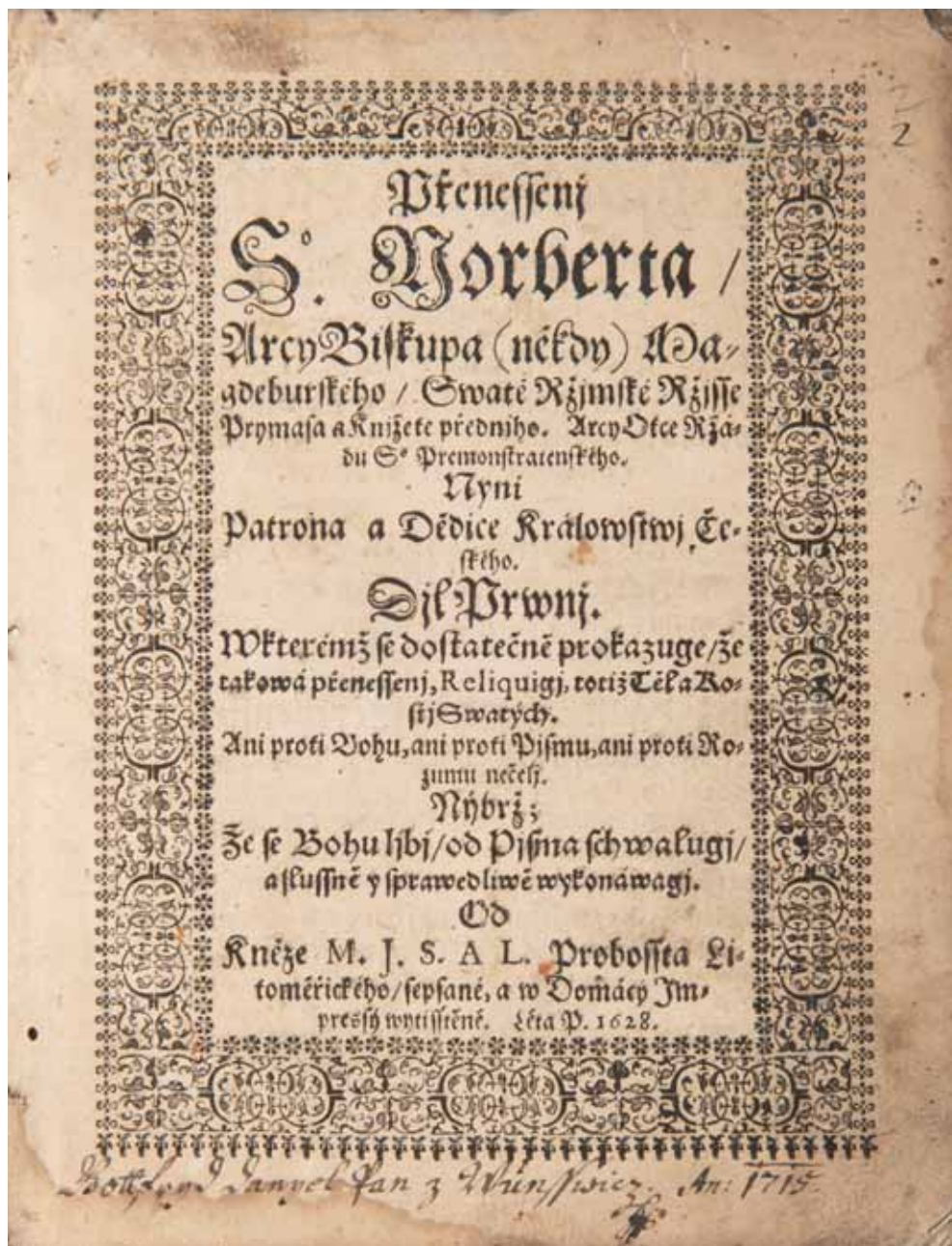
Obr. 33. Vedutka Pražského hradu
a části Malé strany z roku 1610.
SK, sign. DR III 25, folio 21b.

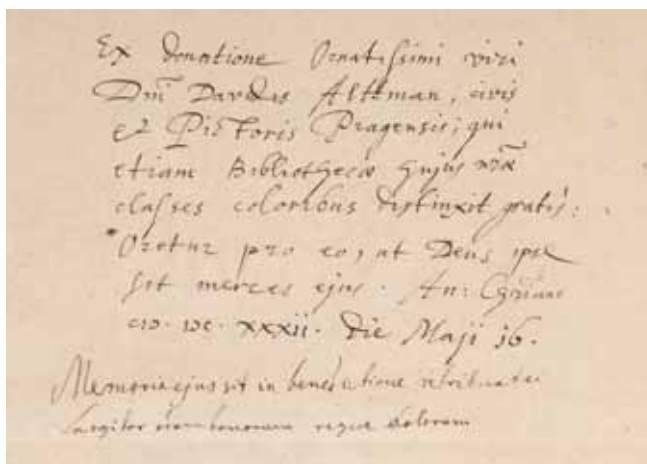
Obr. 34. Latinské vpisky a hebrejské slovo Ješua rukou Jiřího Hanuše.
Biblia Sacrosancta ad Hebraicam veritatem, Basilej 1562.
 SK, sign. JA V 39.

Obr. 35. Titulní list *Život svatého Norberta*, Litoměřice 1627.
NK, sign. 54 H 1972.

Obr. 36. Titulní list Přenesení Přenesení S. Norberta... díl první, Litoměřice 1628.
SK, sign. AO XVI 14, přív. 2.

Obr. 37. Zápis o věnování Davida Norberta Altmanna z roku 1632 ve výtisku knihy *Catholische Bibel nach alter in Christlichen Kirchen gehabter Translation trewlich verteutsch* (...) durch D. Johan. Dietenberger (...), tisk Arnold Quentel, Kolín nad Rýnem 1621. SK, sign. BY III 25.

Obr. 38. Dům U Hlubokého sklepa (čp. 234/III) v Nerudově ulici na Malé Straně v Praze, dnešní stav.

Obr. 39. Pražský malíř první poloviny 17. století, *Sv. Alžběta Durynská pečující o chudé a nemocné*, 1628, Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Strahovská obrazárna, inv. č. O 117.

Obr. 40. Jan Jiří Hering - připsáno, *Panna Marie Bolestná s mrtvým Kristem*, 30. léta 17. století, Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Strahovská obrazárna, inv. č. O 1009.

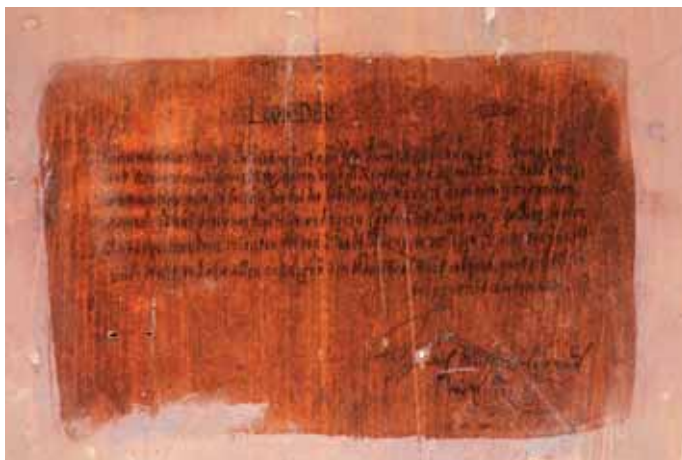
Obr. 41. David Norbert Altman, *Pohledový plán Vltavy*, 1640, detail řeky před Karlovým mostem, NA, Premonstráti – Klášter Strahov, Sběrka map a plánů, inv. č. 136.

Obr. 42. David Norbert Altman, *Pohledový plán Vltavy*, 1640, detail soutoku Vltavy a Sázavy, NA, Premonstráti – Klášter Strahov, Sbírka map a plánů, inv. č. 136.

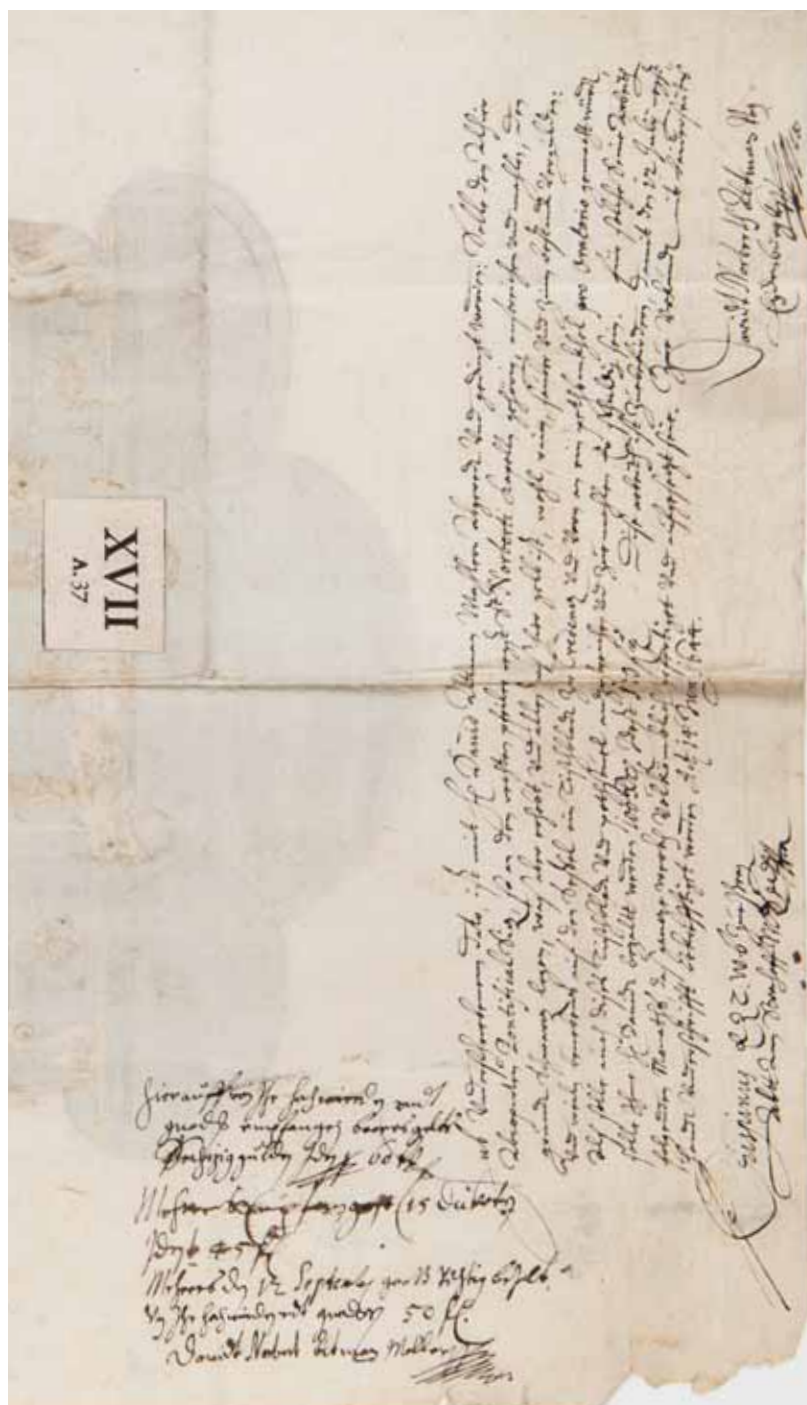
Obr. 43. David Norbert Altman, *Sv. Rodina se sv. Alžbětou a sv. Janem Křtitelem*, 1643–1644, soukromá sbírka.

Obr. 44.
David Norbert Altman,
*Sv. Rodina se sv. Alžbětou
a sv. Janem Křtitelem*,
zadní strana desky: zápis
o přijetí obrazu jako
mistrovského kusu, 1644,
soukromá sbírka.

Obr. 45.
David Norbert Altman,
*Návrh pontifikálního křesla
opata Kryšpína Fuka*, 1644,
recto, NA, Premonstráti
– Klášter Strahov, Sběrka
map a plánů, inv. č. 473.

Obr. 46. David Norbert Altman, *Návrh pontifikálního křesla opata Kryšpína Fuka*, 1644, verso: smlouva mezi umělcem a opatem, NA, Premonstráti - Klášter Strahov, Sbírká map a plánů, inv. č. 473.

Obr. 47. Knihovni sál bývalé premonstrátské kanonie Hradisko u Olomouce.

Obr. 48. Innocenzo Monti, Alegorie následování Krista, 1702.
Hradisko u Olomouce, bývalá premonstrátská kanonie, knihovni sál.

Obr. 49. Siard Nosecký, Dvanáctiletý Ježíš v chrámu, 1721–1727.
Praha, Strahovský klášter, Teologický sál.

Obr. 50. Siard Nosecký, Stvoření světa, 1721–1727.
Praha, Strahovský klášter, Teologický sál.

Obr. 51. Jan Kalina, Siard Nosecký, Dvanáctiletý Ježíš v chrámu, 1729.
Želiv, premonstrátský klášter, knihovni sál.

Obr. 52. Jan Kalina, výzdoba knihovního sálu premonstrátského kláštera v Želivě, 1729.

Obr. 53. Výzdoba Teologického sálu premonstrátského kláštera v Teplé, 20. léta 18. století (?).

Obr. 54. Knihovni sál premonstrátské kanonie v Nové Říši.

Obr. 55. Ignác Mayer starší, Moc církevní a světská uctívají eucharistii (detail), 1770.
Nová Říše, premonstrátská kanonie, knihovni sál.

Obr. 56. Jeremias Jacob Sedelmayr podle Daniela Grana, model Dvorní knihovny, putto s olovnicí a personifikace Důvtipné invence. Salomon Kleiner, *Eigentliche Vorstellung der vortreflichen und kostbaren Kaiserlichen Bibliothec*, Wien 1737, detail z Tab. IX.

Obr. 57. Johann Lukas Kracker, Vybudování jasovského kláštera pod patronací Božské prozřetelnosti (detail), 1776. Jasov, bývalá premonstrátská kanonie, knihovni sál.

Obr. 58. Franz Anton Maulbertsch, Martin Michl, Alegorie pokroku lidského ducha, 1794. Praha, Strahovský klášter, Filozofický sál.

SAPIENTIA

Michaela Šeferisová Loudová

PRAEMONSTRATA.

UMĚLECKÁ VÝZDOBA BAROKNÍCH

KLÁŠTERNÍCH KNIHOVEN ŘÁDU PREMONSTRÁTŮ

V ČESKÉ ŘÁDOVÉ PROVINCI

Knihovny patřily vždy k místům, jimž byla v klášterních areálech věnována mimořádná pozornost. Knihy samy o sobě byly již od středověku vzácným pokladem, jenž ztělesňoval vědění konkrétní klášterní komunity i celého řádu. Funkce knihovnických místností a knihovnických sálů v raném novověku tak nespočívala pouze v uložení a ochraně knižních svazků, ale také v prezentaci duchovních hodnot zakládajících se na pěstování vzdělanosti a úsilí po dosažení pravé moudrosti mající svůj původ v Bohu. V období baroka byly tyto myšlenky navenek vyjadřovány prostřednictvím umělecké, zejména malířské výzdoby knihoven, která vznikala podle pečlivě promyšlených a obsahově komplikovaných ikonografických programů. Jejich středobodem byla zpravidla Božská Moudrost či Božská Prozřetelnost, doprovázená dalšími personifikacemi, jež představovaly vědy a umění, ale také ctnosti, které byly s pravou moudrostí neodlučitelně spjaty. Obměnou tohoto ikonografického schématu se stal často uplatňovaný námět Dvanáctiletý Ježíš učící v chrámu či Nejsvětější Trojice, dále zpodobení řádových zakladatelů a světců, čtyř evangelistů a západních i východních církevních otců, kteří byli chápáni jako nositelé a zprostředkovatelé Boží moudrosti. Tyto dva základní ideové koncepty byly variovány, rozvíjeny a obohacovány o nepřeberné množství jiných, někdy zcela unikátních motivů. Nástropní malba v každé knihovně tak byla do jisté míry naprosto jedinečná a odrážela výlučnost intelektuálního prostředí příslušného kláštera. Přitom je přirozené, že míra originality ikonografických programů, složitost jejich významových úrovní a komplexnost ideového poselství celé výzdoby se lišila v závislosti na místě vzniku a objednavateli. V této souvislosti jistě nepřekvapí, že knihovny žebavých řádů, disponujících omezenými finančními prostředky a mnohdy i menšími prostorami, jsou většinou vybaveny malbami skromnějšími obsahem i uměleckou kvalitou, zatímco velké knihovnické sály mnišských řádů (benediktinů, cisterciáků) či řádů řeholních kanovníků, k nimž patří i premonstráti, zdobí nákladná fresková a sochařská díla vytvořená podle složitých ikonografických programů.¹⁾

1) Základními přehledovými publikacemi k umělecké výzdobě barokních knihoven jsou Edgar LEHMANN, *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster in der Zeit des Barocks*, Berlin 1996; Eric GARBERSON, *Eighteenth-Century Monastic Libraries in Southern Germany and Austria. Architecture and Decorations*, Baden-Baden 1998; z dříve vydaných například Margarete BAUR-HEINHOLD, *Schöne alte Bibliotheken. Ein Buch vom Zauber ihrer Räume*, München 1972; André MASSON, *Le décor de bibliothèques du Moyen Age à la Révolution*, Genève 1972. Ikonografii barokních knihoven v Čechách se soustavně věnoval Pavel Preiss (Pavel PREISS, *Pod Minerviným štítem. Kapitoly o rakouském umění ve století osvícenství a jeho vztahu ke Království českému*, Praha 2007 – zde je zahrnuto obsáhlé pojednání o fresce F. A. Maulbertsche ve Filosofickém sále Strahovské knihovny, vycházející z autorových dřívějších studií nebo Pavel PREISS, *Václav Vavřínek Reiner. Dílo, život a doba malíře českého baroka*, Praha 2013 – kapitoly věnované knihovně kartuziánů v Gaminu a skice k malbě v neznámém knihovnickém sále), monografické

K výjimečně bohatě vybaveným sálům patří i obě nejstarší zachované bibliotéky premonstrátů v českých zemích, knihovna bývalé premonstrátské kanonie na Hradisku u Olomouce a Teologický sál pražského Strahovského kláštera. Jednopodlažní sklenuté sály dekorované malbami a štukem vysoké umělecké kvality představovaly v době svého vzniku na počátku 18. století jedno z moderních řešení reprezentativního uložení knih, které má své paralely například v dolnorakouských cisterciáckých kláštorech v Heiligenkreuzu (1693–1705) a v Lilienfeldu (1704). Na Hradisku byla malířská a sochařská výzdoba vytvořena ve dvou etapách v letech 1702 a 1704 podle konceptu řádového malíře a concettisty Dionysia Straussa (1660–1720) (obr. 47). Pramenem pravého vědění a cestou k božské Moudrosti je ve Straussově pojetí Jméno Ježíš (znázorněné monogramem IHS), které ideově spojuje obsah ikonograficky unikátních výjevů s emblematickou strukturou. Jejich realizací byli pověřeni italští umělci, malíř Innocenzo Monti (1653–1710) a štukatér Baldassare Fontana (1661–1733).

Ikonografický program hradiské knihovny se odvíjí od Oslavy Ježíšova jména v centrálním poli ve středu klenby. Veškeré dění v tomto obraze je vztaženo ke zlatým písmenům IHS, která září na šatu Panny Marie a která ztělesňují Ježíše v lůně jeho matky. Na Kristovo jméno upozorňuje gestem ruky Bůh Otec, obklopený anděly a doprovázený Janem Křtitelem, čtyřmi evangelisty a západními a východními církevními otci, kteří se obracejí k Bohorodičce. Připojená nápisová páska oznamuje, že jedině jménem Kristovým se učí pravá moudrost, pocházející od Boha: „*Discitur verbo sapientia uno*“.²⁾ K ústřední fresce jsou po stranách připojeny dva kulaté medailony ve zlatených štukových rámech. První z nich zobrazuje polibek dvou žen personifikujících podle 11. verše 85. žalmu Justitii (Spravedlnost) a Pax (Mír): „*Setkají se milosrdenství a věrnost, spravedlnost s pokojem si dají políbení*“.²⁾ Tento citát byl považován za předobraz příchodu říše pokoje, nastolené Mesiášem, a jeho obrazové ztvárnění je známo jako typologická paralela ke scéně Navštívení, které následuje bezprostředně po Zvěstování a záračném početí Krista, tematizovaném ústřední scénou Oslavy Ježíšova jména. Na protějším medailonu je zachycen malíř při práci na obraze, jak hledí ke svému modelu, Kristu sedícímu v oblacích. V levé části kompozice tešá Kristovu podobu do kamene putti. Motiv malování či sochání – *imitatio [naturae]* byl chápán jako metafora nápodoby života Ježíše Krista – *imitatio Christi*, jak dokládají ilustrace četných pojednání o následování Ježíšova příkladu, jejichž vzorem byla *Duchovní cvičení* Ignáce z Loyoly. Námět, v nástěnné malbě zcela výjimečný, vybízel návštěvníka knihovny ke studiu a poznávání Kristova života a napodobování jeho příkladu (obr. 48).

Na centrální obraz Oslavy Ježíšova jména navazují v podélné ose dvě menší klenební zrcadla s vyobrazením sv. Norberta a sv. Štěpána. Zakladatel premonstrátského řádu klečí před otevřenou knihou, na jejichž stránkách čteme „*Vita Christi Via*

zpracování umělecké výzdoby knihovních sálů na Moravě přináší Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti. Ikonografie barokních knihoven na Moravě v 18. století*, Praha 2018. Viz též Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Baroque Monastery Libraries: Between Iconography and Function*, in: *Monastic Libraries in East Central and Eastern Europe between the Middle Ages and the Enlightenment (=Monastica historica 5)* (ed. Jakub Zouhar), Brno – Hradec Králové – St. Pölten 2020, 274–293. V někdejší rakouské části Slezska se zachoval pouze jediný knihovní sál, a to v bývalém klášteře minoritů v Opavě; viz Marie SCHENKOVÁ – Jaromír OLŠOVSKÝ, *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*, Opava 2001, s. 53–54, kat. č. M. 22.1.

- 2) Malba je uprostřed značně poškozena, postava Boha Otce je zachována jen fragmentárně. K výkladu maleb v hradiské knihovně podrobněji viz ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti*, s. 25–76 (s uvedením starší literatury).

Vitae“ – podle těchto slov je život Ježíše Krista jedinou správnou Cestou života. Připojený nápis „*Ipsa erat dux verbi*“ (On sám byl vůdce slova, Sk 14, 11)³⁾ akcentuje Norbertovu kazatelskou činnost, jež se později promítla do řádového programu, který si vedle kontemplace klade za cíl i duchovní péči o věřící. Prvomučedník a tradiční spolupatron hradiské kanonie sv. Štěpán, oděný do dalmatiky červené barvy symbolizující jím prolitou krev, je na druhém obraze přijímán jako mučedník Slova do náruče Krista: „*Testimonium perhibuit de verbo*“ (Svědectví vydal o slově, Zj 1, 2).⁴⁾

Nad dvojicí vstupních portálů pokračuje ikonografický program dvěma protějškovými kazulovými obrazy, na nichž Monti zobrazil vtělené Slovo, Ježíše Krista. Nad východními dveřmi je zachycen malý Ježíš v pozici sedícího Krista ve slávě, jemuč se společně klaní pastýři a králové. Nápis pod obrazem „*Cognoverunt de verbo*“ pochází z Lukášova evangelia: „*Když je spatřili, pověděli, co jim bylo řečeno o tom dítěti*“ (L 2, 17). Naproti nad západním, dnes zazděným vstupem do sálu trůní Kristus, držící atributy moudrosti, žezlo a otevřenou knihu obklopenou symboly eucharistie, vinnými hrozny a obilnými klasy. Krista doprovázejí dvě alegorické postavy, žena s léčivými bylinami a muž s biskupskou berlou a mitrou. Podle znění nápisu „*omnibus omnia factus*“ (Všem jsem se stal vším, abych získal aspoň některé, 1 K 9, 22) se Kristus ve svém triumfu stává „všem vším“: je přítomen ve svátosti oltářní, je lékem pro duši věřícího, je pramenem Boží moudrosti pro příslušníky církve a církevních řádů.⁵⁾

Na delších stranách sálu namaloval Monti mezi Fontanovy štukové postavy andělů osm alegorických obrazů, které spojují dva motivy: monogram Ježíšova jména IHS a kniha. Přitom obrazy umístěné naproti sobě vytvářejí vždy významové dvojice. Na západní straně sálu nejbližší k původnímu vstupu do knihovny je vyobrazen Bůh Otec s písmeny IHS na prsou, jenž je zdrojem věčné moudrosti a současně tím, který v podobě Slova sesílá svého syna na zemi, aby se stal člověkem a podstoupil vykupitelskou smrt na kříži. Boží syn, Ježíš Kristus, na protějším výjevu vylévá svou krev z rány v boku na beránka. Druhá dvojice fresek tematizuje šíření Slova. Na severní straně se dvojice mladíků setkává v Kristově jménu, jak názorně ukazují sluneční kotouče na jejich prsou, z nichž proudí paprsky s písmeny IHS. Jejich protějšek tvoří dvě mužské postavy, stařec (Mojžíš?) s knihou, v níž čteme „*FIAT*“, slovo, jímž Panna Marie vyjadřuje svůj souhlas s početím Krista, a bojovník (Jozue?) jako ochránce víry. Čtveřice puttí u nohou mužů zastupují tehdy známé světadily, které stařec vyučuje základům víry. Třetí pár maleb představuje institucionalizovanou křesťanskou víru – personifikaci Církve a mladíka, jenž je symbolickým obrazem pravého věřícího. Církev právě uzdravuje Kristovým jménem – slovem Božím lidská srdce poraněná trním,

3) Biblické citáty na nástěnných malbách období baroka pocházejí takřka výlučně ze znění tzv. *Klementinské Vulgáty* (*Vulgata Clementina*), latinského překladu bible z roku 1592; stejně tak je tomu i v knihovních sálech premonstrátů. Převedení těchto citátů do češtiny se někdy mírně odlišuje od českého ekumenického překladu. Dále v textu jsou proto v závorkách uvedeny doslovné překlady znění Vulgáty, ekumenický překlad, je-li odlišný, připojujeme v poznámkách. V tomto případě: „On byl ten, kdo mluvil“ (Sk 12, 14).

4) Znění celého verše v českém ekumenickém překladu: „Ten dosvědčil Boží slovo a svědectví Ježíše Krista, vše, co viděl“ (Zj 1, 2).

5) Na tento obraz umístil Monti mluvící signatury, svoji v podobě trojvrší a Fontanovu v podobě fontány, ze které tryská voda, oba předměty nese putto u nohou ženy s léčivými rostlinami. Na kazulové obrazy na obou stranách navazují Fontanovy zlacené štukové medailony se starozákonními předobrazy Krista a jeho smrti na kříži: na východní straně *Samson* a *Jób*, na západní straně *Obětující Ábel* a *Izák nahrazení dříví*. ŠEFERISOVA LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti*, s. 41–43.

„plevelem ďábla“.⁶⁾ Mladík s knihou nadepsanou „*Evangelium*“ šlape po Pýše, Lakotě a Prostopášnosti, třech nejtěžších ze sedmi smrtelných hříchů. Závěrečná dvojice obrazů opakuje postavy ze začátku cyklu, Boha Otce a Krista. Bůh Otec inspiruje dva mladíky s knihami a dává jim nahlédnout do tajemství víry. Kristus s deskami Desatera a knihou s nápisem „*Lex gratiae*“ (Zákon milosti) sesílá Boží milost na ty, kteří v něj věří. Slovo se tak dostává k věřícím a ti je zapisují nebo zprostředkovávají pohanům. Mezi tyto scény bylo na římsu sálu osazeno dvanáct zlacených štukových medailonů představujících dvanáct synů Jákobových, kteří byli spolu se svými potomky tradičně chápáni jako počátek dvanácti kmenů Izraele, z nichž vzešel Ježíš Kristus (Mt 1–16). Mimoto byli také prefigurací dvanácti apoštolů, jež ztvárňují štukové reliéfy na zaklenutí okenních špalet. V okenních špaletách byl ikonografický program zakončen reliéfy čtyřiačtyřiceti starozákonních králů, přímých předků Krista, neboť Ježíš pochází z královského rodu pomazaných, a malovanými medailony čtyřiačtyřiceti starozákonních proroků, duchovních předchůdců Krista, kteří ve svých proroctvích předpověděli jeho příchod.

Jednotlivé výjevy Straussem navrženého ikonografického programu s tématem oslavy Ježíšova jména byly komponovány do samostatných, štukem lemovaných klenebních polí, jak je ostatně pro členění klenební plochy na počátku 18. století typické. Avšak na rozdíl od jiných knihoven tohoto období, například strahovského Teologického sálu, o němž bude pojednáno dále, jsou na Hradisku freskové obrazy na delších stranách klenby ponechány bez orámování a plynule přecházejí do Fontanových štukových partií zobrazujících andělské postavy. Toto řešení, korespondující s exkluzivitou námětů lze jistě přičíst Fontanově zkušenosti se sochařstvím okruhu Giana Lorenza Berniniho. Hradiský sál vynikal také bohatým zlacením štukových dekorací, obnoveným dnes jen zčásti. Ztracen je i původní mobiliář a další umělecká výzdoba: čtyři dřevěné sochy u vstupů do knihovního sálu (nejspíše personifikace věd či ctností) a Straussův portrét budovatele knihovny, opata Norberta Želeckého z Počenic (v úřadu 1679–1709) a jeho rodový znak, jež byly zavěšeny nad vchody.⁷⁾

Starší z obou biblioték strahovských premonstrátů, Teologický sál, vznikl v době raně barokních úprav kláštera v letech 1671–1674, tehdy kanonii vedl opat Jeroným Hirnhaim (v úřadu 1670–1679). Sál, vybudovaný v prvním patře západního křídla konventu pod vedením italského architekta Giovanniho Domenica Orsiho (1634–1679), byl vyzdoben štukem a malbami neznámého malíře.⁸⁾ O 50 let později, v roce 1721 nechal opat Marian Hermann (v úřadu 1711–1741) knihovni sál na jižní straně zvětšit o prostor někdejší studovny a poté vymalovat novými freskami, které do roku 1727 vytvořil syn malíře Václava Jindřicha

- 6) Symbolické uzdravování srdcí se dělo prostřednictvím písmen IHS umístěných v zářích, která vycházela ze zobáčku holubice Ducha svatého, vznášející se vedle hlavy Církve. Místo písmen je dnes na fresce druhá holubice, jež vznikla nepochopením originálu v průběhu obnovy maleb v 60. letech 20. století. ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti*, s. 53–55, obr. 18, 19.
- 7) Více k původnímu vybavení knihovního sálu viz ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti*, s. 23–24, 69.
- 8) Malíři bylo v roce 1672 vyplaceno 100 zlatých; viz Anna ROLLOVÁ, *Fresky Teologického sálu na Strahově – příspěvek k dílu Siarda Noseckého*, *Umění* 27, 1979, s. 236, 237, 242, pozn. 1; TÁŽ, *Teologický sál*, in: Pravoslav Kneidl – Anna Rollová – Pavel Preiss, *Strahovská knihovna Památníku národního písemnictví. Historické sály, dějiny a růst fondů*, Praha 1988, s. 62.

Noska (1661–1732), strahovský konventuál a rovněž malíř Siard Nosecký (1693–1753).⁹⁾ Základem ideového konceptu maleb se stalo intelektuální dílo budovatele knihovny opata Hirnhaima, především jeho nejvýznamnější pojednání *De typho generis humani* z roku 1676. V něm Hirnhaim mimo jiné odmítá svěbytné lidské poznání jako projev pýchy, vedoucí ke zklamání a nejistotě, neboť pravého poznání je možné dosáhnout jen prostřednictvím víry v pokorné zbožnosti.¹⁰⁾ Ikonografický program pro malířskou výzdobu knihovny je nejspíše výsledkem spolupráce učených členů kláštera,¹¹⁾ podílel se na něm však velmi pravděpodobně také Siard Nosecký, který štuková pole vyzdobil neobvykle pojatými výjevy s personifikovanou Moudrostí a emblémy tematizujícími hodnotu knih.

Výzdobný program sálu uvozuje desátý verš 110. Žalmu Klementinské Vulgáty: „*Initium sapientiae timor Domini*“.¹²⁾ Tento nápis v nadpraží nad jižním vstupem upozorňuje návštěvníka knihovny, že předpokladem vzdělání a získání moudrosti je jeden ze sedmi darů Ducha svatého, bázeň před Bohem. Na valené klenbě s lunetovými výsečemi jsou v podélné ose umístěny čtyři hlavní nástropní obrazy. Výchozí bod pro jejich pozorování se nachází uprostřed sálu, neboť výjevy na obou obrazech na jižní, respektive severní straně jsou orientovány do středu klenby. První obraz na jižní straně zachycuje dvanáctiletého Ježíše v chrámu, jenž je obklopen sedmi židovskými učenici (obr. 49). Velký medailon zavěšený nad Ježíšovou hlavou nese citát ze starozákonních knihy Přísloví: „*Ego sapientia, habito in consilio, et eruditus intersum cogitationibus*“ (Já, Moudrost, umím vždy poradit a jsem v učených úvahách, Př 8, 12).¹³⁾ Mohutný kanelovaný sloup nalevo, symbol stálosti a neochvějnosti ve víře, reprezentuje chrám, v němž se scéna odehrává a jež je současně Chrámem Moudrosti, projevené skrze Ježíše. Personifikovaná Moudrost je námětem následujícího obrazu: jako křehká žena s plamenem nad hlavou, zapálenou svící a knihou v ruce přijímá před knihovnou – svým chrámem – mladíka, který k ní spěchá po schodech. Knihovna, vyobrazená jako monumentální chrámová stavba, má ve velké kartuši na průčelí nápis: „*Sapientia aedificavit sibi domum*“ (Moudrost si vystavěla dům, Př 9, 1).

Chrám Moudrosti – *templum Sapientiae* či odkaz na něj byl zahrnován do ikonografických programů barokních klášterních biblioték velmi často. Jedním z důležitých pramenů pro jeho zobrazování byly ilustrace rukopisu *Psychomachie*, který sepsal na počátku 5. století starokřesťanský básník Prudentius. Pod vlivem Homéra a Vergília líčí Prudentius ve svém díle boj ctností a neřestí odehrávající se v duši člověka, přičemž

9) Letopočty 1721 (pravděpodobně rok započetí výzdoby sálu) a 1727 (rok ukončení jeho výzdoby) udávají chronogramy v nápisech na dolním okraji dvou výjevů, emblému nad severními dveřmi a vyobrazení klášterního znaku v prvním klenebním poli na severní straně: „*SUB MARIANO IN SION PRAELATO, PINGEBAT P: SIARDUS LOCI PROFESSUS*“ (Za Mariana, preláta Sionu, namaloval Siard, místní profes) a „*AMPLIATA ATQVE RENOVATA IN ZODIACO IUBILARI FUIT*“ (Byla rozšířena a opravena v památném roce [v roce 1727 si strahovští premonstráti připomínali 100. výročí přenesení ostatků rádoového zakladatele sv. Norberta z Magdeburku na Strahov]). K rozšíření knihovny nejnověji viz Jan PÁREZ, *Několik úvah o počátcích obnovené klášterní knihovny na Strahově a jejím interiéru v raném novověku*, in: Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 50, č. 1, 2010, s. 115, 120. K Siardu Noseckému viz Anna ROLLOVÁ, *Siard Nosecký (1693–1753). K jubileu teologického sálu Strahovské knihovny*, in: Strahovská knihovna. Sborník Památníku národního písemnictví 7, 1972, s. 107–134.

10) K Hirnhaimově osobnosti a vztahu jeho díla k námětům maleb více viz ROLLOVÁ, *Fresky Teologického sálu*, s. 236–237, 240–242.; TÁŽ, *Teologický sál*, s. 61–62, 76–78.

11) ROLLOVÁ, *Fresky Teologického sálu*, s. 242; TÁŽ, *Teologický sál*, s. 84.

12) V českém ekumenickém překladu: „Počátkem moudrosti je bát se Hospodina“ (Ž 111, 10).

13) V českém ekumenickém překladu: „Já, Moudrost, bydlím s chytrostí, nalézám obezřetné poznání“ (Př 8,12).

Moudrost je pojata jako ztělesnění vítězství nad neřestmi. V předposlední kapitole autor vypráví, jak si Moudrost postavila na poražených neřestech chrám. Popis trůnící Moudrosti s knihou a žezlem určil nejen podobu ilustrací rukopisu, ale i dalších zobrazení Sapientie, která se v této podobě stala závazným ikonografickým typem. Jako žena s diadémem ve vlasech, žezlem zakončeným božím okem nebo se zapálenou svící, jež je rovněž jejím atributem, se objevuje také na ostatních malbách na klenbě Teologického sálu, o nichž bude pojednáno dále.¹⁴⁾

Podobně se v ikonografii ustálil i zmíněný motiv chrámové stavby – Chrámu Moudrosti, postaveném na sedmi ctnostech, podle znění prvního verše deváté kapitoly starozákonní knihy Přísloví tradičně symbolizovaných sedmi sloupky.¹⁵⁾ Tento verš o Chrámu Moudrosti byl zároveň pojímán i mnohem šířeji a vztahován na knihovnu jako takovou. Chrámem Moudrosti se tak stává konkrétní knihovni sál, který je místem, kde je v uložených knihách po staletí uchováváno a shromažďováno veškeré vědění. Tento ideový koncept se pak výrazně promítá do výjevu Dvanáctiletý Ježíš v chrámu, který patří v barokních knihovnách rovněž k jednomu z nejvíce frekventovaných, objevujících se napříč řady v různých obdobích a variantách.

Na rozdíl od výše popsanych výjevů na jižní straně je námět prvního severního pole zcela ojedinělý. Personifikace Moudrosti v růžovém a modrém šatu, držící v pravici žezlo zakončené Božím okem, zde doprovází Boha Otce s korunou na hlavě, oděného do zlatavého šatu a šedého pláště. Oba se vznášejí v oblacích, zachyceni v okamžiku, kdy Bůh tvoří svět. Moudrost promlouvá slovy zachycenými na nápisové pásce, vycházející jí z úst: „Cum eo eram cuncta componens“ (S ním jsem byla vše pořádajíc, Př 8, 30) (obr. 50).¹⁶⁾ Podle citované pasáže z knihy Přísloví zde Moudrost vystupuje jako personifikovaná Boží vlastnost a současně jako samostatný aktivní princip, jenž se spolupodílí na tvůrčím aktu Boha.¹⁷⁾ Zobrazení Boha Otce s Moudrostí po boku současně vytváří ideový protějšek ke scéně s Božím synem – Ježíšem, hovořícím v chrámu k židovským učencům, Boží moudrost, od prvopočátku nerozlučně spjatá s Bohem, je tak postavena vedle přirozené moudrosti Ježíšovy.¹⁸⁾ Poslední ze čtyř hlavních polí zdobuje Bohem stvořený svět, jenž Bůh svěřil lidem, aby jej poznávali: kolem zemského glóbu je shromážděno pět diskutujících učenců, jeden z nich měří kružidlem vzdálenost dvou míst vyznačených na zeměkouli. Dole na stupních je tabulka: „Tradidit mundum disputationi eorum“ (Dal svět jejich zkoumání, Kaz 3, 11).¹⁹⁾ Mladší variantu tohoto námětu představuje freska z roku 1747 na klenbě tzv. starého

14) Hořící svíce jako atribut Moudrosti nacházíme ve stejném období v malířské výzdobě knihovny pražské metropolitní kapituly na Pražském hradě. Exklusivní genealogicky zaměřený ikonografický program zde provedl v roce 1725 malíř Jan Ezechiel Vodňanský podle konceptu historika Michaela Adama Francka z Franckensteinu; viz Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Pavel SUCHÁNEK, *Zahrada učení moudrosti. Malířská výzdoba knihovny svatořábské kapituly na Pražském hradě*, in: *Orbis artium. K jubileu Lubomíra Slavíčka* (edd. Jiří Kroupa – Michaela Šeferisová Loudová – Lubomír Konečný), Brno 2009, s. 463–485.

15) „Sapientia aedificavit sibi domum, excidit columnas septem“ (Moudrost si vystavěla dům, vytesala sedm sloupů, Př 9, 1).

16) V českém ekumenickém překladu: „Byla jsem mu věrně po boku“ (Př 8, 30).

17) Podrobněji viz ROLLOVÁ, *Teologický sál*, s. 78–83.

18) V dolní části kompozice se z mohutných oblaků vynořují měsíc a hvězdy, hnědé skalisko a rozlehlá modrá plocha, jež ve shodě s biblickým textem představuje spíše prvotní moře – „propastnou tůň“ (Př 8, 27–29) než „nerovnou skalnatou pláň se dvěma krátery“, jak se domnívá G. Davison, který z tohoto předpokladu vyvozuje rozsáhlé interpretační závěry. Viz GILES DAVISON, *The Fresco of God the Father and Wisdom Creating the World in the Theological Hall in the Library of the Strahov Monastery in Prague*, BS 6–7, 2004, s. 181–190.

19) Český ekumenický překlad: „On všechno učinil krásné a v pravý čas, lidem dal do srdce i touhu po věčnosti“ (Kaz 3, 11).

matematického sálu v pražském Klementinu. Svět zde symbolizuje armilární glóbus, kolem něhož je na jedné straně seskupeno sedm dívčích personifikací matematických disciplín, na druhé straně sedm učenců (konkrétních historických osobností), kteří s jejich pomocí zkoumají vesmír.²⁰⁾

Pás čtyř centrálních polí zakončují na kratších stranách sálu dva menší výjevy. Na jižní straně klečí Panna Marie na oblaku, obklopená vznášejícími se andílky s květinami,²¹⁾ na severní straně je namalován znak kláštera opřený o strom.²²⁾ Malá pole mezi obrazy středového pásu vyplňují originálně koncipované emblémy představující v různých podobách knižní svazky. Lemmata (motta) emblémů promlouvají o knihách jako o pokladech moudrosti obsahujících zbožné vědění, o moci vzdělání, jež přináší světské výsady, ale také o hlupácích, kteří neznají cenu knih.²³⁾

Na štukové rámy čtyř hlavních středových polí s náměty Dvanáctiletý Ježíš v chrámu, Chrám Moudrosti, Stvoření a Zkoumání světa se napojují vykrajované kartuše, situované mezi lunetami klenby. Plochy kartuší pokrývají nástěnné malby rozvíjející pozoruhodným způsobem výpověď centrálních obrazů. Výjev Dvanáctiletý Ježíš v chrámu doplňují scény stavící proti sobě hlupáka opovrhujícího vzděláním a moudrostí, získanou studiem (Moudrost je tu bita šaškem a vysmívána skupinou směšných postav v hereckých kostýmech: „*Sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt*“ – Moudrostí a vzdělaností hlupáci pohrdají, Př 1, 7) a moudrého učence, který díky své vzdělanosti ušel na trůn jako vladař („*Intelligens gubernacula possidebit*“ – Rozumný získá vedení, Př 1, 5). Obě kartuše po stranách obrazu, na němž Moudrost před svým chrámem přijímá mladíka, opakují zobrazení personifikované Moudrosti, jež tentokrát sedí na trůnu před regály plnými knih. Nabízejíc knihy zájemcům o vědění, zdůrazňuje hodnotu vzdělanosti, která je vyšší než hodnota zlata, respektive stříbra („*Doctrinam magis quam aurum eligit*“ – Vyberte si raději vědění než zlato, Př 8, 10; „*Melior est acquisitio scientiae negotiatione argenti*“ – Lepší je nabytí vědění než stříbra, Př 3, 14). Pole, na němž je vyobrazen Bůh Otec jako stvořitel světa, lemují na východní straně personifikovaná Hojnost, jež se snesla k muži s rýčem a motykou, náradím odkazujícím k těžké práci: „*Scientia difficilis sed fructuosa*“ (Vědění je namáhavé, ale plodné). Muž ukazuje na orače v pozadí, symbolické vyjádření námahy, s jakou se vědění získává, ale také ztělesnění soustředěnosti a vytrvalosti, které jsou k nabytí vědomostí nezbytné.²⁴⁾ Na západní straně se pět pošetilých panen pokouší vstoupit do zavřeného domu, avšak mladík v okénku ve dveřích je odhání slovy „*Nescio vos*“ (Neznám vás, Mt 25, 12). Připojený nápis varuje: „*Qui ignorat ignorabitur*“ (Kdo nedbá, ani na něj se nebude dbát,

20) Pražskou malbu komentuje nápis v téměř stejném znění jako ve strahovském sále: „*Tradidit Deus mundum disputationi*“. Malba je prozatím připisována Felixi Antonu Schefflerovi; viz Petra OULÍKOVÁ, *Klementinum*, Praha 2019, s. 131–132.

21) Scéna byla interpretována jako Nanebevzetí Panny Marie, které je patrociniem klášterního kostela, a Panna Marie jako Stolice moudrosti (v souladu s invokací Loretánské litanie a 8. kapitolou starozákonní knihy Přísloví); viz ROLLOVÁ, *Fresky Teologického sálu*, s. 240, 242. – ROLLOVÁ, *Teologický sál*, s. 74, 84).

22) Viz pozn. 9.

23) K výkladu emblémů viz ROLLOVÁ, *Fresky Teologického sálu*, s. 240–242; TÁŽ, *Teologický sál*, s. 74, 83–84.

24) Tento nezvyklý příměr pochází z Hirnheimových *Meditationes*: jedná se o meditaci k 1. červnu na slova Lukášova evangelia 9, 62; viz ROLLOVÁ, *Fresky Teologického sálu*, s. 239, s. 243, pozn. 25; TÁŽ, *Teologický sál*, s. 71.

1 Kor 14, 38).²⁵⁾ Poslední dvojice alegorických výjevů je spojena se středovým obrazem, na němž učenci skloněni nad zemským glóblem zkoumají svět. Nápis na prvním z nich „*Vita mortuis – Consolatio vivis*“ (Život mrtvým – útěcha živým) doprovází rozhovor dvou mužů nad knihou, spočívajících na náhrobku hřbitova s cypřiši ověčenými otevřenými knižními svazky.²⁶⁾ Připomenutí, že spisy přežívají své autory a vědění v nich obsažené přesahuje délku lidského života, doplňuje na protější straně poučení o tom, že pravá moudrost je nerozlučně spjata se zbožností. Personifikovaná Moudrost, již je ve strahovském programu přiznáno prvenství, veze ve svém voze taženém orly Zbožnost sklánějící se nad křížem: „Když moudrost řídí, provází ji zbožnost“ („*Sapientia directrice prosequitur religio*“).²⁷⁾ Ponaučení o důležitosti pravého vědění a o tom, jak jej získat, zahrnují i čtyři poslední obrazová pole v rozích sálu, opět komentovaná nápisovými páskami. Biblický citát na jižním konci sálu „*Melior est sapientia quam vires*“ (Lepší je moudrost než síla, Mdr 6, 1) ilustruje vzácný výjev Oslepení obra Polyféma důvtipným a obratným Odyseem. Učenec v knihovně rozjímající nad otevřeným svazkem o Božích pravdách a činech a opírající se nohou o lidskou lebku je ztvárněním slov: „*Eruditio et sapientia vitam tribuunt possessori suo*“ (Učenost a moudrost dá život těm, kteří ji mají, Kaz 7, 13).²⁸⁾ Personifikace na opačné straně sálu ztělesňují vlastnosti potřebné k dosažení pravého vědění a moudrosti. Úsilí a vytrvalost personifikuje žena s atributy věd – kružidlem a sférou, fragmentem sloupu a lopatou značící námahu vědecké práce (motto „*Labore et constantia*“ = „Úsilím a vytrvalostí“). Učenec píšící do knihy za svitu lampy, provázený sovou, ztělesňuje horlivost a bdělost („*Studio et vigilantia*“ = „Horlivostí a bdělostí“).²⁹⁾

V sále se zachoval původní mobiliář, který vznikl už na počátku 17. století. Knihovní skříně pořízené v roce 1627 pro první raně novověkou bibliotéku, jejíž umístění v rámci klášterního areálu není doposud jasné, opatřil roku 1632 svými malbami David Altmann z Eydenburku (†1656). Zobrazení personifikací vědních disciplín na vyřezávaných kartuších, kterými byly skříně nahoře završeny, doprovázely nápisy, jež spolu s obrazy sloužily k orientaci v knižním fondu. Tyto regály byly později přeneseny do nové knihovny vybudované architektem Orsim roku 1672 a po roce 1721 doplněny a přizpůsobeny prostorovým podmínkám rozšířené knihovny, dnešního Teologického sálu.³⁰⁾ Zachování staršího vybavení a jeho úpravy pro nové prostory nebyly zvláště výjimečné. Doklady

25) Obraz pošetilých panen byl zařazen například do cyklu emblémů v knihovně benediktinského opatství St. Lambrecht ve Štýrsku. Skupinka pěti pošetilých panen se marně pokouší dostat do domu, který si podle nápisu nade dveřmi vystavěla Moudrost („*Sapientia aedificavit sibi domum*“). Ze dveří směrem k pošetilým paním zaznívá stejně jako na Strahově: „*Nescio vos*“, rovněž nápis nad scénou je shodný: „*Qui ignorat, ignorabitur*.“ Viz Grete LESKY, *Die Bibliotheksemlème der Benediktinerabtei St. Lambrecht in Steiermark*, Graz 1970, s. 50–51, obr. 17.

26) Více viz ROLLOVÁ, *Teologický sál*, s. 71. Myšlenku o tom, že v knihovnách prostřednictvím svých děl symbolicky stále žijí i jejich autoři, zahrnuje také nápis „*lecti reviviscunt*“ („vybraní/znamenití opět ožívají“) na intarzovaných, tzv. včeličkových dveřích ze zaniklé knihovny staroměstského kláštera cyriaků, které jsou dnes umístěny v prostorách Strahovské knihovny. Dveře zhotovil roku 1748 Jan D. Senn z Erfurtu. Viz PREISS, *Pod Minerviným štítem*, s. 229–230, 245–246.

27) ROLLOVÁ, *Teologický sál*, s. 76–78.

28) V českém ekumenickém překladu: „[...] avšak užitečnější je poznat moudrost: ta zachovává život tomu, kdo ji má“ (Kaz 7, 12).

29) Více k interpretaci malířské výzdoby sálu ROLLOVÁ, *Fresky Teologického sálu*, s. 241–242; TÁŽ, *Teologický sál*, s. 78–84.

30) Změněné uspořádání knižního fondu vedlo k aktualizaci nápisů na skříních, které tak přestaly souhlasit s Altmannovými personifikacemi, a ty byly proto zamalovány. K jejich odkrytí došlo teprve v souvislosti s novodobým restaurováním mobiliáře, v jehož důsledku jsou nyní malby prezentovány společně s nápisy, jež se s vyobrazenými personifikacemi neshodují, nicméně dokládají vývoj, jímž mobiliář Teologického sálu prošel; viz PAREZ, *Několik úvah*, s. 111–121.

takové praxe nacházíme například i v knihovně premonstrátské kanonie v Nové Říši, o níž bude pojednáno dále.

Skromnější variantu Teologického sálu představuje knihovna sesterského kláštera v Želivě. Se strahovským sálem ji spojuje nejen celkové pojetí umělecké výzdoby sestávající ze samostatných obrazových polí ve štukových rámech a zahrnující rovněž emblémy, ale i některé konkrétní ikonografické motivy. Vazba k výzdobnému programu strahovské bibliotéky přitom vyplývala z blízkého vztahu Siarda Noseckého a autora želivských obrazů, malíře Jana Kaliny (*1684), jenž byl stejně jako Nosecký žákem Václava Jindřicha Noska.³¹⁾ Malby v želivské knihovně, datované rokem 1729, vznikly nespíše ve spolupráci se Siardem Noseckým, nebo možná přímo podle jeho návrhů.³²⁾

Otevřená kniha v medailonu nade dveřmi na západní straně sálu upozorňuje slovy 110. Žalmu „*Initium sapientiae timor Domini*“ na hlavní předpoklad dosažení pravé moudrosti, jenž spočívá v bázni před Bohem; nápis stejného znění se nachází i na Strahově. Osou ideového programu je trojice obrazů uprostřed klenby, které dohromady ztvárňují Nejsvětější Trojici. Malby jsou komponovány pro pohled od západního vstupu a mají být vnímány postupně, ve shodě s pohybem návštěvníka procházejícího sálem. V pořadí první výjev představuje Boha Otce, jenž shlíží z nebes na shromáždění starozákonních proroků a patriarchů. Uprostřed početného davu stojí Mojžíš s Deskami desatera, po jeho pravici velekněz Áron a Abrahám, na opačné straně jsou zpodobeni proroci Izajáš a Daniel. V popředí král David hraje na harfu a zbožně obrací svůj zrak k Hospodinovi. Nalevo leží otevřená kniha s citátem z novozákonního Listu Jakubova: „*Omne donum perfectum a Patre luminum*“ (Každé dokonalé obdarování [je] od Otce světél, Jk 1, 17).³³⁾ Následující pole zpodobuje Božího syna, a to ve výjevu Dvanáctiletý Ježíš v chrámu. Jak již bylo uvedeno, tento námět patří k častým tématům knihovních výzdob zahrnující narážku na Chrám Moudrosti, jímž se stává i konkrétní knihovní sál, v němž je vyobrazen. Takto má být chápán i v Želivě, neboť pole, v němž je výjev namalován, tvoří střed celého ikonografického programu, jak naznačuje jeho odlišný tvar i větší formát než mají obě zbývající pole (obr. 51). Obraz Dvanáctiletého Ježíše v chrámu je jen mírně upravenou a stranově převrácenou variantou Noseckého malby téhož námětu ve strahovském Teologickém sále a dokládá velmi úzkou formální i obsahovou vazbu obou malířských cyklů. V Želivě je však výjev provázen jiným biblickým veršem, hovořícím stejně jako citát na předešlém výjevu o světle: „*In lumine tuo videbimus lumen*“ (V tvém světle spatříme světlo, Ž 35, 10).³⁴⁾ Od úst Ježíše zde vychází nápisová páska, která na Strahově chybí: „*Qui videt me, videt et Patrem meum*“ (Kdo vidí mne, vidí mého Otce, J 14, 9). V posledním poli ideový program vrcholí scénou Seslání Ducha svatého, který ve své tradiční podobě holubice vysílá paprsky ke skupině apoštolů, a ti se k ní v adoračním gestu obracejí.

31) Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců I*, Praha 1947, s. 454–455. Ke Kalinovu působení v Želivě viz též Václav PETRŮ, *Klášter Želiv. Cestopisná črta*, Praha 1898, s. 82.

32) ROLLOVÁ, *Siard Nosecký*, s. 120. Plocha mezi obrazovými poli je bílá, bez dekoru, není však vyloučeno, že původně byla plánována také štuková výzdoba klenby. Tomu by nasvědčovala výzdoba refektáře s velmi podobně rozmístěnými obrazy takřka stejného formátu od J. Kaliny z let 1726–1729, zasazenými do bohatého štukového dekoru; štuky byly provedeny v roce 1682, jejich autor není znám.

33) Celý verš v českém ekumenickém překladu: „Každý dobrý dar a každé dokonalé obdarování je shůry, sestupuje od Otce nebeských světél“ (Jk 1, 17).

34) V českém ekumenickém překladu: „Když ty jsi nám světlem, spatřujeme světlo“ (Ž 36, 10).

Slova v otevřené knize „*Sine tuo lumine nihil est in homine*“ (Bez tvého světla v člověku není nic) jsou parafrází verše ze svatodušní sekvence *Veni sancte spiritus* („*Sine tuo lumine* [nikoliv ‘lumine’, jak je uvedeno na malbě], *nihil est in homine, nihil est innoxium*“), jež je doposud užívána při mši svaté o Slavnosti Seslání Ducha svatého.³⁵⁾

Ke třem hlavním výjevům jsou po stranách připojeny obrazy sv. Bonaventury, sv. Tomáše Akvinského, čtyř západních církevních učitelů a čtyř evangelistů. Světci jsou zobrazeni se svými obvyklými atributy a otevřenými knihami, v nichž jsou zapsány citáty z jejich děl, promlouvající o světle. V klenebních lunetách ikonografický program sálu uzavírají emblémy, které byly převzaty z díla Filippa Picinelliho *Mundus symbolicus* (vydaného poprvé latinsky ve dvou svazcích v roce 1681 a 1687) (obr. 52). Z tohoto obsáhlého emblematického kompendia byly převzaty emblémy s vyobrazením slunce, slunečních paprsků, měsíce a také orla zachyceného za různých okolností. Výběr emblémů přitom určila hlavní myšlenka ikonografického programu, podle níž jsou Božské osoby a s nimi spojená pravá moudrost ztotožněny se světlem. Není prameny doloženo, kdo je autorem tohoto jedinečného konceptu, jistě jej však lze spojit jak se zmíněným Siardem Noseckým, jenž mohl být Kalinovým uměleckým i ideovým poradcem, tak také s objednavatelem maleb, opatem Danielem Schindlerem (v úřadu 1725–1752).³⁶⁾

Díky charakteru své výzdoby zaujímají mezi premonstrátskými knihovnami u nás zvláštní postavení knihovny sály kláštera v Teplé. Barokní sály, nazývané Teologický a Filosofický, zdobí štukové dekorace neznámých umělců, kteří zde vytvořili ozdobná orámování klenebních zrcadel různého tvaru zahrnující florální i zoomorfní motivy, a figurální reliéfy.³⁷⁾ V Teologickém sále se na klenbě nachází prázdné klenební zrcadlo obdélného formátu, kolem kterého obíhá zvlněný, výrazně profilovaný rám (obr. 53). Na šesti klenebních náběžích se nacházejí postavy čtyř západních církevních otců, scéna Zvěstování Panně Marii (na čelní straně sálu) a naproti ní otevřená kniha obklopená okřídlenými hlavičkami andělů. V knize je zlatými písmeny napsán začátek Matoušova evangelia: „*Liber generationis Iesu Christi*“ (Kniha rodu Ježíše Krista, Mt 1, 1), doprovázený výjevem Klanění pastýřů. Prostor mezi rámem a postavami vyplňují girlandy, rostlinné úponky a v rozích sálu čtyři orli s roztaženými křídly, vytvářející spolu se čtyřmi mušlemi a zřasenými drapériemi působivý celek. Strop Filosofického sálu člení nástropní zrcadla přibližně kruhového formátu, obklopená jemně modelovaným, převážně rostlinným dekorem. K těmto polím jsou připojena menší pole, v šesti z nich jsou vymodelována poprsí mužů (učenců?). Barokní knihovny, v nichž zcela absentují malířská díla včetně obvyklé fresky na klenbě, jsou velmi vzácné

35) Verš je do češtiny převáděn takto: „Člověk bez tvé pomoci, slabne a je bez moci, vše mu může uškodit.“ Autorství textu je připisováno Štěpánu Langtonovi, arcibiskupu z Canterbury (†1228). Na Kalinově malbě je však za citovaným veršem uvedeno „*Eccles.*“, což je odkaz na starozákonní knihu Kazatel (*Liber Ecclesiastes*).

36) Mobiliář knihovny se nezachoval, rámcovou představu o něm však poskytuje fotografie na obálce knihy Antonína Vřešťala *Lichva a úrok ve světle mravouky katolické* (Praha 1899). Jednoduché skříňové členěné pilastry s korintskými hlavicemi zdobila při západním vstupu dvojice andělů (plastiky jsou jako jediné dosud zachovány) a „*Zierwerk*“ – jednoduché vyřezávané ozdoby na skříních.

37) Sály byly dříve na kratších stranách propojeny dvěma půlkruhově zakončenými průchody. Jejich vznik je kladen na počátek 18. století (Milan HLINOMAZ, *Klášter premonstrátů Teplá. Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska*, Karlovy Vary 2003, s. 65). P. Zahradník uvádí, že v roce 1704 bylo nejmenovanému štukatérovi vyplaceno 80 zl. za „velkou knihovnu“ [=Teologický sál] a 50 zl. za „menší vedlejší pokoj čili musaeum“ [=Filosofický sál, v němž byly uloženy přírodovědné a další sbírky kláštera]; viz Pavel ZAHRADNÍK, *Stavební dějiny premonstrátského kláštera Teplá (I. část)*, in: Sborník Muzea Karlovarského kraje 19, 2011, s. 45.

– vedle Teplé se nacházejí pouze v dolnorakouském benediktinském klášteře v Göttweigu a v jezuitském kolegiu v německém Pasově. V Göttweigu je klenba pokryta dekorativním štukovým ornamentem, uprostřed doplněným symboly nebo předměty odkazujícími ke studiu a vzdělávání, které nesou putti; bílý štuk se zlacením zde vytváří klidný až meditativní prostor umožňující plné soustředění na práci s knihami.³⁸⁾ Výzdoba pasovské knihovny se více blíží tepelskému příkladu: štukové reliéfy na klenbě představují holubici Ducha svatého a čtyři západní církevní otce, na čelních stěnách jsou vymodelovány scény Dvanáctiletý Ježíš v chrámu a Sv. Ignác z Loyoly před Pannou Marií z Montserratu.³⁹⁾ Reliéfy jsou rozmístěny podobným způsobem jako v tepelském Teologickém sále, pouze holubice Ducha svatého je umístěna ve středu klenby, zatímco v Teplé je středové pole klenby prázdné.⁴⁰⁾

S knihovním sálem v premonstrátské kanonii v Nové Říši symbolicky vstupujeme do závěru 18. století (obr. 54). Dřívější pojetí klenební výzdoby, tvořené menšími obrazy v řadě polí a uplatněné na Hradisku u Olomouce, ve strahovském Teologickém sále i v knihovně v Želivě, bylo opuštěno již v první čtvrtině 18. století. Poté freska pokrývala, bez omezení štukem či jednotlivými klenebními poli, celou plochu klenby. Tento přístup k nástěnné malbě znamenal i nové možnosti pro sestavení ikonografického programu, který se mohl rozvíjet v jednom obsahově uceleném nástrojném obrazu. Od poloviny století se nástěnný obraz proměňoval také po stránce obsahové. Na místo zobrazení otevřeného nebe se vznášejícími se božskými postavami, světci či personifikacemi vybraných ctností, které požadovala teorie barokního nástěnného malířství z počátku století, se nyní na klenbách objevovaly pozemské scény s krajinami a městy – scény dříve zapovězené, neboť obrazně odsouvaly stanoviště diváka stojícího na podlaze pod klenbou pod zemský povrch. Závěrečná etapa století přinesla rovněž nově formulovaný požadavek „historické správnosti“ zobrazovaných výjevů, který se nejvýrazněji projevil ve scéně zachycující zasedání tridentského koncilu v knihovně lycea v uherském Egeru (Johann Lukas Kracker, 1777). S oběma zmíněnými tendencemi se setkáváme i v novoříšském knihovním sále, jež vyzdobil svou freskou v roce 1770 malíř Ignác Mayer starší (1720–1785).⁴¹⁾

V knihovně v Nové Říši zobrazil Mayer ve středu klenby anděly adorující eucharistii uloženou v monstranci. V pohledové ose navazuje na tento výjev Triumf sv. Norberta, který poráží kacíře Tanchelma brojícího proti svátosti oltářní. Toto tradiční téma, typické pro premonstrátské prostředí, je na Mayerově malbě

38) Štukovou výzdobu navrhl a vytvořil vídeňský štukatér Giovanni M. A. Tencalla v roce 1727, zlacení provedl Franz Amon roku 1728. Viz Gregor Martin LECHNER, *Das Benediktinerstift Göttweg*, Regensburg 2008, s. 62–65.

39) Výzdoba se datuje rokem 1740 a jejím autorem je Franz Ignaz Holzinger. Viz Herbert SCHINDLER, *Passau. Führer zu den Kunstdenkmälern der Dreiflüssestadt*, Passau 1990, s. 116–117; Georg DEHIO, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler, Bayern II: Niederbayern*, München – Berlin 1988, s. 514; Josef OSWALD, *Die staatliche Bibliothek Passau*, Passau 1973, s. 10, obr. 2.

40) O tom, zda byla v tepelské knihovně případně plánována i malířská výzdoba kleneb, není nic známo. V areálu tepelského kláštera byl v letech 1902–1910 vybudován monumentální neobarokní knihovnický sál, jenž se svojí malířskou výzdobou a mobiliářem hlásí k reprezentativním bibliotékám období baroka. Sál v samostatné budově postavené podle plánů architekta Josefa Schaffera zdobí nástěnná malba profesora pražské výtvarné akademie Karla Krattnera. Malba představuje Uctívání Nejsvětější Svátosti, jež po stranách doplňují dvě menší malby čtyř evangelistů a čtyř západních církevních otců; viz HLINOMAZ, *Kláster premonstrátů*, s. 179–181; Pavel ZAHRADNÍK, *Stavební dějiny premonstrátského kláštera Teplá (II. část)*, in: *Sborník Muzea Karlovarského kraje* 20, 2012, s. 79–83.

41) Signatura malíře („Ignatius Mayer pinxit 1770“), při pohledu zdola zastíněná nástavci knihovnických regálů, je umístěna v levém dolním rohu scény Moc církevní a moc světská uctívají eucharistii.

obohaceno o nový motiv pálení kacířských knih, který se ve výzdobě barokních knihoven u nás neobjevuje.⁴²⁾ Na inovativní pojetí ideového konceptu maleb však nejvýrazněji upozorňuje protějščí scéna Moc církevní a moc světská uctívají eucharistii, v níž chybí postava papeže, která je pro daný námět stěžejní (obr. 55). Nový obsah této scény vynikne o to více, porovnáme-li realizovanou fresku se zachovanou skicou ze sbírek Moravské galerie v Brně: na ní je postava papeže v čele zástupců církve, jako protějšek císaře vedoucího světské vlády, ještě přítomna.⁴³⁾ Vynechání postavy papeže naznačuje, že jsme tu svědky přitakání soudobým myšlenkám o podřízenosti církve státní moci, přitakání, jež reflektuje osvícenské ideje a reformy státu a společnosti požadované osvícenci.⁴⁴⁾

Na kratší straně sálu pokračuje ikonografický program scénou Papež Gelasius II. uděluje sv. Norbertovi povolení kázat. Jejím protějškem je alegorické vyobrazení plodů Norbertovy kazatelské činnosti, zachycené v podobě personifikací Lásky a Naděje, které nesou na sochoru zavěšený obrovský vinný hrozen, zastupující zde Víru. Tato neobvyklá kompozice má svůj přímý inspirační zdroj v nedatované univerzitní tezi z augsburské rytecké dílny bratří Klaubertů.⁴⁵⁾ Skrývá narážku na starozákonní příběh o mužích vyslaných Mojžíšem prozkoumat zaslíbenou zemi, odkud se zvědové vrátili s hroznem tak velkým, že jej dva museli nést na sochoru (Nu 13, 23 [24]). Ve výpovědi těchto dvou scén můžeme naopak předpokládat skrytou obhajobu existence církevních řádů, v této době vystavených ostré kritice, a poukaz na jejich nezastupitelné místo v oblasti pastorace, zde především na poli kazatelské činnosti. Všechny výjevy, více či méně inovované, jsou přítom součástí tradičního ikonografického rámce, jímž je oslava řádového zakladatele sv. Norberta úzce spojená s oslavou eucharistie – ústředním tématem norbertinské ikonografie, které zahrnuje důraz na zbožnost, typický pro baroko. Vzniká tak „přelomový“ ikonografický program, naplňující tradiční náměty barokního umění novým obsahem. Jeho autorem byl bezesporu opat Josef Bernard Pelikán (v úřadu 1755–1792), jenž v roli objednavatele s největší pravděpodobností inicioval ideové proměny jednotlivých scén v reakci na aktuální společenskou situaci poslední třetiny 18. století.

Exklusivní ikonografický program s nově pojatými tradičními náměty se v Nové Říši pojí s inovacemi formálními. Ignác Mayer do své malby zakomponoval v souladu s novými požadavky na freskový obraz motivy měst a krajiny, vyznívající místy až pastorálně, a současně dbal na „historicky“ věrné zachycení oděvů ve scéně Norbertova triumfu nad Tanchelmem či vladařských insignií u skupiny zástupců světské moci uctívajících eucharistii. Zřetelněji směrem k osvícenství posunula výzvěň maleb

42) Zatím jediným dalším známým příkladem je vedle novoríšské malby skica Václava Vavřínce Reinerova Ničení knih škodlivých a nebeské schraňování knih dobrých (1743) k dlouho neznámé realizaci. Skica, zobrazující mimo jiné i pálení knih, byla teprve nedávno spojena s plánovanou, avšak neprovedenou nástrojnou malbou v knihovním sále benediktinského arcibiskupství sv. Markéty v Praze-Břevnově; Martin MADL – Anke SCHLECHT – Marcela VONDRÁČKOVÁ, *Detracta larva juris naturae. Studien zu einer Skizze Wenzel Lorenz Reiners und zur Dekoration der Klosterbibliothek in Břevnov*, Praha 2006; PREISS, Václav Vavřínc Reiner, s. 943–951. Viz též Andreas GAMERITH, *Nacheinander – Ineinander. Ikonologische Potentiale der Klosterbibliothek von Broumov*, in: Martina Bolom-Kotari – Jindřich Kolda a kol., *Brána moudrosti otevřená. Kniha a knihovny broumovského kláštera*, Hradec Králové 2020, s. 264–266.

43) Olej na plátně, cca 81,5 × 61,5 cm, Moravská galerie v Brně, inv. č. M 416.

44) K výkladu jednotlivých výjevů podrobněji viz ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti*, s. 259–268, 272–280.

45) Linz, *Stadtmuseum Nordico*, inv. č. 8055 (Joseph Sebastian a Johann Baptist Klaubert); viz Werner TELESKO, *Barocke Thesenblätter, Graphische Sammlung Stadtmuseum Linz-Nordico*, Linz 1994, č. kat. 12, s. 43–44.

novoríšské knihovny plastická výzdoba nástavců knihovních skříní s atributy tradičních i nově se etablujících vědních disciplín, pořízená až roku 1801. Knihovní skříně samé jsou však staršího data a do nové Říše byly přeneseny ze zrušené jezuitské koleje v Telči, zřejmě po polovině 70. letch 18. století.⁴⁶⁾

V Nové Říši vystřídal Ignác Mayer starší kolem roku 1770 jiného pozoruhodného freskaře a malíře, tvůrce již zmíněné egerské fresky Zasedání tridentského koncilu, Johanna Lukase Krackera (1719–1779). Před Mayerovým příchodem Kracker vyzdobil v 60. letech 18. století novoríšský klášterní kostel velkoryse rozvrženými scénami se svatými Petrem a Pavlem a spolu se svým spolupracovníkem, malířem architektury Josephem Zachem vytvořil rovněž čtyři iluzivní boční oltáře v lodi (1766–1767). Ve stejném desetiletí pracoval Kracker také pro premonstrátský klášter ve východoslovenském Jasově (Jászó, Joss) patřícímu k české řádové provincii. Zde ho již od roku 1750 zaměstnával tamní probošt Andreas Anton Sauberer (v úřadu 1745–1779) na výzdobě postupně budovaného klášterního areálu. Pomyslnou korunou Saubererova monumentálního stavebního díla se stala klášterní knihovna, jejíž freskovou výmalbu Kracker dokončil do léta 1776. Dne 2. července se v klášteře konala velkolepá slavnost – Sauberer, po povýšení Jasova na opatství v roce 1774 již jako opat, slavil 50leté jubileum své primice. Saubererův společenský vzestup, završený ještě v roce 1774 titulem císařského dvorního rady a doprovázený hospodářským rozkvětem klášterního panství, nalezl své plné vyjádření v Krackerových malbách jasovské bibliotéky. Její ikonografický program je zcela světský a tudíž v prostředí církevních řádů jedinečný – nezahrnuje žádné odkazy k řádu premonstrátů, jejímu zakladateli či jiným světcům, ani ostatní témata křesťanské ikonografie typická pro klášterní knihovny. Naopak je profánní oslavou stavebníka kláštera, opata Sauberera, vycházející z apoteóz světských panovníků a knížat, jejichž vzorem se v polovině 18. století stala freska rakouského malíře Daniela Grana (1694–1757) v Dvorní knihovně vídeňského Hofburgu. Apoteóza císaře Karla VI. v kupoli knihovny (1726–1730) byla reprodukována ve výpravném grafickém albu Salomona Kleinera a Jeremiase Jacoba Sedelmayra, vydaném ve Vídni v roce 1737 (obr. 56).⁴⁷⁾ Grafický přepis Granovy fresky se posléze stal vítaným zdrojem motivů, které se od poloviny 50. let postupně staly součástí knihovního dekora – souboru námětů uplatňovaných v knihovních sálech.⁴⁸⁾ Poučení a inspiraci z Kleinerova alba čerpal při koncipování svých maleb v jasovském knihovním sále i Kracker, a to pravděpodobně v úzké spolupráci s opatem Saubererem.⁴⁹⁾

Klenba knihovního sálu, vystavěného na obdélném půdorysu, je ilusivně otevřena dvěma velkými dekorativně

46) K ikonografii mobiliáře více viz ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti*, s. 282–290; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Jarmila HLAVÁČKOVÁ – Hedvika KUCHAROVÁ (edd.), *Knihovna jezuitské koleje v Telči* (kat. výst.), Praha 2020 (viz zejména kap. Ondřej Hnilica – Dominik Matus, *Prostory a vybavení teléské knihovny*, s. 55–71).

47) Salomon KLEINER, *Eigentliche Vorstellung der vortreflichen und kostbaren Kaiserlichen Bibliothec / Dilucida repraesentatio magnificae et sumptuosae Bibliothecae Caesareae* (= Wienerisches Welttheater. Das barocke Wien in Stichen von Salomon Kleiner 1), (ed. Walther Buchowiecki), Graz 1967.

48) Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, „Merkwürdige Thaten [...] besonders aber die Erbauung der Bibliothec“. *Die Deckengemälde der Bibliothekssäle des Schlosses in Kroměříž/Kremsier und ihr Bezug zu den Fresken der Wiener Hofbibliothek*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 61, 2007, s. 590–608.

49) K výzdobě knihovny v Jasově viz Anna JÁVOR, *Johann Lucas Kracker. Ein Maler des Spätbarock in Mitteleuropa*, Budapest 2005, s. 134–137, s. 291, kat. č. 256.1–256.3. – Barbara BALÁŽOVÁ – Jozef MEDVEČKÝ – Dušan SLIVKA, *Medzi zemou a nebom. Majstri barokovej fresky na Slovensku*, Bratislava 2009, s. 134–139; Barbara BALÁŽOVÁ, „Hic Jason novus incola Jasovianae Phoebus adorea“ – einige Bemerkungen zum ikonographischen Programm der Bibliothek von Jasov, *Ars* 47, 2014, s. 70–83.

orámovanými kruhovými poli, v nichž jsou na oblacích rozmístěny personifikace věd a ctností. První pole tematizuje zbudování jasovského kláštera, jež se událo pod patronací Božské prozřetelnosti, zobrazené ve vrcholu kompozice s žezlem zakončeným trojúhelníkem s Božím okem uprostřed. Božská prozřetelnost, inspirovaná postavou Císařské obezřetnosti z Granovy fresky v Dvorní knihovně, k sobě za ruku vytahuje okřídlenou ženu s knihou a přesýpacími hodinami, opatřenými rovněž křídly a přikovanými k jejímu kotníku. Podle popisu Granovy malby v albu Salomona Kleinera ztělesňuje tato žena Úsilí předků, které, pevně ukotveno v čase, uchová ve svých letopisech vše užitečné a chvályhodné. V kontextu Krackerova obrazu je tímto „slavným přínosem“ předků zbudování kláštera v Jasově (obr. 57), jež je alegoricky představeno v dolní části kompozice, opět koncipované podle vídeňského vzoru. Model kláštera nesený putti zde doprovázejí žena a stařec, který právě dokončil výkres zachycující půdorys kláštera, pod nimi letí putto držící provázek s olovnicí. Další žena v oblacích, jež listuje ve velkém knižním svazku, personifikuje Důvtipnou invenci nepostradatelnou pro veškerou architektonickou a uměleckou tvorbu; na vídeňské předloze si žena opírá knihu o egyptskou sfingu značící překonání všech překážek. V Jasově chybí kromě sfingy i další atribut této postavy, soška bohyně Isidy, jež symbolizuje přírodu, vedle dobrých knih druhý zdroj důmyslných nápadů. Námět klenebního obrazu rozvíjí skupina postav na stěně sálu, představujících dějepisectví: Historie zapisuje slavné dějiny kláštera do knihy opřené o mramorovou bustu, nad ní se vznášá Vděčnost učenců, jež jí podává zlatý psací brk. Okřídlený stařec Čas u nohou Historie pozvedá „kamennou hlavu krále Ptolemaia Filadelfa“, budovatele velké starověké knihovny – opat Sauberer je tak symbolicky postaven na roveň slavných vladařů minulosti, kteří se vyznamenali péčí o knihy.

Protější výjev zobrazuje personifikace čtyř fakult. Nejvýše je umístěna korunovaná Teologie, trůnící na hvězdném glóbu. Jurisprudentia s odznaky církevního i světského práva, šlapající na znamení své neúplatnosti po měšci s penězi, se obrací k starci ztělesňujícímu Filosofii. Stařec, obklopený glóby a knihami, sedí v zamyšlení nad lebkou, zatímco okřídlená ženská postava stojící za ním drží nad jeho hlavou vavřínový věnec. Medicína s Aeskulapovou holí umístěná pod nimi přijímá od svého pomocníka koš s léčivými bylinami. Dole sedí na oblacích bohyně moudrosti Minerva. Její štít s hlavou Medúzy, přidržovaný putti, sráží do temnot neřesti, jejichž poloobnažená těla patří k nejvíce přejímaným motivům z Granovy vídeňské fresky. Výběr tématu čtyř fakult zřejmě souvisel s úzkými vazbami jasovských premonstrátů na blízkou univerzitu v Košicích, kde řada z nich vyučovala.⁵⁰⁾ Košická univerzita byla spravována jezuitským řádem, avšak jeho zrušení roku 1773 znamenalo pro jasovský klášter naději na získání nového působiště v oblasti akademického vzdělání, dosud ovládaného jezuiti. Vyjádřením této naděje může být i zvolené téma čtyř

50) BALÁŽOVÁ, *Hic Jason novus*, s. 79–80.

fakult – nacházíme jej například i ve slavnostním sále tzv. Staré univerzity ve Vídni (Gregorio Guglielmi, 1755) nebo na klenbě hlavního sálu lycea v Egeru (Franz Sigrist, 1781–1783).

Svorníkem ikonografického programu je středová Oslava Andrease Sauberera, prvního jasovského opata, k němuž obě hlavní postavy, Božská prozřetelnost a Teologie, obrací svůj zrak. Celý výjev kopíruje ústřední partii Granovy malby zobrazující portrétní medailon Karla IV., nesený Herkulem a Apollónem. V Jasově přidržuje pamětní medaili s opatovým portrétem rovněž Apollón, bůh věd a umění, avšak Herkula reprezentujícího válečnické dovednosti zde vystřídala Abundantia (Hojnost), odrážející ekonomickou prosperitu kláštera. Nahoře se vznáší další z velmi často napodobovaných postav vídeňské fresky, personifikace Věčné slávy, držící trojboký obelisk, vavřínový věnec a olivovou ratolest. Doprovází ji Fama, vytrubující opatovu slávu do světa: na jednom z jejích dvou pozounů vlaje široká stuha s nápisem „*Hic est quem saec[u]la loquentur*“ (Zde je ten, o němž budou vyprávět pokolení).⁵¹⁾

K plnému rozvinutí osvětských idejí, jejichž náznaky jsme zachytili v ikonografickém programu knihovního sálu v Nové Říši, došlo roku 1778 v malbě na klenbě knihovny v premonstrátské kanonii v Louce u Znojma. Autorem konceptu, reflektujícího myšlenky osvětského reformního katolicství, byl loucký premonstrát a knihovník Řehoř Norbert Korber, rytíř z Korbornu (1749–1843). Podle jeho ideového návrhu vznikla rozměrná klenební malba s námětem Alegorie pokroku lidského ducha, kterou vytvořil vysoce oceňovaný středoevropský malíř a freskař druhé poloviny 18. století Franz Anton Maulbertsch (1724–1796). Tato ojedinělá realizace po zrušení louckého kláštera v roce 1784 zanikla, její formálně stylovou stránku však zprostředkovávají zachované přípravné práce, především Maulbertschova skica (modello) z Německé barokní galerie v Augsburku a tři kresebné záznamy fresky (*ricorda*), které pořídil Maulbertschův žák Josef Winterhalder mladší (Moravská galerie v Brně, soukromá sbírka v Bambergu).⁵²⁾ Podobně jako novoříšská freska i klenební obraz v Louce zahrnoval motivy přírody a architektury v míře typické pro nástěnnou malbu poslední třetiny 18. století. Rekonstrukci obsahu loucké malby umožňuje dobový výklad Norberta Korbera, vydaný tiskem pod názvem *Historische Erklärung (Historický výklad* – tj. výklad tzv. historií, figurálních maleb s invenčním námětem), který vysvětluje motivy Maulbertschova klenebního obrazu. Byl uveřejněn nejspíše těsně po dokončení Maulbertschovy fresky, a objasňoval současně jak nové či nezvyklé náměty, tak také tradiční motivy, mající však nyní nový význam. Zdrojem Korberovy inspirace zde byla vedle biblických pasáží zejména osvětská filozofie německého učenice a právníka Christiana Wolffa (1679–1754) a jeho myšlenka přirozené víry, respektive teologie.

Již úvodní slova *Historického výkladu* dokládají osvětské zaměření ikonografického programu: lidský duch baží po po-

- 51) Lze jen litovat, že byl tento velkolepý sál ochuzen o soudobý barokní mobiliář: v době zrušení kláštera nebyla knihovna ještě zařízena, stávající knihovní skříně pocházejí z konce 19. století; viz JAVOR, *Jo hann Lucas Kracker*, s. 134; BALÁŽOVÁ, *Hic Jason novus*, s. 70–71.
- 52) K těmto dílům souhrnně s uvedením další literatury ŠE FERISOVÁ LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti*, s. 314–315.

znání a světle přírody, které mu při jeho snažení o moudrost a dobro ukazuje správnou cestu. Tato hlavní myšlenka byla na malbě znázorněna prostřednictvím postav, jejichž řadu zahajoval Adam učící své děti uctívat nejsvětější jméno Boží. Následovali král Deukalion a jeho manželka Pyrrha, podle příběhu z Ovidiových *Metamorfóz* jediní lidé, kteří přežili velkou potopu a založili nové lidské pokolení. Od nízkých pudů a vášní, symbolizovaných kentaury a Alexandrem Velikým s nezkrotným koněm Bukefalem, odvracejí lidstvo antičtí filosofové, státníci a učenci, kteří byli vyobrazeni nad oběma delšími stranami sálu. Všichni tito velcí mužové dospěli k důležitému společnému závěru, totiž že musí existovat vyšší bytost, již je nutno poznat a uctívat. K tomu došlo v následující, slovy *Výkladu* šťastnější epoše lidského rozumu, v éře Starého zákona, reprezentovaného biblickými starozákonními postavami nad jednou z kratších stran sálu. Éra Nového zákona, v níž však teprve zazářilo „světlo evangelia“, byla na protější straně vyjádřena výjevem se svatým Pavlem, který káže na aténském areopagu. Uprostřed klenby se nacházela ústřední scéna celého ideového programu, představující personifikovanou Věčnou moudrost s žezlem v ruce, která „volá moudré smrtelníky buď světlem rozumu, nebo hlasitým vábením, aby se podíleli na jejím osvíceném náboženství“.⁵³⁾

S exkluzivitou ikonografického programu a oceňovanou Maulbertschovou freskou korespondoval nákladný mobiliář s galerií v patře. Bohatě zdobené a zlacené knihovní skříně z ořechového dřeva byly zhotoveny v dílně uměleckého truhláře Jana Lahofera z Dobšic u Znojma. Vchod do sálu zdobil portál z hnědého mramoru, nad nímž visel štukový pozlacený medailon s portrétem opata Gregora Lambecka (v úřadu 1764–1781), stavebníka knihovního křídla louckého kláštera a objednavatele výzdoby klášterní bibliotéky.

Brzy po zrušení louckého kláštera vznikla díky úsilí strahovského opata Václava Josefa Mayera (v úřadu 1779–1800) v premonstrátské kanonii v Praze na Strahově replika loucké knihovny, Filosofický sál. Opat Mayer získal z Louky nejdříve drahocenný knihovní mobiliář. Aby jeho části nemusely být ořezány a přizpůsobovány novému prostoru, nechal opat znovu přestavět právě dokončený knihovní sál ve strahovském klášteře. Posléze do svých služeb získal i samotného Franze Antona Maulbertsche, u něhož objednal fresku, která měla být „vylepšenou“ nápodobou louckého klenebního obrazu. Maulbertschova strahovská malba (1794) byla opět vyložena v dobovém tištěném popisu (*Historische Beschreibung*) zachycujícím významový posun jejích námětů, nyní interpretovaných ve smyslu návratu k tradičněji orientované myšlence pravé víry a božské moudrosti.⁵⁴⁾ Tak byl loucký knihovní sál zachráněn ve zdech strahovské kanonie (obr. 58). V Maulbertschově díle jsou malby v obou knihovnách výjimečné, a to nejen díky unikátnímu ikonografickému programu (eventuální Maulbertschův ideový zásah do jeho podoby je badateli stále zvažován),

53) Podrobnější výklad maleb vycházející z dřívějších interpretací viz Šeferisová Loudová, Ve jménu moudrosti, s. 307–313.

54) K umělecké výzdobě strahovského Filosofického sálu blíže viz Brána vědění. Filosofický sál Strahovské knihovny, Praha 2010.

ale také díky skutečnosti, že strahovská freska byla malířovým posledním dílem monumentálního malířství – a paradoxně jedinou freskou realizovanou na území Čech.⁵⁵⁾

Výše popsaná umělecká výzdoba premonstrátských knihoven velmi dobře dokládá naše úvodní slova o jedinečnosti ikonografických programů vytvářených pro knihovni sály období baroka. V rámci skupiny námětů, jež byly v knihovnách opakovaně zobrazovány a jež jsou součástí tzv. knihovního dekora, jsme sledovali řadu výjimečných, někdy naprosto unikátních motivů. Na Hradisku u Olomouce byla v knihovním interiéru představena oslava Nejsvětějšího jména Ježíš, téma známé zejména z výzdoby chrámů, nyní však mimořádně uplatněné v prostoru knihovny. Pozoruhodný ideový koncept Dionysia Strausse, sestavený z obrazů s emblematickou strukturou, byl určen vzdělanému divákovi, jenž byl schopen porozumět různým významovým rovinám zobrazených výjevů. Podobně tomu bylo i ve strahovském Teologickém sále vyzdobeném scénami Siarda Noseckého, jejichž společným tématem byla personifikovaná Moudrost, prezentovaná škálou rozmanitých, někdy zcela nových obrazových motivů. Ikonografický koncept knihovny kláštera v Želivě sice nedosahuje komplexnosti těchto starších programů, zaujme však svojí nápaditostí spočívající ve využití symboliky světla ztotožněného s Boží moudrostí. V poslední třetině 18. století vznikly na objednávku premonstrátského řádu v Nové Říši a v Louce u Znojma unikátní knihovní malby ovlivněné osvícenskými idejemi, loucká realizace si dokonce vyžádala tištěný výklad objasňující význam zobrazených scén naplněných nyní novým obsahem, totéž se vztahuje i na nápodobu louckého klenebního obrazu vytvořeného ve strahovském Filosofickém sále v samém závěru století. Je tedy zřejmé, že vedle společných ikonografických okruhů je pro klášterní knihovny premonstrátů charakteristická i jistá exklusivita ve výběru námětů, jež se zdá být výraznější, než je tomu u výzdoby barokních knihoven ostatních řádů v českých zemích.

55) Podrobnější srovnání obou realizací s odkazy na další literaturu viz ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Ve jménu moudrosti*, s. 304–307, 314. Jedním z posledních děl barokního nástěnného malířství uplatněným v knihovně se stala malba na klenbě knihovního sálu v premonstrátské kanonii v dolnorakouském Gerasu. Její autor Josef Winterhalder mladší zde v roce 1805 parafrázoval tehdy již proslulé knihovní fresky svého učitele F. A. Maulbertsche, realizované na objednávku premonstrátů v Louce a v Praze na Strahově. Viz KARL MÖSENER, *Franz Anton Maulbertsch. Aufklärung in der barocken Deckenmalerei*, Wien – Köln – Weimar 1993, s. 161–167.

Summary:

Michaela Šeferisová Loudová

***Sapientia praemonstrata.* Artistic decoration of Baroque monastic libraries of the Premonstratensian order in the Bohemian province of the order**

The function of library rooms and library halls in the early modern period was not only to store and protect printed volumes, but also to present spiritual values based on the cultivation of education and the effort to achieve true wisdom with its origin in God. In the Baroque period, these ideas were expressed externally through the artistic, especially painted, decoration of libraries; such decoration was created in line with the content of complex and often quite originally conceived iconographic programmes. The article presents the artistic decoration of the libraries of the Premonstratensian order in the Bohemian province of the order and focuses mainly on a reconstruction of their programmes of ideas. These are the library hall in the former canonry at Hradisko near Olomouc (1702, 1704), the Theological and Philosophical Halls of the Strahov Monastery in Prague (1721–1727 and 1794, respectively), the library halls of the monasteries in Želiv (1729), Teplá (1720s, around 1750), Nová Říše (1770) and Jasov (now in Slovakia; completed in 1776) and the unpreserved library of

the former canonry at Louka near Znojmo (1778). The study shows that the artistic decoration of these libraries is characterized by a certain degree of exclusivity in its choice of displayed themes, at a level significantly higher than the decoration of Baroque libraries of the other orders in the Bohemian Crownlands. For example, at Hradisko near Olomouc, the theme of the celebration of the Most Holy Name of Jesus, otherwise known only from the decoration of temples, was applied quite exceptionally. We find a number of completely new motifs in the Strahov Theological Hall, the iconography of which is based on the philosophical work of Jeroným Hirnheim entitled *De typho generis humani* (1676). In the last third of the 18th century, unique library paintings influenced by Enlightenment ideas were created at the request of the Premonstratensian Order in Nová Říše and Louka near Znojmo. No less remarkable is the creation of a replica of the Louka vault painting in the Philosophical Hall in Strahov, again of an interpretation by a contemporary printed exposition.

PŘEHLED DOSAVADNÍHO BÁDÁNÍ O KNIHOVNÁCH PREMONSTRÁTSKÝCH KLÁŠTERŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Bořek Neškudla

P

ředkládaná práce si klade za cíl shromáždit dosavadní poznání o knihovních fondech a zájmu o vzdělanost v českých a moravských mužských premonstrátských klášterech společně s bibliografickým přehledem dosavadních poznatků. Výzkum knihovních fondů českých a moravských mužských premonstrátských konventů je zatím nerovnoměrně rozložený a výsledky jsou doposud převážně sporadické. Proto tento přehled není úplnou rekapitulací premonstrátské knižní kultury a vzdělanosti, ale především odrazem dosavadního badatelského zájmu o tyto knihovny a má sloužit především jako podklad pro další bádání. Zatím nejrozsáhlejší výsledky vykazuje bádání o strahovské knihovně a o knihovně v Teplé, kde máme k dispozici celou řadu dílčích monografií. Soupisy rukopisů se také staly podkladem pro solidní poznání knihovny novoříšské.

Naše poznání nejstarších středověkých knižních fondů je zpravidla zlomkovité. Dá se předpokládat určitý společný základ, který vyplývá z analogií s fondy, které známe. Klášterní komunita pro svou existenci a konání svých povinností potřebovala přinejmenším liturgické knihy a Bibli. V prvotní výbavě klášterů patřila i řádová statuta a spisy církevních Otců, v premonstrátských klášterech zejména sv. Augustina. U premonstrátů bylo studium knih bylo jen vedlejší činností odvozenou od jejich hlavního úkolu, jímž byla pastorační, misijní a kazatelská činnost.¹⁾ Z odkazu zakladatele řádu sv. Norberta zahrnuli premonstráti meditaci a kontemplaci nad Božím slovem do aktivní složky svého působení, což bylo v souladu i s augustinovskou řeholí. Klíčovou součástí jejich činnosti byl důraz na *lectio divina*, důkladný způsob přijetí Božího slova. Spočívala nejen v samotné četbě Pisma svatého, ale i v jeho prožití meditací, modlitbou a kontemplací.

Středověké knižní sbírky v katolických klášterech na našem území zpravidla postihly ztráty v průběhu husitských válek, případně v předbělohorském období. Vážné škody nezřídka přišly i s třicetiletou válkou. Fondy, které přežily do současnosti, nebo přinejmenším do poloviny 20. století, už vznikaly zpravidla na jiném základě a jsou už často doloženy buď přímo fyzicky nebo alespoň ze soupisů či katalogů.

1) Wolfgang GRASSL, *Culture of Place: An Intellectual Profile of the Premonstratensian Order*, Nordhausen 2012, s. 2.

Vzhledem k omezenému prostoru a širokému pojetí rezignujeme na soupis pramenných podkladů pro dějiny těchto knihoven. Pro další badatelský zájem jsou tyto informace zpravidla k dispozici v alespoň v základní formě v uvedené literatuře. Jednotlivé dějiny klášterních knihoven jsou uspořádány v podobě přehledových medailonů. Data z dějin samotných klášterů jsou omezena jen na základní úrovni pro nutnou orientaci. Konventy jsou seřazeny chronologicky podle roku založení. Ke každému medailonu je připojen souhrn literatury ve zkrácené podobě odkazující na závěrečný souhrnný soupis literatury k tématu.

Literatura: ARDURA 1995, BUBEN 2003, ČERMÁK 1877, GOOVAERTS 1899–1908, FOLTÝN–SOMMER-VLČEK 1999, FOLTÝN a kol. 2005, GRASSL 2012.

Strahov

Základ strahovské knižní sbírky nepochybně tvořily knihy přinesené, případně opsané z předloh z mateřského kláštera v porýnském Steinfeldu.²⁾ Fond se postupně rozrůstal, především díky činnosti strahovského skriptoria.³⁾ První nejstarší vrstvu strahovské knižní sbírky datoval J. Pražák paleografickým výzkumem k polovině 12. století.⁴⁾ Na samotném Strahově je dodnes uložen rukopis *Moralií* Řehoře Velikého⁵⁾ a šesté a sedmé knihy *Enarrationes Psalmorum* Augustina Aurelia.⁶⁾ Vznik řečených kodexů spadá nejspíše do funkčního období opata Geza (1143–1149), případně opata Erlebolda (1149–1175). Další sporadické zprávy nás informují o sbírce listů pravděpodobně sv. Ivona.⁷⁾ Z předhusitské doby ještě máme zprávu o Flaviových *Antiquitates Judaicae*, které si ze Strahova vypůjčil markrabě Jošt.⁸⁾ Z pohusitské doby víme, že opat Jan Starůstka z Hranic (1470–1486) pořídil v roce 1472 rukopis *Hieronymus super Isaiam*.⁹⁾ V inventáři Strahovského kláštera z 23. dubna 1555 sestaveného za opata Víta Teofila (1550–1555) jsou uvedeny liturgické knihy uložené v kostele a teologické spisy uložené v konventu.¹⁰⁾ Dá se usuzovat, že ve 3. čtvrtině 16. století, kdy nastoupil do úřadu opat Jan Lohelius, který klášter obrodil a výrazně rozšířil knihovni fondy, obsahovala strahovská knihovni sbírka přibližně 100 knih, převážně liturgických.

Po husitských válkách a hospodářském úpadku v 2. polovině 16. století se ujal hospodářské

2) Soupis knih knihovny kláštera ve Steinfeldu z 12. století vydal z kodexu MS. theol. 226 městského archivu v Kolíně nad Rýnem vydal Gustav Heinrich BECKER, *Catalogi Bibliothecarum Antiqui*, Hildesheim 1895, č. 98, s. 217–218.

3) Jiří PRAŽÁK, *K existenci strahovského skriptoria*, Documenta Pragensia 10, 1990, 51–57.

4) Jiří PRAŽÁK, *Z počátků Strahovské knihovny*, Studie o rukopisech 13, 1974, s. 170. Dnes jsou tyto svazky částečně rozptýleny. V pražské kapitulní knihovně jsou uloženy dva svazky Augustinova *De civitate Dei* z takzvaného Hildebertova kodexu (rukopis signatura A 21/1; A 21/2), v Národní knihovně v Praze *Homiliae in Ezechielem* Řehoře Velikého (signatura XIII F 2) a ve fürstenberské knihovně na Křivokláte zlomek Augustinových *Enarrationes Psalmorum* (signatura I a 17) s výklady k žalmům 39–50, který patrně tvořil celek se strahovským kodexem DF III 2.

5) SK, sign. DG III 16 (*pars prima*) a DB III 3 (*pars secunda et tertia*), původně ve dvou samostatných svazcích.

6) SK, sign. DF III 2, původně také dva svazky. Pražák odhadoval celkový počet svazků ještě vyšší než je dnes známo a připisoval jim domácí původ. Vlastnické poznámky ze 13. století, psané stejnou rukou na těchto doložených exemplářích, jsou jedny z nejranějších dokladů knihovnické činnosti u nás. Jiří PRAŽÁK, *Pozůstatky Strahovské knihovny 12. století*, Strahovská knihovna 5–6, 1970–1971, s. 59–66.

7) Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny ve středověku (Studie k jejich dějinám do husitství)*, Praha 2005, s. 120–135, tam na s. 123–125.

8) Ivan HLAVÁČEK, *K problematice knižní kultury v Brně v předhusitské době*, in: Brno mezi městy střední Evropy. Sborník studií, úvah a sdělení (edd. F. Žrůdkavský, – V. Peša), Brno 1983, s. 181–185; doplněná verze: Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny*, s. 261.

9) SK, sign. DF III 4.

10) Jan PAREZ, *Každodennost v klášteře premonstrátů na Strahově v polovině 16. století*, Folia Historica Bohemica 17, 1994, s. 110; Týž, *Diplomatika a správa premonstrátské kanonie na Strahově v 16. století (1510–1586)*, Sborník archivních prací 53, 2003, s. 457.

i duchovní obnovy kláštera opat Jan Lohelius (1586–1612). Věnoval velké prostředky na nákup nových knih a zasloužil se také o zřízení nového knihovního sálu.¹¹⁾ Ten byl zřejmě umístěn v novém tzv. Loheliově křídle, kde se dnes nachází klášterní refektář v jihozápadním nároží budovy konventu.¹²⁾

Loheliův nástupce v opatském úřadu Kaspar Questenberg (1612–1640) navázal na dílo svého předchůdce. Při obnově knihovny těžil ze svých bohatých kontaktů, ale hlavním zdrojem nových knih byly již nákupy, které konal sám nebo skrze prostředníky. Questenbergův nástupce Kryšpín Fuk (1640–1659) navázal na práci svých předchůdců, ale na větší nákupy mu zřejmě již nezbyly peníze. Jediná větší akvizice se datuje hned na začátek působení Kryšpína Fuka. Na základě výzkumu dochovaných knih a dalších pramenů se dá odhadnout, že v roce 1648 bylo ve Strahovské knihovně přibližně 1500–1800 knih.¹³⁾ V září 1648 byla knihovna vyloupena švédskými vojáky.¹⁴⁾ Byly odvezeny knihy v hodnotě 20 000 zlatých, odhadem mohlo být odvezeno cca 600–800 svazků.

Po třicetileté válce museli strahovští premonstráti obnovit knižní sbírku kolem jádra, které zbylo po loupeži. Díky darům i nákupům se počet svazků poměrně rychle zvětšoval. Významné posílení fondu přinesla knižní sbírka Daniela rytíře Freislebena, kterou v roce 1665 získal opat Vincenc Makarius Frank (1658–1669). Opat Frank také získával nové knihy z aukcí v Kolíně nad Rýnem, Norimberku, Frankfurtu nad Mohanem a Lipsku. V průběhu 17. a 18. století obohacily strahovský knižní fond i další, často početné knižní sbírky. Roku 1775 byla zakoupena rozsáhlá knihovna pražského tiskaře a guberniálního archiváře Jana Josefa Klausera, roku 1780 knihovna pražského berního úředníka Jana Šebestiána Heidela a v roce 1794 právníka a historika Josefa Antona von Riegger.¹⁵⁾ V roce 1787 vplynula do fondu rozsáhlá knižní sbírka staroměstské premonstrátské koleje Norbertinum.¹⁶⁾ Na přelomu 18. a 19. století je rozvoj knihovny spojen s intenzivní činností knihovníka Bohumíra Jana Dlabáče (1758–1820).

Za opata Jeronýma Hirnheima byl v roce 1671 postaven nový knihovní sál, dnešní teologický. Stavitelem byl italský architekt Giovanni Domenico Orsi. Pro vybavení knihovního sálu byly využity skříně vyrobené ještě za opata Kaspara Questenberga ve 30. letech 16. století pro předchozí knihovni sál v dnešní budově prelatury. Část skříní je opatřena dobovými nápisy, které odlišovaly jednotlivé tematické celky v tehdejšímu systému knihovny. Nad nimi jsou v devíti kartuších alegorické postavy odkazující pravděpodobně na devět múz.¹⁷⁾ Roku 1721 za opata Mariana Hermanna byl sál prodloužen opatřen štukovou výzdobou a freskami Siarda Noseckého. V současné době sál obsahuje přibližně 18 tisíc svazků.

- 11) „*Tu bibliothecae praeclarum aedificium et plurimos codices praestitisti.*“ SK, *Annales Strahovienses I*, sign. DJ III 2, fol. 198.
- 12) Jan PÁŘEZ, *Několik úvah o počátcích obnovené klášterní knihovny na Strahově a jejím interiéru v raném novověku*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 50/1, 2010, s. 111–121.
- 13) Shrnutí akviziční činnosti Bořek NEŠKUDLA, *Obnova Strahovské knihovny za opatů Jana Lohelia a Kaspara Questenberga*. Bibliotheca Strahoviensis 11, 2014, s. 53.
- 14) Události z doby švédského vpádu na Strahově popisují články Cyril Antonín STRÁKA, *Švédové na Strahově a obléžení Prahy r. 1648*, Sborník Historického kroužku 18, 1917, 161–170; 19, 1918, 36–51, 97–110; Pravoslav KNEIDL, *Švédové a Finové na Strahově v roce 1648*, in: Strahovská knihovna 20–21, 1986, s. 167–181.
- 15) Bořek NEŠKUDLA, *Sběratel knih Josef Antonín Rieger*, in: Knihovny a jejich majitelé. Odraz zájmu a touhy po poznání. Edd. Lucie Heilandová – Jindra Pavelková, Brno 2018, s. 115–138.
- 16) Dějiny koleje a její knihovny podrobně zpracovala Hedvika KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*, Praha 2011.
- 17) Bořek NEŠKUDLA, *Nejstarší systém signatur Strahovské knihovny*, in: Melior estquisitio scientiae negotiatione argenti. Pocta Prof. Ignáci Antonínovi Hrdinovi, O.Praem. k šedesátým narozeninám (edd. Evermod G. Šidlovský – Václav Valeš), Praha 2013, s. 195–204.

Opat Václav Josef Mayer (1779–1800) nechal vystavět nový, dnešní Filosofický sál. Projektanty byli královští zeměměřiči Jan Alois Kolbe a Ignác Jan Palliardi. Stavba byla dokončena roku 1792. Knihovni vybavení bylo převzato ze zrušeného premonstrátského kláštera v Louce u Znojma. V sále je uloženo asi 35 000 svazků. Výzdobou stropu sálu byl pověřen vídeňský malíř Franz Anton Maulbertsch, který pracoval předtím už pro loucké premonstráty. Ústředním motivem fresky je vývoj lidské civilizace.

Už od 17. století se strahovští knihovníci snažili o katalogizaci strahovských knižních fondů. Velký kus práce odvedli vyjma zmíněného Dlabáče Adolf Josef Schramek (1747–1843) a Dlabáčův nástupce Adolf Jan Fischer (1782–1857). Na přelomu století Isidor Theodor Zahradník (1864–1926) vytvořil současný systém knihovních signatur a svou badatelskou činností přispěl Cyril Antonín Straka (1868–1927). Posledním knihovníkem před převzetím kláštera komunistickou mocí v roce 1950 byl Vít Miloslav Hůlka (1887–1957). V roce 1950 byl klášter zrušen a knihovni fondy v rozsahu přibližně 130 000 svazků byly převedeny do zde řízeného Památníku národního písemnictví. V roce 1990 byly klášter i jeho knihovna navraceny řádu premonstrátů.

V současné době je knihovni katalog veden v elektronické podobě.¹⁸⁾ Knižně byly vydány dílčí soupisy rukopisů, soupis strahovských prvotisků a katalog vzácných knižních vazeb. Strahovská knihovna obsahuje v současné době přibližně 350 000 svazků. Strahovská sbírka obsahuje 1 771 bibliografických jednotek prvotisků a přes 3 000 rukopisů.

Literatura: BINKOVÁ 1985–1986, BRODSKÝ-PAŘEZ 2008, BŘEŇOVÁ 1968, BŘEŇOVÁ 1973, BŘEŇOVÁ 1975, *Faksimile* 2012, HEJNIC 1973, HLINOVSKÝ-PIŠNA 2018, KNEIDL 1986, KNEIDL-ROLLOVÁ-PREISS 1988, KŘIVSKÝ 1979–1980, KUCHAROVÁ 2003, LINKA-JUDA 2011, NEŠKUDLA 2013, NEŠKUDLA 2014a, NEŠKUDLA 2014b, NEŠKUDLA 2018, PAŘEZ 1994, PAŘEZ 1995, PAŘEZ 1997, PAŘEZ 2010, PAŘEZ 2018, PRAŽÁK 1971, PRAŽÁK 1974, PRAŽÁK 1990, PRAŽÁKOVÁ 1966, PRAŽÁK 1970–1971, SMĚKALOVÁ 2002–2003–2004, *Soupis* 1971, *Soupis* 1979, STRAKA 1917, STRAKA 1920, ŠIDLOVSKÝ et al. 2010, VOIT 2015, VOIT 2020.

Želiv

Želivský klášter byl založen roku 1139 jako benediktinský. Asi roku 1149 byl osazen premonstráty z porýnského Steinfeldu. Za prvního opata Gottšalka a jeho následovníků představoval vážného konkurenta pro Strahov, jak ukazuje Jarlochova kronika. Z Jarlochovy kroniky víme o vzdělání prvního želivského opata Gotšalka, konkrétně se zmiňuje evangelii a spisy Bernarda z Clairvaux. Sám Gotšalk sestavoval kázání, jejichž jeden exemplář mohl být i v Želivi.¹⁹⁾ Za husitských válek byl klášter opuštěn, a přestože se řeholníci po revoluci vrátili, roku 1468 byl klášter dán do zástavy Trčkům

18) Přístupný na internetové adrese <https://tritus.strahovskyklaster.cz/Katalog/>.

19) *Fontes rerum Bohemicarum* II/2, s. 495. O možnosti želivské verze Gotšalkových kázání Ivan HLAVÁČEK, *Dva příspěvky k dějinám našich knihoven předhusitské doby* (Milevsko – Nymburk), in: Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku*, s. 120–135, tam na s. 125.

z Lúpy a řeholníci byli definitivně vyhnáni. Klášter byl obnoven roku 1622 z iniciativy strahovského opata Kaspara Ques-tenberga. Po obnovení kláštera založil opat Siard Falco roku 1667 filosofický seminář pro řeholníky, který byl krátce na to doplněn o seminář teologický. Učiliště existovalo až do josefinských reforem a bylo zrušeno roku 1783. Péčí opata Falka byla také doplněná knihovna, z níž po předchozím období zbylo nanejvýš torzo. Počty knih se rychle zvyšovaly (roku 1705 se uvádí asi 2000 titulů, roku 1740 asi 10 000 titulů).²⁰⁾

Klášter byl zrušen komunistickým režimem roku 1950. Knihovna v té době čítala přibližně 45 000 svazků, ale společně s dalšími sbírkami byla po zrušení kláštera rozptýlena. V roce 1991 byla činnost kláštera obnovena a konventu byla vrácena i část knižních sbírek.

Literatura: *Catalogus* 2016, HLINOMAZ 2003, PIKL s.d., TAJOVSKÝ 2007.

Klášterní Hradisko

Premonstrátská kanonie v Hradisku u Olomouce byla zřízena olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem asi roku 1150 na místě dřívějšího benediktinského kláštera založeného roku 1078. První řeholníci přišli buď ze Strahova nebo z Litomyšle, možná z obou konventů. V roce 1241 klášter zničili a osazenstvo pobili Tataři. Stejná pohroma se opakovala roku 1432, když Hradisko dobyli táborité. Obnovu kláštera povolil až 1453 Ladislav Pohrobek. V průběhu 16. století byla hospodářská situace notoricky zadluženého konventu katastrofální. Změna přišla až s opatem Jiřím Pavorinem z Pavorinu (1594–1608). Z jeho popudu byla mimo jiné doplňována knihovna. Nicméně za třicetileté války v červenci 1642 klášter vypálili Švédové a postižena byla také knihovna a klášterní archiv. V druhé polovině 17. století byl klášter znovu vybudován a roku 1686 byla zahájena velkorysá barokní přestavba. Díky darům i nákupům byla vybavena také knihovna. Byl zřízen barokní knihovní sál, vyzdobený freskou Baldassarem Fontanou. Roku 1784 byl klášter zrušen. Knihovna byla odevzdána olomoucké univerzitě.

Literatura: OPPELTOVÁ 2012.

Milevsko

Klášter byl založen krátce před rokem 1187. Nejstarší knihovní vybavu zřejmě získal z mateřského kláštera v Želivě. Oba konventy ve středověku udržovaly i nadále úzké vztahy. Škody, jaké způsobil požár roku 1191 nejsou blíže známy. Po smrti zakladatele přešel patronát nad kanonií na české krále a Milevsko se stalo jednou z opor jihočeské královské domény. První období ukončily husitské války. 24. dubna 1420 byl klášter vyloupen husity. Řeholníci se odebrali do exilu v dceřinném klášteře v rakouském Schláglu. Po skončení husitských válek se premonstráti do Milevska

20) Jan Nepomuk PIKL (?), *Klášter Želiv v XVII. a XVIII. Století*, S. I. s. d., s. 91. Tam i několik záznamů z želivských análů o pořízení některých knih.

vrátili, ale činnost kláštera již zůstala jen omezená. Roku 1543 odevzdal opat Jan III. klášterní budovy Švamberkům a právně i fakticky kanonie zanikla roku 1575. Roku 1622 získal klášter, zkonfiskovaný Švamberkům, strahovský opat Kaspar Questenberk. Roku 1683 bylo přivtělení ke Strahovu potvrzeno a v Milevsku zřízeno probošství. Konvent byl znovu zrušen roku 1786, ale milevský velkostatek zůstal v držení Strahova. V roce 1950 po zrušení klášterů komunistickým režimem byl komplex milevského kláštera znárodněn, ale roku 1990 se vrátil zpět do vlastnictví strahovské kanonie.

Milevská středověká klášterní knihovna nepochybně odpovídala hospodářské úrovni a celkovému významu kláštera. Její fond se po husitských válkách rozplynul. Ivan Hlaváček na základě rozboru pramenů vystopoval některé jisté nebo pravděpodobné svazky.²¹⁾ Ze zmínky v Jarlochově kronice dovozuje, že v knihovně byl text o životě a umučení Tomáše Becketta. V Gotšalkově životopisu, zahrnutém do Jarlochovy kroniky, se hovoří o sbírce listů sv. Ivona z Chartres uložené v konventu.²²⁾ Pro rané české dějiny je významný ve Strahovské knihovně uložený Milevský letopis.²³⁾ Další historicky zaměřený rukopis představuje opis Kosmovy kroniky z 13. století.²⁴⁾ O vlastní intelektuální činnosti milevských řeholníků svědčí tři dochované rukopisy z posledních předhusitských desetiletí. Sborník textů Tomáše Akvinského, sestavený na zakázku opisovačem Martinem z Úterého v letech 1376–77 věnovaný svému konventu milevský kanovník Václav.²⁵⁾ S milevským bratrem Anselmem je spojena sbírka kázání v dalším kodexu z přelomu 14. a 15. století.²⁶⁾ Další kázání sv. Augustina zapsané milevským bratrem Václavem krátce před rokem 1420 je součástí sborníku dnes uloženého v knihovně ve Schläglu.²⁷⁾ Poslední příklad ukazuje realitu katolických institucí v době husitských válek. Milevský opat Petr roku 1430 pořídil v Českém Krumlově sbírku kázání. Tehdy však on se svými bratry už pobýval v exilu ve Schläglu, dceřinném konventu Milevska. Protože milevští řeholníci se do domovského kláštera již nevrátili, zůstala kniha ve Schläglu, kam se dostaly jisté i další knihy původní milevské knihovny. Část knihovny byla uložena na rožmberském hradu Příběnicích. Ten však roku 1420 dobyli táborité. Osudy zdejších knih jsou nejisté, ale vzhledem k tomu, že táborité si byli vědomi významu knih, nemusela ani tato část milevského fondu bezpodmínečně podlehnout zkáze.²⁸⁾

V současné době je v budově bývalé latinské školy deponována část fondu bývalého arcibiskupského semináře z vlastnictví Strahovské knihovny.

Literatura: HLAVÁČEK 2005, KERNBACH 2010, *Milevský letopis* 2013.

- 21) HLAVÁČEK, *Dva příspěvky*. Další středověká sbírka kázání je dnes uložena v *Okresním archivu v Třeboni* (signatura A 20), kam přišla nejspíš s posledním milevským opatem Matějem. *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*. Ed. Jaroslav Weber – Josef Tráška – Pavel Spunar, Praha 1958, s. 216.
- 22) Hlaváček dovozuje přímé následnictví olomouckého rukopisu C O 464 z 2. poloviny 15. století a rukopisu G XXXI knihovny Pražské Metropolitní kapituly z roku 1416, HLAVÁČEK, *Dva příspěvky*, s. 124.
- 23) SK, sign. DF III 1.
- 24) K Milevsku ho nepochybně váže dedikace milevskému představenému v prologu I. knihy a explicitní zmínka v textu o panu Jiřím z Milevska, pravděpodobněm zakladateli Milevska. Kodex se přes Strahovskou knihovnu a jezuitskou klementinskou knihovnu dostal roku 1780 do Vídně a je nyní ve fondu Österreichische Nationalbibliothek, signatura cvp 508.
- 25) Dnes rukopis NK, sign. V D 17.
- 26) Dnes rukopis NK, sign. I G 10. V tomto případě není zcela jasné, zdali byl Anselmem jen majitelem či nebyl-li autorem příslušných kázání.
- 27) *Sermo de operibus charitatis, pietatis et misericordiae*. Sign. Cpl. 46. Gottfried VIELHABER – Gerlach INDRA, *Catalogus Codicum Plagensium (Cpl.) manuscriptorum*, Linz 1918, s. 49.
- 28) HLAVÁČEK, *Dva příspěvky*, s. 128.

Louka

Premonstrátský klášter v Louce založil český kníže Konrád II. Ota spolu se svou matkou Marií v roce 1190. Mateřský klášter není spolehlivě zjištitelný, ale s největší pravděpodobností je jím Strahov.²⁹⁾ Louka se ve vrcholném středověku, přinejmenším do poloviny 14. století, řadila s benediktinským Rajhradem a cisterciáckým Velehradem k předním konventům na Moravě, i díky svým vazbám na kláštery v Rakousku, ale i ve Slezsku.

Stopy po nejstarší knihovně zanikly nejspíše roku 1395, kdy byl klášter vyloupen a vypálen. V listině papeže Bonifáce XI. z roku 1395, kde se zmiňuje zločin, jsou také zmínky o klášterních knihách, ale zcela bez podrobností. Z nejstarší vrstvy by mohl pocházet sborník Augustinových děl z počátku 14. století, ale kniha nese vlastnický přípis opata Freytaga z Čepirohu, takže je to spíše pozdější akvizice.³⁰⁾ Další kniha, která s velkou pravděpodobností vznikla na objednávku jako dar v louckém klášteře, jsou tzv. *Hodinky svatě Hedviky*, datované do doby kolem roku 1215. Mimo špičkového uměleckého provedení iluminací mají *Hodinky* i pramennou hodnotu díky svému nekrologu.³¹⁾

Během husitských válek byl 12. listopadu 1425 vypleněn husitskými vojsky. Po válkách sice Znojmo zůstalo katolické, ale v polovině 16. století město přestoupilo k reformaci, což zostrilo dosavadní spory kláštera s městem. Opat Šebestián Freytag z Čepirohu (1573–1585) nechal roku 1578 vystavět nový knihovně sál. Pro rozšíření knihovních sbírek, zejména liturgické literatury se obracel na další premonstrátské kláštery, ale i na jezuitu. Pro snazší získávání vlastního řádového dorostu založil v Louce alumnát pro 30 chlapců a také hudební seminář.³²⁾ Z doby jeho působení pochází i rukopisné album tehdejšího osazenstva konventu *Icones seu imagines fratrum aliquot conventus monasterii Lucensis* z roku 1578.³³⁾ Freytagův nástupce Šebestián Fuchs (1585–1599) založil 1595 v louckém klášteře tiskárnu, která pracovala až do roku 1612.³⁴⁾ Tiskla německy, latinsky i česky a z její produkce je známo 21 tisků, které na svou dobu dosahují vysoké kvality. Významná je spolupráce tiskárny s dřevořezáčem Janem Willenbergem. Za třicetileté války roku 1645 klášter vyplenili Švédové. Obnova kláštera v druhé polovině 18. století byla už jen labutí písni. Roku 1784 byl klášter zrušen. Knihovna v té době čítala 10 536 svazků. Knihovně vybavení, včetně mobiliáře bylo převedeno na Strahov s částí fondů, některé loucké knihy se dostaly i do Nové Říše. Část knihovny byla převedena do univerzitních knihoven v Olomouci a ve Vídni.

Literatura: FIALA 2007, GROLIG 1908, HOSÁK 1950, KLIM 1878, KROUPA 1997, OKÁČ 1932–1933, PAVELKOVÁ 2006, ECKL – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – VALEŠ 2020.

29) HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny*, s. 75.

30) *Tamže*, s. 79.

31) Částečná edice v *Cursus sanctae Mariae : a thirteenth-century manuscript, now M.739 in the Pierpont Morgan Library*. Introduction and description by Meta Harrsen, New York 1937. Další informace: Jiří MAŠIN, *Dějiny českého výtvarného umění I–2*, Praha 1984, s. 213n; Kazimierz JASIŃSKI, *Wielkopolskie reminiscencje w tzw. Godzinkach św. Jadwigi*, *Zapiski historyczne* 52, 1987, s. 703–713.

32) Adolf M. KLIM, *Die Musikschule in Kloster-Bruck*. Kulturhistorische Skizze, Moravia 1, 1878, s. 45–49.

33) Dnes uloženo MZA Brno, G12, inv. č. 314, sign. Cerr II, č. 210. Ikografický rozbor provedli Miroslav MYŠÁK, Miroslav – Jana OPPELTOVÁ, *Icones seu imagines fratrum aliquot conventus monasterii Lucensis*. Rukopis s portréty a životopisy louckých premonstrátů z přelomu 16. a 17. století, *Folia historica bohemia* 26/1, 2011, s. 267–299.

34) Moriz GROLIG, *Die Klosterdruckerei im Prämonstratenserstifte Bruck a.d. Thaya (Mähren) : 1595–1608*, Wien 1908; Petr VOT, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 907–908.

Teplá

Tepelský klášter byl založen roku 1193 bl. Hroznatou. Za zakládací listinu je považována závěť bl. Hroznaty, již odevzdal klášter řádu premonstrátů z roku 1197. Prvních dvanáct řeholníků přišlo téhož roku ze Strahova i s prvním opatem Janem.

První nejnuttnější knižní výbavu přinesli pravděpodobně zakládající řeholníci ze Strahova. Z nejstarších rukopisů do 15. století je však dnes znám jako bezpečně tepelského původu pouze rukopis s životopisem zakladatele kláštera *Vita fratris Hroznatae* z poloviny 13. století.³⁵⁾ Z rukopisů pocházejících z předhusitského období bylo nanejvýš pět tehdy součástí zdejší knihovny. Intenzivní opisovačská činnost v Teplé je málo pravděpodobná.³⁶⁾

Roku 1467 klášter přepadli katoličtí šlechtici společně s Jindřichem z Plavna. Klášter byl i vypálen a některé knihy zcizeny. První zprávy o knihovně přicházejí na konci 15. století za opata Sigismunda Hausmana (1458–1506). Koncem století objednal z premonstrátského kláštera v Magdeburku iluminované antifonáře a graduály. Roku 1501 nechal vystavět opat novou místnost pro knihy, jejíž podoba ani umístění nám dnes není známé. Knihy byly na policích ukládány nalezato, tento systém se udržel do první čtvrtiny 17. století. Z té doby zůstaly zachovány štítky s tituly a signaturami vlepené na přední desku vazby. Opat Hausman také věnoval péči již vlastněným svazkům. Některé tisky nechal opatřit malířskou výzdobou, barevnou rubrikací a pozdně středověkými vazbami zdobenými slepotiskem a opatřenými ochranným kováním. Knihvazačská dílna působila snad přímo v tepelském klášteře. Doposud bylo z nejstarší vrstvy knih z doby do počátku 16. století identifikováno jako tehdy tepelské přibližně 200 svazků.³⁷⁾ Celkově se odhaduje, že po skončení Hausmannova působení bylo v tepelské knihovně asi 700 svazků.³⁸⁾

Roku 1549 řeholní komunitu těžce postihla morová rána. Přežil jen opat Johannes Kurtz a jeden kanovník. Následujícího roku posílili kanonii noví řeholníci z Würzburgu a Vratislavi. Zároveň byla při klášteře založena latinská škola. V průběhu 16. a 17. století byly knihovní fondy postupně rozšiřovány, věnovala se péče i obnově poškozených knih. Novými vazbami se svými vlastnickými monogramy opatrovali knihy opati Johannes Mäusköning (1559–1585), Andreas Eberspach (1598–1629), Johannes Pecher (1629–1647), Friedrich Füssel (1647–1654) a Raimund I. Wilfert (1658–1670). Některé tepelské rukopisy však byly kvůli tomu zničeny, protože byly rozebrány a použity pro nové převazby. Roku 1639 zavedl knihovník Hermann Schlager katalog, jenž je dochován dodnes.

Tricetiletá válka nezanechala klášter beze škod, ale během války byla nejceennější část knihovny uložena v premonstrátském klášteře v rakouském Wiltenu. Roku 1621 Teplou včetně knihovny vydrancovali vojáci generála Mansfelda. Roku 1646 vyplenili klášter Švédové.

35) Rukopis osmerkového formátu je uložen v tepelském klášteře (Signatura b 4). Edice s překladem Josefa Truhláře v *Prameny dějin českých. Fontes rerum Bohemicarum. Tom I, Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium. Díl I, Životy svatých a některých jiných osob nábožných*, Praha 1873, s. 369–383. Další překlad Arnošta Vovsa vydán v *Život blahoslaveného Hroznaty, zakladatele klášterů v Teplé a v Chotěšově a patrona země České*, Praha 1930.

36) František HOFFMANN, *Soupis rukopisů knihovny kláštera premonstrátů Teplá, I. díl*, Praha 1999, s. I.

37) Michaela BÄUMLOVÁ, *Knihovna premonstrátského kláštera v Teplé ve druhé polovině 15. a na počátku 16. století. Raný knihtisk a proměna středověké institucionální knihovny*. In: *Knih-tisk, zbožnost, konfese v zemích Koruny české doby poděbradské a jaggellonské*, Praha 2018, s. 44.

38) Michaela BÄUMLOVÁ, *Tisky v knihovně tepelského opata Zikmunda Hausmanna*, BS 6-7, 2004, s. 135.

Po požáru roku 1659 přistoupil opat Raimund I. Wilfert k barokní přestavbě kláštera. Stavitel Domenico Pinchetti měl roku 1666 vybudovat mimo jiné nad novou sakristií dlážděnou klenutou místnost nové knihovny přístupnou z konventního ambitu po zvláštním schodišti. Po další přestavbě roku 1704 a přenesení knihovny do nového sálu zde byla oratoř. Další požár roku 1677 knihovna přežila bez úhony. Během rekonstrukce, která následovala za opata Raymunda Wilferta II. (1688–1724) byla nad barokní kapitulní síní zřízena nová, štukaturami zdobená „velká knihovna“ (pozdější Filosofický sál) a sousední menší místnost zvaná *musaeum* (pozdější Teologický sál). Do nových místností se knihovna přestěhovala někdy po roce 1704. Zřejmě v souvislosti se stěhováním byla provedena jednotná úprava hřbetů vazeb, které byly přelepeny pruhy světlé usně, papíru či pergamenu nebo přetřeny bílou olejovou barvou a nově popsány tituly a signaturami. Krátce po umístění knih v novém sále obdržel roku 1716 klášter privilegium papeže Klimenta XI., umožňující řeholníkům se svolením představeného vynášet knihy z knihovny do cel či dokonce mimo klášter na fary, přičemž zápůjčky měly být evidovány za pomoci výpůjčních lístků.

V průběhu 18. století se knižní sbírka rozrůstala díky darům i nákupům. Zejména po kulturní stránce pozvedl klášter v tereziánském období opat Hieronymus Ambros (1741–1767). Založil dyzikální kabinet a geologickou sbírku, kterou obohatil svým darem i Johann Wolfgang Goethe, a významně doplnil knihovnu. V roce 1772 nechal opat Kryštof Heřman Trauttmansdorff zřídit při klášteře normální školu, což přispělo k uchránění konventu před zrušením v době josefínských reforem. Knihovnu naopak významně rozšířily fondy zrušených klášterů v Chotěšově, Plasích a Kladrubech. Kvůli nárůstu počtu knih nestačila kapacita sálů a knihy byly ukládány i v sousedních celách.

V 19. století se zasloužili o zpracování knihovních fondů a další přírůstky zejména knihovníci Bruno Gily (1794–1842) a Filip Klimeš (1809–1886). V omezené míře bylo umožněno studium knihovních fondů vybraným badatelům. K roku 1908 bylo v tepelském fondu přibližně 70 tisíc svazků. Pokračovalo i angažmá ve školním prostředí. V roce 1804 převzali tepelští premonstráti německé gymnázium v Plzni, kde působili až do roku 1928. Nejnovější éru knihovny zahájil opat Gilbert Johann Helmer (1900–1944). Na místě kaple v severním traktu konventu nechal v letech 1902–1906 vybudovat novobarokní křídlo, které stylově napodobuje budovu prelatury v jižním křídle. Návrh připravil architekt Josef Schaffer. Vyjma knihovního sálu a studovny zde bylo i další zázemí pro uložení knihovních a uměleckých sbírek. Knihovni sál se dvěma galeriemi byl vybaven vyřezávanými dubovými regály. Štukovou výzdobu korunuji alegorické postavy Věd, Umění a Řemesel a portrétní busty předních tepelských opatů. Nástrovní freska představuje církevní Otce a apoštoly a je završena Apoteózou Nejsvětější svátosti.

V roce 1950 byl klášter zrušen a v Teplé sídlila do roku 1978 armáda. Poté přešel klášter i s knihovnou do péče památkového ústavu. V roce 1990 byl klášter i knihovna restituovány řádem premonstrátů. Neutěšená hospodářská situace však donutila klášter vzdát se své rukopisné sbírky a části sbírky starých tisků, které byly prodány Národní knihovně v Praze.

Literatura: ADAMAITIS-BÄUMLOVÁ 2009, BÄUMLOVÁ 2004, BÄUMLOVÁ 2018, DOLISTA 1967, HAU-BERTOVÁ 1996, HLINOMAZ 1998, HLINOMAZ 1999a, HLINOMAZ 1999b, HLINOMAZ 1999c, HLINOMAZ 2000a, HLINOMAZ 2000b, HOFFMANN 1987–1988, HOFFMANN 1989–1990, HOFFMANN 1999, HRUBEŠ-MRKVIČKA-ŠTĚDRONSKÝ 1962, HUBER 1950, CHALOUPOKOVÁ 1998a, CHALOUPOKOVÁ 1998b, KLIMESCH 1884, LOBKOWICZ 1979, NENTWICH 1917–1925, THUMMERER 1945, URBAN 1927–1928, ZERLIK 1938.

Zábrdovice

Konvent v Zábrdovicích byl založen roku 1209 a osazen řeholníky ze Strahova. Roku 1422 byl klášter zničen husity a téměř zanikl. V pohusitském období byl konvent pod šlechtickou správou. Vzestup začal až ve 2. polovině 16. století. Znovu byl klášter vyplněn za stavovského povstání 1619 a pak ještě Švédy za třicetileté války (1645). V rámci poválečné obnovy kláštera za opata Godefrieda Olenia bylo 1652 zřízen filosofický a roku 1655 i teologický seminář, který ale byl 1670 zrušen. Roku 1784 klášter zrušil Josef II.

Zdánlivé stopy po nejstarším skriptoriu v Zábrdovicích jsou mylné. Zábrdovický evangeliář z přelomu 60. a 70. let 11. století,³⁹⁾ jeden z nejstarších iluminovaných rukopisů, které se nacházejí v České republice se podle nejnovějších výzkumů řadí do tzv. bavorské malířské školy.⁴⁰⁾ Do nejstarší vrstvy zábrdovických rukopisů ho nelze zařadit, protože nese vlastnický přípis pražské kapituly z 15. století. Do Zábrdovic se dostal později a podle dalšího vlastnického záznamu byl ve zdejší knihovně v době zrušení kláštera roku 1784. Další dva středověké rukopisy, hlásící se do Zábrdovic, sbírka kázání Huga de S. Caro a sbírka kázání sv. Jana Zlatoústého a sv. Augustina, jsou také pravděpodobně pozdější akvizice.⁴¹⁾ Knihovna byla po zrušení kláštera převedena do olomoucké univerzitní knihovny.

Literatura: BOHÁČEK-ČADA 1994, ČERNÝ 1997, ČERNÝ 2004, KOSÍK-MÍLEK 2009.

Nová Říše

Klášter byl založen jako ženský asi roku 1211 Markvartem z Hrádku. Od počátku spadl pod ochranu kláštera v Zábrdovicích. Během husitských válek byl klášter třikrát vyloupen, po husitských válkách postupně řeholní život upadal. Roku 1641 byl převeden na mužský klášter uvedením řeholníků ze Zábrdovic. Od roku 1733 je Nová říše samostatným opatstvím.

O středověké knihovně ženského konventu nemáme žádné zprávy; pravděpodobně byla omezena jen na nejnужnější liturgické texty. Nejstarší vlastnické přípisy se váží až k proboštům z období rekatolizace Šebestiánu Chotěbořskému (1595–1599), jenž se později stal louckým opatem, a Adamu Skotnickému (1605–1631), který přišel do Nové Říše ze Strahova.⁴²⁾ Tyto knihy se nepochybně staly základem knihovny následného mužského konventu. Jeho knižní sbírky rozšiřovaly soukromé dary a odkazy (budečský farář Jiří Celaeus, Jiří Vojtěch Urtica, kaplan Václav Bernard Jančík) i systematická aktivita dalších proboštů. Matouš Sebasteus (1661–1686) vedle knižních akvizic založil v konventu filosofický seminář, významně k rozšíření fondu přispěl Bernard Leopold z Löwenthalu (1698–1708).

39) Uložen ve Vědecké knihovně v Olomouci, signatura M II 74. Digitalizovaný dokument <http://dig.vkol.cz/dig/mii74aip/index.htm>; 30. 7. 2021.

40) Pavol ČERNÝ, *Evangeliář Zábrdovický – nově identifikovaná památka „bavorské malířské školy“*, in: Václav PUMPLA, *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska* 1996. Sborník z 6. odborné konference Olomouc, 8.–9. října 1996, Brno 1997, s. 5–21. Tž, *Evangeliář Zábrdovický a Svatovítská apokalypsa*, Praha 2004.

41) Miroslav BOHÁČEK – František ČADA, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz, Köln-Weimar-Wien* 1994, č. 41 a 52.

42) Nejstarší vlastnický záznam „*Monasteri Novoreichensis 1598*“ je uveden na breviáři tištěném v louckém klášteře roku 1597, srv. DOKOUPIL, *Dějiny moravských*, s. 132.

Největší rozšíření novoříšské klášterní knihovny proběhlo za opatů Josefa Bernarda Pelikána (1756–1792) a Jana Nepomuka Františka Pelikána (1793–1819). Oba v období sekularizace využili příležitost k nákupům knih z fondů zrušených klášterů. Již roku 1776 byla zakoupena knihovna zrušené telčské jezuitské koleje, následovala knihovna premonstrátů z Louky, jihlavských jezuitů a kapucínů, znojenských minoritů, jezuitů a kapucínů, cisterciáků ze Žďáru nad Sázavou a servitů z Jaroměřic nad Rokytnou. Vzácnou příležitostí bylo zakoupení knihovny porýnského cisterciáckého kláštera v Düsseltalu za 7500 zl. roku 1805, jejíž součástí jsou i rukopisné knihy hodinek z burgundských dílen 14. a 15. století. Fondy rozšířily i nákupy větších soukromých sbírek. Cenné lékařské, přírodovědné a zeměpisné tisky obsahovala nadvakrát zakoupená knihovna telčského lékaře Františka Aloise Magga z Maggu, historické, heraldické a numismatické knihy byly součástí kolekce dvorského sekretáře von Mayersfelda. Novoříšský premonstrát Bernard Jakesch přispěl svou sbírkou knih nakoupených ze zrušených konventů. Získané knihy sloužily i potřebám řádového gymnasia, které krátce při konventu působilo v letech 1800–1808.

Část nových akvizic vzala za své při požáru tzv. dolní knihovny 24. listopadu 1813, kde v té době bylo uloženo tři až pět tisíc svazků. Díky práci knihovníka Norberta Ritschela, který sestavil první oborově řazený katalog zdejší knihovny, máme zdokumentované alespoň některé knihy zničené během požáru.⁴³⁾ Od počátku 19. století byly knihovní fondy ve velmi omezeném rozsahu zpřístupněny zájemcům z řad badatelů.⁴⁴⁾ Roku 1850 opat Ferdinand Seka zakoupil větší množství knih, aby alespoň částečně nahradil vzniklé ztráty. Další ztráta přišla v době německé okupace. Roku 1942 německá správa kanonii uzavřela, řeholníci byli transportováni do koncentračního tábora v Osvětimi. Pět z nich bylo následujícího roku popraveno, mezi nimi tehdejší opat Pavel Jan Souček a knihovník Norbert Hrachovský. V květnu 1945 byl klášter zasažen pobytem německé a poté sovětské armády.⁴⁵⁾ Nejvzácnější rukopisy a prvotisky byly již roku 1942 deponovány ve Státním archivu v Brně. Bohužel nejvzácnější iluminované rukopisy a snad i některé prvotisky se v této době ztratily. Soupis ztracených rukopisů alespoň částečně na základě pramenného studia rekonstruoval Vladimír Dokoupil.⁴⁶⁾

Novoříšský klášter postihla likvidace komunistickým režimem během akce „K“. V únoru 1950 byli zatčeni opat Augustin Machalka a provisor kláštera Ludolf Barták, kteří pak byli následně zahrnuti do procesu s vysokými církevními představiteli v souvislosti s tzv. „čihoštským zázrakem.“ Knihovnu vážně zasáhly svozy fondů. Knihy byly vyházeny z regálů a určeny k odvozu, k němuž nakonec nedošlo. Rukopisy a prvotisky převedeny do Univerzitní knihovny v Brně a odvezeny do státního archivu v Brně. Většina fondu

43) Uložen v MZA Brno, fond E58.

44) K tomu podrobněji MADEJA, *Kulturní život*, s. 26–27.

45) Mezi tehdejšími ztrátami bylo například ochranné papežské privilegium pro novoříšský klášter, které se prokazatelně ztratilo po roce 1945 a které se objevilo roku 1992 na aukci v Berlíně Zdeněk CHAROUZ, *Dvakrát ztracená listina novoříšského kláštera*, Jihlavská archivní ročenka 3, Jihlava 2002, s. 110–111.

46) Odkaz Vladislav DOKOUPIL, *Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši = Catalogus codicum manu scriptorum, qui in bibliothecis fratrum minorum Brunensium, fratrum ordinis sancti Francisci Moravotrebaviensis, fratrum ordinis Praemonstratensis Neoreichensium asservantur*, Praha 1959.

nakonec zůstala v Nové Říši a byla vrácena zpět do knihovných sálů, ale bez původního obsahového uspořádání. Část rukopisů byla uschována na kůru kaple sv. Anny v chrámu sv. Petra a Pavla v Nové Říši a roku 1960 i ty byly odvezeny do Státního archivu v Brně, kde byly odborně konzervovány a uloženy.⁴⁷⁾ V roce 1992 se do fondu vrátily rukopisy uložené v univerzitní knihovně v Brně zpět do Nové Říše, jež v současné době čítá dle slov klášterního archiváře Metoděje Nováka 22 000 svazků. V dohledné době by měl být sestaven aktuální a přehlednější katalog, který by měl využít nových technologií a oborových poznatků.

Knihovna je uložena od roku 1770 v druhém patře konventu v obdélníkovém sále a ve dvou přilehlých místnostech (dvojsálí). Strop je vyzdoben freskou se čtyřmi výjevy ze života sv. Norberta od Ignáce Mayera z roku 1741.⁴⁸⁾ Knižní skříně byly převzaty ze zrušené jezuitské koleje v Telči⁴⁹⁾ a roku 1801 po rozsáhlých nákupech knih nastaveny dalším regálem s třemi řadami polic. Nad jednotlivými poli jsou kartuše symbolicky zobrazující obory v příslušných knihovných oddílech, ale ty v současné době neodpovídají dnešnímu rozložení knih.

Obsahuje 14 000 nezkatalogizovaných svazků a několik tisíc dalších, které jsou v současné době katalogizovány dr. Hedvikou Kuchařovou. Celkově se odhaduje počet knih v Nové Říši na 22 000 svazků.⁵⁰⁾ Ve fondu je asi 9000 starých tisků do roku 1800, prvotisků je 59 ve 45 svazcích.⁵¹⁾

Literatura: DOKOUPIL 1959, DOKOUPIL 1960, DOKOUPIL 1972, KOŠÍK-MÍLEK 2009, KUCHAROVÁ 2020, MADEJA 2009, MÍLEK 2004.

47) DOKOUPIL, *Dějiny moravských*, s. 21–25.

48) O výzdobě knihovního sálu Václav MÍLEK, *Freska v knihovním sále kláštera premonstrátů v Nové Říši*. Bibliotheca Strahovien-sis 6–7/2004, s. 99–122.

49) Ondřej HNILICA – Dominik MATUS, *Prostory a vybavení telčské knihovny*. In: *Knihovna jezuitské koleje v Telči: katalog výstavy*, Praha 2020, s. 55–71.

50) S odvoláním na knihovníka Metoděje Nováka uvádí MADEJA, *Kulturní život*, s. 25.

51) DOKOUPIL, *Dějiny moravských*, s. 20.

PŘEHLED LITERATURY

- ADAMAITIS, Zuzana – BÄUMLOVÁ, Michaela: *Item plures et alios libros. Knihy kláštera Teplá ve fondech Národní knihovny České republiky*, Praha 2009.
- ARDURA, Bernard: *The Order of Prémontré. History and Spirituality*, De Pere 1995.
- BÄUMLOVÁ, Michaela: *Tisky v knihovně tepelského opata Zikmunda Hausmanna*, BS 6–7, 2004, s. 135–155.
- BÄUMLOVÁ, Michaela: *Knihovna premonstrátského kláštera v Teplé ve druhé polovině 15. a na počátku 16. století. Raný knihtisk a proměna středověké institucionální knihovny*, in: *Knihtisk, zbožnost, konfese v zemích Koruny české doby poděbradské a jagellonské*, Praha 2018, s. 41–72.
- BINKOVÁ, Simona: *Hispanika a portugalka ve Strahovské knihovně*, Strahovská knihovna 20–21, 1985–1986 [vyd. 1990], s. 95–109.
- BOHÁČEK, Miroslav – ČÁDA, František: *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*, Köln-Weimar-Wien 1994.
- BRODSKÝ, Pavel – PAŘEZ: Jan, *Katalog iluminovaných rukopisů strahovské knihovny*, Praha 2008.
- BŘEŇOVÁ, Věra: *Adam Václav Urban a jeho knihovnická práce na Strahově (1780-1787)*. Strahovská knihovna 3, 1968 [vyd. 1970], s. 255–259.
- BŘEŇOVÁ, Věra: *Bibliotekáři Strahovské knihovny*, Strahovská knihovna 8, 1973, s. 87–117.
- BŘEŇOVÁ, Věra: *Pokusy o soupis českých tisků ve Strahovské knihovně*, Strahovská knihovna 10, 1975, s. 101–111.
- BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích* : 2. díl, 1. svazek: Řeholní kanovníci, Praha 2003.
- Catalogus collectionis operum artis musicae de Monasterii Siloensis*. Composuit Pavla Semerádová et Eliška Šedivá. Praegae 2016.
- ČERMÁK, Dominik K.: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha 1877.
- ČERNÝ, Pavol: *Evangelii Zábřdovický – nově identifikovaná památka „bavorské malířské školy“*, in: Václav Pumprla, *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska* 1996. Sborník z 6. odborné konference Olomouc, 8.–9. října 1996, Brno 1997, s. 5–21.
- ČERNÝ, Pavol: *Evangelii Zábřdovický a Svatovítská apokalypsa*, Praha 2004.
- DOKOUPIL, Vladislav: *Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši*, Praha 1959.
- DOKOUPIL, Vladislav: *Tisky 16. století z knihovny premonstrátů v Nové Říši*, Brno 1960.
- DOKOUPIL, Vladislav: *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Univerzitní knihovny v Brně*, Praha 1972.
- DOLISTA, Karel: *Tepelský klášter v pozdní gotice a renesanci*, *Minulost Západočeského kraje* V, 1967, s. 173–197.
- ECKL, Petr – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela – VALEŠ, Tomáš: *Bonum opus: Premonstráti v Louce (1190–1784)*, Znojmo 2020.
- Faksimile Strahovského evangeliiře : doprovodná publikace k faksimile rukopisu uloženého v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze pod signaturou DF III 3*. Edd. Evermond Gejza Šidlovský, Tomáš Žilinčár, Praha 2012.

- FIALA, Petr, *Genius sine spiritu: reflexe josefínské doby v rukopise Norberta Řehoře Korbera o konci kláštera v Louce*, in: RegioM : sborník Regionálního muzea v Mikulově (2007), s. 91–110.
- FOLTÝN, Dušan – SOMMER, Petr – VLČEK, Pavel: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1999.
- FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.
- GOOVAERTS, Léon: *Ecrivains artistes et savants de l'Ordre de Prémontré. Dictionnaire bibliographique*. Volume I.–IV., Bruxelles 1899–1908.
- GRASSL, Wolfgang: *Culture of Place: An Intellectual Profile of the Premonstratensian Order*, Nordhausen 2012.
- GROLIG, Moriz, *Die Klosterdruckerei im Prämonstratenserstifte Bruck a.d. Thaya (Mähren) : 1595–1608*, Wien 1908.
- HAUBERTOVÁ, Květoslava: *Tepelský archivář Filip Matěj Klimeš a jeho styky s Pavlem Josefem Šafaříkem*, Sborník Chebského muzea 1996, s. 50–57.
- HEJNIC, Josef: *Strahovský konvolut S XIII b 23*, Strahovská knihovna 8, 1973, s. 19–28.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Dva příspěvky k dějinám našich knihoven předhusitské doby (Milevsko – Nymburk)*, in: Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005, s. 120–135.
- HLINOMAZ, Milan: *K tiskům z 19. století v tepelské klášterní knihovně*, in: Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny. J. Hradec 3.–4. 9. 1997, Jindřichův Hradec 1998, s. 113–114.
- HLINOMAZ, Milan: *Ke knihovědnému významu tepelských inkunábulí, paleotypů a starých tisků*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 1999, Brno 1999, s. 75–85. (= HLINOMAZ 1999a)
- HLINOMAZ, Milan: *Vzácnosti z fondu tepelských prvotisků*, *Knihy a dějiny* 6, 1999, s. 36–47. (= HLINOMAZ 1999b)
- HLINOMAZ, Milan: *Tepelský opat dr. Gilbert Johann Helmer*, *Historický sborník Karlovarska VII*, 1999, s. 137–158. (= HLINOMAZ 1999c)
- HLINOMAZ, Milan: *Přehled tepelských prvotisků*, *Minulostí Západočeského kraje* 35, 2000, s. 167–243. (= HLINOMAZ 2000a)
- HLINOMAZ, Milan: *Knihovna Kláštera premonstrátů Teplá*, in: K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven. Opera romanica 1. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, České Budějovice 2000, s. 205–213. (= HLINOMAZ 2000b)
- HLINOMAZ, Milan: *Želivská miscellanea v klášteře Teplá*, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 40, č. 1, 2003, s. 79–82.
- HLINOVSKÝ, Jiří – PIŠNA, Jan: *Vzal jsem tu knihu z rukou anděla. Výstava duchovních exlibris ze sbírky Strahovské knihovny: Katalog výstavy 28. 8.–30. 9. 2018*, [Praha] 2018.
- HOFFMANN, František: *Nad rukopisy premonstrátského kláštera v Teplé*, *Studie o rukopisech* 26, 1987–1988, s. 3–47.
- HOFFMANN, František: *Tepelské anály*, *Studie o rukopisech* 27, 1989–1990, s. 95–112.
- HOFFMANN, František: *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá*, Praha 1999 (2000).
- HOSÁK, Ladislav, *Poznámky k Friedrichovu Codexu z let 1198–1230*, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 58, 1950, s. 148–156.

- HRUBEŠ, Jiří – MRKVIČKA, Antonín – ŠTĚDRONSKÝ, František: *Knihovna Teplá – Klášter*, Praha 1962 (2. vyd.).
- HUBER, Augustin: *Das Stift Tepl im Aufklärungszeitalter*, *Analecta praemonstratensia* 26, 1950, s. 47–66; 27, 1951, s. 28–50, 81–101; 28, 1952, s. 16–45; 29, 1953, s. 67–105; 30, 1954, s. 41–59.
- CHALOUPKOVÁ, Jana: *Tepelský knihovník a hudební skladatel Václav Jaroslav Vacek*, *O.Praem.*, Sborník Chebského muzea 1998, s. 101–123. (= CHALOUPKOVÁ 1998a)
- CHALOUPKOVÁ, Jana: *Tepl. Bibliothek des Prämonstratenser Klosters*, in: *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Bd. 3., Hildesheim–Zürich–New York 1998, s. 138–147. (= CHALOUPKOVÁ 1998b)
- KERNBACH, Anna: *Vincenciova a Jarlochova kronika v kontextu svého vzniku: k dějepisectví přemyslovského období*, Brno 2010.
- KLIM, Adolf M., *Die Musikschule in Kloster-Bruck*. *Kulturhistorische Skizze*, Moravia 1, 1878, s. 45–49.
- KLIMESCH, Philip (ed.): *Der Codex Teplensis enthaltend „Di Schrift dez neuen Gezeugz,“ Augsburg – München (v sešitech 1881–1883), knižně 1884*.
- KNEIDL, Pravoslav: *Švédové a Finové na Strahově v roce 1648*, *Strahovská knihovna* 20–21, 1986, s. 167–181.
- KNEIDL, Pravoslav – ROLLOVÁ, Anna – PREIS, Pavel: *Strahovská knihovna Památníku národního písemnictví. Historické sály, dějiny a růst fondů*, Praha 1988.
- KROUPA, Petr et al., *Premonstrátský klášter v Louce : dějiny – umělecká výzdoba – ikonologie*, Znojmo 1997.
- KOSÍK, Marian Rudolf – MÍLEK, Václav: *Osm století: Zábřdovice, Křtiny, Nová Říše*, Brno 2009.
- KŘIVSKÝ, Pavel: *Obnova Strahovské knihovny v letech 1658-1669*, *Strahovská knihovna* 14-15, 1979-1980 [vyd. 1980], s. 111–120.
- KUCHAŘOVÁ, Hedvika: *Knihovna Bohumíra Daniela svobodného pána Wunschwitzte*, Sborník archivních prací 53/1, 2003, s. 195–226.
- KUCHAŘOVÁ, Hedvika: *Osud knihovny po zrušení řádu a možnosti rekonstrukce fondu*, in: *Knihovna jezuitské koleje v Telči : katalog výstavy*, Praha 2020, s. 72–77.
- LINKA, Jan – JUDA, Maria: *Polonika czeskie doby renesansu, baroku i oświecenia w bibliotece premonstratensów na Strahowie (Praga): katalog*, Warszawa 2011.
- LOBKOWICZ, Zdeněk: *Knihovna v Teplé jako české kulturní středisko v národnostně smíšeném prostředí*. Diplomová práce na Katedře knihovnictví a vědeckých informací FF UK v Praze, Praha 1979.
- MADEJA, Ondřej: *Kulturní život premonstrátského kláštera v Nové Říši v letech 1848–1948 a jeho působení na širokou veřejnost*. Diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Historický ústav FF, České Budějovice 2009.
- MÍLEK, Václav, *Freska v knihovním sále kláštera premonstrátů v Nové Říši*, BS 6-7/2004, s. 99–122.
- Milevský letopis: zápisky Vincencia, Jarlocha a Ansberta*. [Přeložila Anna Kernbach ; k vydání připravila Magdalena Moravová], Praha 2013.
- NENTWICH, Milo R.: *Verzeichnis der Handschriften in der Bibliothek des Stiftes Tepl. Sonderdruck aus Beiträge zur Geschichte des Stiftes Tepl. I.*, Marienbad 1917, s. 82–114. II. Marienbad 1925, s. 205–258.

- NEŠKUDLA, Bořek: *Nejstarší systém signatur Strahovské knihovny*, in: *Melior est aquisitionis scientiae negotiatione argenti. Pocta Prof. Ignáci Antonínovi Hrdinovi, O.Praem. k šedesátým narozeninám* (ed. Evermod G. Šidlovský, Václav Valeš). Praha 2013, s. 195–204.
- NEŠKUDLA, Bořek: *Obnova Strahovské knihovny za opatů Jana Lohelia a Kaspara Questenberga*, BS 11, 2014, s. 49–93. (= NEŠKUDLA 2014a)
- NEŠKUDLA, Bořek: *Knihovna pastora Martina Franka, otce strahovského opata Vincence Macaria Franka*, BS 11, 2014, s. 124–127. (= NEŠKUDLA 2014b)
- NEŠKUDLA, Bořek: *Sběratel knih Josef Antonín Rieger*, in: *Knihovny a jejich majitelé. Odraz zájmu a touhy po poznání*. Edd. Lucie Heilandová – Jindra Pavelková, Brno 2018, s. 115–138.
- OKÁČ, Karel: *Šebestián Freytag z Čepiroh, Od Horácka k Podyjí 10, 1932–1933*, s. 32–34, 63–67, 106–114, 137–138; 11, 1933–1934, s. 63–66, 94–97, 115–120.
- OPPELTOVÁ, Jana: *Bernard Wancke, opat premonstrátské kanonie Klášterní Hradisko u Olomouce. Prameny a interpretace životního příběhu*, Folia Historica Bohemica 26/1, 2011, s. 31–46.
- PAREŽ, Jan: *Každodennost v klášteře premonstrátů na Strahově v polovině 16. století*, Folia Historica Bohemica 17, 1994, s. 101–115.
- PAREŽ, Jan: *Jakub ze Šternovic, dosazený strahovský opat, a jeho hospodaření na Strahově (1560–1579)*, BS 1, 1995, s. 45–62.
- PAREŽ, Jan: *Cyril Antonín Straka (1868–1927). Strahovský bibliotékář*, BS 3, 1997, s. 213–243.
- PAREŽ, Jan: *Diplomatika a správa premonstrátské kanonie na Strahově v 16. století (1510–1586)*, Sborník archivních prací 53, 2003, s. 307–523.
- PAREŽ, Jan: *Několik úvah o počátcích obnovené klášterní knihovny na Strahově a jejím interiéru v raném novověku*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis : Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy 50, č. 1, 2010 [vyd. 2011], s. 111–121.
- PAREŽ, Jan: *Plánek Strahovské knihovny ve sbírce zlomků*, BS 13, 2018, s. 261–262.
- PAVELKOVÁ, Jindra: *Výzdoba moravských tisků raného novověku z fondu klášterní knihovny v Rajhradě*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : architektura knihy (forma, obsah a jejich tvar)*. Sborník ze 14. odborné konference Olomouc, 22.–23. listopadu 2005, Brno 2006, s. 17–29.
- PIKL, Jan: *Nepomuk?: Klášter Želiv v XVII. a XVIII. století*. S. I. s. d. [xerokopie strojopisu uložená v SK, signatura I 799], s. 90–92.
- PRAŽÁK, Jiří: *Pozůstatky Strahovské knihovny 12. století*, Strahovská knihovna 5-6, 1970–1971, s. 59–66.
- PRAŽÁK, Jiří: *Z počátků Strahovské knihovny*, Studie o rukopisech 13, 1974, s. 169–171.
- PRAŽÁK, Jiří: *K existenci strahovského skriptoria*, Documenta Pragensia 10, 1990, 51–57.
- PRAŽÁKOVÁ, Běla: *Bohumír Jan Dlabač ve Strahovské knihovně*, Strahovská knihovna 1, 1966, s. 133–171.
- PRAŽÁKOVÁ, Běla: *Strahovský knihovní řád z roku 1672*, Strahovská knihovna 5-6, 1970–1971 [vyd. 1971], s. 405–420.
- SMÉKALOVÁ, Anna: *Osudy strahovského rukopisu DF III 1*, Studie o rukopisech, 35, 2002–2003–2004 [vyd. 2005], s. 15–23.

- Soupis archivních rukopisů a jiných archiválií v Universitní a v Strahovské knihovně v Praze.* Ed. Karel Beránek, Sborník archivních prací 21/1, 1971, s. 185–234.
- Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze.* Zpracoval Bohumil Ryba díl III, Praha 1979, díl IV, Praha 1970, díl V, Praha 1971, díl V/2 Praha 1979.
- STRAKA, Cyril Antonín: *Švédové na Strahově a obležení Prahy r. 1648*, Sborník Historického kroužku 18, 1917, 161–170; 19, 1918, 36–51, 97–110.
- STRAKA, Cyril Antonín: *Vznik filosofického sálu knihovny strahovské v Praze*, Knihy a knihovny 1, 1920, s. 91–106.
- ŠIDLOVSKÝ, Evermod Gejza et al.: *Brána vědění: Filosofický sál Strahovské knihovny*, Praha 2010.
- TAJOVSKÝ, Bohumil Vít: *Siard Falko opat želivský*, Praha 2007.
- THUMMERER, Gertrud: *Abt Hieronymus, sein Leben und Wirken für das Prämonstratenser Kloster Stift Tepl*, Prag 1945. Doktorská disertace Německé univerzity, Knihovna Kanonie premonstrátů Teplá, sign. F 19.
- URBAN, Michl: *Der Einfluss der Reformation und Gegenreformation auf das Stift Tepl*, Teplerland 1927, č. 31, s. 2–3, č. 33, s. 2–3, č. 34, s. 2–3.
- VOIT, Petr: *Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze*, Praha 2015.
- VOIT, Petr: *Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze: od gotiky na práh baroka. Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica, IX.*, Praha 2020.
- ZERLIK, Ludwig Alfred: *Abt Johannes Meuskoenig und seine Zeit*, Prag 1938. Doktorská disertace Německé univerzity, Knihovna Kanonie premonstrátů Teplá, sign. F 20.

Summary:

Bořek Neškudla

A survey of research into libraries of Premonstratensian monasteries in the Czech lands

The current research into library collections of male Premonstratensian monasteries in Bohemia and Moravia is still unevenly distributed and the results to date are for the most part sporadic. So far, the history of the monastery library at Strahov in Prague and at Teplá is the best processed and in the greatest detail, especially at the level of monographies. Thanks to the accompanying texts to its

manuscript lists, the library at Nová Ríše is also well documented. Other libraries are still waiting for a deeper survey.

The article presents in a concise form the well-known history of the library collections and contributions to education in the individual Premonstratensian monasteries and is supplemented by a bibliography for the monastery library in question.

DER PRÄMONSTRATENSERORDEN. ENTWICKLUNG UND STATUS SEIT 1945

Thomas A. Handgrätinger, O.Praem.

1 *Ordo Praemonstratensis*

Der Orden der Regularkanoniker von Prémontré, im englischsprachigen Raum *Norbertine Order* genannt, der Prämonstratenser-Orden allgemein, ist der größte Orden unter den Regularkanonikern neben den Augustiner Chorherren in Österreich¹⁾, den Chorherren vom Lateran und anderen mit der nahezu gleichlangen Tradition aus dem 11./12. Jahrhundert. Nach unserer Ordensgeschichte fand die Gründung am 25. Dezember 1121 in Prémontré durch den hl. Norbert (1080–1134) statt, vormals Mitglied des Sankt-Victor-Stiftes in Xanten. Nach seiner Bekehrung 1115 und nach einer Zeit der Kontemplation und der Orientierung bei verschiedenen geistlichen Vätern, nach einer intensiven Zeit als Wanderprediger, gründete er sein erstes Haus in Frankreich nahe Laon mit einigen Jüngern und Nachfolgern. Prémontré war eine Gründung von Priestern und Laien, von Frauen und Männern, Vornehmen und einfachen Bürgern in der aufregenden Zeit der sog. Gregorianischen Reformbewegung²⁾. Norbert und seine neue Gründung, später der schnell wachsende Verband von Häusern direkt unter der Jurisdiktion von Norbert selbst, breitete sich sehr schnell aus in Frankreich, den Niederlanden und Deutschland. Bei seinem Tod existierten bereits mehr als 50 Häuser.

1) Sechs Augustiner Chorherrnstifte in Klosterneuburg, St. Florian, Herzogenburg, Reichersberg, Voralpe (Österreich), Neustift/Brixen (Italien).

2) So benannt nach Papst Gregor VII. (1073–1085) und seinem Reformprogramm für die Kirche: Die Gregorianische Reformbewegung.

2 Ordensgeschichte seit 1945

2.1 Generalkapitel zwischen 1945–2018

Ein bedeutendes Instrument zur Beschreibung der Entwicklung des Prämonstratenserordens sind die Ordenskalog, die meistens nach den Generalkapiteln veröffentlicht wurden oder in unregelmäßigen Abständen erschienen, um den Orden über den gegenwärtigen Personalstand zu informieren und um ein schnelles und offizielles Instrument zur Information über Daten und wichtige Ereignisse in den verschiedenen Häusern und über alle Mitglieder zu haben. Seit dem II. Weltkrieg (1939–1945) wurden im Orden verschiedene Generalkapitel abgehalten:

1948 in Rom, Italien, kurz nach dem Krieg, im *Domus Procuratoria*, mit Generalabt Hubertus Noots, Tongerlo.

1956 in Rom, Italien, im neuen Generalatshaus (eröffnet 1950).
1962 in Rom, Italien, Generalatshaus, mit der Wahl des neuen Generalabtes Norbert Calmels, Frigolet, Frankreich.

1968/70 im Stift Wilten, Österreich, zwei Reformkapitel nach dem 2. Vatikanischen Konzil (1962–1965) mit der Erarbeitung neuer Konstitutionen.

1976 in De Pere, WI, USA, St. Norbert Abbey – zum ersten Mal in der Geschichte ein Generalkapitel in den USA.

1982 in Oostmalle, Belgien, Sportcenter, Wahl des neuen Generalabtes Marcel van de Ven, Berne/Heeswijk, Niederlande, Eröffnungsgottesdienst in Averbode, Abschlussgottesdienst in Tongerlo.

1988 in Steinfeld/Eifel, eine frühere Prämonstratenserabtei mit dem Hochgrab des hl. Hermann-Joseph, Deutschland, zum ersten Mal wieder mit der Teilnahme der Mitbrüder hinter dem Eisernen Vorhang³⁾, mit Besuchen in Hamborn und Knechtsteden.

1994 in Untermarchtal, Deutschland, Eröffnungs- und Abschlussgottesdienst in der früheren Abteikirche Obermarchtal, Schwaben, Deutschland, mit Besuchen in Rot, Roggenburg und Obermedlingen.

1997 in Rom, Italien, Monte Cucco, außerordentliches Generalkapitel mit der Wahl des neuen Generalabtes Hermenegild Noyens, Tongerlo.

2000 in Rom, Italien, Generalat der Schulbrüder, im Heiligen Jahr 2000, verbunden mit dem Jubiläum 50 Jahre Generalatshaus in Rom.

2003 in Rom, Italien, Generalat der Schulbrüder, außerordentliches Generalkapitel mit der Wahl des neuen Generalabtes Thomas Handgrättinger, Windberg, verbunden mit dem Prälatentreffen.

2006 im Kardinal-Döpfner-Haus in Freising, Bayern, Deutschland, mit Eröffnungs- und Schlussgottesdienst in der früheren Abteikirche St. Peter und Paul, Neustift.

2012 auf dem SNC-campus in Green Bay, WI, USA, mit Eröffnungs- und Abschlussgottesdienst in der Abteikirche von De Pere.

2018 in Rolduc/Kerkrade, Südlimburg, Niederlande, einer früheren Augustiner-Chorherrnabtei, mit der Wahl des neuen Generalabtes Jos Wouters, Averbode, und der Reform der Konstitutionen, mit Besuchen in Berne/Heeswijk, Oosterhout, Gennep und Xanten.

3) Zum ersten Mal nahmen Prälaten und Mitbrüder von Strahov, Teplá, Želiv, Nová Říše und Jasov daran teil. Abt Michael Pojezdny von Strahov, erst im Jahr 1987 gewählt und benediziert, konnte in Anwesenheit des gesamten Generalkapitels in der Abteikirche von Hamborn öffentlich und offiziell pontifizieren. Anwesend waren erstmals auch wieder Mitbrüder aus Ungarn.

Die Geschichte der Generalkapitel, meistens im Abstand von sechs Jahren abgehalten, könnte eine gutes Strukturmodell zur Beschreibung der Entwicklungen im Orden sein. Bei jedem Generalkapitel hat der Generalabt die Aufgabe, einen detaillierten und umfassenden Bericht zum *Status Ordinis* vorzulegen und er oder jemand anders hat die Aufgabe, einen eigenen Bericht über alle abgehaltenen Visitationen, die vor einem Generalkapitel abzuhalten sind, vorzustellen. Das

Generalkapitel ist das höchste juridische und legislatorische Gremium des Ordens. Zwischen den Generalkapiteln leitet und führt der Generalabt den Orden zusammen mit den vier gewählten Kapiteldefinitoren; er soll darum einen Rechenschaftsbericht über alle Entscheidungen, die in der Zeit zwischen den Kapiteln getroffen wurden, vorlegen. Beide oben genannten Berichte sind dann die Basis und die grundlegenden *Materia* für die folgenden Diskussionen, Korrekturen und Entscheidungen auf dem Kapitel, um den Kurs für die nächsten sechs Jahre festzulegen.

2.2 Generaläbte in den letzten hundert Jahren

In den letzten hundert Jahren des Prämonstratenserordens haben 7 Generaläbte den Orden geleitet, aus Belgien (4), Frankreich (1), Niederlande (1) und Deutschland (1). Alle von ihnen waren gewählte und regierende Prälaten und Äbte in ihren Häusern, ausgenommen Hubertus Noots, Tongerlo, der viele Jahre Generalprokurator in Rom war und 1921 den Titel *abbas titularis* von Floreffe erhielt.

Die Funktion des Generalabtes wird beschrieben mit der Aufgabe, die Einheit des Ordens, der aus unabhängigen Häusern, aus Kanonien *sui iuris* besteht, zu garantieren, das Band der Einheit und der Liebe unter den Gemeinschaften zu bewahren und den spirituellen und missionarischen Elan in den Häusern zu stärken (*zelus spiritualis et pastoralis*). Der jetzige Generalabt Jos Wouters, vorher Abt der Abtei Averbode (2006–2018), ist bis zum Generalkapitel nach seinem 70. Geburtstag im Amt.

- 59. GA: Gummarus Crets⁴⁾, Averbode, 1922–1937 (15 Jahre)
- 60. GA: Hubertus Albertus Noots⁵⁾, Tongerlo, 1937–1962 (25)
- 61. GA: Norbertus Julius Calmels⁶⁾, Frigolet, 1962–1982 (20)
- 62. GA: Marcelus van de Ven⁷⁾, Berne/Heeswijk, 1982–1996 (14)
- 63. GA: Hermenegild Josephus Noyens⁸⁾, Tongerlo, 1996–2003 (7)
- 64. GA: Thomas Sieger Anton Handgrätinger⁹⁾, Windberg, 2003–2018 (15)
- 65. GA: Josephus Wouters¹⁰⁾, Averbode, 2018 – *ad multos annos*

- 4) Gummarus Crets, *1858, Abt 1887–1922, ag (Generalabt) 1922–1937, † 1944.
- 5) Hubertus Albertus Noots, *1881, proc. ord. 1920–1937, ag 1937–1962, † 1967.
- 6) Norbertus Julius Calmels, *1908, Abt 1946–1962, ag 1962–1982, † 1985.
- 7) Marcel van de Ven, *1930, Abt 1968–1982, ag 1982–1996, † 2000.
- 8) Hermenegild Josephus Noyens, Tongerlo, *1932, Abt 1984–1994, ag 1996–2003, † 5. November 2019.
- 9) Thomas Sieger Anton Handgrätinger, Windberg, *1943, Prior de reg. 1976–1994, Abt 1994–2003, ag 2003–2018.
- 10) Jos Wouters, Averbode, *1959, Abt 2006–2018, ag 2018–a. m. a.

2.3 *Catalogus generalis Ordinis Praemonstratensis* – Ordenskataloge

In der Abtei Speinshart gibt es eine nahezu komplette Sammlung der Ordenskataloge der letzten 100 Jahre. Mit ihrer Hilfe lässt sich die Entwicklung im Orden recht gut nachvollziehen anhand all der aufgeführten Mitglieder des Ordens. Diese Zahlen umfassen alle Professoren, die Laienbrüder, ebenso die Junioren, Novizen, Postulanten und in jüngster Zeit auch die Aspiranten, vor allem in den indischen Häusern. In den letzten Jahren gibt es eine Internetversion, so

dass die Häuser das selbst ausdrucken können:
www:premontre.org/catalogues

Es ist geplant und gewünscht, dass nach dem letzten Generalkapitel in Rolduc auch wieder ein gedruckter Katalog erscheinen wird.

Katalog 1894 878 (1101)¹¹⁾

Katalog 1900 950 (1149)¹²⁾

Katalog 1912 1081 (1320)¹³⁾

Katalog 1920 1033 (1090)¹⁴⁾ [52]

Katalog 1926 1033 (1290)

Katalog 1928 1223 (1488)¹⁵⁾ [116]¹⁶⁾

Katalog 1948 1612 (1862)¹⁷⁾, Zahl der Priester: 1184

Katalog 1953 1704 (1800)¹⁸⁾, ohne die Schwestern in Polen und Spanien

Katalog 1956 1742 (1967)

Katalog 1959 1731 (1993)

Katalog 1963 1730 (1991), während des II. Vatikanischen Konzils (1962–1965)

Katalog 1967 1674 (1920)

Katalog 1972 1509 (1816), der erste Katalog nach dem Reformkapiteln in Wilten¹⁹⁾

Katalog 1975 1420 (1645), 1127 Priester

Katalog 1978 1377 (1592), 1074 Priester

Katalog 1983 1355 (1588)

Katalog 1989 1311 (1485), nach dem Generalkapitel in Steinfeld 1988

Katalog 1995 1330 (1704)

Katalog 2000²⁰⁾ 1292 (1422)²¹⁾

Katalog 2004²²⁾

Katalog 2008 1294 (1403)²³⁾ 936 Priester

Wenn wir die Entwicklung der Mitgliederzahlen im Orden in den letzten hundert Jahren überblicken, dann fällt ein signifikanter Zuwachs ab 1926 bis 1928 (15,5%) und nach dem II. Weltkrieg auf 1612 Mitglieder auf (von 1928–1948 24%). 1956 hatte der Orden seine größte Zahl erreicht mit insgesamt 1742 Mitgliedern; zusammen mit den Chorfrauen umfasste der Orden nahezu 2000 Mitglieder (1959: 1993 total), seit der Wiedererrichtung des Ordens im späten 19. Jahrhundert. Ab diesem Höhepunkt und Zenit ging die Zahl langsam und kontinuierlich zurück, ausgenommen 1995 (plus 19 Mitbrüder), was in der Gesamtbetrachtung vernachlässigt werden kann.

Der Grund für diesen Aufschwung nach dem Ersten Weltkrieg (1914–1918) liegt in der großen Expansion und Begeisterung für das missionarische Apostolat, der Aufbruch nach Afrika (Kongo) und nach Indien durch die Abteien Tongerlo, Postel und Berne/Heeswijk, aber auch durch die

11) *Catalogus totius s. c. et canonici ac exempti Ordinis Premonstratensis ineunte anno 1894*. Edidit Franciscus DANNER, Stift Wilten, Innsbruck 1894.

12) *Catalogus generalis sacri, Canonici ac Exempti Ordinis Praemonstratensis ineunte saeculo XX*, Pragae 1900.

13) (...) Gesamtsumme: der Erste Orden zusammen mit dem Zweiten Orden, die Prämonstratenserschwestern (Kanonikerinnen).

14) *Catalogus Generalis totius s. c. et canonici et exempti Ordinis Praemonstratensis octo post foundationem ordinis saeculis elapsis 1920*. Edidit Dr. Basilius GRASSL, Canonicus Teplensis, Pilsen 1920.

15) *Catalogus Generalis Ordinis Praemonstratensis in anno jubileo 1928 professionis religiosae ill. mus ac rev. mus D.D. Gum-mari Crets, Dominus Praemonstratensis et totius Capitis et Generalis, Canonicae Averbodiensis in Belgio Abbatis, Averbode 1928*.

16) [...] *tertius ordo regularis*; Der *Catalogus Generalis Ordinis Praemonstratensis 1928* zählt für die Jahre 1896: 1.101; 1900: 1.195; 1912: 1.367; 1920: 1.342 Mitglieder insgesamt. Edidit Fr. Gustavus VERHEGGE, Averbode, 1928.

17) *Catalogus sacri candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis pro anno Domini 1948*, Roma, 206 S. (Bibliothek Speinshart).

18) *Catalogus s. c. e. c. Ordinis Praemonstratensis pro anno 1953*, Tongerlo 1953.

19) *Catalogus s. c. e. c. Ordo Praemonstratensis dd.1.1.1972*, Tongerlo – Westerlo 1972.

20) Die Kataloge 1948, 1953, 2000, 2004, 2008 haben keine eigene Zählung der Mitglieder. Der Katalog 2000 wurde 2003 nach der Wahl des neuen Generalabtes Thomas Handgrättinger gedruckt. Darin ist der Generalabt em. Hermenegild Noyens erwähnt, da zu seiner Zeit (1996–2003) kein Katalog publiziert worden war. Vgl. S. 2.

21) Zusammen mit 30 Kanonikerinnen, einschließlich Kraków, Imbramowice, Toro and Villoria.

22) *Catalogus Ordinis Praemonstratensis 2004* (eine gedruckte Internetversion des Kataloges 2000),.

23) *Catalogus Ordinis Praemonstratensis 2008*, Berne/Heeswijk, Februar 2008. Online-version: <http://www.premontre.org/library/members>

gute Entwicklung der neuen Häuser in den USA. Die ersten Jahre nach 1945, nach dem Ende des II. Weltkrieges, brachte für alle Häuser Frieden, Rückkehr zum gewohnten Alltag, Sicherheit und Konsolidierung, so dass neue Berufungen wachsen konnten, was dann wieder neue Gründungen möglich machte, besonders in Brasilien, Chile, Südafrika, Kanada, Australien. Nach dem II. Vatikanischen Konzil (1962–1965) sank die Zahl wieder, verursacht durch eine spektakuläre Austrittswelle von Mitbrüdern in einem Klima der Verunsicherung falscher Hoffnungen und Erwartungen in den 60er Jahren. Das Jahr 1968 mit den heißen Studentenunruhen, europaweit und darüber hinaus, brachte für manche Häuser eine große Herausforderung und bisweilen einen großen Aderlass und Weggang von Mitbrüdern.

24) Vgl. Katalog 1948. Es war der erste Katalog nach der 20 Jahren seit 1928.

Mit dem Rückgang der Konventsmitglieder und dem Ausbleiben von neuen Berufungen nahm auch die Alterung und Überalterung der Konvente zu. In einigen Häusern gab es keine Eintritte, Professoren und Priesterweihen mehr. Aber auch das Klima in der Öffentlichkeit und in der öffentlichen Meinung hatte sich verändert, was mit den Schlagwörtern Säkularismus, Post-Moderne, multikulturelle Gesellschaft, Globalisierung und Rückgang der Volkskirche umschrieben werden könnte, eben mit vielen negativen Auswirkungen auf die bisher allgemein akzeptierten Werte und christlichen Grundwerte. Die vormals christlich charakterisierten Milieus und die sie stützenden Plausibilitätsstrukturen in der Gesellschaft brachen weg und verschwanden langsam, aber stetig. Die Kirche verliert zunehmend Macht und Einfluss in der Gesellschaft, in der Wissenschaft und Politik. Ihre Stimme ist jetzt nur noch eine Stimme unter den vielen anderen auf dem Markt der Weltdeutungen und der vielen Sinnagenturen für Lebensfragen und Lebensprobleme. Alle diese Entwicklungen haben Auswirkungen auf Ordensebene und auf die Physionomie des Ordens.

3 Entwicklung des Prämonstratenserordens

3.1 Entwicklung der Zirkarien

Nach dem II. Weltkrieg (8. Mai 1945), wurde der Orden von Generalabt Hubertus Noots und seinen vier Definitoren geleitet; dies waren Abt Hugo Henricus Lamy, Leffe, Abt Bohuslav Stanislav Jarolímek, Strahov, Propst Paulus Ladislaus Gerinczy, Magnovarad, Abt Milo Ondersteyn, Berne/Heeswijk, und vier Assistenten Fr. Cyrillus Josephus Nys, Leffe, Prokurator, Fr. Augustinus Huber, Tepl, Fabianus Armandus Joliceur, West-De-Pere, und Fr. Hugo Ladislaus Márton, Gödöllő.²⁴⁾ Der gesamte Orden war gegliedert in den Ersten Orden (*Primus Ordo*) mit fünf Zirkarien:

- *Circaria Austriaca* (Geras, Schlägl, Wilten); Vicarius: Abt Cajetan Lang, Schlägl; Zirkator: Prior Michael van der Hagen, Windberg.

- *Circaria Bohemica* (Jasov, Nová Říše, Strahov, Teplá, Zeliz); Vicarius: Abt Bohuslav Jarolímek, Strahov; Zirkator: Abt Augustin Machalka, Nová Říše.

- *Circaria Brabantia* (Averbode, Berne, Bois-Seigneur-Isaac, Grimbergen, Leffe, Park, Postel, Tongerlo); Vicarius: Abt Emilius Stalmans, Tongerlo; Zirkator: Abt Emmanuel Gisquière, Averbode.

- *Circaria Gallica* (Frigolet, Mondaye); Vicarius: Generalabt Norbertus Calmels, Frigolet; vicarius: Abt Hugo Lamy, Leffe.

- *Circaria Hungarica* (Csorna, Magnovarad); Vicarius: Generalabt; Zirkator: Propst Eugenius Simonffy, Csorna.

Einige Abteien waren direkt dem Generalabt unterstellt²⁵⁾: Speinshart, Tepl in Deutschland, Windberg, West-De-Pere, WI, USA. West-De-Pere eröffnete ein Priorat St. Augustine in Madison 1929 und eine Schule in Philadelphia 1934.

Und in den Zweiten Orden der Kanonissen-Schwestern: *Asceteriae*, direkt unter der Jurisdiktion des Ordens:

Neerpelt (Belgien), Petropolis (Brasilien), Oosterhout (Niederlande);²⁶⁾

Asceteriae unter der Jurisdiktion des *Ordinarius loci*:

Bonlieu (Frankreich), Toro, Villoria (Spanien), Imbramowice, Zwierzyniec (Polen).

In dieser Zeit gab es regelmäßig Prälatentreffen und Generalkapitel in Rom. Die gemeinsame Sprache war damals Latein.

3.2 Katalog von 1972

In ersten Katalog nach den beiden Reformkapiteln (1968, 1970) in Wilten, Österreich, herausgegeben 1972, ist als *Protector Ordinis Canoniorum Regularium Praemonstratensium* Paulus Kardinal Giobbe²⁷⁾, Rom, aufgeführt. Wichtig ist die Zunahme der Zirkarien jetzt auf sechs Zirkarien, wobei nun alle Häuser in diesen sechs Zirkarien integriert waren.

- Die deutsch-sprachige Zirkarie, die jetzt die Häuser von Österreich und Deutschland umfasste, bestand aus den Stiften Geras, Schlägl, Wilten in Österreich, dem Priorat Hamborn (1959) und den Abteien Speinshart (1921), Windberg (1923) in Deutschland; Vicarius generalis war Abt Alois Stöger, Wilten; Zirkator war Prior de Regimine Callixtus Van Veghel, Windberg. Tepl-Schönau (1946, Canonica Teplensis in Schönau 1949), mit den deutschen Mitbrüdern aus der früheren Abtei (Böhmen) wurde immer noch unter die Böhmisches Zirkarie²⁸⁾ gezählt.

- Zum ersten Mal wurde der *Coetus linguae Anglicae* errichtet mit den Kanonien Daylesford (1963), De Pere²⁹⁾ (1898), Kilnacrott (1954, *filia Tongerloae*), das ein Haus in Perth (Australien, *missio fundata* 1958) und eines in Kilmarnock (Schottland, *missio fundata* 1958) hatte, und Storrington (1962, *filia Tongerloae*).

- Die Brabantische Zirkarie verlor die Abtei Leffe in der Wallonie an die französische Zirkarie; Bois-Seigneur-Isaac,

25) *Canoniae directe abbati generali subiectae*.

26) Conf. Katalog 1948; auch Fußnote 17; noch im Katalog 1953.

27) Paul Kardinal Giobbe, *10. 1. 1880 in Rom, † 14. 8. 1972 in Rom, Kardinal 1958, Kardinalprotektor des Prämonstratenserordens.

28) Teplá in Germania, 1968 umgesiedelt nach Villingen, wird im Katalog 1978 unter die deutschsprachige Zirkarie gezählt.

29) De Pere (West De Pere 1898, De Pere 1959) startete Green Bay 1955, Lima Mission 1963, Chicago 1964, Clearwater, Florida, 1973.

dessen Status zurückgestuft wurde, war nun ein abhängiges Priorat von Averbode.

+ Averbode hatte in dieser Zeit auch Mitbrüder in Brasschaat (Kolleg S. Michiels) 1931, in Bois-Seigneur-Isaac, abhängiges Priorat 1957; in Brasilien: Jaú (Residenz) als Quasi-Kanonie 1974; Petropolis (Kolleg Vincent und Paul seit 1909); Pirapora (Kleines Seminar 1949–1973, ab 1974 Residenz), São Paulo (Residenz); in Dänemark: Vejle (Residenz seit 1904).

+ Berne/Heeswijk startete ein Haus in Nogent l'Artaud, F (1945–1949), ein Haus in Brasilien Fazenda Holambra nahe São Paulo (1948; schon bald geschlossen), ein Haus in De Essenburgh (seit 1950), eine Missionsstation in Brisbane, Queensland, Australien (1956–1960), zur gleichen Zeit auch ein Haus in Banneux-Tancremont, B, wo eine Neugründung geplant war (1956–1997)³⁰⁾, und in Jabalpur, MP, Indien (seit 1923);

+ Postel war aktiv in Lolo (Zaire) 1962 und in Kinshasa (abhängiges Haus Monastère de l'Assomption 1966, quasi-unabhängig ab 1974).

+ Tongerlo war präsent in Saint-Constant³¹⁾ 1968 (Kanada), in Santiago de Chile und in Chiguayante, Concepcion, 1966 (Chile), in Buta, Zaire (Diözese seit 1959).

+ Grimbergen startete ein Missionsprojekt in Südafrika 1951 (Priorat 1970 in Kommetjie).

+ Park begann eine Mission in Montes Claros, Brasilien, seit 1898 (*domus fundata* 1948).

Dies war sicherlich nach dem II. Weltkrieg die Zeit der größten Expansion der Brabantischen Zirkarie in ihrer Missionstätigkeit in nahezu allen Kontinenten.

3.3 Katalog 1978

In diesem Katalog, zwei Jahre nach dem ersten Generalkapitel in de Pere, USA, war Norbert Calmels, Frigolet, Generalabt (1962–1982); die vier Definitoren waren Abt Conrad Stappers, Averbode; Abt Hieronymus Tremel, De Pere; Abt Gildas Sévère, Mondaye; Abt Florian Pröll, Schlägl. Es wurde damals auch ein ständiges Sekretariat des Definitoriums eingerichtet mit Abt Florian Pröll (Ordensprovisor), Fr. Beda van Beijnen, Berne, und Fr. Leo Van Dijk, Tongerlo. Generalprokurator war Fr. Gummarus Joseph Van den Broeck, Tongerlo/Rom.

Unter der *Circaria linguae Anglicae* wird zum ersten Mal St. Michaels Abbey, Orange (gegründet 1961, Priorat *sui iuris* 1975) erwähnt zusammen mit Daylesford, De Pere, USA, Kilnacrott (Irland) und Storrington (UK).

3.4 Katalog 1983

In diesem Katalog, ein Jahr nach dem Generalkapitel in Oostmalle, B, auf dem Abt Marcel van de Ven zum Generalabt gewählt worden war, werden die vier Definitoren aufgeführt: Abt Benjamin Mackin, De Pere; Abt Hermenegild Noyens, Tongerlo

30) Banneux-Tancremont war ein Projekt der *Circaria Brabantia*, nur einmal im Katalog 1959 erwähnt.

31) Der erste Ort war Saint-Bernard-de-Lacolle, Kanada, Prieuré de Saint Joseph, 1949; ab 1968 in Saint-Constant. Prioratus *sui iuris* 1975.

lo; Gildas Sévère, Mondaye; Abt Alois Stöger, Wilten. Die Zirkarie *linguae Anglicae* wuchs sehr schnell.

32) Vgl. Fußnote 28.

Zum ersten Mal wird Jamtara, MP, Indien (seit 1962 *prioratus*, ab 1976 *sub-canoniam*, später 1984 *canoniam autonomam*), in der englisch-sprechenden Zirkarie aufgeführt. Kilnacrott, Irland, wird mit seinem *domus formata* 1959 in Australien und der *missio fundata* in Kilmarnock, Schottland, seit 1958, erwähnt.

Die zwei Schwestern-Kanonien in Oosterhout, NL, und Veerle, B, werden unter der *Circaria Brabantia* geführt.

Unter *Canoniam nulli circariae Ordinis cooptatae*, das bedeutet direkt unter dem Generalabt, werden zwei Häuser aufgeführt: Saint-Constant, Kanada, und Jaú, Brasilien, Priorat *sui iuris* 1979, mit weiteren Residenzen in Pirapora, São Paulo und Petropolis.

In Böhmen und in Ungarn lebten die Mitbrüder immer noch hinter dem Eisernen Vorhang in der Zerstreuung, litten im Untergrund lebend unter Einschränkungen und Verfolgungen. Diese kommunistische Ära dauerte noch bis zur Samtenen Revolution 1989 mit dem Fall der Berliner Mauer und dem Ende der kommunistischen Regime in Osteuropa. Beim Generalkapitel 1988 in Steinfeld, Eifel, nahmen zum ersten Mal die Prälaten und Mitbrüder der Böhmisches und ungarischen Zirkarie teil. Am Sonntag inmitten des Generalkapitels konnte der gerade erst gewählte und benedizierte Abt Michael Pojezdny in der Abteikirche in Hamborn sein erstes Pontifikalamt zelebrieren. Zwanzig Jahre davor, beim Generalkapitel in Wilten 1968, während des sog. Prager Frühlings, waren die beiden tschechischen Äbte – Abt Vitus Tajovský, Želiv, und Abt von Nová Říše, Augustinus Machalka, anwesend, freilich nur für eine sehr kurze Zeit. Sie mussten zurückkehren, als die russischen Tanks die Tschechoslowakei überrannten.

Mit dem Aufstand der Ungarn gegen die russische Okkupation 1957 und der blutigen Niederschlagung durch die russische Armee gingen sieben Mitbrüder der Abtei Csorna nach USA und begannen mit einer neuen Gemeinschaft in Kalifornien, zunächst als abhängiges Haus der Abtei Csorna, das kanonisch im Juni 1961 errichtet wurde.

In der deutschsprachigen Zirkarie wird nun das Stift Tepl in Villingen, das von Schönau (1946) nach Villingen (1968) umgesiedelt war, als unabhängige Kanonie zusammen mit Geras, Schlögl, Wilten, Hamborn, Speinshart und Windberg aufgeführt.³²⁾

In den folgenden Jahren wuchs die Englische Zirkarie durch die zur Unabhängigkeit erhobene Kanonie Jamtara, MP, Indien.³³⁾ Im Katalog von 2000, gedruckt in der Abtei Berne, werden jetzt 8 Häuser in der Englischen Zirkarie aufgezählt, Bayview (früher Claimont), Daylesford, De Pere, Jamtara, Kilnacrott, Orange, Queens Park und Storrington. Daylesford, eine Neugründung von De Pere seit November 1963 nahe Philadelphia, Pennsylvania, wurde 1971 eine unabhängige Kanonie.

Bayview hatte sich von Daylesford getrennt und startete ein neues Haus in Middletown, Delaware 1980. Queens Park, Perth,

West-Australien, von der Abtei Kilnakrott, Irland, zunächst 1959 in York als abhängiges Haus gegründet, dann nach Perth verlegt, wurde am 8. Dezember 1995 zur unabhängigen Kanonie St. Joseph Priory erhoben.

Nach dem Zusammenbruch des Kommunismus in Mitteleuropa 1989 hatte sich das kanonikale Leben in der Böhmisches Zirkarie mehr und mehr normalisiert. Die Mitbrüder, die lange in der Zerstreuung lebten, kamen wieder zusammen und begannen das reguläre Gemeinschaftsleben. In Jasov wurde 1990 P. Thomas Bartal zum Prälaten gewählt. Diese Kanonie in der Ostslowakei, die vormals zu Großungarn gehörte, wird jetzt zur Böhmisches Zirkarie gezählt, zusammen mit den vier anderen tschechischen Häusern Nová Říše, Strahov, Teplá und Želiv im heutigen Tschechien.³⁴⁾

In der Ungarischen Zirkarie ergab sich die gleiche Entwicklung nach der Wende im Jahr 1989. Zum ersten Mal konnte in der Kanonie St. Stephan Protomartyrus³⁵⁾, unabhängig seit 1947, wiedererrichtet als Kanonie, jetzt in Rumänien gelegen in einer überwiegend von Ungarn bewohnten Umgebung nahe der ungarischen Grenze, im April 1999 mit P. Anselm Fejes ein neuer Prälat gewählt werden: Magnovarad (rumänisch Oradea, deutsch Großwardein) gehört jetzt zur Ungarischen Zirkarie zusammen mit Csorna und Gödöllő.

Beim Generalkapitel 1994 in Untermarchtal wurde das unabhängige Priorat Saint-Constant, Kanada, eine Gründung von Tongerlo im Jahre 1949 in Saint-Bernard-de-Lacolle, später verlegt nach Saint-Constant, Montreal, 1968, nun der Französischen Zirkarie zugeordnet, zusammen mit Mondaye, Friolet (F) und Leffe (B).

33) Jamtara war zunächst ein abhängiges Priorat 1962, dann ein unabhängiges Priorat 1984 (Kanonie *sui iuris*) und wurde 2000 zur Abtei erhoben.

34) Aus der Tschechoslowakei entstanden am 1. Januar 1993 zwei Staaten, Tschechien (CZ) und die Slowakei (SLO).

35) Magnovarad (Nagyvarad-Oradea), gegründet 1130/1131, aufgehoben 1787.

4 Die Situation des Ordens seit 2000

4.1 Zirkarieebene

- *Circaria Brasiliana*

Die Entwicklung im Orden erfordert neue Strukturen, wenn sich die Lage in manchen Ländern verändert. Die drei Häuser in Brasilien Jaú, Montes Claros und Itinga haben sich im Lauf der Jahre langsam konsolidiert.

+ Jaú, gegründet um 1915 von Averbode, seit 1974 in Jaú, wurde 1979 eine unabhängige Kanonie (Priorat *sui iuris*), und wurde auf dem Generalkapitel 2000 *in Urbe* zur Abtei erhoben; der aktuell regierende Prälat Bonifatius Hartmann, Averbode, erhielt als erster Abt die Abtsbenediktion am 23. Oktober 2000 (Abt 2000-2004).

+ Montes Claros, eine Gründung der Abtei Park, B, als Priorado de Montes Claros, wurde 2002 ein unabhängiges Priorat und ist jetzt auf dem Weg zum Abtei-Status.

+ Itinga, eine Gründung vom Stift Geras, A, wurde 1998 als abhängiges Hause Priorado de São Norberto in Itinga, in der Stadt Lauro de Freitas, Salvador di Bahia, errichtet. 2005 wurde

Itinga zur unabhängigen Kanonie erhoben und Fr. Milo Ambros, Geras, zum *Prior de regimine* gewählt.

Nach einigen Prälatentreffen, Magister- und Juniorentreffen in Brasilien wurden die drei Häuser zu einer neuen *Circaria Brasiliana* zusammengefasst und Prior Toninho, Montes Claros, wurde vom Generalabt als *vicarius abbatis generalis* ernannt.

- *Circaria Linguae Gallicae*

Entsprechend einer Neustrukturierung wurde die Kanonie in Kinshasa in die *Circaria linguae Gallicae* aufgenommen im Verbund mit Mondaye, Frigolet, Saint Constant, Kanada. und Leffe (B). Es besteht nur die Möglichkeit, sich jeweils vor dem Prälatentreffen und den Generalkapiteln zu treffen und abzusprechen.

- *Circaria Linguae Anglicae*

Die Englischsprachige Zirkarie wächst und umfasst die beiden großen Kanonien, die Abtei Jamtara (MP) und das Priorat Mananthavady in Kerala, Indien, dann die sechs Kanonien in den USA, Albuquerque³⁶⁾, Bayview³⁷⁾, Daylesford, De Pere, Orange und die Schwestern in Tehachapi; dazu die Häuser in Kilnacrott, Irland, und die beiden Häuser in England Muston (2014) und Chelmsford (2008)³⁸⁾, beides Ableger von Storrington³⁹⁾. *Down under* ist hier noch das unabhängige Priorat St. Joseph's Priory, Queens Park in West Australien zu erwähnen. Dieses Haus wurde von Kilnacrott 1959 zunächst in York gegründet, siedelte 1975 nach Perth und wurde im Dezember 1995 eine unabhängige Kanonie.

Die Häuser senden regelmäßig Berichte über ihr Gemeinschaftsleben an die Zirkarie-Zeitschrift *Communicator*. Treffen aller Häuser in dieser weltweit verbreiteten Zirkarie sind nur vor den Prälatentreffen und den Generalkapiteln möglich. Die Idee, diese große Zirkarie in eine Sub-Zirkarie für USA (sechs Kanonien), eine für Indien (zwei Kanonien) und eine für den Rest (Kanonien in Irland, England und Australien) aufzuteilen, wurde nicht angenommen.

- *Circaria Linguae Germanicae*

1986 wurde die frühere Abtei Roggenburg (Reichsstift Roggenburg 1126–1802) von der Abtei Windberg aus als abhängiges Haus wiederbesiedelt und dann zum abhängigen Priorat erhoben. Inzwischen wurde das Abteigebäude renoviert und ein Zentrum für Familie, Umwelt und Kultur eröffnet.

Vom Stift Geras, Österreich, aus begannen 1992 zwei Mitbrüder in Salvador di Bahia, Brasilien, seelsorglich zu wirken und gründeten 1998 eine Prämonstratenser-Gemeinschaft in Itinga, Salvador, Brasilien, als abhängiges Haus Priorado de Sao Norberto. Zur gleichen Zeit 1992 startete eine Gruppe von Geras in Fritzlar, Hessen, eine neue Gemeinschaft, das Priorat St. Hermann-Josef.

36) Albuquerque, Santa Maria de la Vid, New Mexico, eine Gründung von De Pere 1968, wurde während des Generalkapitels in De Pere 2012 zur Abtei erhoben. Erster Abt ist P. Joel Garner.

37) Bayview (road), Immaculate Conception Priory in Middletown, Delaware, eine Abspaltung von Daylesford, wurde 2000 ein unabhängiges Prior (Kanonie).

38) St. Philip's Priory, Chelmsford, seit 15. September 2008, als Kanonie etabliert 2004.

39) Storrington, West Sussex, England, in der Diözese Arundel und Brighton, war 1882 von Frigolet gegründet, dann 1952 von Tongerlo übernommen. Im April 1962 wurde es Priorat *sui iuris*. Ein Teil des Konventes ging nach Manchester und später nach Chelmsford (2004). Schließlich wechselte die kleine Gemeinschaft von Storrington nach Muston, Diözese Middlesbrough, North Yorkshire.

4.2 Auf und Ab in der Entwicklung der letzten Jahre

Während der Generalkapitel 2012 in De Pere und 2018 in Rolduc, NL, konnte der Generalabt über neue Entwicklungen im Orden berichten. Dabei erwähnte er interessante Gründungen und Initiativen⁴⁰⁾:

40) Protokoll 2012 Generalkapitel in SNC, De Pere, WI, USA, S. 96–100; Protokoll 2018 Generalkapitel in Rolduc, NL, S. 111–113.

4.2.1 Neue Kanonien und Initiativen

- Doksany, Klášter sester Premonstrátek, CZ

In der Zeit um 1998 wurden die früheren Abteigebäude in Doksany, gegründet schon 1144, für eine kleine Schwesterngemeinschaft übernommen und Zug um Zug renoviert und zunächst als *domus dependens* der Kanonie Zwierzyniec in Kraków am 7. März 2007 errichtet. Dieses Haus wurde bald zur unabhängigen Kanonie erhoben mit dem Abt von Strahov als *pater abbas*.

- Itinga, Bahia, Brasilien

Am 7. Februar 2009 wurde das Priorat von Itinga, Bahia, bis dahin ein abhängiges Haus des Stiftes Geras, zur unabhängigen Kanonie erhoben. Später entstand in Natal, Rio Grande de Norte, Brasilien, ein abhängiges Priorat Mosteiro Nossa Senhora Madianeira (jedoch schon 2016 wieder geschlossen) und in Wien, Austria, ein abhängiges Priorat Jacob Kern, das offiziell von Kardinal Christoph Schönborn am 13. Oktober 2010, anerkannt und eingeweiht wurde in der früheren Kapuzinerpfarrei Gatterhölzl in Wien. Eine weitere Initiative, eine Missionsstation in der Diözese Óbidos, Amazonas, Brasilien, zu übernehmen, war nicht erfolgreich.

- Tehachapi, CA, USA

Diese Schwesterngemeinschaft wurde am 7. Oktober 1997 als eine Public Association of the Faithful durch St. Michael's Abbey, Orange in Kalifornien begründet. Vier Jahre später wurde Bethlehem Priory of Saint Joseph, Tehachapi, feierlich als erste Gründung von strikt kontemplativen Kanonissen in den Vereinigten Staaten errichtet. Der Abt von Saint Michael's Abbey übernahm die Funktion des *pater abbas*. Die Gemeinschaft ist schnell angewachsen, neue Konventsgebäude waren deshalb notwendig und jetzt ist ein Kirchenbau in Planung.

- Sant' Antimo, Toskana, Italien

Eine kleine Gemeinschaft von Regularkanonikern in Sant' Antimo, gegründet durch Fr. Andrea Forest, hat angefragt, sich dem Orden von Prémontré anzuschließen. Am Fest des hl. Siard, am 4. November 2011, wurde diese Gemeinschaft zu einer unabhängigen Kanonie Priorat Sant' Antimo, nahe Montalcino in der Toskana, erhoben mit einem Administrator als Prälaten.

- Albuquerque, New Mexico, USA

Die jüngste Kanonie im Ordens ist das abhängige Priorat Santa Maria del la Vid Priory von De Pere, WI, USA, jetzt am 12. Dezember 2011 zur unabhängigen Kanonie erhoben. Beim Generalkapitel 2012 in De Pere erhielt diese Kanonie den Abteistatus mit P. Joel Garner als erstem Abt.

- Neustift, Bavaria, D

Nach dem Generalkapitel 2006 in Freising, Bayern, sandte die indische St. Norbert-Abbey, Jamtara, MP, einige Mitbrüder, um die Pfarrei Peter und Paul, die vormalige Prämonstratenserabtei Neustift (1142–1803) seelsorglich zu betreuen. Inzwischen arbeiten sieben Mitbrüder in verschiedenen Pfarrverbänden rund um Freising. Die Idee, dort ein abhängiges indisches Priorat zu etablieren, gestaltet sich zunehmend als schwierig.

- Indien Mission in Deutschland

Die Kanonie Mananthavady, Kerala, Indien, sendet seit 1998 Mitbrüder als Missionare nach Deutschland; inzwischen sind es mehr als 15 Mitbrüder, die in Pfarreien arbeiten, vor allem in den Diözesen Augsburg, Rottenburg/Stuttgart und Trier. Diese Gruppe wird von einem Superior geleitet, der zu monatlichen Treffen einlädt. 2018 war diese Gruppe beim Generalkapitel in Rolduc, NL, mit einem Delegaten repräsentiert. Die Idee eines gemeinsamen Hauses als spirituelles und logistisches Zentrum für diese Mitbrüder zu schaffen, konnte bisher nicht realisiert werden. In diesem Zusammenhang der Aussendung indischer Mitbrüder ist auch zu erwähnen, dass von Mananthavady, Kerala, aus Mitbrüder in Albuquerque, New Mexico, USA, in Kommetjie, Cape Town, Südafrika, und in Queens Park, West-Australien (hier für einige Jahre) eingesetzt sind.

- Muston St. Mary's Priory

Das frühere Priorat von Storrington, am 11. April 1962 in West Sussex nahe Brighton errichtet, wechselte nach einer Spaltung von Südengland nach Mittelengland, nach Filey in North Yorkshire (Diözese Middlesbrough). Seit 2013 lebt diese Gruppe von vier Mitbrüdern in einem Haus in Muston, weiterhin mit dem Status eines unabhängigen Priorates, und wirkt seelsorglich in zwei Pfarreien.

- Chelmsford St. Philip's Priory

Das seit 2004 unabhängige Priorat in Manchester übersiedelte zunächst von Corpus Christi Priory, bis dahin ein abhängiges Priorat von Storrington, nach St. Chad's Priory in Manchester und von dort nach Süden in die Diözese Brentwood nördlich von London. Die neue Adresse ist nun St. Philip's Priory in Chelmsford, Essex. Prior Hugh Allan erhielt den Titel *Abbas titularis of Beeleigh* einer untergegangenen früheren Prämonstratenserabtei in Essex (1172–1536).

41) Priorato San Norberto, Via Umberto 1o, 25, I-28010 Miasino.

4.2.2 Geschlossene Häuser

- Mirasole, Italien

Die Abtei Monday begann in Italien mit einer kleinen Gruppe von Mitbrüdern am 30. Juni 1990 in Rivalba. Von dort übersiedelten sie nach Miasino⁴¹⁾, Piemont (Diözese Novara). Auf Grund von unerwarteter Eigennutzung der Gebäude durch die dortigen Augustinerinnengemeinschaft wurde der Sitz des Priorato Premostratense San Norberto nach Gozzano⁴²⁾, nahe

Lago d'Orto, verlegt, immer auf der Suchen nach einem besseren und endgültigen Ort für die Zukunft. Schließlich wurde dieser Platz in Mirasole⁴³⁾ entdeckt, einer vormaligen Abtei des Humiliaten-Ordens⁴⁴⁾, südlich von Mailand/Opera und Kardinal Angelo Scola aus Mailand feierlich eingeweiht. Zwei Jahre später, 2016, wurde dieses Haus geschlossen und die Mitbrüder gingen zurück nach Mondaye, einige nach Chile, einige wechselten in die Diözese von Novara.

- Sant' Antimo, Italien

Nach manchen Diskussionen, Überlegungen und Planungen übersiedelte die Gemeinschaft von Sant' Antimo, Toskana, Italien, in die Abtei Frigolet, Frankreich, um dort die bisherige Gemeinschaft zu verstärken und das Kanonikerideal in der Provence fortzuführen. Für Sant' Antimo war es nicht möglich die dortigen Gebäude zu erweitern oder zu erneuern gemäß den heutigen Standards. So endete das Prämonstratenserleben in der Toskana, nachdem diese Gemeinschaft dort insgesamt über 20 Jahre segensreich in der Pastoral gewirkt hatte.

- Bois-Seigneur-Isaac, Wallonie, Belgien

Bois-Seigneur-Isaac, ein vormaliges Haus der Augustinerchorherrn, wurde 1903 ein Refugium der Mitbrüder von Mondaye. Im Jahr 1922 wurde es als unabhängige Kanonie errichtet und 1925 zur Abtei erhoben. Schließlich übernahm Averbode 1957 dieses Haus als abhängiges Priorat. Wegen Mangel an französischsprachigen Mitbrüdern entschied man, das Haus zu schließen und es in Erbpacht für 99 Jahre den Maroniten aus dem Libanon zu übertragen.

- Fritzlar, Priorat St. Hermann-Josef, Deutschland

Das österreichische Stift Geras startete in den 80er Jahren mit einer neuen Gemeinschaft ein abhängiges Priorat in Fritzlar, Hessen, Deutschland in der Diözese Fulda. Die Mitbrüder arbeiteten hart und erfolgreich in den Pfarreien rund um Fritzlar. Nach einigen Problemen wurde das Haus im Juli 2010 geschlossen. Die Mitbrüder gingen nach Geras zurück oder verblieben andernorts.

- Gatterhölzl, Priorat St. Jakob Kern, Wien, Österreich

Das abhängige Priorat von Itinga, St. Jakob-Kern-Priorat (Priorado Beato Thiago Kern) begann 2010 und wurde offiziell geschlossen nach dem Transitus zweier Mitbrüder von Itinga zum Stift Geras 2017. Diese beiden Mitbrüder wohnen und arbeiten weiterhin in der Pfarrei Gatterhölzl, Wien, jetzt im Namen des Stiftes Geras.

- Bonlieu, Frankreich

Das von Mondaye abhängige Priorat Prieurè Sainte-Anne de Bonlieu, 1994 errichtet am Ort der früheren Schwesternklosters, das schon 1871⁴⁵⁾ gegründet worden war, wurde von der Abtei Monday im Juli 2014 geschlossen. Die Mitbrüder gingen zurück nach Mondaye und Conques. Die letzte Schwester lebt in einer Schwesterngemeinschaft St. Marie in Bourg St Andéol, F.

- Rancagua, Monasterio de la Annunciación, Chile

42) Priorato Premostratense San Norberto, Via Vescovale Basilica, 11, I-28024 Gozzano (Novara).

43) Abbazia San-Norberto, Strada Consortile, Mirasole, I-20090 Opera (MI)

44) Humiliatenorden 1201–1571, entstanden aus einer mittelalterlichen Armuts- und Bußbewegung von Laien in Norditalien.

45) Monastère des Soers Norbertines (Monastère Ste Anne), Bonlieu (Diözese Valence); gegründet 1871.

Nach einer langen Präsenz der Prämonstratenser in Chile, von der Abtei Tongerlo seit 1966 befördert, nachdem die belgischen Mitbrüder aus Zaire ausgewiesen worden waren, übersiedelte man von der Pfarrei Santiago de Chile nach Rancagua (Diözese Rancagua) und errichtete dort neue Abteigebäude Monasterio de la Annunciación. Nach einigen Jahren des Wirkens und wachsender Probleme wurde das Haus geschlossen und die drei Mitbrüder siedelten nach Süden in die Diözese Osorno, später nach Mirasole, Italien. Nach einem kurzen Intermezzo in Chile haben sie nun das frühere Schwesternkloster in Villoria di Órbigo, León, in Spanien (Diözese Astorga) übernommen.

- Pirapora, SP, Brasilien

Das abhängige Haus Pirapora do Bom Jesus der Kanonie von Jaú, gegründet 1896 durch die Abtei Averbode, B, diente lange Zeit als Studienseminar und wurde nun geschlossen, verbleibt aber im Besitz der Kanonie von Jaú. Die Mitbrüder von der Paroquia Sao Jose do Jardim Europa, Sao Paulo, verwenden dieses Haus in Pirapora als Rehabilitationszentrum für abhängige Suchtkranke.

- Mission im Kongo (Demokratische Republik Kongo)

Die Missionsarbeit in Zaire, Belgisch Kongo, durch die Mitbrüder der Abtei Tongerlo hat eine lange Tradition seit 1898 mit der Errichtung der Apostolischen Präfektur in Uele 1926, die dann 1959 zur Diözese Buta erhoben wurde. Wegen Altersgründen beschloss die Abtei Tongerlo ab Januar 2012 alle missionarischen Aktivitäten zu beenden.

Ein Jahr nach Tongerlo, 1899, begann die Abtei von Postel, B, Missionare in den Kongo zu entsenden in das Gebiet von Lolo. Dieser Ort wurde 1937 Apostolische Präfektur und im Jahr 1962 zur Diözese erhoben. Die letzten Mitbrüder verließen den Kongo 1997 und gingen zurück nach Postel.

Dies ist eine bewundernswerte Seite in unserer jüngsten Ordensgeschichte, dieser grandiose Einsatz und missionarischer Eifer so vieler selbstloser und hochgemuter Mitbrüder, Laienbrüder und Priester, die sich mehr als 100 Jahre als Missionare für die Evangelisierung des kongolesischen Volkes eingesetzt haben.⁴⁶⁾

- St. Joseph Priory, De Pere, USA

Dieses Haus war die Wiege des Prämonstratenserlebens in West De Pere, WI, in den Gründungsjahren durch Abt Bernhard Henrik Pennings⁴⁷⁾. Das Haus wurde als *domus formata* im Jahr 1959 anerkannt, als man begann, das neue Abteigebäude auf der anderen Seite des Fox River, in De Pere, North Broadway, zu errichten. Das Prioratshaus, nun auf dem Campus des Saint Norbert College gelegen, wurde 2016 geschlossen und die Mitbrüder zogen in die St. Norbert Abbey um.

46) Es ist hier nicht der Ort, alle Missions-Aktivitäten des Ordens durch die letzten 150 Jahre zu beschreiben, so in Algerien, Madagaskar, Kanada, USA, Chile, Indien, Australien.

47) Die Kanonie wurde am 28. 9. 1898 als *domus dependens* von der Kanonie Berne, NL, gegründet; wurde Priorat *sui iuris* am 5. 11. 1902; zur Abtei erhoben am 10. 2. 1925 (Abbey Saint Norbert).

4.3 Neue Herausforderungen

Diese Entwicklungen in unseren Häusern und ihren Aktivitäten zeigt, dass die missionarische Ära, die das 20. Jahrhundert so eindrucksvoll prägte, nun zu Ende geht. Die ehemaligen Häuser in der sog. Dritten Welt, von Europa aus initiiert, um den Glauben nach Afrika, Indien, Latein-Amerika zu tragen und Missionsstationen aufzubauen, war in einigen Fällen so erfolgreich, dass daraus neue Diözesen errichtet werden konnten, so in Indien (Jabalpur) und in Afrika (Buta, Lolo, Kongo) oder dass neue Kanonien entstanden in Brasilien (Jaú, Montes Claros, Itinga) und in Indien (Jamtara, Mananthavady). In den Vereinigten Staaten bestehen nun sechs Kanonien. Einige Initiativen waren nicht so erfolgreich, so vor allem in Italien, in Deutschland und Österreich. Wir verloren ein Haus in Chile. In einigen Fällen wurden Häuser verlegt und an anderen Orten neu gestartet (in England, Frankreich) oder die Mitbrüder wurden mehr in der Mutterabtei zusammengezogen (Mondaye, De Pere). Fluktuation ist auf der einen Seite ein Zeichen von Dynamismus und Expansion, aber nicht in allen Fällen waren die Umstände und Bedingungen optimal und zukunftsweisend. Ein neuer Trend im Zeichen der Globalisierung ist die Tatsache, dass nun Mitbrüder aus den früheren Missionsgebieten als Missionare nach Europe, in die USA, nach Afrika und Australien kommen, um dort mitzuhelfen, die Frohe Botschaft zu verkünden und Kirche aufzubauen.

Ein anderes Zeichen der Zeit ist die Erneuerung und Entwicklung der Dritt-Ordens-Bewegung rund um unsere Kanonien, die zum ersten Mal auf dem Generalkapitel in Steinfeld 1988 diskutiert wurde, was dann zur Verabschiedung eines eigenen Dokumentes führte. Der Dritte Orden oder in ähnlicher Form organisiert als Norbertine Associates, als Partizipanten oder als Tertiaren umfasst Frauen und Männer, die nach der prämonstratensischen Spiritualität und unserem Ordenscharisma leben wollen, angeleitet und begleitet durch einen Mitbruder, inspiriert durch eine lebendige Gemeinschaft, mit regelmäßigen Treffen, Kontakten, Gebeten, Mitwirken und Mithilfe in und für die betreffende Kanonie.

5 Die Schwestern im Prämonstratenserorden

Die Situation unserer Schwesterngemeinschaften ist sehr unterschiedlich und verschieden. Fünf Häuser stehen direkt unter der Jurisdiktion des Generalabtes: die Kanonien Bonlieu, F, Doksany, CZ, Oosterhout, NL, Tehachapi, USA, Veerle, B.

Bonlieu, F, gegründet 1871, zunächst unter der Autorität des Abtes von Frigolet, wurde unter der Französischen Zirkarie mitgezählt. Unglücklicherweise ist dieses Haus Prieuré Saint-Anne de Bonlieu am erlöschen.

Doksany, CZ, gegründet 1144, existierte bis 1782, wurde durch den Abt von Strahov 1998 wiederbegründet, zunächst als abhängiges Haus von Zwiercyniec, Kraków, Polen, und dann als unabhängige Kanonissen-Kanonie im März 2007.

Oosterhout, NL, gegründet im Oktober 1271 und vom Generalkapitel in Prémontré anerkannt, in der Diözese von Breda gelegen, besteht seitdem ohne Unterbrechung fort als Kanonissen-Priorat Sint-Catharinadal.

Tehachapi ist eine neue, schnell wachsende Gründung, von der Abtei Orange in Kalifornien 1997 initiiert und wurde im Jahr 2005 zu einer unabhängigen Kanonie Norbertine Sisters of the Bethlehem Prior St. Joseph erhoben.

Veerle, B, gegründet in Neerpelt 1858 und 1955 nach Veerle verlegt, ist jetzt eine sterbende Gemeinschaft. Einige Schwestern leben im Altersheim in Veerle und in Broechem nahe Veerle. Der Friedhof von Veerle und das gesamte Archiv der Schwestern wurden nach Tongerlo überführt. Der Abt von Tongerlo ist *pater abbas* von Veerle.

Diese Schwesternkanonien gehören zu den Zirkarien, in denen sie gelegen sind, Oosterhout zur *Brabantia*, Tehachapi zur *Anglica* und Doksany zur *Bohemica* Zirkarie. Gewöhnlich nehmen sie auch an den Zirkarietreffen teil.

Infolge der Unterdrückung oder dem Verlöschen des männlichen Zweiges der Prämonstratenser fielen je zwei Häuser in Spanien und Polen, ein bedeutender Teil des Prämonstratenserordens, unter die Jurisdiktion des Ortsbischofs (*peculiari vigilantiae*⁴⁸⁾):

Toro, E, Monasterio Santa Sofia *Canonica Sororum O. Praem.*, gegründet 1309, wechselte 1316 in das Haus Santa Maria de Arbas Road in Toro und kam 1568 unter die Jurisdiktion des Bischofs von Zamora.

Villoria di Orbigo, E, Monasterio Villoria de Orbigo *Sororum O. Praem.*, gegründet 1243 durch den Abt Aguilar de Campo für Kanoniker, wurde im Jahre 1511 von Schwestern aus Toro wiederbesiedelt. 1570 kam diese Kanonie unter die Jurisdiktion des Bischofs von Astorga. Die letzten drei Schwestern leben seit 2015 in der Casa sacerdotal in Astorga zusammen.

Zwiercyniec, Kraków, P, die Kanonie SS. *Joanis Baptistae et Augustini Cracoviensis* wurde 1162 als „Tochter von Doksany“ gegründet und kam 1592 unter die Jurisdiktion des Bischofs von Kraków.

Imbramowice, P, Klasztor Sióstr Norbertanek, wurde 1226 gegründet und kam um 1600 unter die Jurisdiktion des Bischofs von Kielce.

Um diese Aufzählung unserer Schwesterngemeinschaften abzurunden, soll hier noch die Schwesternkongregation *Monte Sacro* in Tschechien und in der Slowakei mit dem Generalatshaus in Trnava, SLO, erwähnt werden. Sie wurden 1902 in Svatý Kopeček (*Monte Sacro*) nahe Olmütz (*Moravia*) begründet. Seit 1970 ist diese Kongregation unter der Jurisdiktion des Ortsbischofs; ihre Konstitutionen sind vom Heiligen Stuhl approbiert.

In Ungarn bestehen Schwesterngemeinschaften seit dem 12. Jahrhundert bis zur Türkeninvasion. Zsámbék, H, westlich von Budapest gelegen, wurde 1927 zuerst in Külsövat als Dritortorengemeinschaft von Zwierzyniec, Krakow, P. gegründet. Nach der Zeit in der Zerstreuung leben die Schwestern seit 1989 jetzt in Zsámbék als aktive Schwesternkongregation in Ungarn mit vielfältigen Aktivitäten auf schulischem und sozial-karitativem Gebiet.

Schließlich haben wir noch die Norbertusschwestern in Rot zu erwähnen, gegründet 1950 durch einen Mitbruder aus Berne/Heeswijk, seit 1984 eine Kongregation bischöflichen Rechts unter der Jurisdiktion des Bischofs von Rottenburg/Stuttgart. Zwei Schwestern leben jetzt in Aulendorf, D.

In der Schweiz sei ferner auf das Kloster Maria Loretto Berg Sion hingewiesen, gegründet 1762⁴⁹⁾, und vom Orden als *Monasterium tertii Ordinis regularis*, anerkannt, lange Zeit unter der

48) Diese *peculiari vigilantiae* bedeutet die besondere Sorge des Ortsbischofs für diese Schwesterngemeinschaften auf fünf Gebieten: Klausur, Wahl, Visitation, Dispensen und Finanzkontrolle.

49) *Mons Sion, prioratus fund. 1762; confederatus canonicae Teplensi ab a. 1897*, in: *Catalogus Generalis Ordinis Praem.*, Pilsen 1920, S. 124–126. *Tertius Ordo*.

Obhut des Abtes von Strahov, steht jetzt unter der Jurisdiktion des Bischofs von St. Gallen, CH.

In De Essenburgh wurde 1992 eine Schwesterngemeinschaft errichtet unter der Leitung des Abtes von Berne, die Norbertijnencommunitie Mariëngaard in unmittelbarer Nähe des abhängigen Priorates von Berne Priorij De Essenburgh⁵⁰⁾, Hierden. Die Schwestern dieser Gemeinschaft leben zusammen und arbeiten in Teilzeit in ihren ursprünglichen Berufen.

Während des Internationalen-Schwestern-Treffens in De Essenburgh⁵¹⁾ haben alle Schwesterngemeinschaften die *Communio Internationalis Sororum Praemonstratensium (CISP)* gegründet als ein geistliches Band und föderativer Zusammenschluss. Zum ersten Mal 1982 waren die Schwestern beim Generalkapitel in Oostmalle, B, vertreten; bei den folgenden Kapiteln waren sie immer als *auditrices* oder als Experten eingeladen.

6 Konklusion

Πάντα ρέι, alles fließt, vieles ist in Bewegung und Veränderung, so könnte man sagen, wenn man die Kataloge aus der Zeit von 1894–2008 miteinander vergleicht. Besonders nach dem Zweiten Weltkrieg (1939–1945) gab es das stärkste Wachstum und die größte Ausdehnung mit dem Höhepunkt 1963, also während des Zweiten Vatikanischen Konzils (1962–1965). Ab dann beginnt ein kontinuierlicher Rückgang, nach dem Konzil zunächst auffallend stärker (1967; 1972), dann eher gemäßigter. Zur Zeit sind wir mehr oder weniger auf dem Stand vor dem Weltkrieg (1939).⁵²⁾ Die Gründe sind sicherlich sehr unterschiedlich, ein neues Lebensgefühl, bedingt durch sozialen Wandel und den ökonomischen und technischen Fortschritt, verursacht durch Modernismus und Säkularismus, ausgelöst durch Strömungen wie Individualismus und Indifferentismus und auf der anderen Seite durch das Zu-Ende-Gehen der Volkskirche, der traditionellen Form der Kirche, bis dato weitgehend noch gestützt durch die Plausibilitätsstrukturen der Gesellschaft. Der Rückgang von Tradition, Folklore und Brauchtum, der Wandel in den Familienstrukturen, die veränderte Stellung der Frau in der Gesellschaft, das Streben nach Selbstbestimmung und persönlichem Lebensentwurf, die unbegrenzten Möglichkeiten in Bildung, Information und Mobilität führten zu einem Rückgang von Einfluss und Bedeutung der Kirche und ihrer Botschaft in der Gesellschaft und ihrer Sendung in unseren modernen und nun postmodernen Welt, gar nicht zu sprechen von vielen Problemen, Skandalen und Reformstaus in der Kirche und selbst verursacht durch die Kirche.

Ordensleben auf Lebenszeit, ein Gelübde für das ganze Leben scheinen mehr und mehr schwierig zu sein. In einer Welt, in der alles möglich ist und *anything goes*, ist es für junge Menschen nicht mehr so leicht zu sein, Entscheidungen für das gan-

50) Das Priorat De Essenburgh wurde am 11. Juli 1950 als abhängiges Haus der Abtei Berne errichtet.

51) International Sisters Meeting *COR UNUM ET ANIMA UNA*, August 1-8, 2009, in Mariëngaard/De Essenburgh, NL.

52) *Katalog 1928* (Gesamtzahl aller Mitbrüder 1223).

ze Leben und für eine nicht vorhersehbare Zukunft zu treffen. Nichtsdestotrotz ist unser Orden von Prémontré noch sehr vital, in manchen Ländern ausgesprochen lebendig, mit etwa 40 selbstständigen Häusern, in denen die Mitbrüder und Mitschwestern mit tiefer Hingabe und Leidenschaft in und für die Kirche arbeiten, um die Frohe Botschaft den Menschen zu verkünden, die rund um unsere Kanonien uns anvertraut sind.

Mit dem 900-jährigen Gründungsjubiläum im Jahr 2021⁵³⁾ will der Orden dankbar der Geschichte und Tradition aus der Vergangenheit gedenken, will in der Gegenwart ein gottgeweihtes Leben mit Leidenschaft und Einsatz versprechen und will in die Zukunft ausschreiten mit Hoffnung, Liebe und Vertrauen unter der Führung und Begleitung durch Gottes Geist.

53) Das Jubiläumsjahr „900 Jahre Ordensgründung in Prémontré“ dauert vom 27. November 2020 (1. Advent) – 9. Januar 2022 (Taufe des Herrn).

Seznam zkratek

AMP	Archiv města Prahy
AnPraem	Analecta Praemonstratensia
APH	Archiv Pražského hradu
BCBT	Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800; https://kvo.lib.cas.cz/cizojazyčna-bohemika/database-bcbt/
BS	Bibliotheca Strahoviensis
CC SL	Corpus Christianorum, Series Latina, Turnhout 1953–
CIC 1917	Codex iuris canonici. Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Roma, Typis Polyglottis Vaticanis, 1917.
CIC 1983	Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgatus. Roma, 1983
COD	Conciliorum Oecumenicorum Decreta, ed. J. Alberigo et al., Bologna 1973
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien 1866–
KNM	Knihovna Národního Muzea
Knihopis	Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století; www.knihopis.cz
LThK	Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg im Breisgau 1933–1938
MBR	Magnum Bullarium Romanum, Luxemburg 1591–1758
MGH	Monumenta Germaniae Historica, Hannover – München, 1819–
NA	Národní archiv
NK	Národní knihovna ČR
OSN	Ottův slovník naučný, Praha 1888–1909
PG	Patrologia graeca, ed. J. P. Migne, Paris 1857–1866
PL	Patrologia latina, ed. J. P. Migne, Paris 1844–1864
SK	Strahovská knihovna
VD 16	Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts; www.vd16.de
VD 17	Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts; www.vd17.de

Spojení na autory:

P. Bernard Ardura, O. Praem., S.Th.Dr., Hist.Eccl.Dr., prezident Pontificio Comitato di Scienze Storiche Roma; generální prokurátor O. Praem.; archivář Curia generalizia O. Praem. Roma; viceprezident Commissione Historica O. Praem.; presidente@historia.va

P. Peter Andreas Bayer, O. Praem., St.Th.Dr., bibliotekář a archivář, Stift Schlägl, Rakousko, člen Commissio Historica O. Praem.; petrus@stift-schlaegl.at

P. Thomas Anton Handgrätinger, O. Praem., emerentní generální opat O. Praem., Abtei Windberg, Spolková republika Německo, thandgraetinger@gmail.com

P. Prof. JUDr. Ignác Antonín Hrdina, O. Praem., DrSc., Ph.D., Katedra pastorálních oborů a právních věd Právnické fakulty Univerzity Karlovy Praha; Katedra právních dějin Západočeské univerzity Plzeň, hrdina@strahovskyclaster.cz

P. Ulrich Gottfried Leinsle, O. Praem., S.Th.Dr., Phil.Dr., emeritní profesor Universität Regensburg; president Commissio Historica O. Praem., Stift Schlägl, Rakousko, ulrich.leinsle@theologie.uni-regensburg.de

Mgr. Michaela Šeferisová Loudová, Ph.D., dborná asistentka na Seminári dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno; loudova@phil.muni.cz

Mgr. Bořek Neškudla, Ph.D., Strahovská knihovna a obrazárna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha; borekn@volny.cz

Doc. PhDr. Michaela Ottová, Ph.D., Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha; Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha; michaela.ottova@gmail.com

Mgr. Jan Pařez, Ph.D., správce sbírky rukopisů, Strahovská knihovna a obrazárna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha; honza@strahovskyclaster.cz

Mgr. Jan Pišna, Strahovská knihovna a obrazárna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha; jan@strahovskyclaster.cz

P. Mgr., Mgr. Evermod Gejza Šidlovský, O. Praem., Hist. Eccl. Dr., bibliotekář a archivář Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Praha; ředitel Strahovská knihovna a obrazárna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha, člen Commissio Historica O. Praem.; gejza@strahovskyclaster.cz

Mgr. Libor Štunc, správce uměleckých sbírek, Strahovská knihovna a obrazárna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha; libor.stunc@strahovskyclaster.cz

Prof. PhDr. Vít Vlnas, Ph.D., Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha; vitvlnas@email.cz

Doc. PhDr. Petr Voit, CSc., správce sbírky prvních tisků, Strahovská knihovna a obrazárna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha; petr@strahovskyclaster.cz

P. Gabriel Markus Wolf, O. Praem., Dr. theol., generální postulátor O. Praem., Abtei Windberg, Spolková republika Německo, wolf.gabriel@kloster-windberg.de

P. Jos Wouters, O. Praem., S.Th.Drs., I.C.Lic., generální opat O. Praem., Řím; abt.j.wouters@gmail.com

Fotografie v obrazové příloze (v závorce čísla snímků):

Archiv Michaely Šeferisové Loudové (54)

Jaroslav Kučera (55)

Martin Mádl (46, 47, 53) (Ústav dějin umění AV ČR)

Aleš Mudra (3)

Milena Nečasová (1, 2, 4, 5)

Ota Palán (6–11, 12–17, 19, 20, 22, 24, 33, 34, 36, 37, 40–43)

Jan Pařez (18, 21, 23, 31)

Strahovská knihovna (25–30, 38, 39)

Tomasz Zwyrtek (44, 45, 48–52) (Seminář dějin umění FF MU)

Spojení na redakci:

Jan Pařez: honza@strahovskyclaster.cz
Strahovská knihovna
Královská kanonie premonstrátů na Strahově
Strahovské nádvoří 1/132, 118 00 Praha 1
Česká republika
www.strahovskyclaster.cz

STRAHOVSKÁ KNIHOVNA
KRÁLOVSKÁ KANONIE PREMONSTRÁTŮ
NA STRAHOVĚ
STRAHOVSKÉ NÁDVOŘÍ 1/132
118 00 PRAHA 1
ČESKÁ REPUBLIKA

www.strahovskyclaster.cz